

LEXICONORDICA

13-2006

Redaksjon

Henning Bergenholtz (ansv.), Sven-Göran Malmgren

Redaksjonskomité

Ruth Vatvedt Fjeld, Martin Gellerstam,
Jón Hilmar Jónsson, Henrik Lorentzen, Nina Martola

Utgitt av

Nordisk forening for leksikografi

Innehåll

<i>Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren</i> Historiske ordbøger	1
---	---

Tematiska bidrag

<i>Lars S. Vikør</i> Dei diakrone aspekta ved <i>Norsk Riksmålsordbok</i> og <i>Norsk Ordbok</i>	7
---	---

<i>Henrik Andersson</i> ODS – træk af en historisk ordbogs historie	25
--	----

<i>Birgit Eaker</i> Historisk lexicografi i praktiken. Om momentordningen i SAOB	41
---	----

<i>Anki Mattisson</i> Genusperspektiv på SAOB:s källor	55
---	----

<i>Christopher Sanders</i> Ordbog over det norrøne prosasprog som en historisk ordbog	69
--	----

<i>Merete K. Jørgensen</i> Gammeldansk Ordbog – fortid og fremtid	85
--	----

<i>Riitta Palkki</i> Ordbok över äldre finskt skriftspråk	99
--	----

<i>Ulrika Djärv</i> Lemma(re)konstruktion i K.F. Söderwalls <i>Ordbok öfver svenska medeltids-språket</i>	113
--	-----

<i>Henrik Hovmark</i> Ømålsordbogen mellem synkroni og diakroni	129
--	-----

<i>Sv. Eeegholm-Pedersen</i> Holbergordbogen – en nordisk forfatterskabsordbog	147
---	-----

Icke-tematiska bidrag

Satu Tanner

En dokumentation av det karelska språket 169

Recensioner

Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang

Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister! 185

Henning Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Den Danske Ordbog: en ordbog for eksperter, godtfolk og almindeligt interesserede. Svar til Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang 197

Erla Hallsteinsdóttir

I ordenes store verden 209

Jón Hilmar Jónsson

Kommentar til anmeldelsen *I ordenes store verden* 229

Tor Erik Jenstad

ODS-Supplement er fullført 237

Lars-Gunnar Larsson & Anki Mattisson

En efterlängtat och angelägen ordbok 243

Patrick Leroyer

Fra funktionsmultiplikation till funktionsreduktion – om revision af Blinkenberg & Høybye-ordbøgerne 251

Sven-Göran Malmgren

SAOB ett steg närmare målet 273

Jens Erik Mogensen

Stor TYSK-DANSK ORDBOG (2005) – en kritisk vurdering på grundlag af den moderne metaleksikografi 285

Johan Myking

Norsk Ordbok band 5 (med sideblikk til tidlegare band) 309

<i>Loránd-Levente Pálfi/Johnny Lindholm</i> Et nyt leksikon om nordisk mytologi	325
<i>Finn Stefánsson</i> Bemærkninger til Loránd-Levente Pálfi og Johnny Lindholms artikel ”Et nyt leksikon om nordisk mytologi”	341
<i>Thomas Troelsgård</i> Russisk tur-retur – Gyldendals røde ordbøger nu begge veje mellem russisk og dansk	347
Meddelanden	349

Henning Bergenholtz & Sven-Göran Malmgren

Historiske ordbøger

Årets udgave af *LexicoNordica* er en lille smule tyndere end det omfangsrige bind i 2005, som med sine 370 sider satte en rekord for tidsskriftet. Antallet af temabidrag i dette nummer er faktisk større end i *LexicoNordica* 12, men det opvejes af det lidt lavere antal anmeldelser. Alligevel kan vi konstatere, at dette års høst af ordbogskritik er yderst tilfredsstillende: Det drejer sig om ti anmeldelser, fordelt på svenske, danske, norske og islandske ordbøger. *LexicoNordica* kunne endda have overskredet omfanget fra sidste år, hvis også et bidrag om Videnskabernes Selskabs Ordbog, VSO (1793–1905), var blevet indsendt til dette tidsskrift. Vi vil her henvise til denne artikel, Bergenholtz/Pálfi (2006), som på mange måder komplementerer de andre temabidrag (se dog den korte bemærkning om VSO i Anderssons bidrag i temadelen).

På et punkt sætter årets nummer en rekord. Antallet af svar på anmeldelser er så højt som 3 – og det drejer sig i alle tre tilfælde om meget udførlige svar på i alt 30 sider, i et tilfælde er svaret lige så langt som den kommenterede anmeldelse. En videnskabelig diskussion af denne type er på sin vis videnskabelig fordelagtig, fordi kritik og reaktion fremkommer samtidigt. Det normale – i hvert fald i trykte tidsskrifter – er, at sådanne diskussioner kan strække sig over flere år. Den måde, hvorpå *LexicoNordica* indtil nu har prøvet at gennemføre sådanne disputer, kan minde om mundtlige diskussioner på kongresser og symposier. Vi har anset, og vi anser stadig denne mulighed for at være yderst stimulerende for både anmelderen, den anmeldte og for læserne.

Efter diskussioner i redaktionskomiteen er vi dog blevet enige om en ny procedure, som i nogen grad forlænger ”realtidseffekten”. Ligesom hidtil vil der gives mulighed for at reagere på en anmeldelse, og ligesom nu vil sådanne reaktioner kun optages, hvis de af redaktionen bedømmes som videnskabeligt relevante. Ændringen består i, at der for eftertiden først bliver givet mulighed for at reagere på en anmeldelse i det følgende nummer. Grunden er først og fremmest, at alle anmeldte ordbøger og metaleksikografiske bidrag bør behandles ens. Indtil nu har det været mere eller mindre tilfældigt, om den anmeldte i tide har fået mulighed for at svare. Dette kan forklares med det forholdsvis korte tidsrum mellem aflevering og trykning af de optagede artikler. I alle tilfælde er svaret på en anmeldelse ofte først indkommet meget sent,

selv om den anmeldte har haft 2–4 uger til at afgive et svar. Dette korte tidsrum er særligt problematisk i de tilfælde, hvor den anmeldte har opfattet kritikken som skarpere end redaktionen. Og da der som sagt stilles lige så høje videnskabelige krav til et svar på en anmeldelse som til anmeldelser eller artikler, burde et svar indrømmes den tilstrækkelige tid til at skrive det. Vi håber dog, at vi også i fremtiden vil kunne bidrage til den ordbogskritiske diskussion ved at modtage og trykke diskussionsbidrag som reaktion på allerede trykte anmeldelser.

Årets tema er ”Historiske ordbøger i Norden”. Det traditionelle forberedende symposium på Schæffergården havde samlet deltagere fra alle de nordiske lande, og i bidragene i tidsskriftets temadel er alle de fem ”store” sprog i Norden repræsenterede. Til dette kommer, at tre af anmeldelserne i det foreliggende nummer behandler historiske ordbøger (bidragene af Jenstad, Myking og Malmgren).

I indbydelsen til symposiet blev **historiske ordbøger** defineret som ordbøger, der helt eller delvis beskriver ordforrådet fra et tidsrum, som ligger tydeligt før tidspunktet for udarbejdelsen af den konkrete ordbog. Heri blev såvel synkrone som diakrone ordbøger således indbefattet, dvs. både sprogstadieordbøger (Reichmann 1990) og ordbøger, som beskriver ordforrådets udvikling over et længere tidsrum. Begge disse ordbogstyper var repræsenteret ved symposiet, fx ved Holberg-ordbogen (Eegholm-Pedersens bidrag) hhv. Svenska Akademiens ordbok (bidragene af Eaker og Mattisson). Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket kan muligvis tilordnes begge typer (Djärvs bidrag).

Det er tydeligt, at udgangsdefinitionen er temmelig vag. Det bliver helt klart, hvis man ser på forskellige ordbøger, som omfatter både samtiden og en vis periode før denne samtid. Hvis perioden er kort, taler man normalt om en samtidsordbog eller en nutidsordbog, altså en synkron ordbog. Den Danske Ordbog beskriver fx ordforrådet fra og med midten af 1900-tallet, men bliver ikke anset som en historisk ordbog. Er perioden længere, taler man om en diakron samtidsordbog eller om en særlig slags historisk ordbog.

Spørgsmålet om, hvor grænsen mellem den synkrone ordbog og den diakrone ordbog kan lægges, diskuteres i bidragene af Vikør og Hovmark. De ordbøger, som beskrives i deres bidrag, omfatter alle en periode på ca. 200 år. Hovmark betegner uden indskrænkninger den danske Ømålsordbog som historisk, mens Vikør ikke lægger sig helt fast i relation til Norsk Ordbok og til Riksmålsordboken. Grunden til hans tilbageholdenhed er ikke, at den beskrevne periode er for kort, men relaterer sig til måden at beskrive den tidligere sprogperiode. Fx behandles ord-

forrådet i Riksmålsordboken delvis med det formål at beskrive den tidligere sprogbrugs betydning for nutidssproget. Muligvis kan et kriterium for at bedømme en ordbog som en diakron samtidsordbog være, at den behandler fænomenet orddød, dvs. medtager og behandler ord, som ikke ville være kommet med i en normal samtidsordbog, fordi de i mellemtiden er forsvundet fra sproget.

Vi skal her tilføje to problemstillinger for historiske ordbøger, som tages op i flere af bidragene, og som også blev diskuteret på symposiet på Schæffergården. Det ene punkt består i udvalget af kilder (se Mattissons og Palkkis bidrag). Tager man fx Svenska Akademiens ordbok (SAOB), kan man se, at kildefortegnelsen omfatter ca. 20.000 titler. Det er på sin vis meget, men dog i virkeligheden kun en forsvindende del af alle de tekster, som er blevet trykt på svensk fra 1520 til i dag. Man kan spørge sig selv, om udvalget kan betegnes som en tilstrækkelig basis for en retvisende beskrivelse af fx forskellige fagterminologier (sml. her Mykings anmeldelse) eller når det gælder forskellige typer af forfattere. I hvert fald er en gruppe, nemlig kvinderne, tydeligt underrepræsenteret i SAOB (se hertil Mattissons bidrag). Det er en nyttig påmindelse om, at alle historiske ordbøger bør bedømmes i relation til udvalget af kilde-materiale – og derudover på, om det drejer sig om en fuldstændig eller en delvis excerpering.

Det andet punkt består i den digitale revolutions betydning for det konkrete leksikografiske arbejde med historiske ordbøger. Eftersom produktionstiden for historiske ordbøger ofte er meget lang, har denne revolution i flere tilfælde medført betydelige forandringer i redaktionsarbejdet – midt i udarbejdelsen af værket. Forandringerne kan dels bestå i brug af et nyt redigeringsystem (Bakken/Ore 2005), dels i, at ordbogsredaktionen får tilgang til langt flere elektronisk læsbare tekster, end man hidtil har brugt, bl.a. i forhold til foreliggende seddelsamlinger med udvalgte belæg. Hvor disse seddelsamlinger er fremkommet gennem mange årtiers arbejde, vil de mange elektronisk læsbare tekster kunne indgå i den empiriske basis fra den ene dag til den anden. It-revolutionen kan derudover også medføre, at der stilles nye krav om tilgang til ordbogen og også ordbogens kildemateriale, fx gennem en publicering på nettet (se her bidragene af Andersson, Jørgensen og Sanders).

Vi vil til slut henvise til den rapport, Ruth Vatvedt Fjeld har skrevet, og som bliver publiceret i tidsskriftet *Lexicographica*.

I forordet til LexicoNordica 11 bebudede vi, at LexicoNordica snarest muligt også skulle blive tilgængelig som et internettidsskrift. Vores beskrivelse fra dengang havde følgende ordlyd:

Vi var også enige om, at LexicoNordica burde blive mere synlig på internettet. Vi sigter på at kunne publicere kommende numre på nettet, dvs. fra og med LexicoNordica 12. De tidligere numre, dvs. LexicoNordica 1–11 vil herefter også medtages i internetudgaven, men kun de artikler, som uden problemer kan overføres til en hjemmeside. Kun abonnenter vil få et kodeord, som giver tilgang til hele tidsskriftet, men ikke-abonnenter vil få mulighed for at læse enkelte numre – i håb om at udbrede kendskabet til tidsskriftet og dets indhold og også om flere abonnenter. Som en del af dette tiltag vil vi derudover lægge samtlige indholdsfortegnelser, forord og abstracts ud på LexicoNordicas hjemmeside tilgængelig for alle.

Dette tiltag er delvis blevet realiseret. Vi kan på hjemmesiden <http://www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm> finde et link til hidtidige LexicoNordica-numres indholdsfortegnelser og forord. Derimod har vi endnu ikke gennemført forslaget om en næsten fuld internetudgave. Vi vil nu tage fat i dette problem og – forudsat, at forslaget kan finansieres – forhåbentlig inden udsendelse af LexicoNordica 14 give tilgang til alle tidligere numre, dog uden en del af illustrationerne. Hvert nummer gøres således tilgængelig på internettet med et års forsinkelse. På denne måde vil alle tidligere udgaver blive tilgængelig for alle interesserede, også for ikke-abonnenter. En sådan løsning vil udgøre en forenkling i forhold til forslaget i ovenstående citat.

Derudover vil vi fremlægge nogle ikke helt færdige tanker om udarbejdelse af et særligt indeksbind over hidtidige udgaver af LexicoNordica. Det er kutyme, at tidsskrifter i en uregelmæssig afstand udarbejder et sådant indeksbind, idet det giver mulighed for en systematisk brug af alle hidtidige udgaver, både med hensyn til temaer, termer, ordbøger og forfattere. Et sådant indeksbind vil med andre ord have en stor videnskabelig værdi. Samtidig med den større vægt på en løbende forskningsvurdering spiller også citationer en større og større rolle. For et smalt område som leksikografi er det derfor af særlig stor vigtighed at stille et forfatterindeks til rådighed, som kan blive brugt i sådanne udredninger. Alternativt kunne man overveje, om LexicoNordica for eftertiden skulle have en særlig indeksdel. Vi ser gerne, at læserne giver udtryk for deres mening om denne sag.

Vi vil minde om temaerne for de følgende års symposier på Schæffergården:

- 2007: Nordiske encyklopædier og leksika
 2008: Ordbogsbrug i Norden
 2009: Ordforbindelser i monolingvale nordiske ordbøger

Vi må beklage en alvorlig fejl i det foregående nummer. Som det fremgår af både titelsiden og af forordet, indgik Henrik Lorentzen i redaktionskomiteen for *LexicoNordica* 12, men hans navn var ikke at finde på bagsideteksten. Vi vil undskylde for fejlen.

Til slut vil vi takke Nordens sprogråd for finansiel støtte til både symposiet og til trykningen af tidsskriftet. Vor tak går også – som mangen gang før – til Rikke Hauge og til bestyrelsen af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, som i lighed med tidligere år gjorde det muligt at gennemføre symposiet på Schæffergården til en meget fordelagtig pris.

Litteratur

- Bakken, Kristin/Christian-Emil Ore 2005: Norsk Ordbok – også ei elektronisk ordbog? I: *LexicoNordica* 12, 7–18.
- Bergenholtz, Henning/Loránd-Levente Pálfi 2006: VSO set med nutidens øjne. Indsendt til bedømmelse til *Danske Studier*.
- Fjeld, Ruth Vatvedt 2006: Report from the Annual LexicoNordica-Symposium in Copenhagen, 6–8 January 2006: Diachronic Dictionaries in the Nordic Countries. I: *Lexicographica* 26 (i trykken).
- Reichmann, Oskar 1990: Das Sprachstadienwörterbuch. I: Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (Hrsg.): *Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. An International Encyclopedia of Lexicography, Second Volume*. Berlin, New York: Walter de Gruyter 1990. 1416–1429.
- VSO = *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse*. Bind 1–8. København 1793–1905.

Henning Bergenholtz
 Professor
 Center for Leksikografi /
 Department of Afrikaans and Dutch
 Handelshøjskolen i Århus /
 University of Stellenbosch
 DK 8210 Århus /
 SA 7602 Stellenbosch, South Africa
hb@asb.dk / hjbergen@sun.ac.za

Sven-Göran Malmgren
 Professor
 Institutionen för svenska språket
 Göteborgs universitet
 Box 200
 405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Lars S. Vikør

Dei diakrone aspekta ved *Norsk Riksmålsordbok* og *Norsk Ordbok*

This article is an attempt to explore the borderlines between synchrony and diachrony in dictionaries in the form of a case study of the Norwegian national dictionaries *Norsk Riksmålsordbok* (covers the Danish-derived language variety *Riksmål* or *Bokmål*), and *Norsk Ordbok* (covers the Norwegian dialects and the dialect-derived standard variety *Nynorsk*). Both these dictionaries describe contemporary, 20th-century Norwegian, but with a diachronic aspect, reaching back to the roots of the modern Norwegian literary traditions in the first half of the 19th century. While their Danish and Swedish counterparts are *explicitly diachronic*, using chronology as the main organizing principle of their microstructures, the Norwegian dictionaries treat their material as synchronic, but through their source references, they allow the reader to deduce a chronological development in the use and the semantic structure of the lemma. Because of this, they may be called *implicitly diachronic*. But since this possibility is often rather poorly utilized; one might also regard them as synchronic dictionaries with a diachronic aspect. Both dictionaries are discussed in some detail, as to their self-presentation and their editorial principles, and a number of concrete entries are quoted and commented upon in the light of the general discussion.

Temaet for denne årgangen av *LexicoNordica* er "historisk leksikografi". Både *Norsk Riksmålsordbok* og *Norsk Ordbok* er samtidsordbøker, men begge har eit perspektiv bakover i tida i tillegg. Eg vel her å la termen *diakron* stå sentralt i diskusjonen, mens *historisk* blir mindre sentral. Desse to orda betyr ikkje det same. Historiske ordbøker kan vere både diakrone og synkrone. Synkrone ordbøker dekkjer eit visst språksteg, t.d. mellomalderspråket, mens diakrone ordbøker beskriv eit historisk utviklings- eller endringsforløp. Dei mest openbert diakrone ordbøkene er dei etymologiske. Dei tek utgangspunkt i dagens ordforråd og følgjer orda bakover i tida, til urgermansk og protoindoeuropeisk.

Den andre typen diakron ordbok startar ved opphavet, som ikkje er indoeuropeisk, men eit bestemt tidspunkt i fortida som er leksikografisk dokumenterbart, m.a.o. som ligg innanfor den tida det har funnest ein skriftkultur på det aktuelle språket. Så blir utviklingslinene trekt nedover i tida, vanlegvis til leksikografens notid; dermed kan dei også kallast "diakrone samtidsordbøker". *Svenska Akademiens Ordbok* (SAOB) og *Ordbog over det danske Sprog* (ODS) er dei nordiske kron-

eksempla på denne typen ordbok. Eg skal her drøfte dei norske to ordboksverka som ligg nærast å vere parallellar til SAOB og ODS, men riktignok mykje mindre, og på visse måtar heller ikkje heilt parallelle. Det går nettopp på det diakrone aspektet, som i norsk samanheng verkar meir problematisk enn i dei andre landa.

Det problematiske ligg i det å dra opp grensa mellom diakront og synkront. Dette problemet er spesielt akutt i Noreg, men ikkje eksklusivt norsk. Pálfi (2005) viser dette når han kritiserer at omtalane av *Den Danske Ordbog* (DDO) ekskluderer ODS frå begrepet "nutidsordbog", m.a.o.: han meiner at språket som vart brukt fram til 1955 må reknast som ein del av "nutidssproget". Det er vanskeleg å vere usamd i det, men på den andre sida er det òg vanskeleg å trekkje begrepet "nutidssproget" så langt tilbake som til 1700 – enda mesteparten av det som vart skrive i 1700, vel kan lesast og forståast rimeleg godt av dagens danskar. Og ein kan heller ikkje setje noka fast grense for kor langt tidsrom ei ordbok skal kunne dekkje før ho ikkje lenger kan kallast synkron. ODS må uansett kallast diakron – mens DDO openbert er synkron med si hovudvekt på språket etter 1980. Men truleg hadde DDO kunna utvide nedslagsfeltet sitt til heile 1900-talet og framleis kunna kalle seg synkron. Ein stad mellom 1700 og 1900 ligg det altså ei grense for kor langt tilbake ei dansk ordbok frå ca. 2000 kan gå og framleis kalle seg synkron. Ei rimeleg føring må vel vere at det språket som dagens eldste generasjon danskar lærte, las og brukte i sin ungdom må inngå i omgrepet synkront, derfor kan vi vel ikkje setje grensa lenger ned i tid enn ca. 1900.

Dette er eit spesielt kinkig problem for eit språk med så kort skrifttradisjon som moderne norsk, som ikkje eksisterte som skriftspråk før 1800. Det eg ser som det viktigaste skiljet mellom dei norske ordbøkene på ei side og ODS og SAOB på den andre, er eigentleg noko anna, men det har samanheng med dette. Det går på det at ODS og SAOB, begge eintydig diakrone, bruker kronologi som eit viktig ordningsprinsipp i ordartiklane sine, både i tydingsstruktureringa og i framlegginga av belegg eller kjeldetilvisingar. Ein prøver å ordne tydingane kronologisk, men må nødvendigvis supplere med logisk analyse fordi vi ofte har for lite dokumentasjon til å kunne avdekkje ein kronologi. Og når det gjeld sitat og kjeldereferansar, prøver ein også ei kronologisk ordning innanfor kvart tydingselement, med første og eventuelt siste belegg særskilt markert. Dette er det sentrale kjenneteiknet på ei diakron ordbok, slik eg ser det.

Dei norske ordbøkene gjer det ikkje slik: Dei behandlar orda og tydingsstrukturane deira som synkrone. Belegga blir ikkje arrangerte

kronologisk, men dei blir kjeldefesta, og ut frå kjeldelistene kan ein sjå når dei er frå. Avisbelegg får t.d. årstal, om dei ikkje også får dato, og bøker det blir sitert frå, har eit oppgitt utgjevingsår. Dermed kan ein kronologi rekonstruerast, og gjennom kjeldefesting og sitat viser redaktøren meir eller mindre tydeleg når ordet har vore i bruk, og om det har vore brukt over eit langt eller eit kort tidsspenn, sjølv om det sjeldan blir uttrykt eksplisitt. Dette er grunnlaget for at eg kallar desse ordbøkene for *implisitt diakrone*, mens ODS og SAOB er *eksplisitt diakrone*. Kjernes spørsmålet er likevel om ”implisitt diakroni” eigentleg er ein realitet eller ein fiksjon. Det finst ikkje noko opplagt svar på det spørsmålet, fordi det er avhengig av nettopp det grunnproblemet eg peika på i utgangspunktet, nemleg kor ein skal dra grensa mellom diakroni og synkroni.

Dette grunnproblemet kjem eg tilbake til på slutten, etter å ha beskrive og drøfta dei to norske nasjonalordbøkene, *Norsk Riksmålsordbok* og *Norsk Ordbok* (heretter mest omtala med forkortingane NRO og NO), med tanke på det diakrone aspektet.

Norsk Riksmålsordbok

NRO dekkjer den norske språktradisjonen som vi kallar *riksmål* og *bokmål*.¹ Arbeidet med ordboka starta i 1922, og det første bandet kom ut i 1937. Fjerde og siste band kom i 1957, og nokså snart etterpå begynte arbeidet med ein supplementsdel, som munna ut i to band i 1995. Eksistensen av to tidslag for ordboka, med eit supplement som dekkjer eit halvt hundreårs språkutvikling etter fullføringa av dei opphavlege banda, er relevant for vurderinga av det diakrone aspektet ved ordboka.

Som kjent er bokmålet eller riksmålet utvikla av dansk gjennom ei gradvis fornorsking, og det kan vere vanskeleg å seie når språket ikkje lenger er dansk, men norsk. NRO har ei pragmatisk løysing på dette: Ho tek utgangspunkt i det politiske sjølvstendet frå Danmark i 1814, og inkluderer dansk språk skriva i Noreg etter det tidspunktet og alt som følgjer etter og ikkje er dialekt eller nynorsk. Med andre ord: Frå det

¹ Grensegangen mellom desse to termene er alltid eit problem. Det dansk-norske skriftspråket heitte offisielt *riksmål* til 1929, deretter *bokmål*. Riksmålsforbundet tok så – etter den radikale rettskrivingsreforma i 1938 – opp namnet *riksmål* på sin tradisjonelle versjon av skriftspråket, og laga ein privat riksmålsnormal som mest, men ikkje fullt ut, svarte til den offisielle rettskrivinga som gjaldt mellom 1917 og 1938. Her bruker eg *bokmål* som overbegrep, mens *riksmål* da står for ein eldre og meir tradisjonell varietet innanfor bokmålet.

tidspunktet da språket fungerer som eit kulturspråk eksklusivt for den norske nasjonen, er det beskrivingsobjekt for NRO, uansett om det reint lingvistisk kan kallast dansk eller norsk eller eit mellomsteg – norsk-dansk eller dansknorsk. I praksis kan vi seie at NRO startar i 1830, da blomstringa av dette norsk-danske språket som litteraturspråk tek til, særleg med Henrik Wergeland. Dansk skrive i Noreg før 1814 er dekt i ODS – om enn neppe fullgodt – og NRO valde å ikkje inkludere det.

Om NRO eigentleg er diakron eller synkron, har ikkje vore problematisert i Noreg, og for å belyse problemet, skal eg gå nærare inn på sjølvpresentasjonen til ordboka. Dei to opphavlege redaktørane, Trygve Knudsen og Alf Sommerfelt, hadde eit innlegg på ein lingvistkonferanse i Oslo kort etter fullføringa av ordboka, i 1957 (Knudsen og Sommerfelt 1958), og da plasserte dei NRO eintydig i kategorien ”historisk ordbok” i rekkje med *Oxford English Dictionary*, *Deutsches Wörterbuch*, ODS, SAOB og andre. Les ein derimot innleiinga til første band, frå 1937, ser ein at biletet er meir komplisert. Der står det m.a.:

Det følger av den tidsgrense vi har satt, at vår ordbok også kommer til å rumme stoff som ikke kjennes av riksmålet av i dag; vi har fra nutidens synspunkt gitt slike ord merket ”foreld.” (foreldet). Ordboken er altså historisk for så vidt som den tar med ordstoff som hører avsluttede perioder til; men først og fremst er den historisk i den forstand at vi hos de eldre forfattere i vårt utvalg særlig har lagt vinn på å bokføre det stoff som peker fremover, som faller inn i den selvstendige muntlige linje i vårt riksmåls utvikling – det gjelder først og fremst særnorske ord og uttrykk hos forfattere fra midten av forrige århundre. De foreldede ord og vendinger kommer naturlig nok i bakgrunnen; de er tatt med dels for å gi historisk relieff, dels fordi de hører til verker som ennu er levende litteratur. Når man i våre artikler særlig ofte støter på *Ibsens* navn, så er det fordi hans diktning er i høieste grad representativ også sproglig sett for det tidsrum ordboken omfatter; hans verker og hans ordforråd spenner over vers og prosa, over nasjonalromantikk og realisme, fra de historiske dramaers arkaisering til nutidsdramaenes levende og nyanserike dagligtale.

Dette sitatet gir godt uttrykk for den litt klemde stillinga NRO stod i. 1930-åra var ei tid da utvikling i retning fornorsking av riksmålet var ein dominerande ideologi som også den tradisjonalistiske riksmålsrørsla var påverka av – rørsla oppfatta målet sitt den gongen mest som å bremse den statlege reformpolitikken for tilnærming mellom målformene, ikkje å stanse eller reversere retninga for utviklinga. Tradisjonisme i riksmålssamanheng vart automatisk oppfatta som fordansking i offentlegheita, og i denne perioden var det eit stigmatiserande stempel

å få. På den bakgrunnen må vi tolke det som ser ut som ei unnskyldning for å ta med historisk ordstoff, ei forsikring om at ein primært gjorde det for å påvise ei utvikling i ”norsk” retning, og at ein unngjekk ”forelda” ord og vendingar i stor grad. Vidare i innleiinga går redaktørane nærare inn på dette, og eg siterer igjen:

En stadig bredere strøm av ord og vendinger fra det muntlige sprog – fra dialekter, fra bymål, fra den dannede dagligtale – har i det tidsrum ordboken omfatter fornyet vårt riksmåls ordforråd. Det har vært vårt mål å gi et mest mulig allsidig bilde av denne tilstrømning. Alt i felleslitteraturens tid hadde litteratursproget hentet sine særnorske elementer fortrinnsvis fra Østlandet, og med folkeeventyrenes sprogfornyelse fulgte en veldig styrkelse av denne østnorske tendens.

Og så går dei vidare med å referere til ei lang rekkje forfattarar som har ytt bidrag til denne utviklinga, men eg går ikkje vidare på det her. Hovudpoenget skulle vere klart: Målet med ordboka skulle ikkje vere å framstille ei historisk utvikling i og for seg, i alle sine fasettar, men å bruke historiske data til å påvise ei utvikling i ei viss retning, å bruke fortida som vegvisar til framtida. Ein ville demonstrere norskheita til riksmålet, og vise at denne norskheita stadig auka. Under låg vel kanskje ei taus påstand om at ein statleg tilnæringspolitikk var unødvendig, at fornorskinga best kunne skje ved det riksmålsrørsla kalla ”fri sprogutvikling”.

Går vi til supplementsbanda frå 1995 og ser på innleiinga der, finn vi litt av den same dobbeltheita, men meir avslappa – for no var spenningane rundt fornorsking og tilnærming kraftig reduserte, nesten borte. Redaktøren av desse banda, Harald Noreng, opplyser i innleiinga til band V (side VII–XII) at mye ”nytt” eldre ordstoff var komme med, både hittil uregistrerte ord og nye belegg på ord som var behandla frå før. Det var på grunn av den omfattande ekserperinga av ei lang rekkje viktige klassiske forfattarskap som hadde foregått det siste halve hundreåret. Men etter å ha opplyst dette, held Noreng fram slik (s. IX): ”Langt viktigere har det likevel vært å få dokumentert hvor mye helt *nytt* ordstoff norsk riksmål er blitt beriket med i de siste par mannsaldrene, særlig i den aller siste.” Så omtalar han ordgruppe for ordgruppe: Først tek han for seg lånord, begynner med anglisismane og nemner så nye lånord frå mange språk. Seinare tek han opp andre typar nytt ordstoff, som tabuord, og dialektord og -former, og også lån frå nynorsk. Her er det ikkje lenger spørsmål om å understreke at riksmålet var norsk, for det var ikkje nødvendig lenger i 1995, men å vise at det

ikkje var sosialt snevert basert, men ope for innslag også frå folkeleg språk.

Eg skal no ta for meg nokre konkrete enkeltord som har forandra status i språket over tid, for å sjå kor godt det blir avspegla i NRO.

Halvtres for ”femti” og dei andre tilsvarande danske talorda har også vore i bruk i Norge, men har no døydd ut. NRO skriv dette:

halv-tress, (-tressindstyre) num., foreld., femti (B.B., S.D. I,12)

Kjeldesignaturen viser til Bjørnstjerne Bjørnson: *Samlede Digte*. Bjørnson, som skreiv dikt frå 1850-åra til tidleg 1900-tal, brukte det altså. Ser vi på *femti*, finn vi berre ei synkron opplysning:

femti num., tallet 50

For jamføringa si skuld refererer eg òg korleis dette og dei følgjande orda eg omtalar, blir behandla i NO. Ifølgje Ivar Aasen var dei i vanleg bruk på Austlandet i 1840-åra, mens dei moderne talorda hadde slått rot på Vestlandet og i nord. I NO står det under *halvtress* at det er ”forald.” og tyder ”femti”, og så blir det opplyst at Aasen har det i si ordbok, og at det er registrert i andre spesifiserte kjelder som også blir heimfesta, altså bestemte geografisk. Bruksopplysningane er sparsame, men ikkje fullt så sparsame som i NRO.

Så ser vi på ordet *husmann*, som blir forklart slik i NRO:

husmann

- 1) (i visse strøk av landet) mann på landet som bare har hus, men ikke bruker jord.
- 2) mann som bruker et stykke av en gårdmanns jord og har visse tjenesteplikter (arbeidsplikt) overfor ham.

Dette er belagt med sitat frå forfattaren Jørgen Moe, midt på 1800-talet. I supplementsbandet står det eit belegg til frå ca. 1850 (frå sosalistpioneren Marcus Thrane). Der står det òg ei ny tyding – utan kjeldefesting:

- 3) trangsynt, småskåren person

Dette gir ikkje ei dekkjande historisk beskriving av ordet. Tyding 2 er den vanlegaste, men ordet knyter seg til sosiale strukturar som dominererte på 17- og 1800-talet og fram til omtrent den tida NRO kom ut;

husmannsvesenet vart avvikla i første del av 1900-talet. Ordet er i dag i bruk som ein historisk term. Tyding 3 i supplementsbandet er altså ikkje kjeldefesta, og eigentleg ganske tvilsam. Meir vanleg er det å bruke ”husmann” om ein undertrykt og autoritetsbunden person, med basis i den tradisjonelle oppfatninga av korleis folk i denne underklassa framstod før i tida.

I NO er det under *husmann* referert eit førstebelegg frå Sunnmøre i 1762, og under første tyding er det markert ”om e tilh”, altså om eldre forhold. Så kjem forklaringa på denne vanlegaste tydinga:

husmann

1 om e tilh

- a** mann som har eigen heim på eit jordstykke (husmannsplass) som han får leigd av ein gardeigar mot å gjera visse plikter (serl arbeidsyting på hovudgarden); plassmann
- b** mann som er busett i eige hus på annan manns jord; mann som berre har hus, men ikkje bruker jord
- c** ein som bur i huset til nokon

Her er det relativt mange belegg som går frå Aasen og Vinje (1850- og 60-åra) til 1970-åra. Som tyding 2 blir oppgitt:

- 2** person som har ein ring, underordna, usjølvstendig, avhengig posisjon (i høve til dei som har makta); småmann: ... / *åndeleg husmann* uopplyst, perspektivlaus person

Her er det med belegg frå 1935 og 1986. Merk uttrykket *åndeleg husmann*, som ligg nær tyding 3 i NRO-supplementet. Det følgjer fleire andre tydingar frå dialektar med geografisk heimfesting, men dei tek eg ikkje med her.

Ordet *streik* kom inn i språket på 1800-talet, og får ei grundig forklaring i NRO (NO har enno ikkje komme til S), men berre eitt kjeldefesta belegg, nemleg frå Bjørnsons skodespel: *Over Ævne* 2 frå 1895. Ser ein på samansetningane med *streike-*, finn ein same referansen ved *streikekasse* og *streikekontor*; under *streikebryter* er det vist til *arbeidsvillig* tyding 2 – og *klasseforræder*. *Arbeidsvillig* har som tyding 1: ”som arbeider villig”, og som tyding 2: ”villig til å ta arbeid som er blokert av en fagforening, særlig under en streik” – utan kjeldefesting. Også *klasseforræder* er forklart utan kjeldefesting. Vi ser av det at desse orda var i bruk i ordbokas samtid, men ikkje meir enn det.

I supplementsbandet står ikkje *streik*, men *streikebryteri* er med, med sitat frå Aftenposten 1965 og Dagbladet 1969. Det antydar at ordet var nytt i 1960-åra, men i realiteten var det nok i bruk alt lenge før

krigen. *Arbeidsvillig* står ikkje i supplementsbandet – derimot ei stor mengd nye ord på *arbeids-* og *arbeider-*, ofte med kjeldefesting til daterte presseoppslag. Det blir ikkje registrert at ord er borte: Bruken av *arbeidsvillig* om streikebrytar er truleg typisk for mellomkrigstida og i praksis utdøydd etter krigen, men det går ikkje fram. Og *klasseforræder* er blitt sjeldsynt, vel berre brukt av små og relativt ekstreme venstregrupper, mens det i mellomkrigstida var eit sentralt ord i den politiske kampen. Enda meir tidsbundne ord som *jøssing* ('anti-nazistisk motstandsmann under den tyske okkupasjonen') og *quisling* blir derimot i supplementsbandet konkret forklarte i sin rette historiske samanheng.

Orda *intim* og *incest* er interessante som døme på semantiske forskuvingar over tid. Forfattaren Karsten Alnæs skreiv i ein artikkel i Dagbladet på 1990-talet, i 1993 eller 1994, trur eg, om *intim* at dette ordet, som før betydde nær, fortruleg, no berre vart brukt i seksuell samanheng. I NRO blir ordet definert slik (pr. 1937):

intim

- 1) a) sj., som hører til, angår privatlivet
 b) som er preget av privatlivets hygge; hvor man nyder privatlivets fred og hygge
 c) i uttr. *intimt teater* <med utførleg forklaring>
- 2) som angår, hører til det indre, de innerste følelser og tanker hos et menneske / som angår (legemlige) ting som man ikke pleier å drøfte åpenlyst
- 3) fortrolig / (med bibet. av 'nærgående':) *kuskene var for intime med stuepiken* (Kinck, *Kærlighed*, 283)
- 4) nær, nøie, særl. i forb. *intim berøring*: (*sengen*) *viste spor av intim berørelse med matvarer* (Elster II, 258)

Dei kjeldene eg har referert her, er Hans E. Kinck: *Naar kærlighed dør* (1903) og Kristian Elster: *Samlede Skrifter II* (1898); i tillegg er bl.a. Alexander Kiellands *Skipper Worse* (1884) og Aftenposten 1935 oppgitt som kjelder.

I supplementsbandet er så føydd til følgjande tyding:

- 5) (om situasjon, atferd ell.lign.) som har erotisk ell. seksuelt preg ell. innhold: *studenten og hans forlovede befant seg i en intim situasjon i bilen* (Dagbladet 1971)

Her kan ein vel få eit inntrykk av ei tydingsutvikling over tid; eg har sitert dei deltydingane frå 1937 som peikar fram mot den seinare tydingsutviklinga. I NO har ordet denne tydingsstruktureringa:

intim

- 1 inderleg, nær, inngåande
- 2 a fortruleg, personleg, privat
- b nærgåande, erotisk, seksuell
- 3 lun, hyggeleg heimleg

Som ein ser, dekkjer dette tydingssspekteret godt. Men det viser ingen diakron utviklingsprosess; belegga er valde utan noka kronologisk avgrensing. Og ein kan nok spørje seg kor reell denne diakrone tydingsutviklinga er. Kanskje er det berre snakk om tydingar som heile tida har levd ved sida av kvarandre, men der "tidsånda" i ulike periodar kan føre til at ei tyding blir meir frekvent enn andre. I ODS, som beskreib *intim* i 1927 (ei beskriving som har sett klare spor i NRO, for øvrig), er det oppført ei særtyding under hovudtyding 3 ("meget fortrolig" osv.): "spec. om elskovsforhold".

Om *intim* blir beskrive nokolunde dekkjande i ordbøkene, er det verre med *incest*. Som kjent har dette ordet generelt tydinga "seksuell omgang med nær slektning", mens ordet i vår tid vel berre blir brukt om vaksen manns seksuelle overgrep mot mindreårig kvinneleg slektning, særleg dotter. I NRO (1937) står ordet forklart med synonymet "blodskam" og eit sitat frå Aftenposten 1934. *Blodskam* på si side er definert slik (utan kjeldefesting):

blodskam

kjønnslig forbindelse mellem personer som er så nær beslektet at loven forbyr ekteskap

I supplementsbandet står det inga ny tydingsforklaring, berre eit sitat frå Dagbladet 1985: *begås incest eller blodskam av menn som har seksuelle problemer i ekteskapet?* Derimot følgjer det ein del nye samansetningar utan definisjonar, men med relativt nye belegg (*incestforbryter*, *incestoffer*). *Blodskam* har ingen ny artikkel, derimot har vi artikkelen *blodskamfødt* med definisjonen "født i blodskam" og eit belegg frå Wergeland, altså eit utslag av det forbetra kjeldetilfanget for eldre språk. Vi får med andre ord inga eigentleg innsikt i tydingsutviklinga for ordet *incest*.

Heller ikkje NO er på høgde med tydingsutviklinga her, for det står: "utuktig omgang med slektning i rett nedstigande line el mellom sysken; blodskam" – altså berre den tradisjonelle tydinga, mens den nyare overgrepstydinga ikkje er spesifisert (men riktignok antyda i eit sitat frå Dagbladet 1986: *incest er ikkje det same som overgrep mot born* – frå eit innlegg av ein innsendar som prøver å argumentere mot denne nye forståinga av begrepet). Det er noko påfallande når dette ordboksbandet

er frå 2005. (Som hovudredaktør las eg og godkjende ordartikkelen i manuskript, så eg er medansvarleg.)

Dei fleste kortare ordartiklar i NRO har ikke kjeldebelegg. Alt i alt er det vel vanskeleg å bruke order *diakron* eller *historisk* om denne ordboka, sjølv om ho openbert har eit diakront aspekt. Men det er svært indirekte eller, som eg har uttrykt det, implisitt. Det er etter mi meining primært ei synkron samtidsordbok – men likevel er svært mange av belegga frå 1800-talet, særleg fordi Ibsen har ein slik sentral plass. Dei eldre belegga er i heilt dominerande grad skjønnlitterære, mens avis-språksbelegg og ikkje-skjønnlitterære belegg elles mest kjem frå ordboksredaktørane samtid. Vi kan ikkje tolke det som ein intensjon om å forklare eit historisk forløp, men heller som ei markering av at Ibsen og den riksmålske litterære tradisjonen generelt skal reknast som ei form for samtidspråk, del av ein kontinuitet. På 1930-talet levde det enno mange som hadde opplevd Ibsen og Bjørnson som samtidige, og oppfatninga den gongen prega ordboka vidare (redaktørane var da også dei same to personane frå ca. 1925 til 1957, begge fødte på 1890-talet).

Norsk Ordbok

Norsk Ordbok har liknande problem, men likevel på ein heilt annan måte.

NO har undertittelen ”Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet”. Det er altså ei kombinert dialekt- og skriftspråksordbok. Dialektmaterialet er ikkje henta frå autentisk tale, men frå rapportert tale, anten skriffesta i dialektordsamlingar eller innsendt på setlar av frivillige informantar. Dette skaper spesielle problem når det gjeld den historiske dimensjonen, som eg skal komme tilbake til.

NO har aldri direkte kalla seg sjølv ei historisk ordbok, det eg har sett. Men vi har sett ordboka som ein nær slektning, kanskje veslebror, av dei store historiske nasjonalordbøkene ODS og SAOB. I tillegg har vi sett oss som sysken også til Ømålsordbogen, Jysk ordbog og (no dessverre innsovna) Ordbok över Sveriges dialekter. Slik sett kan vi seie at NO hører til to familiar, i likheit med folk flest, forsåvidt. Om vi kan rekne ordboka som ekte barn i begge familiane, er ei sak for seg.

I innleiinga til hefte 1 frå 1950 (og band 1 frå 1966) skriv den da-verande hovudredaktøren Alf Hellevik ikkje så mykje om dette aspektet, men han skriv at ordboka ”ved sida av å vera ei samlande målføreordbok skulle kunna syna framvoksteren frå folkemål til litteratur- og kulturmål”.

Ordet ”framvoksteren” antyder eit diakront perspektiv. Men sitatet gir også inntrykk av den dobbeltheita som alltid har hørt til denne ord-boka: Som dialektordbok skulle ho vere synkron, for det var ikkje med noko begrep om historisk endring og utvikling av målføra, dialektane. Dei var det gitte, det som låg i botnen. Men skriftspråket var eit produkt av utvikling, av framvokster, og det skulle komme fram. Så spørst det korleis dette er blitt realisert.

Når det gjeld det litterære – både fag- og skjønnlitterære – er det ikkje så problematisk; der står NO prinsipielt på same grunnlaget som NRO. Den nynorske skriftradisjonen går tilbake til Ivar Aasens aktivitetar på 1850-talet, da han gjorde den grunnleggjande kodifiseringa av den nynorske skriftnormalen og begynte å ta han i bruk. Ein reknar gjerne 1853 som nynorskens fødselsår; da gav Aasen ut *Prøver af Landsmaalet i Norge*, der han for første gong presenterte ein – rett nok uferdig – nynorsknormal og tok opp nokre stykke kunstprosa på denne normalen. Avisa Dølen, som vart utgitt av A. O. Vinje frå 1858 til 1870, representerer den første tekstmassen på dette språket som byr fram eit noko større materiale. Norsk Ordbok følgjer den same framgangsmåten som NRO når det gjeld dei litterære kjeldene: kjeldene blir markerte og relaterte til ei liste som også inneheld utgjevingsår for dei ulike kjeldene; dermed har ein middelet til å markere ein implisitt kronologi. Og liksom NRO set NO inga grense nedetter i tida; til kvar tid går framstillinga i prinsippet fram til ordboksredaktørens notid. Når det gjeld kjeldemarkering, så vil eg nok i tillegg til det seie at NO er meir nøye og utførleg enn NRO er, og at vi har eit meir allsidig tekstmateriale, med betre balanse mellom faglitteratur, særleg lærebøker, og skjønnlitteratur enn det NRO for meg ser ut til å ha. Der har vi den forskjellen at nynorsklitteraturen totalt er langt mindre i omfang enn bokmåslitteraturen, og det kan ha verka som ei velsigning i forkledning, og gjort det mogleg for oss å trekkje inn både dei store litterære toppane fullstendig og samtidig inkludere eit større utval av annan litteratur, utan å drukne heilt i stoff.

Trass i dette har NO hatt det problemet at det meste materialet har vore av eldre dato, dvs. frå tida 1850–1950, mens det har vore lagt mindre vekt på nyare tekster. Det er delvis eit resultat at den mest intense ekserperinga, med mye bruk av frivillige, skjedde på 1930-talet og ca. ein mannsalder framover. No blir det arbeidd hardt for å bøte på denne skeivheita, ved å byggje opp eit tekstkorpus av heilt moderne tekster.

Det er òg eit problem at mange ord i den eldre nynorsken ikkje har overlevd i bruk, mens mange moderne ord ikkje vart brukte i eldre tid.

NO markerer ikkje første og siste belegg, m.a. fordi ein aldri kan seie at eit ord er utdøydd. Men som oftast vil dei kjeldene som blir oppgitt, vise ei viss tidsbegrensing; ein vil i prinsippet prøve å få med kjelder som kan representere ulike tidsrom, slik at når ord er belagde i eldre og/eller nyare tid, vil belegg frå alle periodar der ordet er representert, bli nemnde. Er det nemnt berre ei eldre kjelde, t.d. A.O. Vinje (død 1870), er det eit teikn på at ordet hørte til hans tid og ikkje har vore i bruk seinare. Og er Kjartan Fløgstad (debut 1968) einaste kjelde, eventuelt Edvard Hoem (debut 1969) eller andre nyare forfattarar, er det eit teikn på at ordet er ganske nytt.

Også betydingar og bruksmåtar eller former kan markerast kronologisk på denne måten, men det er vel rett å seie at kronologien på denne måten ikkje går særleg klart fram for brukaren.

For dialektmaterialet er problemet enda større. Her har vi informantar å byggje på som vi veit om lag når levde, og når dei samla inn. Den mest intense innsamlingsperioden var frå 1930-åra til ca. 1970. Men vi veit sjølv sagt ofte lite om kor gamle dei registrerte orda er, berre at dei som samla dei inn, la vekt på å få det spesielle, særmerkte, og, ikkje minst, tradisjonelle – ikkje det som var vanleg.

Når det gjeld det aller eldste ordtilfanget, har vi to måtar å bestemme noko av det på.

Den første er å opplyse om det når ordet er belagt i norrønt; da må vi rekne med at det har ein ubrotten tradisjon i dialektane, men vi veit lite om dei tydingsendringane som vi ofte kan finne. Det er eit særskilt problem her: Det blir ikkje skilt systematisk mellom ord som er nedarva frå det gammalnorske talemålet på den eine sida, og ord som er innlånt frå det norrøne, dvs. hovudsakleg gammalislandske, litteraturspråket på den andre. Dette er uheldig, fordi det dreiar seg om to heilt ulike ordgrupper: Den eine gruppa har gjennomgått dei ”normale” endringane i fonologi, bøyning og tyding som har foregått i talemålet gjennom hundreåra, den andre er ”kunstig” bevart med opphavleg form og tyding – berre nødtørftig tilpassa moderne nynorsk lyd- og formverk – og representerer altså ein heilt annan del av språkhistoria; da må det reknast som eit moderne lånord. Men no blir rett nok denne informasjonen oftast formidla meir eller mindre implisitt gjennom tydingsbeskriving og sitat.

Den andre viktige kjelda vi har, er lokale ordsamlingar frå det vi kallar dansketida, dvs. 1600-talet og fram til tidleg 1800-tal. Dei har eg skrive om før i *LexicoNordica* (Vikør 2000). Ord frå desse samlingane tek vi med, og dei fungerer da ofte som førstebelegg. Står dei som einaste kjelder, kan vi roleg avskrive ordet i nyare språk; det som Aasen og Ross ikkje har fått med av slike ord i sine store ordbøker, har truleg

gått ut or bruk. Har vi seinare belegg, sit vi med det problemet eg nemnde ovanfor: Belegga er representative for språkbruken for ein generasjon eller to sidan, og vi veit ikkje utan vidare kva status og bruksutbreiing orda har i dag.

Moderne ordstudiar viser at det foregår ei sterk utjamning av ordtilfanget i dialektane. Mange av dei orda vi tek med som tradisjonelle og regionalt særprega, er på veg ut; dei blir trengde bort av meir ”riksnorske” ord, så vi får eit meir standardisert allmennorsk ordtilfang i dei yngre generasjonane. I tillegg fører samfunns- og kulturendringar til at mange gamle ord blir overflødige og blir borte, utan å bli erstatta av nye ord for dei same begrepa; nye ord for nye begrep kjem inn frå eller gjennom nasjonale eller internasjonale medium. Denne prosessen blir dårleg dekt i NO (sjølv om vi tek med slike nye ord, men da som skriftspråksord).

Men vi reknar det som ei sentral oppgåve for NO å ta vare på dette tradisjonelle ordforrådet, og dermed også på kunnskapar om den kulturen orda fungerte i. Derfor aksepterer vi å betrakte dei dialektbeskrivingane vi byggjer på – og som i seg sjølv har som mål å ta vare på tradisjonell språkbruk – som eit uttrykk for ordbokas og dialektanes ”no”. Vi markerer altså ikkje forelding og orddaude i det heile. Dette er også basert på eit ideologisk grunnsyn der ord i prinsippet ikkje døyr ut. Når eit ord er notert og definert, kan det når som helst takast i bruk att. Og det er ein grunntanke at tradisjonelle ord skal bevarast. Dessutan er det uansett prinsipielt umogleg å registrere og tidfeste orddaude i eit talemålsmateriale: Ein kan berre registrere at ord finst, ikkje at dei ikkje finst — ein eller annan stad. Det lengste ein kan komme, er å konstatere at den og den kjelda ikkje kjenner ordet eller tydinga (dersom kjelda eller informanten gjer eksplisitt merksam på det).

Vi har altså bestemt oss for å ikkje sjå problemet med representativitet i ordutval, tydingsforklaringar m.m. som eit kronologisk problem, men som eit geografisk: Det at visse landsdelar er mindre godt representerte enn andre, særleg den nordlegaste landsdelen, er for oss eit større problem enn at vi tidsmessig befinn oss i ein meir tradisjonell fase enn notida. Å rette opp denne regionale skeivheita er noko vi arbeider mye med, men det hører ikkje heime her å gå meir inn på det (men sjå Jenstad 2005 og Karlsen 2006).

I staden skal eg sjå på nokre særskilde ord for å vise korleis diakroni blir behandla i praksis, slik eg nettopp gjorde for NRO. Der samanlikna eg med NO for å vise korleis dei same orda vart behandla i dei to ordbøkene. No skal eg sjå på ein ordtype som byr på særlege problem i ei ordbok som i så stor grad byggjer på munnleg (om enn rapportert) ma-

teriale, nemleg etablerte (gamle, men vanlege) ord i språket med ein stor grad av polysemi.

Her har det vore eit mål for NO å prøve å forklare polysemien gjennom ei kronologisk rangering. Men da dreiar det seg ikkje om *absolutt kronologi* basert på datering, sidan det er snakk om udokumentert utvikling, men om *relativ kronologi* – vi kan òg snakke om *implisitt* motsett *eksplisitt* kronologi. Det handlar om resultatet av ei langvarig talemålsutvikling, som delvis må rekonstruerast på logisk grunnlag. Eit ord eg tidlegare har brukt som døme på dette (Vikør 1996: 709–710, 1997: 43–50), er *bunad*, som i moderne norsk betyr 'regional folkedrakt' og 'folkedraktbasert nasjonaldrakt'. Vi kan først sjå på NRO:

bunad

dial., utstyr, særsl. av klær ell. annet tøy

Her går det fram at den moderne tydinga enno ikkje var kurant i 1937, og ikkje akseptert i standardspråket, enda det verkar merkeleg for oss nolevande nordmenn. Tydinga i NRO er belagd hos Bjørnstjerne Bjørnson og Sigrid Undset (i ein av middelalderromanane). Men i supplementsbandet (1995) kjem den moderne tydinga:

- 2) a) folkedrakt egen for en bestemt landsdel
- b) kvinnelig festdrakt i form, av folkedrakt

Det er rett nok for snevert når det står "kvinnelig festdrakt" – for det finst mannsbunader òg. Men i det urbane samfunnet, der bunad har fått eit motepreg, er det nok mest kvinner som har det, var det i alle fall inn-til nyleg (mannsbunader ser ut til å ha blitt meir populære dei siste åra). Som kjelde er ført opp Aftenposten 1960, men den er heilt tilfeldig.

I NO står desse sju tydingane:

bunad

- 1 hushald, bu
- 2 den tid då ein styrer eit hushald; styringstid (for ein gard)
- 3 førebuing, tillaging
- 4 samanfattande om ting som trengst til eit hushald; innbu
- 5 reiskapar, verkty, tarvende
- 6 klede, kledning; serl om nasjonaldrakt // (ytre, synleg) form
- 7 hovudprydna for kvende, eit raudt band til å ha om hovudet, sett med perler

Alle tydingane er attesterte frå eldre kjelder i bygdemåla og i eldre nynorsk-litteratur. Redaktøren har prøvd å ordne dei i ei logisk rekkjefølgje som ein da òg har tenkt seg avspegla den historiske tydingsutviklinga

(men altså utan at ein kunne dokumentere når dei ulike tydingane har oppstått og komme i bruk). I utgangspunktet er *bunad* eit verbal-substantiv til verbet *bu*, som i sin tur tydde ikkje berre det å ha bustad ein stad, som i dag, men òg om å (ut)byggje ein gard og dyrke jorda – fast busetnad var som kjent opphavleg knytt til jordbruk, seinare til andre typar økonomisk verksemd som kunne drivast permanent på éin stad. Ein ser at dei første tydingane i NO knyter seg til dette, og så får vi tydingsutvidingar i retning av ”ting som trengst til slikt arbeid som må til for (å drive ei) busetjing”. Langt nede i det logiske hierarkiet får vi tydinga ”klede” – som tyding 6. Først som ei særtyding til det att, som ikkje får eige tydingsnummer, kjem ”nasjonaldrakt”. Denne tydinga er sein og heilt ut knytt til moderne nasjonsbygging og nasjonalkultur; den kom i bruk rundt 1900, og er i dag å rekne som primærtydinga til ordet.

Så tek eg verbet *frede*. Slik står det i NRO:

frede

- 1) litt. lyse fred over, verne, hegne (med ømhet) om
- 2) ved straffebestemmelser beskytte (vilt ell. fisk) mot jakt ell. fiske // ved straffebestemmelser beskytte (naturherligheter, fortidsminnesmerker ell. lign.) mot ødeleggelse // på slik måte beskytte naturherlighetene i, på (et land, en landstrekning) mot ødeleggelse

Den første tydinga er belagd hos fleire av gullalderforfattarane frå 1800-talet, mens den siste har meir moderne (i 1930-åra) kjelder. Supplementsbandet nemner ikkje ordet, fordi det ikkje har noko nytt å melde om det.

I NO finn vi desse tydingane:

freda

- 1 **a** skapa fred mellom; mekla mellom, semja; gjera fredeleg; stagga, dempa, roa
- b** gjeva ro og fred; gjera roleg, roa; gjera fredfull // gjera harmonisk
- c** mana ned attergangarar o l
- d** refl *freda seg* 1 slå seg til ro; roa seg; bli fredsam, semjast; 2 gå fredeleg for seg; 3 i vend *freda seg av* ikkje bli til noko, stilna av
- 2 **a** litt., ha omsut for, verna, hegna (om), vakta, verja; (òg:) verja mot ufred
- b** serl jur., verna ved lov el påbod; (såleis:) verna (dyr) ved å forby fangst (heilt el for visse tider el stader el for visse fangstmåtar) // forby fangst, jakt og fiske innanfor (eit område); forby el regulera ferdsle el tilhald (av uvedkomande) innanfor (eit område) // verna (ting, stad el område, serl fornminne og naturherlegdom) mot å bli omlaga, skipla, skjemd el øydelagd

Her òg kjem den tydinga som for oss er den primære, langt ned i tydingshierarkiet, som det siste underpunktet (2b). Bruksmarkeringane ”litt[erært]” og ”jur[idisk]” antydgar at det deiar seg om moderne

tydingar, mens tydingsgruppe 1 er karakteristisk for tradisjonelt talemål. Eg går ikkje inn på kjeldefestingane her, men det meste er frå dialektar eller eldre litteratur. Berre under 2b står det eit par kjelder frå 1930-åra, ei frå 1965 og ei frå 1974.

Konklusjon

Spørsmålet etter denne gjennomgangen er om begrepet *implisitt diakron* dekkjer ein realitet, eller om berre det er snakk om synkrone ordbøker med eit begrensa diakront aspekt. Som kjent har også vanlege eittbands handordbøker, som ikkje vil vere anna enn synkrone, eit begrensa diakront aspekt: Også dei tek opp forelda ord eller ord for historiske forhold – i den grad slike ord kan påtreffast i moderne tekster. Forskjellen mellom dei og dei to nasjonalordbøkene er kjeldefestinga, som gjer ei tidfesting og ein kronologi mogleg. Denne moglegheita er, som ein vil ha sett, ikkje særleg godt utnytta i dei to ordbøkene eg har diskutert her. Det har også eit plassaspekt: Ordbøker på rundt 30 band har betre vilkår for utførleg diakroni enn ordbøker på fire band, som den opphavlege NRO hadde, eller tolv, som NO skal ha.

I Vikør (1997: 9) hadde eg ein kort diskusjon om dette problemet, og og la allereie der fram termane *eksplisitt* og *implisitt diakron*. Eg utdjupa det slik:

Det kan hende at dette [at dei norske ordboksverka er implisitt diakrone] har samanheng med det korte tidsspennet for desse ordbøkene. [...] Så korte tidsspenn kan setje eit spørjeteikn ved sjølve omgrepa diakron og synkron: For eit individ med normal livslengd vil eit synkront perspektiv omfatte fleire generasjonars språk: frå dei eldre i eg-personens barndom, over eg-personens eige språk, til dei unge når eg-personen er gammal. Det vil seie at eit tidsspenn på 150 til 200 år kan kallast synkront. Og kanskje er det dette som ligg under den ulike måten dei ymse ordbøkene grip an dette på: Dei andre ordbøkene dekkjer [...] frå 250 år (ODS) til 400 år og meir. Det er mogleg at den norske skriftkulturen rett og slett er for ung til å tillate ei eksplisitt diakron ordbok.

Dette får stå som ein foreløpig konklusjon også no i 2006 – til vidare diskusjon i ein annan samanheng.

Litteratur

- Jenstad, Tor Erik 2005: Norsk Ordbok som dialektordbok. I: R. V. Fjeld og D. Worren (red.): *Nordiske studier i leksikografi* 7. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 221–227.
- Karlsen, Knut E. 2006. (Under trykning.) Bidrag i H. Lorentzen og L. Trap-Jensen (red.), *Nordiske studier i leksikografi* 8. København: Nordisk forening for leksikografi.
- Knudsen, Trygve og Alf Sommerfelt 1958: Principles of unilingual dictionary definitions. I: *Proceedings of the 8th International Congress of Linguists*. Oslo: Universitetsforlaget, 92–101.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket*. 1966–. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Norsk Riksmålsordbok*. 1937–1995. Oslo: Aschehoug / Kunnskapsforlaget.
- Pálfi, Loránd-Levente 2005: Den Danske Ordbog – en kritisk opsamling af den offentlige ordstrid. I: *LexicoNordica* 12, 123–148.
- Vikør, Lars S. 1996: Norsk Ordbok – the Crown of Nynorsk Lexicography? I M. Gellerstam o.a. (red.): *Euralex '96. Proceedings I–II*. Göteborg: Department of Swedish, 705–713.
- Vikør, Lars S. (red.) 1997: *Norsk Ordbok – nynorskens leksikografiske kanon?* Oslo: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap.
- Vikør, Lars S. 2000: Ordbøker over norske bygdemål frå før 1814. I *LexicoNordica* 7, 119–132.

Lars S. Vikør
 hovudredaktør/professor
 Norsk Ordbok 2014
 P.boks 1021 Blindern
 N-0315 Oslo
l.s.vikor@iln.uio.no

Henrik Andersson

ODS – træk af en historisk ordbogs historie

The 28-volume historical Ordbog over det danske Sprog (ODS, Dictionary of the Danish Language), by far the most comprehensive dictionary of the Danish language, was initiated c. 1900 by Verner Dahlerup and published 1919–56 by Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (DSL, Society for Danish Language and Literature). In 1907, Dahlerup presented his principles for the new dictionary in the periodical *Danske Studier* (Studies in Danish). From his article it appears that ODS was conceived on a much smaller scale than it proved to be after Dahlerup handed over his project to DSL in 1915. The paper explains to what extent DSL did or did not realize the 1907-principles as to entry structure, definitions, etymology, word usage, foreign words etc.

1. Indledning

Den 20. oktober 2005 udkom det femte og sidste af supplementsbindene til Ordbog over det danske Sprog, ODS. Hermed kunne man endelig sige, at værket var afsluttet, for strengt taget havde ODS været over 100 år undervejs, fra grundlæggeren Verner Dahlerup skrev den første seddel 1. august 1901, til sidste supplementsbind kom på gaden.

Jeg vil i det følgende give et indtryk af, hvordan ODS oprindeligt var tænkt, da værket blev grundlagt, og hvordan det faktisk blev. Jeg vil komme ind på, hvordan værket i konceptionsfasen og forskellige stadier af redigeringen har stillet sig til nogle af leksikografiens grundproblemer som: principper for valg af opslagsord, beskrivelse af sproghistoriske forhold, sprogbrugsmarkering og udformning af definitioner. Jeg vil langt fra behandle alle de emner, der kunne have interesse, men alligevel så mange, at behandlingen kun kan blive ret overfladisk. Fremstillingen indeholder ikke meget nyt; det meste kan læses i de fremstillinger, der er nævnt i litteraturlisten, og kan derfor være kendt af mange danskere i forvejen. Ikke desto mindre håber jeg, at artiklen især for nordiske leksikografer uden for Danmark vil have berettigelse som samlet fremstilling af et langt, omsider afsluttet forløb.

2. ODS' historie

2.1. Forudsætningerne

ODS blev grundlagt ca. 1900 af Verner Dahlerup, den senere professor i dansk sprog ved Københavns Universitet. Det, der satte ham i gang, var, at han havde konstateret store mangler i det, der dengang var standard-ordbogen i Danmark, Molbechs Ordbog 1–2, 2. udgave 1859. Dahlerup var inspireret af de store nationalordbogsprojekter i Sverige, Tyskland, England og Holland, men han havde tænkt sig, at afløseren for Molbech skulle være betydelig mere beskeden i omfang end de udenlandske forbilleder. I begyndelsen forestillede han sig en dobbelt Molbech, senere en ordbog på 8–12 bind, men ikke mere.

I årene mellem 1900 og 1. verdenskrigs udbrud arbejdede Dahlerup dels med at tilvejebringe en seddelsamling til brug for den kommende ordbog, dels med udformning af redaktionsprincipper, dels med udgivelsen af et prøvehæfte. Samlingen voksede så meget, at han havde mellem en kvart og en halv million sedler i 1915, en imponerende indsats af én redaktør og et par medhjælpere. Dahlerup udgav i 1909 et prøvehæfte med det alfabetiske interval A–Aarefistel. Prøvehæftet blev distribueret privat, så det er ikke så nemt at få fat i i dag. Det blev i øvrigt godt modtaget.

2.2. Dahlerups plan

Verner Dahlerup offentliggjorde i 1907, to år før udgivelsen af prøvehæftet, en artikel i tidsskriftet *Danske Studier*, hvor han præsenterede de overordnede principper for den ordbog, han var begyndt på. Her forklarede han, på hvilke punkter den nye ordbog skulle adskille sig fra Molbechs, og i hvilke henseender Molbech kunne tjene som forbillede.

Dahlerup mente, at den overordnede plan for Molbechs ordbog var værd at efterligne. Han erklærer:

Jeg vil ligesom han [: Molbech] indskrænke ordbogen til et sådant omfang, at den i hovedsagen kan blive én mands værk og kan gøres færdig i løbet af en forholdsvis kort tid, altså ikke over en halv snes år fra trykningens begyndelse. (Dahlerup 1907:66)

Ak ja. Planen var altså i begyndelsen, at den skulle være omtrent dobbelt så stor som Molbechs, men langt mindre end SAOB, Oxfordordbogen, Grimm og den hollandske ordbog. Den kommende ordbog

skulle renoncere på fuldstændighed til fordel for ensartethed, overskuelighed og gevinsten ved en hurtig produktionstid. Dahlerup kom i 1907 med en forudsigelse, der skulle vise sig at blive alt for sand. For tre af de kæmpemæssige europæiske ordbøger, den svenske, den tyske og den hollandske, vil det gå sådan, at

der vil gå flere menneskealdre med til deres udgivelse, og da sproget selvfølgelig vil forandre sig i løbet af så lang tid, vil de, inden de bliver færdige, være ufuldstændige, netop på grund af deres stræben efter absolut fuldstændighed. Ikke blot fuldstændigheden, men også ensartetheden lider ved langsom udgivelsesmåde; videnskaben gør så raske fremskridt, at selv det fra begyndelsen af bedst ledede ordbogsforetagende må blive forældet for de første binds vedkommende, når slutningen lader vente på sig i et par menneskealdre. (Dahlerup 1907:67)

Verner Dahlerups prognose er ud over sund fornuft grundet på dystre erfaringer inden for dansk ordbogshistorie. Første bind af Videnskaberne Selskabs Ordbog udkom som tangforløsning i 1793, ottende og sidste bind udkom 1905, altså kun et par år før Dahlerups præsentationsartikel, og den blev et uhyre ujævnt værk.

Har Molbechs ordbog sin styrke i dens overordnede rammer, finder Dahlerup, at der er meget at kritisere i detaljen. Der er først og fremmest det vigtige spørgsmål: Hvilke ord skal med og hvilke ikke?

Molbechs ordbog fulgte akademiprincippet, hvorimod Dahlerups skal være deskriptiv. Molbech forviste ifølge Dahlerup alt ”hvad der smager af dialekt, lav talebrug, unational og ukorrekt sprogbrug” (Dahlerup 1907:68). Eller set fra Molbechs side:

Selv den hyppigste Brug af et nydannet Ord, især i Talesproget, giver det ingen Auctoritet, og beviser intet for dets Brugbarhed i den rene Tale og gode Stiil, eller for dets Optagelighed i en Ordbog, saalænge det støder et for Sprogbrugen dannet Øre og den finere Sprogsands. (Molbech 1859:viii)

Blandt Molbechs egne eksempler på sådanne ord er *geburtsdag* og *fødselsdag*. På Molbechs tid var *geburtsdag* det almindelige; ordet *fødselsdag* har vel nærmest virket affekteret dengang, i hvert fald i talesprog. Alligevel optog Molbech det usædvanlige ord *fødselsdag* og udelod *geburtsdag*. Resultatet kan man se i ODS' artikel om ”Geburtsdag”: ”efter midten af 19. aarh. fortrængt af *Fødselsdag*” (ODS VI sp. 732 l. 15f.) og tilsvarende i artiklen ”Fødselsdag”, der har nogle herlige citater, der dokumenterer magtkampen mellem de to ord, dels fra Nicolai Holms ”Glade Aar” (1915): ”Geburtsdag .. holdt vi i Hjemmet, lige til jeg blev

Student (: 1861)” (ODS VI sp. 379 l. 5ff.), dels fra Oehlenschläger: ”Det er min Geburts-- min Fødselsdag, vilde jeg sige” (ODS VI sp. 379 l. 23f.). Kom så ikke og sig, at normative indgreb i sproget ikke kan have effekt! Det er Molbech, vi kan takke (eller klandre) for, at *geburtsdag* blev udkonkurreret af *fødselsdag* i dansk.

Molbechs ordbog havde først og fremmest et pædagogisk (vejledende) formål, hvor Dahlerups overordnet er historisk:

Mit hovedformål er at give et videnskabeligt og praktisk hjælpemiddel til forståelse af sproget i de sidste 200 år, fra Holberg til vore Dage .. jeg kan ikke først og fremmest spørge: ”bør det og det ord bruges?”, men: ”bruges det, eller har det været brugt”?; hvis dette er tilfældet, optager jeg ordet, for så vidt hensynet til bogens omfang tillader det. (Dahlerup 1907:71)

Dahlerup vil have faste tidsgrænser i sprogbeskrivelsen, i modsætning til Molbech, hvis ordbog omhandler det danske sprog ”efter den nuværende sprogbrug”, som det vagt hedder. Han vil inden for visse grænser medtage flere dialektord og flere fremmedord. Kunstigt dannede neologismer medtages, hvis de har været brugt i autentisk sprog, mens der ses bort fra sådanne, der kun har været foreslået uden at slå an. Dahlerup vil ikke udelukke ord, bare fordi de tilhører et bestemt ikke-neutralt stilleje (fx poetisk sprog, folkeligt sprog).

Et er, hvilke ord der skulle med i Dahlerups ordbog, noget andet, hvad der skulle oplyses om de udvalgte ord. Dahlerup fandt, at Molbechs ordbog dels manglede visse ord, dels havde for mange ligegyldige oplysninger om nogle de ord, der blev taget med. Mange af definitionerne var efter Dahlerups mening overflødige og intetsigende, fx bjørn: ’et hos os fremmedt Pattedyr, som lever paa Bierge og i lidet beboede Lande’; løvejagt: ’Jagt efter Løver’. Som Dahlerup skriver: ”Ved han [: han, der bruger en større modersmålsordbog] ikke i forvejen, hvad en bjørn er, skal han ikke blive klogere ved Molbechs forklaring” (Dahlerup 1907:75). I stedet for ævlende eller intetsigende betydningsforklaringer er ordbogens bruger efter Dahlerups mening bedre oplyst med et godt citat. Ved sjældnere ord ville Dahlerup foretrække en lille illustration frem for en omstændelig betydningsforklaring, hvad der praktiseres i prøvehæftet fra 1909.

De ord, der medtages, skal beskrives langt mere fyldestgørende end hos Molbech, med angivelse af overførte betydninger og faste vendinger. Rækkefølgen af betydninger hos Molbech er kritisabel. Enten er den tilfældig, eller også kommer den almindeligste først. Her vil Dahlerup følge et andet princip: ”Først når man som udgangspunkt tager

ordets ældste betydning, vil man kunne vise, hvorledes dets senere betydninger historisk og logisk ("semasiologisk") forholder sig til hverandre". (Dahlerup 1907:76–77). De forskellige betydningers alder skal belyses med citater og andre tidsbestemmelser, og ordene skal forsynes med etymologiske oplysninger for at vise deres slægtskabsforhold til fremmede sprog, men:

den egentlige forhistoriske etymologi [kan] i reglen forbigås, da den som oftest ikke viser noget om ordenes betydninger i dansk. Jeg inddrager mig altså ikke på at undersøge, hvad ord som fader og datter har betydet i det indoeuropæiske grundsprog. (Dahlerup 1907:77)

Den nye ordbog skulle i modsætning til Molbechs give mere detaljerede oplysninger om ordenes geografiske udbredelse og angivelse af, om ordene først og fremmest tilhører talesproget eller skriftsproget.

Dette er i hovedtræk de tanker, ODS' grundlægger gjorde sig om ordbogens principper.

2.3. Projektet overtages af DSL

Dahlerup indså efterhånden, at opgaven med den nye ordbog langt oversteg én mands kræfter, så i 1915 overlod han til Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, der var blevet stiftet 4 år tidligere, at virkeliggøre ideen. Hermed kom der skred i tingene, og ordbogens plan blev på væsentlige punkter omdefinert. I stedet for Dahlerups 8–12 bind blev omfanget nu beregnet til 15–17 bind, og arbejdet skulle udføres af et team af redaktører, ikke som Dahlerup havde tænkt og Molbech faktisk havde præsteret det, af én enkelt redaktør. DSL's daværende formand, Lis Jacobsen, var en initiativrig dame. Som datter af nationalbankdirektør Marcus Rubin havde hun gode kontakter til tidens politikere og indflydelsesrige personer i det frisindede borgerskab (heriblandt finansministeren (Edvard Brandes), Gyldendals direktør og formanden for Carlsbergfondet), så hun fik en aftale i stand om finansiering og udgivelse af projektet. Sammen med projektets faglige leder, Harald Juul-Jensen, udarbejdede hun et sæt detaljerede redaktionsregler, der blev trykt 1917.

I DSL's regi udkom 1. bind 1919 (et halvbind var udkommet året før, så nogle regner ODS' historie fra 1918). Det var næsten helt redigeret af Juul-Jensen; der dannede sig nemlig hurtigt den fordeling af projektledelsen, at Lis Jacobsen tog sig af ordbogens administration og kontakt til offentligheden samt arbejdets organisation, mens Juul-Jensen

tog sig af det faglige arbejde. Der er stadig folk, der kender ODS som ”Lis Jacobsens ordbog”, men hendes indsats, som ikke skal forklejnes, er i virkeligheden såre beskeden målt i spalter. Hun redigerede intervallet Di–Dims, ca. 35 spalter, herefter trak hun sig tilbage fra redigeringsarbejdet og holdt sig til det administrative.

Det var planen, at der skulle komme et bind om året, og planen blev overholdt et godt stykke tid. Men omfangsberegningerne måtte revideres løbende, viste det sig. Da 3. bind var udkommet i 1921 og man var nået til slutningen af bogstav D, var de 15–17 beregnede bind blevet til 20, og 10 år senere, da man med udsendelsen af bind 10 var nået halvvejs i alfabetet, til bogstav K, hed planen for det samlede værk nu ca. 25 bind. Det kom til at passe meget godt, da det samlede værk jo endte med at blive på 27 egentlige ordbogsbind. Men hvis sandheden skal frem, fortsatte ordbogen med at svulme. Årsagerne var bl.a., at seddelkartoteket blev stadig bedre, at der efterhånden blev medtaget flere fremmedord, end det oprindeligt havde været planen, og at det danske ordforråd fik en voldsom tilvækst efter 1919. De sidste ODS-bind er så bredt redigeret, at det samlede værk anslås at ville have fyldt 38 bind, hvis alle bindene havde haft samme standard som de sidste.

I de 37 år, ODS var under udgivelse, 1919–56, var værket ikke, som i dag, en historisk ordbog, men snarere en samtidsordbog med historisk resonansbund, sådan som det også var Dahlerups plan. Hvert bind blev så vidt muligt ført helt up to date mht. tilvækst i ordforråd og kilde-materiale. Fx kan bindet med bogstav N, der udkom 1933, citere Henri Nathansens roman Mendel Philipsen og Søn, der udkom året før. Og sådan er det hele vejen igennem. Det er først med værkets afslutning i 1956, at ODS blev en historisk ordbog.

DSL supplerede Dahlerups samling, bl.a. med tidligere tilvejebragte samlinger som Israel Levins værdifulde forarbejder til en aldrig realiseret ordbog og Jørgen Blochs omfattende, men ikke fuldstændige forarbejder til en Holbergordbog. Seddelsamlingen blev løbende suppleret. Det betød, at ODS kom til at mangle det enhedspræg, som var en af Dahlerups kongstanker. Tilvækst i ordforrådet gjorde hurtigt de første bind forældede som samtidsordbog, og de første bind tog sig mere og mere underernærede ud i sammenligning med de senere. ODS lignede i begyndelsen ret meget den forbedrede, udvidede Molbech, som den ifølge Dahlerups plan skulle være, men som tiden gik og produktionsplanen blev overskredet, kom den mere og mere til at ligne de europæiske gigantprojekter på godt og ondt. På godt, fordi den endte med at blive en næsten udtømmende beskrivelse af sproget i perioden, på ondt, fordi ordbogen efterhånden mistede de kvaliteter, Dahlerup havde

ønsket, den skulle have: Den blev uensartet i stedet for ensartet, de stadig større artikler blev svære at overskue, og produktionstiden blev så lang, at de første bind var forældede, da de sidste bind udkom. Manglerne var så følelige, at der måtte et supplement til for at gøre værket homogent. Hvor skæv ODS blev, fremgår af, at de tre første supplementsbind supplerer 5½ ODS-bind, intervallet A til og med F, mens der kun skulle to supplementsbind til at afrunde de sidste 21½ ODS-bind, intervallet G til og med Ø.

2.4. Sammenligning af Dahlerups plan og DSL's udførelse

Jeg vil nu demonstrere med nogle konkrete eksempler, i hvilket omfang Dahlerups oprindelige ideer blev realiseret.

Det deskriptive princip blev i alt væsentligt gennemført, både i udvalg og beskrivelse af opslagsord. Ganske vist blev det de anerkendte forfattere, der kom til at sætte det mest fremtrædende præg på ODS, men der var ingen ord, der blev udeladt, fordi de ikke var "fine" nok til at komme med. Hvis man i dag synes, at ODS kan virke lidt sippet i sin beskrivelse af ord, der har med tabuerede områder som fx det seksuelle at gøre, skal man huske på, at den for sin tid nærmest var lovlig frisindet. Aage Hansen, den længst tilknyttede og mest produktive af ODS' redaktører, fortæller:

I 1923 skal der have været stor opstandelse i Finansudvalget fordi et par af medlemmerne under bogstavet F havde fundet et ord der havde såret dem dybt, og de skal have udtrykt deres forundring over at Statens penge blev anvendt til udgivelse af et værk der trykte sådanne uartige ord. (Hansen 1971: 119)

Det kan ikke nægtes, at ODS' overvejende litterære præg også er en styrke. Det gør, at citaterne som regel er præcise, informative og udtryksfulde. Kaj Bom – han blev kendt i offentligheden som "slangmagisteren", men hans enorme viden om det danske sprog var uhyre alsidig og kom også ODS-Supplementet (ODS-S) til stor nytte – blev ansat som redaktør i 1942, og han påtalte en del tilfælde, hvor redaktørerne efter hans mening havde overset især folkelige måder at bruge de beskrevne ord på. Og rigtigt er det da også, at ODS er præget af, at den hovedsagelig er udarbejdet af akademikere fra det bedre borgerskab. Supplementet har tilføjet en del af det stof, som Bom savnede (og i mange tilfælde selv leverede). Selv om det velfriserede sprog har overvægt, er ODS en deskriptiv ordbog. I ganske få tilfælde er naturen gået

over optugtelsen i redaktørernes sprogbeskrivelse, som fx i artiklen *Klimaks*, 'gradvis stigning; stigende skala', hvor der tilføjes: "ogs. (mindre rigtigt) om højdepunkt, kulmination", men i reglen holdt redaktørerne sig på måtten.

2.4.1. Markeringen "vulg."

ODS bruger udtrykket "vulg." (vulgært) om sprogbrug, der forbindes med lav social status, men der ligger ikke noget tilsigtet nedsættende i ordet vulgært i denne sammenhæng. Alligevel valgte ODS-S at bruge andre ord til beskrivelse af lavsproglige fænomener ("lavt talespr." (lavt talesprog), "dagl." (dagligdags), "jarg." (jargon)), dels fordi det ikke er nærliggende at opfatte ordet vulgært som en neutral beskrivelse, dels, og det er faktisk meget værre, fordi markeringen "vulgært" sammenblander to forskellige kategorier: lavsocialt sprog (fx formen *adjøs* for *adjø*) og tabueret sprog (fx *røv*).

2.4.2. Tidsafgrænsning før 1700

Dahlerup savnede faste tidsgrænser i sprogbeskrivelsen hos Molbech, og dem fik han i ODS. Mens SAOB valgte at lave en kontinuerlig beskrivelse af svensk fra 1521 og frem, holdt ODS fast ved Dahlerups begrænsede periode: yngre nydansk, fra 1700 til redaktørens samtid. Hvis de beskrevne ord var ældre end 1700, blev dette oplyst i den etymologiske parentes efter den gængse sproghistoriske periodisering, med termene: *run.*, dvs. sproget i runeindskrifterne, *æda.*, sproget i de ældste danske håndskrifter ca. 1275–1350, *gl da.*, gammeldansk ca. 1350–1500, *ænyd.*, ældre nydansk ca. 1500–1700. ODS brugte hovedsagelig de forhåndenværende specialordbøger til disse dateringer, for runesproget Ordlisten i håndudgaven af Wimmers De danske runemindesmærker, for de ældste danske håndskrifter G.F.V. Lunds Det ældste danske skriftsprogs ordforråd, for gammeldansk og ældre nudansk Kalkars ordbog. Hvis der ikke eksplicit er angivet en kilde, betyder forkortelsen *run.* altså 'findes i Wimmers ordliste', *æda.* 'findes i Lunds ordbog', *gl da.* og *ænyd.* 'findes hos Kalkar'. Flere af disse kilder lader en del tilbage at ønske – Lunds ordbog er bare et glossar, Kalkars ordbog er ufuldstændig, og dens bestemmelse af folkeviseord som gammeldansk, altså middelaldersprog, er ikke uproblematisk. Der er hermed kun tale om en nødtørftig datering af det ældre danske sprog. Men det fungerer i hovedsagen ganske godt,

og fravalget af selvstændige undersøgelser og problematiserende etymologier har sparet megen tid og bidraget til, at ODS ikke blev en ny skandale a la Videnskabernes Selskabs Ordbog.

2.4.3. Tidsafgrænsning efter 1700

ODS gør et stort nummer ud af at datere ordenes og betydningernes brug inden for perioden 1700 og frem. Ordbogens inventar af faste markeringer er følgende: korstegn, *nu næppe br.*, *foræld.*, *gldgs.*, *l.br.* (evt. *nu l.br.*) og *sj.* (evt. *nu sj.*).

Er et ord, dvs. et opslagsord, en betydning eller et udtryk helt ubrugeligt i redaktørens samtid, markeres det med et kors. I de første ODS-bind var der et omvendt proportionalt forhold mellem materialets spinkelhed og redaktørernes skråsikkerhed. Aage Hansen fortæller:

Ordbogen havde et tegn, et kors, der angav en eller anden form for uddød. Tegnet er en del brugt i de første bind. Men da vi havde oplevet eksempler på at ord og former som vi havde slået ihjel, levede i bedste velgående i en eller anden afkrog af landet, så blev vi modstandere af dødsstraffen og i de senere bind findes tegnet så godt som aldrig. I stedet brugte vi det sikrere udtryk: *nu næppe br.* der dog nok fik en lovlig vid anvendelse. (Hansen 1974:114)

Onde tunger har faktisk hævdet, at betegnelsen *nu næppe br.* blev brugt så hyppigt, at ODS kalder hovedparten af det danske ordforråd *nu næppe br.* Det er dog en overdrivelse, men ODS-S har i mange tilfælde også i den sidste del af alfabetet måttet modificere både korstegnet og markeringen *nu næppe br.*

Selvfølgelig ville det være unfair at bebrejde ODS, at ODS-S har måttet komme med den supplerende oplysning: ”senere øget brug” ved adjektivet *meningsfuld*, der kaldes ”*nu næppe br.*”, for det var sikkert rigtigt, da bogstav M blev redigeret i 1932. Man kan ikke forlange, at ordbogsredaktører har profetiske evner, men der er andre eksempler, hvor korstegn og *nu næppe br.* skyldes mangler i materialet.

Tag fx *Aftenbakke*. Bet. 2, ’om person’, indledes med et korstegn og belægges med to eksempler, Moths ordbog fra ca. 1700, mens det yngste belæg er fra 1818. Her må ODS-S gå ind og modificere korstegnet og tilføje yngre hjemmel i form af et citat fra kilden Danske Folkemaal.

I ret mange tilfælde har Supplementet måttet modificere ”*nu næppe br.*” med formlen ”læs: *sj.* i 20. årh.”, ”læs: i 20. årh. fagl.” og lign.

Til den ældre del af primærperioden bruger ODS også termen *foræld.*, forældet. Ifølge indledningen til bind 1 bruges ”forældet” om ord, der endnu kan bruges i redaktørernes samtid, men tilhører arkaiserende stil eller om gamle ord, der kun bruges ved omtalen af ældre tiders forhold. Termen ”forældet” er uheldig, fordi den ligesom termen ”vulgært” sammenblander to kategorier, historie og stil, der bør holdes adskilt. Tag som konkrete eksempler de to artikler *Adrienne* og *allersom-*. *Adrienne*, ’slobbroklignende damekjole med langt slæb’ er forældet i den forstand, at det er et gammelt ord, der kun bruges om ældre tiders forhold. *Allersom-* er forældet i den forstand, at det bruges i arkaiserende stil, men ellers er fuldt brugeligt i ODS bind 1’s nutid omkring 1919, hvad de yngste to citater af Henrik Pontoppidan og P.E. Benzon da også tyder på.

Først fra og med bind 6 skelnede redaktionen mellem ”foræld.” og ”arkais.”.

Betegnelsen *gldgs.*, gammeldags, bruges ved ord, der på redaktionstidspunktet næsten kun brugtes af den ældre generation, fx glosen *Agtersting* i stedet for *Bagsting*, udtalen [’al.mese] i stedet for [’al.mise].

ODS-S opererer ikke med disse termer. Det er den mangeårige leder af ODS-S Anne Duekildes fortjeneste, at termerne korstegn, *foræld.* og *gldgs.* blev samlet under én hat: *ældre spr.*, i beskrivelsen af det ældre ordforråd, der først kom med i Supplementet. I stedet for *foræld.* bruger ODS-S *hist.* (historisk) til at betegne ord af typen *Adrienne* og *arkais.* om ord af typen *allersom-*.

Hvad termerne *l.br.*, lidet brugt eller brugeligt, og den stærkere *sj.* angår, bruges de i de første seks bind af ODS, selv om eksempelstoffet tyder på, at ordet ikke var sjældent i de ældre århundreder. Her har redaktøren kun haft samtidssproget i tankerne, og i de senere bind bruges da også *nu l.br.*, *nu sj.* i disse tilfælde.

2.4.4. Fremmedord

Dahlerup ville medtage flere fremmedord end Molbech. De låneord, som tilhører eller tilhørte almensproget, skal med, også fordi de kan have udviklet sig betydningsmæssigt som *Examen* i bet. ’undersøgelse’ hos Holberg, *resolut* i bet. ’rundhåndet’, også hos Holberg, *respektiv* i bet. ’højtåret’ (endnu i beg. af 1800-tallet), *Katastrofe* i bet. ’skelsættende begivenhed af glædelig art’, hos fru Gyllembourg. Derimod hører ord som *Bonmot*, *en vogue*, *ladylike*, *Prygelknabe*, *up to date* og *Weltschmerz* efter Dahlerups mening hjemme i en fremmedordbog, ikke

i ODS. Dahlerups begrundelse for at udelade disse ord var, at ”de skrives, udtales og bruges ganske som i vedkommende fremmede sprog, altså i Dansk næsten .. som en slags citater.” (Dahlerup 1907:71).

På dette punkt fulgte DSL ikke Dahlerups princip (hvis man kan tale om et sådant): *Bonmot*, *ladylike*, *Prygelknabe* og *Weltschmerz* kom faktisk med i ODS, og de to tilbageværende, *en vogue* og *up to date*, tog vi med i Supplementet.

Selv om ODS tog flere fremmedord med, end Dahlerup havde forestillet sig, var den meget tilbageholdende på dette punkt i de første mange bind. ODS-S måtte skrive virkelig mange fremmedordsartikler fra grunden af for at opnå egalitet på dette punkt. Supplementet har nok medtaget flere fremmedord, end det var tænkt på noget tidspunkt i ODS’ redigeringstid, navnlig i de sidste bind, fordi samtidsordbogen *Den Danske Ordbog 1–6* først blev påbegyndt omkring 1990. Fra den dato måtte ODS-S så vidt muligt medtage låneord, der blev optaget i *Den Danske Ordbog*, selv om de kun var spinkelt belagt i slutningen af perioden 1700–1950. Man kan sige, at ODS med undfangelsen af *Den Danske Ordbog* nu også fik rollen som historisk resonansbund for den nye ordbog. Var et fremmedord taget med i *Den Danske Ordbog*, blev et skaldet første belæg fra fx 1950 pludselig interessant for Supplementet. Denne praksis præger de to sidste supplementsbind, som er redigeret efter 1990, men den er i modstrid med hovedværket, der nok førte sprogbeskrivelsen helt op til samtiden, men samtidig som hovedregel prioriterede det ældre sprog højere end nutidssproget, når det kom til stykket, dvs. fx når omfangsberegningerne blev overskredet og der skulle skæres i materialet.

Fremmedordsstoffet er næsten umuligt at afgrænse teoretisk. Lad mig citere ODS’ indledning:

valget af de ord, der medtages, og af dem, der udskydes, [må i mange tilfælde] blive vilkaarligt; vi har medtaget Aluminium, men udeladt Antracit, vi har medtaget applicere, men udeladt aggravere o. a. lign., fordi et valg skulde træffes, men vi vilde dog neppe være kommet i strid med vort princip, om vi havde valgt modsat. (ODS I, XXVII)

Det er da ærlig snak!

2.4.5. Rækkefølgen af betydningerne

Mht. rækkefølgen af betydningerne præciserede Lis Jacobsens og Juul-Jensens redaktionsregler en af Dahlerups ideer. Dahlerups grundtanke var, at for at brugeren kunne få en forestilling om betydningsudvikling,

skulle den ældste sættes først. Det præciseres i DSL's redaktionsregler: Først hedder det, som talt ud af Dahlerups mund: "Ved den rækkefølge, i hvilken betydningsudviklingerne meddeles, er ordets betydningsudvikling bestemmende" (ODS I, XXXVIII). Men så kommer det afgørende: "Den logisk oprindeligste, den primære betydning sættes først, **uafhængigt af om denne er den tidligst forekommende i dansk eller ej**" (ibid.).

Et eksempel på, at graden af tilknytning til ordets grundbetydning vejer tungere end høj alder, ses i artiklen *angribe*, hvis grundbetydning er 'gribe fat i'. Her kommer bet. 2 'øve direkte mekanisk virkning paa' før bet. 5 'gaa løs paa i fjendtlig hensigt' og bet. 6 'om skadelig indvirkning af forskellig art', skønt 5 og 6 kan føres tilbage til begyndelsen af ODS' primærperiode, mens bet. 2 set fra et ODS bind 1-perspektiv tilhører nutidssproget (tidligst belagt 1877).

2.4.6. Definitioner

Dahlerup kritiserede visse af Molbechs betydningsforklaringer, men man skal huske, at han i begyndelsen af artiklen fremhævede betydningsangivelserne som et af fortrinene ved Molbechs ordbog: "på de steder, hvor det er af vigtighed at få betydningerne præcist angivet, og hvor en definition virkelig kan gives, er Molbechs angivelser næsten altid gode og træffende" (Dahlerup 1907:67). Det, Dahlerup ville undgå i den nye ordbog, var lidetsigende, banale eller omstændelige betydningsforklaringer.

Dahlerups idé om illustrationer i stedet for parafraser blev droppet af DSL. Til gengæld kan man i de første bind generelt se en vilje til kortfattetthed: Hvis man sammenligner *Bord* fra bd. 2 med *Stol* fra bd. 22, får man et indtryk af, hvordan grundighed vandt frem på kortfattethedens og lettilgængelighedens bekostning:

Bord defineres således (ODS bet. 2, 1920): "om det stykke bohave, hvis væsentligste del er en vandret plade". Her mærker man Dahlerups nærvær. Det gør man ikke længere i *Stol* bet. 2, 1944, hvor vi får Johs. Brøndum-Nielsen i fri dressur:

brugsgenstand, møbel, indrettet som (flyttelig) siddeplads (for en enkelt person; mods. Bænk), i alm. bestaaende af et (vandret) sæde (af træ, rørfletning, stof, polstring olgn.), understøttet af (3 ell. 4) ben (jf. dog Jagtstol) ell. lave fødder (jf. dog Knub-, Kubbe-, Pudestol) ell. spec. (tillige) gænger (jf. Gyng-, Rokkestol, sml. Rullestol) og (mods. Taburet) som stuemøbel i alm. forsynet med rygstød (jf. Bag-, Rygstol), ofte tillige med arme (jf. Armstol) ell. sidelæn.

Folk, der udtrykker sig uden unødige omsvøb, kalder en spade for en spade. Ganske vist har redaktører af betydningsordbøger netop til opgave, *ikke* at kalde en spade for en spade, men omskrivninger kan gøres mere eller mindre kortfattede.

Ifølge Molbech 1859 betyder en spade: ”et Redskab til at grave Jorden med, hvis Blad sædvanlig er af Jern. (dog haves ogsaa Træspader, som kun ere beslaaede med Jern.) s. [: se] Tørvespade”. Til sammenligning er ODS 1942 omstændelig, både umolbechsk og udahlerupsk, men altså, bevares, udtømmende:

haandredskab til gravning i jord, afgravning ell. afstikning af (græs)tørv olgn., bestaaende af et (i reglen plant ell. svagt buet, rektangulært) træ-ell. (især) staalblad (med ombøjjet kant til at træde paa), fastgjort til enden af et næsten lige skaft, der i reglen foroven er forsynet med et tværstykke ell. haandgreb til at fatte om under arbejdet.

Det kan faktisk lade sig gøre at formulere en tilfredsstillende definition kort og præcist, som i Den Danske Ordbog: ’redskab som består af et skaft med en kraftig, skarp metalplade forneden, og som bruges til at grave med, løsne jord med, skære rødder over med m.m.’

Det skulle hermed være demonstreret, at ODS’ definitionspraksis bevægede sig fra et princip om kortfattetethed til en stræben efter at få alt med, hvad der kan føre til unødigt omstændelighed. Især de mange parentetiske forbehold og modifikationer, som var yndet af nogle af redaktørerne, er ikke behagelige for læseren. Det skal retfærdigvis nævnes, at det er let at finde eksempler på korte, træffende betydningsforklaringer i ODS, også i de sidste bind.

3. ODS nu og i fremtiden

Med udsendelsen af det sidste supplementsbind er ODS’ historie ikke slut. En måneds tid efter udsendelsen af ODS-S bind 5, i november 2005, kunne DSL lægge en første version af ODS 1–28 på nettet, til gratis afbenyttelse for enhver med en internetforbindelse. Netudgaven er en del af DSL’s seneste kæmpeprojekt *ordnet.dk*, der skal blive en stor portal for dansk sprog, der under én hat samler både DSL’s leksikografiske og litterære udgivelser og sprogteknologiske initiativer såsom elektroniske tekstkorpora. Netudgaven af ODS er det første skridt, de to næste år vil der blive arbejdet videre med den leksikografiske og sprogteknologiske side af portalen, således at søgefaciliteterne i den

nuværende ret primitive netudgave af ODS vil blive forbedret (en version, der muliggjorde søgning med jokertegn i opslagsord og ordklassespecifik søgning blev allerede lagt ud i marts 2006). ODS-S vil tidligst komme på nettet i løbet af 2007, Den Danske Ordbog, der beskriver nutidssproget og blev afsluttet kort efter ODS-S, vil blive lagt ud, og tekstkorpuset kaldet Korpus 2000 vil blive opdateret, teknisk forbedret og få et stadig mere brugervenligt interface. Senere er det meningen, at Holbergordbogen og Gammeldansk Ordbog skal indlemmes i portalen sammen med serien Danske Klassikere og Selskabets litterære standardudgaver. Men det er endnu fremtidsmusik.

Netversionen af ODS har vakt ret stor opmærksomhed i offentligheden. Især har det været en god historie for medierne, at vi har haft et hold kinesere, der ikke forstod et kvidder dansk, til at taste det store ordbogsværk ind. Mange har spurgt, om det ikke var mere nærliggende at scanne værket, men det ville have været meget mere tidkrævende, have medført flere fejl og være blevet langt dyrere. DSL var så heldig at kunne trække på erfaringerne med digitaliseringen af SAOB og Grimms ordbog. SAOB brugte scanning til at tilvejebringe sin elektroniske version, og det tog ca. 15 år, inden den var tilgængelig. Selv om scanningsudstyret er blevet bedre og bedre, både hvad hardware og software angår, er der stadig så mange fejl, at det er et hårdt og tidkrævende arbejde at læse korrektur. Det kan være slemt nok med almindelig løbende tekst, men rent galt bliver det, når der er tale om avancerede ordbøger med mange forskellige skriftsnit. Grimms ordbog blev tastet ind af et kinesisk bureau, som havde specialiseret sig i den slags opgaver. Grimmprojektet blev styret af en afdeling ved Triers Universitet med det imponerende navn: Kompetenzzentrum für elektronische Erschließungs- und Publikationsverfahren in den Geisteswissenschaften. Princippet var, at to hold kinesere tastede hver sin version af ordbogen ind. Indtasterne markerede eksplicit de steder, hvor de af forskellige grunde havde problemer med at tolke forlægget. De to uafhængige versioner blev kørt sammen i Trier, og umarkerede uoverensstemmelser mellem de to versioner, dvs. indtastningsfejl, blev rettet. Denne fremgangsmåde skulle give en fejlprocent så beskeden som 0,01 promille. DSL valgte den samme fremgangsmåde og lod Trier stå for koordineringen af indtastning og den del af efterbehandlingen, som kunne foretages automatisk. Løsningen har vist sig hurtig, billig og effektiv. Det tog kineserne ca. 9 måneder at taste ODS ind, og indtastningen kostede ca. 800.000 danske kroner, og vi har erfaret, at der faktisk er meget få fejl i det indtastede materiale.

Litteratur

Ordbøger

- Den Danske Ordbog* 1–6. København 2003–2005.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske sprog* 1–5. København 1881–1907 (1–4), 1908–1918 (5 (Tillæg)).
- Lund, G.F.V.: *Det ældste danske skriftsprog ordforråd*. København 1877.
- Molbech = *Molbechs ordbog* 1–2. København 1859.
- Moths ordbog (manuskript, Det Kgl. Bibliotek).
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog* 1–28. København 1919–1956.
- ODS-S = *Supplement til Ordbog over det danske Sprog* 1–5. København 1992–2005.
- Videnskabernes Selskabs Ordbog* 1–8. København 1793–1905.
- Wimmer = Wimmer, Ludv. F. A.: *De danske runemindesmærker: Håndudgave ved Lis Jacobsen*. København 1914. Ordsamling: 209–231.

Anden litteratur

- Andersson, Henrik 2006: Om supplementet til Ordbog over det danske Sprog. I: *Nyt fra Sprognævnet* 2006 nr. 1, marts. 1–6.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier* 1907, 65–78.
- Duekilde, Anne 1974: Brugsbetegnelserne i Ordbog over det danske Sprog. I: *Danske Studier* 1974, 18–54.
- Duekilde, Anne 1995: Hovedværk og supplement. I: *Nordiske studier i leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden Reykjavik 7.–10. juni 1995*. Reykjavik. 83–92.
- Hansen, Aage 1971: Ordbog over det danske Sprog. I: *Danske opslagsværker* 4. København. 93–129.
- Hjorth, Poul Lindegård 1970: *Vejledning i brug af Ordbog over det danske Sprog*. Optrykt i ODS bd. 28 fra og med 3. oplag (1983). København.

Henrik Andersson, seniorredaktør
 Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
 Christians Brygge 1
 DK-1219 København K
ha@dsl.dk

Birgit Eaker

Historisk lexikografi i praktiken. Om momentordningen i SAOB

The Swedish Academy Dictionary (SAOB) aims to describe the historical development of Swedish language from 1521 to the present. The first volume was published in 1898, and the latest in 2005, ending with the word *tojs*. During this time semantic theory as well as lexicographical practice has changed and changes have been made in SAOB, but in all essentials we still follow the lines of direction laid out in the beginning. In this paper I focus on the presentation order in SAOB. Principles of choosing first meaning are discussed, especially the principle of choosing as first meaning the one which corresponds closest to the original one according to the etymology of the word, as opposed to the first one according to the chronology of quotations. Logical versus chronological presentation order of meanings in historical dictionaries is also discussed. In SAOB the first meaning is chosen according to the etymological principle, and the following meanings are primarily presented according to the tradition of logical development of meanings. However, the chronology of the quotations is also taken into consideration. Equally, although we do not embrace the views of natural hierarchy held by our predecessors, we continue to use their presentation order of homographs (male before female before neuter, for example) for practical reasons and reasons of continuity.

Arbetet med Svenska Akademiens ordbok (SAOB) påbörjades 1884 och det första bandet utkom 1898. Det senaste, det 34:e i ordningen, utkom 2005 och slutar med ordet *tojs*. Det säger sig självt att mycket har ändrats både när det gäller ideologi, samhällssyn och språksyn under denna långa tid. Vi följer idag i allt väsentligt de riktlinjer som ursprungligen lades för arbetet, även om vi inte alltid delar den ideologi som låg bakom vissa av dessa, men visst har modifieringar gjorts och fortsätter att göras. Man kan med fog säga att SAOB har fått sin nuvarande utformning genom en utveckling som har skett under en längre tidsrymd. Studier av förändringar över tid i en ordbok säger ofta mycket, inte bara om lexikografisk praxis vid olika tider, utan också om förändringar i allmänna tankegångar och synsätt.

Samtidigt fordrar ett verk av SAOB:s typ kontinuitet och förändringar kan aldrig göras utan vidare eller utan eftertanke. Särskilt stor försiktighet måste iakttas vid mer genomgripande förändringar, det har erfarenheten lärt oss. En förändring som säkert tycktes rimlig vid införandet, men som fick konsekvenser för verkets helhet, var införandet

av stavning med *ä* av kort *e*-ljud i ord som *egg*, *regn*, *verk*. Denna stavningsreform slog aldrig igenom i svenskan, och konsekvensen blev att vissa ord stavas ”fel” i äldre band av SAOB enligt nutida stavningsnormer och att ett (lyckligtvis inte särskilt stort) antal ord som enligt nutida stavning borde ha redovisats under bokstaven E hänvisades till *Ä*.

En stor förändring som nu är under genomförande är ordbokens digitalisering. Den Internetversion (OSA kallad) som nu finns tillgänglig har framställts på basis av SAOB, från början genom inskanning av de i trycket utgivna delarna, numera efter i ordbehandlingsprogram framställt manus. Ett databasprogram som på sikt ska kunna ersätta OSA håller nu på att utarbetas. Den äldre delen av OSA innehåller en hel del fel som beror på skanningen och vid citering bör texten därför alltid kontrolleras i de tryckta ordböckerna. Genom att vi i framöver ska skriva direkt in i databasen kommer den tryckta ordboken och den digitala att ha samma innehåll och sådana fel kommer inte att uppstå. Digitaliseringen innebär inte några väsentliga förändringar i redigeringsprinciperna, även om en viss uppstramning av dessa samtidigt görs.

SAOB har ambitionen att beskriva ords betydelser och användningar och redovisa förändringar i språket under den nysvenska perioden. Den räknas vanligen från 1526 när Nya testamentet kom på svenska, men SAOB börjar 1521 med Gustav Vasas registratur, en viktig källa. Sedan tidigare finns en ordbok över fornsvenskan, K. F. Söderwalls Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket, med ett supplement. I SAOB har vi alltså en fast tidpunkt bakåt i tiden men en flytande framåt. Vi har också en fast sista tidpunkt – år 2017 ska verket vara färdigt.

För varje redaktör i SAOB har det gällt att beskriva ordens betydelser och användningar från 1521 till den aktuella tidpunkten för skrivan-det. Vi beskriver ordens historia genom att ringa in olika betydelser, uttryck och användningar, ge första belägg för varje betydelse och sista om brukligheten är inskränkt när artikeln skrivs och genom att presentera betydelserna i en viss ordning. Här kommer jag inte att fördjupa mig i indelningen i betydelser eller diskutera bruklighetsangivelsernas funktion, utan vill ta upp själva presentationsordningen. För närmare redogörelse av betydelseindelningen i SAOB och SAOB som historisk ordbok, se Jonsson 1983 och Stille och Wendt 2001.

I alla ordböcker – inte minst de historiska – är sättet på vilket betydelser presenteras av största vikt. Historiska ordböcker har löst presentationen på olika sätt, delvis beroende på ideologisk bakgrund hos (den ursprungliga) redaktionen, delvis beroende på materialtillgången. Frågan hur betydelser helst bör presenteras har diskuterats förr, men den tål att

tas upp igen, särskilt mot bakgrund av tidigare diskussion och ny forskning.

Val av första betydelse

Låt säga att vi har en färdig indelning i olika betydelser. Vi har funnit några kärnbetydelser. I vilken ordning ska de presenteras? Vilken betydelse sätter vi först? Det finns olika metoder att välja första betydelse, beroende på ordboksverkets allmänna inriktning eller principer. Följande är väl de vanligaste, även om andra säkert kan tänkas:

1. Kronologin får avgöra. Den betydelse som är tidigast belagd i det språk det är fråga om placeras först.
2. Ordets etymologi avgör vilken betydelse som placeras först, nämligen den som överensstämmer med eller anses vara närmast den antagna ursprungsbetydelsen.
3. Den allmänna eller viktigaste eller modernaste betydelsen – den betydelse man först i allmänhet kommer att tänka på – placeras först.
4. Beläggmängden eller frekvensen kan få avgöra. Den betydelse som har flest belägg i det material eller den korpus man använder sig av placeras först.

För en historisk ordbok är det framför allt mellan den kronologiskt sett äldsta och den ur etymologisk synvinkel äldsta betydelsen som valet står. Ofta medför detta inte någon reell skillnad. Den tidigast belagda betydelsen är ofta den som är närmast den antagna ursprungsbetydelsen. Men i synnerhet när det gäller lånord kan andra förhållanden råda. Ett ord kan ju först lånas in i en betydelse som är sen i det långivande språket och senare lånas in på nytt i en i ursprungligare betydelse. Då framträder skillnaden mellan den kronologiska och den etymologiska principen.

I SAOB gäller den etymologiska principen vid val av första momentet. Det innebär att den första betydelsen inte behöver vara den som är tidigast belagd i svenskan. Ordet *orkester* (SAOB O 1291f) får illustrera detta. Följande sammanställning visar huvudmomenten och första belägg på dessa.

ORKESTER ... [jfr d. *orkester*, t. *orchester*; av fr. *orchestre*, av lat. *orchestra*, av gr. ὀρχήστρα, dansplats ...]

1) i en forngrekisk teater: den (nästan cirkelrunda) plats där kören o. skådespelarna uppträdde. RABBE *PVetA 1770*, s. 17.

2) ställe där musikerna ha sin plats på en teater o. d.; äv. om musikernas plats i konsert- l. danslokal o. d. (*Ljus*) Till Operar och Comedier ..; Sammaledes till Orchestrerne. HovförtärSthm **1757**, s. 2936; möjl. till 3.

3) större, efter vissa regler sammansatt ensemble av instrumentalmusiker; äv. om samtliga musikinstrument som användas av en dylik ensemble. STENBOCK *Glädiesp. A 4 a (1701)*.

Ordet kommer ytterst av grekiskans ὀρχήστρα, dansplats och SAOB har som första betydelse den som ligger närmast ursprungsbetydelsen. Första belägg på betydelse 1 ur SAOB:s samlingar är från 1770 och första belägg på betydelse 2 är från 1757 (redaktören har garderat sig med att belägget möjligen går till moment 3). Betydelse 3 är den vi vanligen menar med ordet orkester; första belägget är från 1701. Detta är alltså den betydelse som är tidigast belagd i svenskan, men enligt SAOB:s princip har den inte placerats först utan kommer t.o.m. sist. Om SAOB hade följt den kronologiska principen hade givetvis betydelse 3 placerats först.

Den etymologiska principen grundar sig på en komparativ helhets-syn på språken och det språkliga materialet och kan naturligtvis ifrågasättas. Här vill jag kort anknyta till en diskussion mellan John Considine och Carl-Erik Lundbladh. Först några ord om bakgrunden: När SAOB grundlades hade *New English Dictionary* börjat publiceras och verket fick stor betydelse för SAOB:s utformning. *New English Dictionary* (NED), nu *Oxford English Dictionary* (OED), tillämpar den etymologiska principen (åtminstone i tidigare utgåvor).

Vid EURALEX-kongressen i Göteborg 1996 höll Considine (då assistent editor vid OED) ett föredrag *The Meanings, deduced logically from the Etymology* där han kritiserade den etymologiska principen i OED. Considine menade att den i *engelskan* tidigast belagda betydelsen borde presenteras först och att betydelserna därefter borde presenteras i kronologisk snarare än logisk ordning (se *Presentationsordningar*, nedan). Lundbladh (då redaktör vid SAOB) försvarade den etymologiska principen i ett inlägg i *International Journal of Lexicography* (1997) och Considine gick (i samma nummer) i svaromål och vidhöll sin uppfattning. Vid diskussionen citerades artikeln *Annunciation* (OED 1:345); moment och första belägg nedan:

Annunciation ... [a. Fr. *annonciation*, ad. L. *annuntiātiōn-em*, n. of action f. *annuntiā-re* : se ANNOUNCE and -TION.] The specific senses 2, 3, were earlier in Eng.

1. The action of announcing, of proclaiming or declaring publicly or officially; the matter so announced, announcement. 1563 *Homilies* ...

2. *esp.* The intimation of the incarnation, made by the angel Gabriel to the Virgin Mary. c 1440 *Gesta Rom.* ...

3. The church festival commemorating that event, observed on the 25th of March; Lady-day. c 1400 *Epiph.* ...

Considine menade att placeringen av den allmännare betydelsen först, trots att den är senare belagd i engelskan skulle kunna ge en falsk bild av ordets utveckling i detta språk. Polysemin är inte resultatet av en logisk betydelseutveckling i engelskan, utan ordet lånades in fler än en gång av ett polysemt latinskt ord, och tidigast i de speciella kristna betydelseerna, vilket är ett faktum som inte bör skylas över, påpekar han (1997:235).

Jag kan inte tycka att argumentet är särskilt starkt (även om jag hyser viss sympati för Considines önskan att den faktiskt belagda kronologiska få styra momentordningen). Det är här knappast fråga om att vilseleda läsaren. Det framgår tydligt hur ordet förhåller sig i engelskan eftersom första belägg anges vid varje betydelse. Till yttermera visso har en anmärkning lagts in först i artikeln: "The specific senses 2, 3, were earlier in Eng." (Här kan inskjutas att liknande anmärkningar som då och då förekommer i OED inte ges i SAOB.)

Om bet. 3 hade presenterats först hade man knappast fått någon klarare bild av utvecklingen i engelskan. Betydelseordningen visar här över huvud taget inte någon historisk utveckling av ordet i *engelskan*, vilken ordning man än väljer att presentera betydelseerna i.

Det är väl det implicita antagandet att momentordningen speglar en inhemsk logisk, rätlinjig betydelseutveckling (eller en logisk utveckling överhuvud taget) som är felaktig, snarare än själva ordningen. Om man behåller den gamla ordningen mellan momenten utan att implicera att förhållandet mellan dem beror på logisk utveckling bör en läsare kunna sluta sig till förhållandet mellan ordet i engelskan och ordets betydelseutveckling i ett vidare, inte så nationellt begränsat, perspektiv.

Däremot kan jag se en annan skillnad mellan metoderna som under vissa förhållanden skulle kunna tala för den kronologiska metoden. Den bör vara mindre tidskrävande. Om man inte behöver fundera över betydelseernas olika vägar in i det egna språket eller deras förhållande till varandra eller till ordets etymologi vinner man naturligtvis tid.

Presentationsordningar

Metoden för att välja första moment i en ordbok och metoden för att ordna momenten sinsemellan taget hör naturligtvis intimt samman. Om man väljer det första momentet enligt kronologisk princip är det naturligt att man fortsätter att presentera betydelseerna i strikt kronologisk ordning.

Liksom det finns olika principer eller metoder för val av första moment finns det också olika principer för hela presentationsordningen. Bo Svensén (2004:429–431) tar särskilt upp två metoder, *historisk betydelseordning* och *logisk betydelseordning*. I en *historisk* betydelseordning börjar man med den äldsta betydelsen och slutar med den yngsta. Svensén behandlar i första hand synkroniska ordböcker och specificerar inte ”äldsta” betydelse. Han går inte närmare in på om det fråga om den betydelse som är tidigast belagd i språket i fråga eller den äldsta i ett vidare språkligt sammanhang, den ur etymologisk synvinkel äldsta (vilket givetvis ibland kan vara samma sak). Termen *historisk* används i litteraturen i båda fallen. Man skulle kunna benämna den förstnämnda *historisk-kronologisk* och den senare *historisk-etymologisk*.

I en *logisk* betydelseordning, liksom i en *historisk*, försöker man få fram kärnbetydelser och visar sedan hur övriga betydelse eller delbetydelser förhåller sig till dem. Det blir liksom i en *historisk* betydelseordning ofta en fråga om en hierarkisk ordning. Skillnaden är att betydelse-relationerna inte motsvarar eller antas motsvara en diakronisk utveckling.

Mellan *historisk* och *logisk* betydelseordning finns olika varianter och det är mellan dem som historiska ordböcker nästan alltid befinner sig, vare sig det är fråga om en ordbok som är inriktad på att beskriva språkliga förändringar som OED och SAOB eller en ordbok som främst inriktar sig på att beskriva en språklig period, en stadieordbok, som Middle English Dictionary (MED) eller Söderwalls Ordbok öfver Svenska Medeltids-språket.

Robert E. Lewis (chefredaktör för MED) diskuterar i artikeln *Aspects of Polysemy in the Middle English Dictionary* presentationsordningen i MED i jämförelse med framför allt OED. I MED presenteras huvudbetydelserna i en *logisk* snarare än *historisk* ordning, såvida inte beläggens kronologi tydligt visar på en *historisk* ordning, vilket tycks vara sällsynt. Med *logisk* ordning i MED menas att betydelseerna arrangeras så att betydelse som det är troligt att läsaren ser som liknande eller besläktade grupperas tillsammans vare sig den ena är äldre än den andra eller den ena har utvecklats ur den andra. Den viktigaste eller

vanligaste betydelsen i gruppen placeras först i gruppen och den viktigaste eller vanligaste gruppen i början av artikeln.

Även OED (också OED2) tillämpar enligt flera forskare huvudsakligen logisk ordning mellan momenten (se Lewis 2004:151). Följande rader i inledningen till första bandet av NED klargör den då gällande synen på betydelseutveckling, en inställning som nu känns tämligen verklighetsfrämmande (min kursivering): "If the historical record were complete, that is, if we possessed written examples of all the uses of each word from the beginning, the simple exhibition of these would display a *rational* or *logical* development. The historical record is not complete enough to do this, but it is usually sufficient to enable us to *infer* the actual order." (NED 1888:xxi)

Hos lånord som *annunciation* ansågs betydelserna ha utvecklats logiskt i det ursprungliga språket (min kursivering): "In such a case it is not possible to make the *historical* order of the senses in English agree with the *logical* order in which they arouse in Latin or other previous language; and every such word must be treated in the way which seems best suited to exhibit the facts of its own history and use." (Ibidem) Jämför presentationsordningen hos *annunciation* (ovan).

Lewis påpekar att det finns en grundläggande skillnad mellan MED:s och OED:s logiska metoder. Han kallar OED:s *developmental* och MED:s *relational*. I OED (åtminstone i tidigare utgåvor) beskrivs vad man skulle kunna kalla logisk betydelseutveckling, och i MED logiska samband utan hänsyn till den historiska utvecklingen. I OED skulle betydelserna presenteras från den ur etymologisk synvinkel äldsta och sedan i logisk ordning. Vad man menade med logisk ordning hängde ihop med tidens lexikografiska praxis, filosofi och 1800-talets utvecklingstankar.

Men, påpekar Lewis vidare, trots den skepticism som fanns mot 1800-talssemantiken när MED grundlades på 1930-talet (verket fullbordades 2001), har traditionens makt inneburit att MED i mångt och mycket har kommit att följa OED när det gäller ordningen mellan olika enheter: t.ex. det allmänna eller generella föregår i allmänhet det speciella, det enkla föregår det komplexa (det gäller särskilt syntaktiska och morfologiska enheter), det bokstavligen eller egentligen föregår det bildliga, metaforiska. Lewis finner i sin jämförelse mellan verken endast två fall där MED inte följer OED:s traditionella ordning: i OED går konkret vanligen före abstrakt, i MED är ordningen vanligen den omvända och MED har vanligen intransitiv användning av verb före transitiv oavsett kronologin. Sammanfattningsvis finner Lewis att MED, om än något motvilligt, tar plats bredvid OED i den långa europeiska lexikografiska

traditionen av logiskt rekonstruerad språklig historia (2004:155). Det är en tradition som SAOB också tillhör.

Ett visst motstånd mot denna tradition kan man ana i den tredje utgåvan av OED som är under utgivning och till en del finns online. Av John Simpsons *Preface to the Third Edition, Chronology and the historical method* framgår det att man i den nya utgåvan kommer att ta större hänsyn än tidigare till materialets kronologi, en inställning som sannolikt speglar en mer realistisk syn på betydelseförändringar. För att en strikt kronologisk presentationsordning av betydelsemomenten ska kunna ge en sann (eller så sann som möjligt) bild av ett ords betydelseförändringar över tid krävs dock ett mycket fylligt och rättvisande material. Metoden är därför inte så lämplig när det gäller de äldsta tidsskedena, där materialet ofta är ganska klent, vilket Simpson också påpekar. Den kommer inte att användas i OED när det gäller fornengelska eftersom det tillgängliga materialet är alltför litet för att kunna ordnas kronologiskt. I själva verket är det nog knappast troligt att den relativa kursändringen i OED3 kommer att få särskilt genomgripande praktiska konsekvenser.

Mer om presentationsordningen i SAOB

Någon kursändring motsvarande den som kan skönjas för OED planeras inte för SAOB. Vi kommer även i fortsättningen att låta etymologin vara avgörande för vilken betydelse som ska placeras först. Denna ordning är etablerad i ordboksverket, den har fördelen att sätta in orden i ett vidare internationellt perspektiv och eftersom SAOB inte omfattar fornsvenska skulle val av första moment utifrån det egna materialet enligt historisk-kronologisk metod kunna ge missvisande resultat.

De därefter följande betydelseerna försöker vi placera i en ordning som så långt det låter sig göras representerar ordens historia, så gott vi har kunnat utröna den. Vi studerar orden i andra språk, särskilt i våra grannländer och när det gäller lånord, i långivande språk och vi försöker ta hänsyn till om orden har lånats flera gånger i olika betydelser. Om vi exempelvis finner att en viss betydelse sannolikt inte har utvecklats i svenskan utan troligen beror på lån från engelskan, kan vi sätta in en etymologisk parentes i början av betydelsemomentet med den enkla kommentaren ”jfr motsv. i eng.” som en liten fingervisning till läsaren.

Vi har också möjlighet att anpassa vår presentationsordning till läsaren. Låt säga att vi finner att en nutida, vanlig betydelse egentligen är en särskild användning av en betydelse i en sidogren till huvudfåran, den

kanske egentligen hör hemma som betydelse 3 a, α . För att underlätta för läsaren att hitta den kan vi lyfta fram den, t.ex. ge den siffran 4 och inleda med en etymologisk parentes, t.ex. [eg. specialanv. av bet. 3 a].

Arabiska siffror, 1, 2, 3 osv. används till huvudmoment. Det finns tre nivåer undermoment, a, b, c, osv., α , β , γ osv. och α' , β' , γ' osv. Undermomenten behandlar särskilda användningar inom det övergripande momentet. Den genealogiska modellen kan inte sägas gälla för undermomenten i stort. Undermomenten kan, men behöver inte innebära utveckling av betydelsen i det övergripande momentet. Vi kan t.ex. välja att presentera vissa syntaktiska konstruktioner i undermoment.

För ordningen mellan undermoment gäller vissa regler. *Om* redaktören väljer att behandla ordspråk i ett särskilt undermoment (det är inte nödvändigt eller ofta ens rekommendabelt) ska detta moment presenteras först. Och *om* redaktören väljer att göra undermoment av utvidgad användning ska detta placeras före undermoment med bildlig användning. (Med utvidgad användning menas i SAOB en vidare användning som är resultat av betydelseutveckling, men termen har också använts för att beteckna annan icke bildlig betydelseutveckling. Se Lundblad 1992 s. 28.). Att ordspråksmoment som ju vanligen innehåller ordet i olika betydelser placeras först är rimligt. Ordningen mellan utvidgad och bildlig betydelse följer den logiska traditionen. Vid verb sätts eventuella undermoment om verbalsubstantiv i konkret(are) användning efter undermoment om perfekt particip eller presens particip i adjektivisk användning. Dessa moment placeras sist eftersom de innehåller särskilda former av verbet.

Om vi följer Lewis jämförelse av OED och MED och ser i vilken ordning betydelser vanligen presenteras i SAOB så finner vi att SAOB presenterar egentlig betydelse före utvidgad och bildlig och ofta men inte alltid generell eller allmän betydelse före speciell. När det gäller presentationen av abstrakt och konkret betydelse varierar ordningen beroende på det ord som beskrivs. Är det t.ex. fråga om ett verbalsubstantiv presenteras den abstrakta betydelsen vanligen först, med tillägget: ”äv. (eller särsk.) konkret” eller ”konkretare”.

Annan presentationsordning förekommer också. Huvudmomenten kan grupperas i grupper som med Lewis skulle kunna kallas logiskt relationella, dvs. grupper som samlar betydelser som har logiskt samband med varandra, men inte nödvändigtvis ett utvecklingssamband.

Ordet *tid* kan få illustrera en sådan gruppering. Ordet har 15 huvudbetydelser som grupperas i tre grupper: A. om tidsavsnitt, B. om tidpunkt och C. i fråga om tid som storhet. Betydelse 1 är '(mer eller mindre obestämt) tidsavsnitt'. Valet av första moment följer den ety-

mologiska principen. Etymologin är omdiskuterad, men man är tämligen överens om att en ursprunglig betydelse bör ha varit 'tidsavsnitt'. *Tid* är ett gammalt arvord och den kronologiska principen vore inte till mycket hjälp för valet av första moment.

Om man i stället skulle ha tillämpat en logisk princip utan hänsyn till ordets historia, skulle man förmodligen ha valt att börja med grupp C, i fråga om tiden som storhet, och betydelse 14, om opåverkbart förlopp av händelser osv. i sinnevärlden. Detta enligt principen att det allmänna föregår det specifika eller att helheten föregår delarna. Men just betydelsena i grupp C är kronologiskt senare. Medeltidsmänniskan såg tiden som något begränsat, ett visserligen långt men dock tidsavsnitt från skapelsen till domedagen.

SAOB kan även ordna betydelsena i överordnade grupper efter grammatiska eller andra formella kännetecken och använder då romerska siffror. Ordet *upp* får en sådan gruppering. Under romersk etta redovisas *upp* som adverb och under romersk tvåa *upp* som preposition. *Upp* har också indelats i överordnade grupper A, B, osv. med tanke på innehållet. Betydelse 1 i grupp A är den enligt etymologin ursprungligaste, nämligen den som anger att något förflyttar sig eller förflyttas eller sträcker sig i en riktning som går mer eller mindre vertikalt.

Liksom OED följer SAOB den i grunden logiska principen att presentera enkla enheter före komplexa; vi sätter simplex före sammansättningar och enkla verb före särskilda verbförbindelser. När det gäller sammansättningar och verbförbindelser har vi en presentationsordning som jag är mest benägen att kalla praktisk även om den väl egentligen också har en logisk bakgrund. Vi ansluter betydelsena hos förleden i sammansättningarna och verbet i verbförbindelserna till betydelser hos huvudorden och i regel presenterar vi betydelsena i samma ordning som i huvudordet. Det kan ibland få till resultat att betydelsena i ord med i stort sett samma betydelser och liknande betydelseutveckling presenteras i olika ordning.

En jämförelse mellan LAGA TILL (SAOB L 87) och TILL-LAGA (SAOB T 1303) visar principen i aktion och vilket resultat den kan få. Under *laga till* ansluts betydelsena till verbet *laga* och under *till-laga* ansluts de till adverbet *till*. Resultatet blir att betydelsena 2 och 3 presenteras i olika ordning i de för övrigt jämförbara orden. Här vill jag tillägga att om vi har en sammansättning med karaktär av eget ord, går vi inte till väga på det här sättet utan ordnar betydelsena som i huvudord av simplexmodell.

LAGA TILL ...

- 1) till **1**, **2** o. **8**: ordna (så l. så med ngn l. ngt); iordningställa ... (1555)
- 2) till **7**; refl.: göra sig i ordning (att utföra en viss handling). ... (1629)
- 3) till **9** (*b*): tillreda (mat l. dryck). ... (1664)

TILL-LAGA ...

- 1) till **II 8 b**: göra l. ställa (ngt) i ordning ... (1583)
- 2) [eg. specialbet. av **1**] till **II 8 b** (*β*): (gm kokning l. stekning o. d.) tillreda (mat l. dryck) (1664)
- 3) till **II 8 c**, refl.: göra sig i ordning l. beredd (till (ngt)) ... (1629)

Denna ordningsmodell är inte absolut obligatorisk. I artikeln TIDS-GUD (SAOB T 1033) har jag medvetet brutit mot den. I ett ord som TID som dessutom har grupperats i överordnade grupper, kan man inte tala om en enda logisk linjär betydelseutveckling och det kändes i det här fallet stötande att placera betydelse 2 först. Sammansättning är ju dessutom en levande ordbildningstyp och i det här fallet har den troligen bildats vid olika tillfällen.

TIDS-GUD ...

- 1) i sht *mytol.* till **14**: gud som tänks råda över tiden ... (1877, 1882)
- 2) (numera bl. tillf.) till **4**, om person som under viss tidsperiod är föremål för beundran l. vördnad l. aktning o. d. ... (1901)

Även avledningars betydelsemoment anknyts ofta till huvudordets och får då enligt praxis samma momentordning som huvudordet. Verbet *tjockna* som är avlett av adjektivet *tjock* får tjäna som exempel. Äldsta belägg på *tjockna* finner man i det sjätte momentet (med betydelsen tätna), som motsvarar betydelse 6 hos *tjock* (tät, om luft, moln o.d.) (SAOB T 1681). På liknande sätt görs i OED, t.ex. i presentationen av substantivet TRIP (1) som är bildat till verbet TRIP. Beskrivningen inleds av anmärkningen ”The order of the senses here is not chronological, but follows that of the verb.”

För SAOB-redaktören finns alltså några regler för ordningen mellan betydelsemoment att ta hänsyn till vid betydelsebeskrivningen, de flesta med rötter i den europeiska lexikografiska traditionen. Vissa är föreskrivna och bör följas, andra (som de sist nämnda) är enligt praxis och kan i det individuella fallet kringgå. Dessa regler kan naturligtvis gå stick i stäv med kronologin enligt beläggen. Det finns inte någon fastställd regel som kräver att kronologin ska tas i beaktande och naturligtvis finns en risk att kronologin kommer i skymundan. Genom att materialet är kronologiskt ordnat och genom att det första belägget alltid redovisas för varje betydelse blir dock redaktören alltid medveten om be-

tydelsernas kronologi och tar i allmänhet största möjliga hänsyn till den i sin betydelsebeskrivning.

SAOB har *en* presentationsordning som så vitt jag vet är orubblig, nämligen den i vilken homografa ord presenteras. Vi presenterar t.ex. ett substantiv före ett likalydande verb även om substantivet är bildat till verbet. Vi har också en fastställd genusordning vid homografer. Den har sina rötter i en tidigare syn på hierarkisk ordning mellan semantiska kategorier: levande varelser före ting, maskulinum före femininum före neutrum. Vi anlägger inte nu något hierarkiskt synsätt på kategorierna, vi lägger inte in värdering i ordningen, men vi tillämpar den, och det framför allt av praktiska skäl. Här kan jag tillägga att inte heller OED avser att ändra presentationsordningen av homografer i sin tredje utgåva, även om man nu tar avstånd från det hierarkiska tänkesättet (Simpson 2005).

Bo Svensén (2004:431) avslutar sitt kapitel om betydelseordning med kommentaren: ”Av de diskuterade ordningsprinciperna är det egentligen inte någon som ensam klarar av alla problem, utan lexikografen tvingas i praktiken tillämpa olika principer vid olika tillfällen, ibland kanske också en kombination av flera av dem.” Detta gäller i hög grad för SAOB.

I SAOB håller vi på den etymologiska principen när det gäller första betydelse, vi presenterar därefter kärnbetydelseerna i en ordning som i huvudsak dels är logisk enligt traditionen om logisk betydelseutveckling, dels är kronologisk. Men vi tillämpar även logisk relationell ordning, dvs. ordning i logiska grupper utan hänsyn till den historiska utvecklingen, syntaktisk ordning och ordning som åtminstone i våra dagar upplevs som rent praktisk.

Litteratur

Ordböcker

- SAOB = *Ordbok över svenska språket, utgiven av Svenska Akademien.* (Svenska Akademiens ordbok.) 1893 –. Lund.
- MED = *Middle English Dictionary.* Red. H. Kurath, S. M. Kuhn, R. E. Lewis, *et al.* 1952–2001. 13 band. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- OED = *The Oxford English Dictionary.* Först publicerad som *A New English Dictionary on Historical Principles.* Red. J. A. Murray, H. Bradley, W. A. Craigie, C. T. Onions. 1884–1928. 10 band. Oxford Clarendon Press. Supplement 1933.
- OED2: *The Oxford English Dictionary ... combined with a Supplement.* Red. J. A. Simpson, E. S. C. Weiner. 1989. 20 band. Oxford: Clarendon Press.
- OED3 = *The Oxford English Dictionary, 3:e uppl.* Red. J. A. Simpson. Under produktion, delvis online.
- NED = *A New English Dictionary on Historical Principles*; se OED.

Annan litteratur

- Considine, John, 1996: *The Meanings, deduced logically from the Etymology. I: Euralex '96. Proceedings 1–2. Papers submitted to the Seventh Euralex International Congress on Lexicography in Göteborg, Sweden, 365–371.*
- Considine, John, 1997: *Etymology and the Oxford English Dictionary: a response. Special Feature: Discussion 2. International Journal of Lexicography, Vol. 10. No. 3, 234–236.*
- Jonsson, Hans, 1983: *Om historisk lexikografi av typ SAOB. I: Nysvenska studier 63, 127–158.*
- Lewis, Robert E., 2004: *Aspects of polysemi in the Middle English Dictionary. I: Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research. Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002. Lexicographica Series Maior 123. Tübingen, 149–156.*
- Lundbladh, Carl-Erik, 1992: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok.* Stockholm: Norstedts.

- Lundbladh, Carl-Erik, 1997: Etymology and the historical principles of OED. Special Feature: Discussion 1. *International Journal of Lexicography*, Vol. 10. No. 3, 231–233.
- Simpson, John, 2005: Chronology and the historical method. I: Preface (online). OED3.
- Stille, Per & Wendt, Bo-A. 2001: Working on an Historical Dictionary: The Swedish Academy Dictionary Project. I: *Lexikos* 11, 222–230.
- Svensén, Bo, 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Birgit Eaker
förste redaktör/docent
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
birgit.eaker@svenskaakademien.se

Anki Mattisson

Genusperspektiv på SAOB:s källor

The purpose of SAOB is partly to offer a true picture of today's Swedish language, and partly to show in what ways the language has developed since the 16'th century. In the preface of the first volume is written nothing about the choice of sources. Could the dictionary have been different today if people at the end of the 19'th century had planned not only for the entering of different genres into the dictionary, but had also considered the relationships between male and female sources? The planning of SAOB began in 1884, and at about the same time begun the debates that would lead to the liberation of women in the 1920's. The editors at the time made sure they covered the language of all different fields of work, including the typical female ones, such as house-keeping and child care. My purpose is to examine whether SAOB describes the language of both men and women or only the language of men. The results, however, are depressing. Female sources are all but invisible, even in the description of words used exclusively in female professions. This can be illustrated using diaries and letters written by women in the 18'th century, that constitutes an excessively small part of the material as compared to typically male sources. In comparison, the amount of written documents categorized as Warfare in the library constitute 5% of the source materials, and consists of more than a thousand works.

Inledning

SAOB:s uppgift är enligt förordet till första bandet dels att ge en trogen bild av det nu levande svenska riksspråket, dels att uppvisa hur språket utvecklats från reformationstiden. Ordbokens framställning ska vara historisk i vid mening. Hans Jonsson (1983:132ff.) kallade ordbokstypen "samtids-äldrespråksordböcker" och enligt Bo Svenséns (2004: 28) terminologi är SAOB en diakronisk samtidspråklig ordbok. I vardagslag säger vi att SAOB är en historisk ordbok.

I företalet till det första häftet av SAOB står ingenting om urval av källor men man säger sig vilja begränsa sig till det ordförråd som i högre grad kan (kunde) sägas vara gemensamt för ett betydande antal bildade svenskar från olika delar av landet. I ordbokens allra första skede verkar det som om man inte varit främmande för att ta med talat språk men att det blev en övermäktig uppgift är lätt att förstå. Att talspråket aldrig fick fäste bekräftas av Ekbo (1965:7): "det ordförråd som behandlas i ordboken är det svenska litteraturspråkets, skriftspråkets, ordförråd från 1521 fram till våra dagar". Han fortsätter: "ord som hör 1900-talet till

och som därför med större säkerhet kan bedömas till sin karaktär och bruklighet kan i högre grad sällas än ord från äldre skeden. Från informationssynpunkt är ju också de äldre orden oftare i behov av en förklaring än de yngre”. De excerperade skrifterna omfattar alla slag av litteratur, t.ex. vitterhet, lagar och förordningar, tänkeböcker och registratur, religiös litteratur, facklitteratur från olika områden, tidningar, brev och ett mycket omfattande material ur utgivna arkivalier (Ekbo 1965:4).

Flera tidigare redaktörer och ordbokschefer har behandlat SAOB:s källmaterial. Sture Hast (1983), redaktör mellan 1961 och 1991, har beskrivit både SAOB:s källor och den excerpering som bedrivits sedan 1884. Hans genomgång av perioden 1894 till 1924 då Theodor Hjelmqvist var chef för excerperingen är utomordentlig och omfattande (se vidare nedan). Lars Svensson, anställd först som redaktör (1971) och sedan som ordbokschef, talade vid den första nordiska lexikografikonferensen 1991 om SAOB:s material, och då i synnerhet om uppdelningen på genrer. Både Sture Hast (1983) och Lars Svensson (1992) behandlar också SAOB:s källor från urvalssynpunkt. Lars Svensson (1992:373) skriver att man i SAOB velat täcka så mycket som möjligt av svenskt språk, t.ex. olika stilsfärer och olika språk i språket. Enligt hans bedömning är 150 genrer och ämnesområden representerade i ordboken. Även C.-E. Lundbladh (1996:91ff.), redaktör mellan 1989 och 2001, behandlar SAOB:s material utförligt i en uppsats där hans syfte är att försvara den historiska ordboken med dess etymologiska betydelsebeskrivning.

Syftet

I september förra året kom ett brev till SAOB:s redaktion. Brevskrivaren – en kvinna – ansåg att ordboken skulle vinna på att referera mer till kvinnliga författares texter. ”Det skulle bättre spegla språkets användning i tiden”, menade hon. En författare som nämndes i brevet var Emilie Flygare-Carlén (1807–92), känd för att plocka upp ord och uttryck som var i svang. Brevet är inte unikt. Den av henne efterlysta författaren råkar emellertid vara en av de mest citerade kvinnorna i SAOB (under namnet Carlén). Emilie Flygare-Carlén var mycket produktiv som författare och hennes författarperiod var avslutad när ordboks-excerperingen började. Det finns hittills ca 1600 publicerade citat i SAOB från hennes verk.

För ett antal år sedan skrev jag en liten uppsats om ordet *dänka* (Mattisson 1999). Ordet *dänka* betyder ungefär det samma som *stänka*

och används huvudsakligen i södra Sverige. Ordet används numera mestadels i betydelsen 'stänka tvätt (före strykning)'. *Dänka* finns inte med i SAOB trots att det i arkivmaterialet fanns tre belägg redan i början av 1900-talet och trots att det används och har använts i Skåne i samband med befuktning av hamburgerkött resp. tobaksblad. Redaktören som skulle ha skrivit ordet var naturligtvis man och han var från Värmland. Varför hade han då inte tagit med ordet? Var det för att han som värmlänning inte kände till ordet själv eller ansåg han att ordet användes i kontexter som inte hörde hemma i SAOB eller fanns det andra skäl? Det slog mig då att det kunde vara av intresse att försöka ta reda på vad det har betytt att ordboken planlagts av män och skrivits av män i hundra år. Den första kvinnliga redaktören kom till SAOB 1980, alltså när ordboksarbetet pågått i 96 år! Vid den tiden var det nog för sent för större förändringar.

Min utgångspunkt är lite tentativ: Kan man säga att SAOB beskriver både mäns och kvinnors språk under snart 500 år eller är det i huvudsak männens språk som behandlas? Frågan kan angripas på flera sätt. Man kan söka efter ord som är frekventa i kvinnospråk men som saknas i manligt språk för att se om sådana finns medtagna i ordboken, man kan undersöka källmaterialet utifrån ett mans- och kvinnoperspektiv eller man kan ta reda på vilka författare som citeras flitigast. Det går förmodligen inte att renodla något angreppssätt; man kommer under alla förhållanden in på ordförrådet sådant som det beskrivs. När jag säger tentativt så är det därför att jag inser att ämnet är stort nog för ett forskningsprojekt, och då ett tvärvetenskapligt projekt med språkvetare, litteraturvetare och lärdomshistoriker. Dessutom tycks frågan om vilket språk som faktiskt beskrivs i SAOB egentligen bara vidga sig. Kan man överhuvudtaget beskriva språket under en så lång period som 500 år i en enda ordbok? Och, om denna ordbok tar över hundra år att fullborda, vilket språk är det då som beskrivs och på vilket språk?

För tio år sedan kommenterade Ebba Hjort (1996) en artikel som handlade om könsbilden i *Den Danske Ordbog* (DDO). En intervjuad språkforskare hade i artikeln menat att DDO gav en överraskande traditionell bild av kvinnan och mannen. Hjort svarade att DDO är en deskriptiv ordbok som bygger på ett stort korpusmaterial, varifrån citaten hämtas. Slutklämmen löd (min övers.): "Den danska ordboken beskriver det språk, som avspeglar verkligheten; den skapar inte verkligheten och kan bara i ytterst ringa grad förbättra den; men den kan inte förringa den." SAOB är också en deskriptiv ordbok men till skillnad från DDO inte synkron. SAOB:s beskrivning täcker 500 år och av dem har en del av oss som arbetar har upplevt ca 50, andra bara drygt 30 år.

Eller med Hans Jonssons (1983:158) ord: ”I ett ordboksverk av typen SAOB beskrivs [...] dels tidssnittet ’samtiden’ i språket med sin struktur, dels tidssnittet ’äldrespråket’ med sin struktur. Den äldsta generationen i samtiden når bara ett jämförelsevis kort stycke bakåt mot beskrivningsperiodens äldsta skeden. En viss osäkerhet om vilken verklighet vi beskriver är befogad.” Syftet med detta bidrag är att i någon mån belysa frågan i vilken utsträckning SAOB avspeglar verkligheten under 500 år vad beträffar manligt och kvinnligt språk.

Historik

Gustaf Cederschiöld (1900:2f.), ordboksredaktör vid SAOB mellan 1889 och 1894, menade att ”man hade rätt att göra en indelning [av språket] efter könet”. Men hur skulle man komma åt kvinnospråkets karakteristiska drag? Cederschiöld konstaterade att det skulle krävas omfattande excerperande för att hitta de kriterier som bestämmer kvinnospråket, och att de ”vid studiekammarens lugn vana språkforskarna” snart skulle inse att de tryckta källorna inte förslog särskilt långt. Orsaken till det var enligt hans uppfattning att när kvinnor skriver något som ska tryckas lämpar de sitt språk efter det vedertagna skriftspråket ”och detta har mannen skapat efter sitt beläte”. Det är ett intressant omdöme även om det inte var avsett att legitimera ett mansdominerat källmaterial. Det spelar ju i så fall ingen roll om vi excerperar litteratur skriven av kvinnor eller inte eftersom kvinnorna ändå skriver som män.

Arnbjörg Hageberg publicerade 1990 en undersökning om hur kvinnors och mäns språk kommer till uttryck i ordböcker. Hon (1990:49f.) konstaterar inledningsvis att det är ”uforståeleg” att lexikografi och könsroller inte har diskuterats trots att språk och kön började debatteras redan på 1970-talet men tror att det beror på att lexikografi inte har betraktats som ett eget ämne inom språkvetenskapen förrän på senare tid. Ordboksredigering har varit en genuint manlig verksamhet i Norge (alltså inte bara i Sverige). Ett område som Hageberg (1990:55ff.) berör är nedsättande personbenämningar. I Norsk Ordbog (1895–1913) t.ex. tycks Hans Ross ha excellerat i sådana ord, och i synnerhet i benämningar på kvinnor. Hageberg frågar sig vad det beror på och kommer fram till att män har skrivit så mycket mer än kvinnor och att kvinnor möjligen är mer försiktiga och korrekta i sitt ordval än män. Hageberg (1990:63) menar efter sin genomgång av några norska ordböcker att det behövs en skärpning för att synliggöra den moderna kvinnan och inte bara vidareföra traditionella värderingar. Med hänsyn till att kvinnorna

numera har gjort sitt inträde på ordboksredaktionerna och att urval och språkprov hämtas ur stora korpusar torde en sådan positiv utjämning i moderna ordböcker ske på naturlig väg. Det torde dock knappast ske utan ansträngning i en ordbok av typen SAOB!

SAOB:s källor och excerperingen

En fråga som ibland sysselsätter litteraturvetare äger en viss tillämpning också på SAOB:s källmaterial, nämligen vad det är som kännetecknar en författare. Är det bara en person som har gett ut något av trycket, eller ska även den som bara har skrivit en handskrift inkluderas? Är man författare om man bara skriver för en trängre krets eller krävs det en viss storlek på upplagan? I SAOB:s fall är författarna ofta anonyma. Det handlar om förordningar, plakat, föreskrifter och regelböcker samt, inte minst, om handskrifter i Riksarkivet och vissa landsarkiv. Bakom anonymiteten i dessa fall döljer sig sannolikt enbart manliga skribenter. Kvinnorna har i äldre tid inte haft någon framskjuten plats i våra myndigheter eller som skrivare. När kvinnorna började skriva var det i den trängre familjekretsen och det handlade om brevskrivande och dagboks-skrivande. Jag kommer att ta upp några kvinnor som tillhör denna grupp och som kommit med i SAOB, men den stora massan av aktiva skrivande kvinnor finns inte med. Medan jag har funnit sju skrivande 1700-talskvinnor i SAOB har Ann Öhrberg (2001:29) i sin avhandling om vittra fruntimmer bara under frihetstiden, dvs. perioden 1720–72, funnit 141 kvinnor som publicerat sig i tryck, de allra flesta s.k. tillfällesdiktare. Hon menar också att det funnits många fler skrivande kvinnor under 1700- och 1800-talen än vad man trott och också att många av dessa fått sina alster tryckta. Även andra undersökningar har visat på liknande förhållanden.

Excerperingen för SAOB har skett på olika sätt. Från början valdes vissa källor ut av K.F. Söderwall som också utfärdade anvisningar för arbetet. Sannolikt har Söderwall dragit nytta av tillgänglig bibliografisk litteratur (se Svensson 1992:375) och tagit råd av namnkunniga excerpister (se Hast 1983:185). Flytten av redaktionen till Lunds universitetsbibliotek 1907 torde också ha underlättat för redaktionen att hitta litteratur för excerpering. En ”katalog öfver exciperade skrifter”, som sannolikt påbörjades av Söderwall själv, och en kapselsvit kallad ”PM över exciperade skrifter” (båda i SAOBArkiv) utgör grunden för denna undersökning. Sture Hast (1983:166) räknar med att huvudexcerperingen av det äldre materialet var klar 1924. Han bygger detta bl.a. på att

excerperingen därefter minskade kraftigt. Mellan åren 1893, då första häftet utkom, och 1924 ökade excerptsamlingen med ca tre milj. lappar, till ca 3.840.000. Uppgifterna om antalet excerpter är emellertid växlande och inte helt pålitliga.

Vid excerpering har man ibland skiljt mellan djupexcerpering och normalexcerpering (se Hast 1983:176). Det förstnämnda innefattas i Söderwalls generalplan 1883 där den beskrivs på följande vis: ”Vissa skrifter från skilda tider torde böra excerpteras så fullständigt att alla ord i deras särskilda betydelser och konstruktioner upptagas”. Delar av Gustav I:s registratur och andra 1500-talskällor är väl excerpterade, vilket kan sägas vara mer än 10–20 excerpter per sida, men det stora flertalet har bara tagits 1–3 excerpt per sida. Sture Hast (1983:176) räknade ut att det för Haqvin Spegels ”Guds verk och vila” finns ca 20 excerpter per sida. Som jämförelse kan nämnas att genomsnittet i tio verk ur August Strindbergs produktion som har excerpterats är 2,2 excerpter per sida; genomsnittet gäller ett urval av Strindbergs verk som är excerpterade från A till Ö.

Källor per århundrade

1500- och 1600-talens tryckta litterära språk är väl representerat i SAOB. De ca 120 källorna utöver Gustav I:s registratur samt tänkeböcker och domböcker är huvudsakligen av religiös art – med bibeln i centrum. Ett litet antal läkeböcker finns också med. Jag har funnit tre kvinnor från 1600-talet citerade i ordboken: drottning Kristina, Mette Magdalena Lillie och Agneta Horn. Den förstnämnda skrev brev och hittills är belägg ur tre olika brev av hennes hand medtagna. Mette Magdalena Lillie skrev en dagbok som för SAOB:s räkning har excerpterats i Riksarkivet. Tyvärr saknas uppgift om när och hur många excerpter som gjordes. Hon är citerad två gånger. ”Agneta Horns beskrivning över sin levnad” från 1657 består av mycket intressanta och målande dagboksskildringar. Handskriften hittades i Uppsala universitetsbibliotek i slutet av 1800-talet och gavs ut 1908. Den torde genast ha excerpterats och har hittills blivit citerad drygt 300 gånger fr.o.m. bokstaven B. Drottning Kristinas brev, Mette Magdalena Lillies dagboksanteckningar och Agneta Horns minnen samsas med ca 790 andra källor av varierande slag från 1600-talet, alla så vitt vi vet författade av män.

Från 1700-talet finns 1787 källor excerpterade förutom samlingsverk av typen brevsamlingar och andra historiska källskrifter som tryckts senare. Det är en bråkdel av vad som trycktes under århundradet men

som Lars Svensson (1992:375) skriver är 1700-talet ändå väl excerperat. Där finns naturvetenskapliga skrifter från Linné och hans lärjungar, geografiska skildringar, lexika och inte minst översättningslitteratur i mängder. Sju skrivande kvinnor dyker upp. Det är Sofia Elisabeth Brenner (1659–1730), en tillfällesdiktare av rang enligt Schück, och den första som i skrift beskrev kvinnoerfarenheter i diktform, vidare de mer kända och lästa Hedvig Charlotta Nordenflycht (1718–63) och Anna Maria Lenngren (1754–1817).

Två utgåvor av fru Brenner har excerperats och hon citeras drygt 1100 gånger i ordboken. Fru Nordenflycht är kanske mest känd för sin uppgörelse i alexandrinform med Rousseaus tes att kvinnans plats är i hemmet. Dikten som skrevs 1761 heter Fruentimrets Försvar och är ett av Sveriges första inlägg i emancipationsdebatten. Fru Nordenflycht är representerad med sju titlar och citerad ca 1600 gånger totalt. Fru Lenngren skrev tidigt dikter, hon översatte Ovidius, hon skrev brödtexter i Stockholms Posten, och torde därmed kunna betraktas som en av Sveriges första kvinnliga journalister. Hennes dikt, Några ord till min kära dotter (1798), hör till de mest citerade 1700-talsdikterna. Fru Lenngren excerperades i det första skedet och finns rikligt citerad i ordboken redan från bokstaven A. Theodor Hjelmqvist, excerperingschef på SAOB, ställde samman en utgåva av Lenngrens texter för Svenska Vitterhetssamfundet 1916, som naturligtvis genast excerperades. Av ca 2500 excerpter ur Anna Maria Lenngrens produktion har hittills ca 1.000 medtagits i ordboken.

De fyra övriga kvinnorna har använt pennan inom ett mer traditionellt kvinnoområde, nämligen hushållet. Den första kokboken av kvinnohand skrevs inte – som vi oftast tror – av Kajsa Warg utan av Christina Walleria ca 1700. I en liten hushållsbok utgiven av Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala 1931 har hon – uppenbarligen i unga år och innan sitt giftermål – skrivit ner recept och tips för ett hushåll. Boken är citerad 154 gånger från bokstaven I. Ytterligare en hushållsbok från 1700-talet är utgiven under kvinnligt namn, nämligen En nödig och nyttig hus-hålds- och kok-bok av Susanna Egerin (1733). Den är möjligen ursprungligen tysk och alltså översatt till svenska. Medan Kajsa Warg med sin kokbok 1755 har fått lämna ca 1000 citat i ordboken har Susanne Egerin citerats endast 78 gånger. Skillnaden i fråga om citat beror på antalet excerpter, från Kajsa Wargs kokbok har vi 2435 lappar och från Susanna Egerins 260. Att man valt att excerpera Kajsa Wargs kokbok beror nog på att den varit av så stor betydelse för svensk matlagning och att den spritts i många upplagor. Huruvida man jämfört de två kokböckerna ur språklig synpunkt går inte att utröna. Anna Maria

Rückersköld (1725–1805) var verksam på 1700-talets sista decennium och skrev tre hushålls- och kokböcker. Två av Rückerskölds verk citeras en gång vardera. Hur många excerpter man gjort ur hennes böcker framgår tyvärr inte. De här nämnda kvinnliga författarna var inte ensamma om att producera hushålls- och kokböcker. De tidigaste böckerna i genren har manliga författare.

Två andra kvinnor med rötter i 1700-talet är Malla Montgomery-Silfverstolpe (1782–1861) och Märta Helena Reenstierna (1753–1841). Den förstnämnda höll vitter salong i Uppsala från 1820 och framåt med gäster som P.D.A. Atterbom (1790–1855), E.G. Geijer (1783–1847) och Adolph Törneros (1794–1839). Malla Silfverstolpe skrev sina memoarer som kom ut i fyra volymer 1908–11. De ger en livfull skildring av sen-gustaviansk tid. Märta Helena Reenstierna skrev en dagbok som blev utgiven så sent som 1946–53 under namnet ”Årstafruns dagbok”. Båda dessa alster är excerpterade men i mycket liten utsträckning. Malla Silfverstolpes memoarer har hittills citerats 7 gånger (på S och T). Adolph Törneros som var samtida med damerna skrev brev som har utgivits. Skillnaden i citatmängd är stor: Törneros brevsamlingar citeras ca 1000 gånger medan Reenstiernas Årstadagböcker citeras 42 gånger (fr.o.m. P). Den givna frågan är varför inte Malla Silfverstolpes memoarer excerpterades i större omfattning och tidigare. Kvinnor förekommer också – om än sparsamt – i den flora av brevväxling från 1700- och 1800-talen som finns utgiven. Bland de få som citerats finns Ulrika Eleonora och Martina von Schwerin, den sistnämnda känd för sin brevväxling med Esaias Tegnér.

Samtida med August Strindberg i slutet på 1800-talet var författarna Gustaf af Geijerstam (1858–1909), Oscar Levertin (1862–1906), Axel Lundegård (1861–1930), Ola Hansson (1860–1925) och Tor Hedberg (1862–1931) samt författarinnorna Victoria Benedictsson (1850–1888), Anne Charlotte Leffler (Edgren) (1849–1992), Alfhild Agrell (1849–1923), Matilda Malling (1864–1942) och Hilma Angered-Strandberg (1855–1927), alltså lika många kvinnor som män. Sven Delblanc och Lars Lönnroth betraktar i *Den svenska litteraturen* (1993:203) dessa åtta författare som kärnan bland de svenska åttiotalisterna. Oscar Levertin och Victoria Benedictsson är relativt flitigt citerade i SAOB och de har också en omfattande litterär produktion. Den förstnämnde har hittills citerats ca 1400 gånger och den sistnämnda ca 1200 gånger. Herrarna af Geijerstam och Lundegård citeras 750 resp. 1000 gånger att jämföras med Leffler och Agrell med 300 resp. 200 belägg. Enligt ovan nämnda litteraturhistoria (1993:213) spelades Anne Charlotte Lefflers dramatik mer än August Strindbergs på 1880-talets svenska scener, något som

borde ha resulterat i fler citat (särskilt med tanke på att Hagbergs översättningar av Shakespeares dramer hittills har resulterat i nästan 3000 citat). Strindberg intar med sin enorma produktion en särställning och en stor del av hans produktion excerperades i den första omgången men han är trots detta inte citerad lika flitigt som t.ex. Esaias Tegnér (se nedan).

I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gavs ett flertal tidskrifter ut av kvinnor, dock inte alltid avsedda bara för kvinnor. Några kan nämnas, t.ex. *Framåt*, som gavs ut under åren 1886–1889 av Göteborgs Kvinnoförening, senare Göteborgs Kvinnliga Diskussionsförening. Det var ett obundet diskussionsblad för bl.a. litteratur, kvinnofrågor, sexualpolitik och vegetarianism. *Hertha*, Fredrika-Bremer-förbundets tidskrift, började komma ut 1914. Syftet med utgivningen av *Hertha* idag – liksom för 90 år sedan – är att på ett självständigt, initierat och humanistiskt sätt bidra till debatten om förverkligandet av ett samhälle, där kvinnor och män behandlas lika, med samma förutsättningar, rättigheter och skyldigheter. En tredje var *Tidevarvet*, politisk veckotidning grundad av Fogelstadgruppen. *Tidevarvet* var ett organ för kvinnofrågor och pacifism och kom ut mellan åren 1923 och 1936. En av dess redaktionsmedlemmar var Elin Wägner. Ingen av dessa tre tidskrifter har excerperats trots att skribenterna nog kan sägas ha tillhört främsta ledet bland kvinnliga författare. *Herthas* föregångare hette *Dagny* och började komma ut 1886. Av någon anledning har några nummer av *Dagny* excerperats och tidskriften citeras 16 gånger i SAOB. Med tanke på att 1700-talets kvinnosakskvinnor fick en förhållandevis framträdande plats i ordboken, kan man bara beklaga att de nämnda tidskrifterna och övrig feministlitteratur, t.ex. Ellen Key, har fått mycket litet utrymme i ordboken. Tiden runt sekelskiftet 1900 var en viktig tid i svensk jämställdhetshistoria.

Svenska Akademiens ledamöter är ganska ofta citerade i SAOB. Svenska Akademiens handlingar excerperades tidigare regelbundet, vilket gör att inte bara skönlitterära författare finns med. Eftersom ingen kvinna valts in i Akademien före Selma Lagerlöf och eftersom det bara funnits bara sex kvinnor i Akademien (och ca 175 män) är det svårt att göra någon jämförelse mellan könen. Det kan ändå vara intressant att se hur de skönlitterära författarna i Akademien förhåller sig till sig andra författare. Etta alla kategorier är Esaias Tegnér (1843–1928), som ju också har en mycket stor produktion. Innan ordboken är färdig kommer nationalskalden att vara citerad mer än 10.000 gånger. Selma Lagerlöf är etta när det gäller ett enskilt verk, nämligen med Nils Holgerssons resa genom Sverige (1906–07), som hittills citerats mer än 1400 gånger. Som

god tvåa kommer Sigfrid Siwertz med *Jonas och draken* (1928). Denna roman blev ordentligt exciperad 1931 med ca 15 lappar per sida och har citerats över 1000 gånger. Närmast Sigfrid Siwertz kommer Viktor Rydberg med *Vapensmeden* (1891). År 1944 tog författaren Elin Wägner (1882–1949) sitt inträde i Svenska Akademien. Hon hade året innan publicerat ett tvåbandsverk över Selma Lagerlöf och betraktades allmänt som en radikal författare. Bland hennes tidiga romaner finns *Norr tullsligan* (1908) och *Pennskaftet* (1910), båda med klar feministisk inriktning. Den förstnämnda blev exciperad först 1933 men då med 2200 excerpter och är citerad ca 280 gånger. Med hänsyn till att Wägner tillhör tidigt 1900-tal och var en känd författare långt innan hon blev akademiledamot måste hon anses vara svagt representerad i ordboken.

Av dagens kvinnliga akademiledamöter är Gunnel Wallquist, Birgitta Trotzig och Kerstin Ekman exciperade men föga citerade. Det skönlitterära och bibliografiska materialet under senare hälften av 1900-talet konkurrerar i hög grad med tidningsprosan som är väl företrädd under denna tid. Detta gäller både manliga och kvinnliga författare.

Efter denna kronologiska betraktelse vill jag bara ta upp ett ord som enligt min mening borde ha fått åtminstone ett kvinnligt citat. Vid om-läsning av några av fru Nordenflychts dikter fäste jag mig vid att hon flera gånger använder ordet *kön* i den från franskan lånade pregnant betydelsen 'kvinna, kvinnorna' (SAOB K3800). Denna betydelse hos *kön* torde i huvudsak vara använd av män men var sannolikt viktig för en kvinna som gett sig in på manliga domäner och som ville lyckas. Att då som i SAOB citera Bellman från 1771: "Sup ut, drick könets skål och klunka, fråssa, smacka" i stället för inledningen till fru Nordenflychts *Fruentimrets försvar* 1761: "Du Verlds och Samfunds mor, du Fägrings eget läger, Du Kjön! som magt och del uti Naturen äger" är något påfallande. Första belägg på betydelsen är från Palmfelts översättning av Molière, därefter följt av fem citat av män och däribland alltså Bellman. Och Nordenflycht fanns i materialet!

Övervikt för manligt fackspråk

Jag nämnde inledningsvis att jag uppmärksammat att vissa skrifter av krigs- och vapenhistorisk karaktär förekommer påfallande ofta. De s.k. fackbeteckningarna i ordboken är ungefär 175 och rymmer allt från bi-odling till ekonomi med allehanda historiska specialiteter däremellan. Kontroller med hjälp av OSA visar att fackbeteckningarna "mil.", alltså militärväsen, med ca 2800 förekomster och "sjömil.", sjömilitärväsen,

med ca 700 tillhör de vanligaste. Det innebär att närmare 3500 ord försetts med epitetet ”mil.” eller ”sjömil.”. Många verk som citeras med fackbeteckningen ”mil.” återfinns i Lunds universitetsbiblioteks (LUB) katalog under Krigsv(äsen). Några sådana källor förekommer inte under 1500-talet men de första fyra verken som katalogiserats med Krigsv. härrör från 1600-talet och är citerade ca 500 gånger. Från 1700-talet har man excerperat 35 olika verk och från 25 av dessa har mer än 1000 citat hämtats. Nästa århundrade har mängden verk ökat lavinartat: hela 212 verk har excerperats. Att räkna fram antalet citat ur dessa verk skulle vara intressant men alltför tidskrävande.

1900-talet med två världskrig medförde naturligtvis också en ökning av materialet, närmare bestämt med ytterligare 206 källor. Många av dessa källor är reglementen, handledningar och soldatinstruktioner, vapenläror, teknikbeskrivningar m.m. Det finns ord för alla delar av en kanon eller ett gevär och av någon anledning har alla dessa excerperats. Härtill kommer historiska framställningar om allt från olika krig till manskapet i en bataljon. Till dessa enskilda verk, manualer, instruktioner osv. som sammanlagt upptar många hyllmeter kommer Kongl. krigsvetenskapsakademiens handlingar (1805–32) och Kungl. krigsvetenskapsakademiens (handlingar och) tidskrift (1833–1957) som ensamma mäter åtta (8) hyllmeter på LUB. De kan jämföras med de tre tidskrifter som utgivits av Svenska slöjdföreningen under 1900-talet som tillsammans mäter två (2) meter. Ca 1000 citat är hämtade ur ett par verk med ordet *artilleri* i titeln och ca 300 ord har fackbeteckning ”artill(eri)”. Det kan jämföras med fackbeteckningarna *textil*, *sömnad* och *kokkonst* som sammantagna är representerade med hälften så många ord som *mil*, alltså med ca 1200. De två mer udda men rätt maskulina fackbeteckningarna *kortspel* och *spelterm* har hittills placerats på ca 600 ord, något som också visar att litteratur inom denna genre excerperats rätt rikligt.

Två ord får illustrera övervikten för ”manliga” källor, nämligen *rikta* (v.²) och *tapp* (sbst.¹). Ordet *rikta* används i allmänspråket och i olika fackspråk. Redaktören har tagit med ca 170 sammansättningar varav mer än hälften har fackbeteckning ”mil.” eller ”artill.” och det stora flertalet av resten har annan fackspråkbeteckning eller bara ”fackspr.”. Alla källor som används för citat är skrivna av män (så vitt detta går att bestämma). I vissa fall är källan en annan ordbok, i synnerhet en teknisk sådan. Häftet vari ordet ingår trycktes 1958. Att hitta ett motsvarande ord med kvinnlig touche och där flera citerade källor citeras är skrivna av kvinnor är svårt. Ordet *tapp* har jag själv redigerat (tryckt 2003). Idag tar vi med ca 35 % av sammansättningarna till ett uppslagsord; för *tapp*

innebär det ca 50. Urvalet bestäms till en del av antalet excerpter. Ett ord som *tapp* förekommer i mängder av tekniska (små)prylar och självfallet också i vapen. På grund av beläggmängden överväger även här militära, artilleri- och vapentekniska källor och inte heller i denna sammansättningsramsa förekommer någon kvinnlig författare.

Sammanfattning

Det är ingen tvekan om att SAOB:s källor är mansdominerade och det är ju heller inte någon nyhet. Ordboken hade förmodligen kunnat se annorlunda ut om man vid 1800-talets slut hade planerat inte bara för att få med olika genrer i ordboken utan också tänkt på relationerna mellan manliga och kvinnliga källor. SAOB planerades fr.o.m. 1884, och det är vid ungefär samma tidpunkt som processen mot kvinnlig frigörelse påbörjades. Man var vid redaktionen nog så mån om att täcka in olika fackområden, och givetvis däribland kvinnliga områden som hem, slöjd, barnavård o. dyl. Politik torde dock ha varit en känslig fråga. Förutom att man var sparsam med feministisk litteratur tycks man ha varit mycket obenägen att ta med sådan litteratur som kunde tänkas vara politisk i någon riktning. Källförteckningen innehåller ett fåtal verk med politisk anknytning från sekelskiftet 1900, men det är svårt att få någon uppfattning om i vilken utsträckning de excerperats och därmed också det proportionella antalet citat.

Avslutningsvis vill jag knyta an till Ebba Hjorts (i Historik) ovan nämnda replik. När man arbetar med historiskt material från en tid som man saknar personlig kännedom om, får man lätt känslan av att något viktigt går förlorat. På Svenska Akademiens ordboksredaktion skapar vi inte heller verkligheten, möjligen förbättrar vi den. Att en del av mänskligheten, dvs. kvinnorna, delvis förringas i SAOB tror jag dock är odiskutabelt. Och då handlar det dels om att vissa ord och uttryck använda av kvinnor går förlorade därför att mycket som kvinnor skrivit eller berättat om inte har tagits till vara, dels om att den kvinnliga verkligheten inte kommer fram, eller lyfts fram, i citaten. Kanske är det som Mary Ellman i *Thinking about women*, 1968, skrev: "Books by women are treated as though they themselves were women."

Slutligen vill jag säga att jag hoppas på en framtida uppdatering av SAOB där materialet ligger i enda en stor databas och där alla de nu förbigångna eller för sent excerperade källorna skrivna av kvinnor samsas med övrigt material. Först när man har valt sitt citat ska man kunna se vem som har skrivit det, kvinna eller man. Den stora övervikten för

typiskt manliga källor i det äldsta materialet kan man naturligtvis inte rätta till men med lite god vilja kan den minskas.

Litteratur

- Cederschiöld, Gustaf 1900: *Om kvinnospråk och andra ämnen*. Lund. *Den svenska litteraturen, 3: De liberala genombrotten 1830–1890*. Redaktion: Lars Lönnroth och Sven Delblanc. Stockholm: Bonnier Alba. 1993.
- Ekbo, Sven & Loman, Bengt 1971: *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, 32.) Stockholm: Läromedelsförlagen.
- Ellman, Mary 1968: *Thinking about women*. London.
- Hageberg, Arnbjørg 1990: Kvinner og men og ordbøker. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 8, 48–67.
- Hast, Sture 1983: Om SAOB:s material. I: *Nysvenska Studier* 63. Stockholm, 159–192.
- Hjort, Ebba 1996: *Nyhedsbrev fra Den Danske Ordbog*.
- Jonsson, Hans 1983: Om historisk lexikografi typ SAOB. I: *Nysvenska Studier* 63, 127–158.
- Lundbladh, Carl-Erik 1996: Värdering av SAOB:s korpus och språkprovssamling. I: *LexicoNordica* 3, 91–103.
- Mattisson, A.-C. 1999: *Verbet dänka och SAOB*. I: *I hast hälsar. Festskrift till Göran Hallberg på 60-årsdagen den 7 oktober 1999*. Skrifter utgivna av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. 9, 137–140.
- OSA = Om svar anhålles. SAOB på nätet.
<<http://spraakdata.gu.se/saob/>>
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven Svenska Akademien*. 1893–. Lund.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Svensson, Lars 1992: Om SAOB:s material och en bibliografisk databas. I: *Nordiske studier i leksikografi I. Rapport fra Konferense om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi. Skrift nr. 1.) Oslo, 369–379.
- Öhrberg, Ann 2001: *Vittra fruntimmer. Författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*. Stockholm: Gidlunds förlag.

Anki Mattisson
ordbokschef
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
anki.mattisson@svenskaakademien.se

Christopher Sanders

Ordbog over det norrøne prosasprog som en historisk ordbog

This article aims to place *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) within the context of the discussion of just how historical various so-called “historical dictionaries” are or aim to be. The principal focus for ONP is the order in which the senses of polysemous words are presented. The abstract noun *dyggð* (‘virtue’) is chosen to demonstrate both what is typical and what is perhaps peculiar to ONP in this respect.

Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose (ONP) blev konciperet i 1939, da Den arnamagnæanske kommission besluttede at iværksætte en revision af Fritzners *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (Fritzner 1886–1896), et større og mere autoritativt værk end Cleasby og Guðbrandur Vigfússons *Icelandic-English Dictionary* (Cleasby-Vigfusson 1874/1957). Man besluttede at begrænse sig til prosaen, da en ordbog over det poetiske sprog nylig var udkommet (Finnur Jónsson 1931). Efter nogle års excerperingsarbejde, som pga. verdenskrigen kørte på meget lavt blus, blev det klart, at der var temmelig lidt zweek i blot at revidere det ældre værk, og at projektet skulle omdefineres som en ny leksikografering af oldislandsk fra de første håndskrifteres tid op til reformationen og for gammelnorsks vedkommende op til ca. 1370; disse to sprogstadier, oldislandsk og gammelnorsk, betegnes under ét ”norrønt”.

Hvorfor skulle der laves en ny ordbog? Dels var der efter 1886 kommet en række nye udgaver af norrøne tekster, af særlig interesse var det islandske diplommateriale med vigtige og daterbare indslag fra samtidens daglige liv; dels var man klar over, at store dele af ordforrådet hidtil var blevet forsømt, ikke mindst inden for den oversatte og senmiddelalderlige litteratur. I perioden mellem 1940 og 1964 blev nytilkomne tekster og hidtil forsømte områder af ordforrådet dyrket intensivt, og tilvæksten sætter markant præg på de ordbogsartikler, ONP har publiceret mellem 1995 og 2004. Ordbogsproduktionen blev ikke særlig stramt styret i de første år af ordbogens tilværelse. Men overmåde mange tekster blev excerperet, selektivt, og særlig store landvindinger opnåedes med hensyn til optrævlingen af forholdet mellem norrøn latinskbaseret litteratur – for det meste af religiøs eller encyklopædisk art – og de forhåndenværende latinske paralleltekster. Herved er det nu muligt for

ONP at anføre mange latinske paralleler til ord og citater i de oversatte værker.

Produktionen kom først rigtig i gang i 1989, da der blev trykt et registerbind med overblik over korpus, udgaver, håndskrifter og håndskriftdateringer (ONP Registre, 1989) og siden med de tre egentlige ordbogsbind, som når til og med 'em' i alfabetet (ONP 1–3, 1995–2004).

Inden for Bo Svenséns typologi (Svensén 2004:28) er ONP en diakronisk historisk ordbog – men i hvilket omfang er den egentlig diakronisk? Vores projekt er ofte i officielle skrivelser blevet betegnet som en historisk/semantisk ordbog – men hvad menes der med det? Zgusta skriver i sin *Manual of Lexicography* (1971:200) følgende:

Historical dictionaries focus their attention on the changes occurring both in the form and the meaning of a word ... within the period of time for which there is historical (usually textual) evidence at hand.

Og han tilføjer (Zgusta 1971:202):

The compilers of the very big historical dictionaries frequently cannot indicate the single senses of the words, and above all not the single quotations, in their real historical sequence, because such a presentation would be rather chaotic; they must present their material, not unfrequently, in logical groups, or by semantic connections, or by some other principle, and proceed historically only within these “chapters”.

Selvom Zgusta her taler specifikt om ”meget store ordbøger”, genspejler hans bemærkninger vores egne erfaringer, og ONP har, til trods for at ordbogen dækker over en periode på ca. fire hundrede år, altid været bevidst om at præsentere sig mere som en semantisk end en egentlig historisk ordbog inden for den afgrænsede periode.

Dog på én måde belyses ONP's materiale historisk, og det med betydelig vægt. En ordbog kan næppe anses for at være historisk overhovedet, medmindre det i et eller andet omfang vha. vedkommende værks indretning er muligt at datere citaterne, og det kan være interessant et øjeblik at dvæle ved den måde, hvorpå andre historiske ordbøger over germanske sprog behandler dette kompleks. The Oxford English Dictionary (OED), the Middle English Dictionary (MED) og Svenska Akademiens ordbok bringer årstal i tilslutning til hvert citat, hvorimod Ordbog over det danske Sprog, Norsk Ordbok, Norsk Riksmålsordbok, Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket, Schlyters Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar og, sidst i rækken, ONP henviser brugeren til et indeks over kilder, som i vores

tilfælde befinder sig i et særligt registerbind.¹ Når man diskuterer, i hvilken rækkefølge ”historiske ordbøger” anbringer betydninger for flertydige ord, skal dette moment ikke glemmes: at det i alle de nævnte opslagsværker i et vist omfang er muligt for den mere eller mindre ihærdige bruger at konstatere en (omtrentlig) årstalsangivelse (i de fleste tilfælde i henhold til nedskrivningstid, i nogle tilfælde også et formodet affattelsestidspunkt)², uanset hvor i en definitionsrækkefølge et bestemt citat er anbragt (ang. diskussion af definitionsrækkefølge i øvrigt jf. især Birgit Eakers bidrag i dette bind).

Principielt bringer ONP endvidere, for hvert opslagsord, det ældste citat i ordbogens arkiv, enten i fuld citatform eller som såkaldt nøgen henvisning uden tilhørende citat, og hvert eneste citat kan, ved opslag i registerbindet, takket være citatets entydige signatur, dateres i forhold til nedskrivningstiden (intet forsøg er gjort på at angive oplysninger om affattelsestidspunktet).

Herudover forsøger hver redaktør ved udvælgelsen af citater til trykning som eksempel materiale – der er normalt plads til at anvise ca. 40 % af citaterne i ordbogen i dens trykte form – at dække ordets kronologiske spredning ved angivelse af både tidlige og sene forekomster og nogle fra tiden indimellem. Men redaktionen har så godt som aldrig oplevet, at en artikel, der behandler et flertydigt ord, kunne opbygges definitionsmæssigt strengt kronologisk. Derfor skriver vi blot – og forsigtigt – i vejledningen (*ONP 1–3 : Nøgle // Key 2004:29*):

Hvor et opslagsord har flere betydninger, anbringes den betydning, der opfattes som den primære, oftest som den første; konkrete betydninger er normalt placeret før abstrakte, egentlige før overførte.

Herved bliver det et hængende spørgsmål, hvad der egentlig udgør en ”primær” betydning. Dilemmaet om, hvorvidt en historisk ordbog kan eller skal forsøge at præsentere en historisk/kronologisk række af betydninger for flertydige ord, er blevet meget instruktivt behandlet i Robert E. Lewis’ artikel, skrevet på baggrund af hans erfaringer med MED, hvor han længe var hovedredaktør (Lewis 2004). Heri skelner han imellem ”developmental logic” og ”relational logic” (Lewis 2004:152), hvor ingen af de to er strengt kronologisk, men den første, repræsenteret

¹ The Dictionary of Old English, Toronto (indtil videre publiceret på mikrofiche og på cd-rom, se www.doe.utoronto.ca) har valgt i ordbogens nuværende publikationsformer ikke at angive dateringer i tilslutning til de anbragte citater, men det forventes, at oplysninger af denne type vil blive gjort tilgængelige ved projektets afslutning (personlig oplysning fra DOE’s redaktion).

² MED udmærker sig ved i visse tilfælde at angive begge dele (hvor tidsforskellen formodes at være på mindst 25 år (Kurath 1954:17b)).

hovedsagelig ved OED, tenderer mere i retning af en kronologisk tænkning, mens den anden, som ofte praktiseret ved MED, kan være ”semantisk-logisk” uden hensyn til kronologi (”grouping of senses regardless of which is later or derived from the other” (Lewis 2004:153)).

ONP blander, ligesom andre sammenlignelige ordbøger, i visse henseender disse to fremgangsmåder, men hovedsagelig kan det konstateres, som en art uddybning af det, der er udtrykt i brugervejledningen, at ONP’s redaktionelle politik går i retning af det, som Lewis beskriver som ”relational logic”.³

Lad os som eksempel inden for ONP’s publicerede artikler tage det feminine substantiv *dyggð*, som har en række beslægtede former i andre germanske sprog, blandt dem nudansk *dyd*.

Først skal der foretages en sammenligning med de to ovenfor nævnte bedst kendte forgængere for vores projekt, Fritzner (bind I 1886), med dansk/norsk som forklaringsprog, og Cleasby-Vigfusson (1874/1957), som er redigeret på engelsk. Sammenligningen viser klart den store forskel, der er at finde mellem forgængerne og det nuværende ordbogsprojekt.

Fritzners ordbog deler op i 3 betydninger (med støttende citater, jf. den fotografiske gengivelse på s. 84):

- 1) Trofasthed, Retskaffenhed
- 2) Kraft, Evne, god Egenskab
- 3) god Gjerning

Mens Cleasby-Vigfusson, efter en opremsning af beslægtede ord i andre germanske sprog, har følgende opdeling (igen med støttende citater, jf. den fotografiske gengivelse på s. 84):

virtue, probity, only used in a moral metaph. sense; the original sense (from *duga*, q.v.) of *valour, strength*, which prevails in the A[nglo] S[axon], is quite obsolete [herefter bringes der oversættelser af fraser, hvori ordet optræder: ... *to trust in one's integrity*, ... *help and faithful service*, ... *for his faithfulness*]⁴

³ Denne udtalelse er af lignende karakter som Lewis’ modererede opsummering ”My sense is that the MED, as it progresses, and certainly in my time, uses an order that tries to suggest logical development, whether or not it is chronological” (Lewis 2004:154).

⁴ Man bemærker, at den af Cleasby-Vigfusson savnede betydning ’valour, strength’ nu tilsyneladende er at finde i ONP’s materiale, registreret i den trykte artikel som def. 5) *duelighed, tapperhed // fortitude, bravery* og def. 1) *kraft, styrke ... // power, strength ...*

β. in mod. eccl. writers the Lat. *virtus* is rendered by *dyggð*⁵

γ. *virtue*, of an inanimate thing, of a tree

I bind 3 af ONP i artiklen *dyggð* ses følgende præsentation af definitioner (når der er tale om specielle anvendelser, angives disse i rund parentes) (fotografisk gengivelse af hele artiklen på s. 81–83):

dyggð *sb. f.* [-ar; -ir]

1) *kraft, styrke, gavn // power, strength, benefit*

2) *(om stens/urters helbredende kraft/egenskab // of the healing power/quality of stones/herbs)*

3) *egenskab, kvalitet // property, quality*

4) *(pl.) (om de syv ridderlige færdigheder // of the seven knightly skills)*

5) *duelighed, tapperhed // fortitude, bravery*

6) *moralsk kvalitet, dyd, dydighed, godhed // moral quality, virtue, virtuousness, goodness*

7) *dydig handling, god gerning // virtuous act, good deed*

8) *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet // uprightness, integrity, faithfulness, loyalty*

dyggð ok drengskapr

trúa til dyggðar *stole på (ngns) redelighed // trust (sby's) uprightness/integrity*

veita/sýna/tjá dyggð

9) *(hustrus) troskab, (kvindes) dyd // (a wife's) faithfulness/loyalty, (a woman's) virtue*

10) *(pl. dyggðir) (om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLN 3] 384, Kilström 1958 297-306 // of the seven gifts of the Holy Spirit)*

Artiklen demonstrerer i sin struktur, ved tilrettelæggelsen af definitioner inden for et flertydigt ord, ONP's politik, citeret ovenfor, om at tage udgangspunkt i en 'primær betydning', og man ser en tendens til at

⁵ Varierende stavemåder af substantivet med henholdsvis -g- og -gg- skyldes anvendelsen af to forskellige normer for standardiseret norrøn ortografi.

bevæge sig fra det generelle til det mere specifikke, så vidt muligt i en gennemskuelig tankefølge.⁶

Mens Fritznér vælger at begynde med en moralsk betonet betydning (*Trofasthed, Retskaffenhed*) og Cleasby-Vigfussons opstilling gør noget lignende (først: *virtue, probity*), begynder ONP's definitionssekvens med den antagelig mest generelle af definitionerne (*kraft, styrke, gavn*), den, der kan siges at danne indledning til de efterfølgende. Selv om det i litteraturen virker, som om det er def. 6 (*moralsk kvalitet, etc.*) og 8 (*oprigtighed, etc.*), der er de mest centrale – ligeledes er det disse betydninger, som frekvensmæssigt vejer tungest – er det ikke dem, der er valgt som udgangspunkt i ONP's artikelopbygning.

I det følgende vil jeg kommentere nogle aspekter af ONP's anvendte definitionsrækkefølge i lyset af de teoretiske overvejelser refereret herovenfor og i forhold til, hvad der i en række henseender kan betragtes som ONP's særstilling i forhold til andre middelaldersproglige ord-bøger.

Men først er det en fordel at orientere sig, bl.a. med henblik på ordets etymologiske artsfæller.

Dyggð er beslægtet med verbet *duga*, som i ONP har fået følgende opstilling af hoveddefinitioner:

A.1) *yde indsats, gøre sit bedste, vise hvad man duer til, vise sig dygtig // make an effort, do one's best, demonstrate one's worth*

2) *du (til ngt), være til nytte, virke, have gyldighed, gå, være mulig, lykkes, være fyldestgørende/tilstrækkelig, kunne holde // serve (to a purpose), be of use, be effective, be valid, be feasible, be possible, succeed, suffice, keep (without spoiling)*

3) *støtte, tage sig af, stå bi, hjælpe, bjærge // support, take care of, assist, help, save*

Dette verbum er beslægtet med oldsaksisk *ā-dôgian* 'ertragen' og oldengelsk *gedīgan* 'overleve, leve videre' (eller i transitiv brug 'overleve noget'). *Dyggð* er ifølge Ásgeir Bl. Magnússon (1995:139 (artiklen 'dyggr')) mere umiddelbart udviklet under indflydelse fra et andet beslægtet norrønt ord, adjektivet *dyggr*, som i ONP er forklaret som følger:

1) *virkningsfuld, af god kvalitet, tjenlig, anvendelig // effective, of good quality, serviceable*

⁶ Denne tendens kan, ud over det eksempel som fremdrages her, *dyggð*, for eksempel ses i bind 3 af ONP ved substantiverne *dómr, drengr, dúkr* og *dýrð*.

2) *brav, redelig, tro, trofast, loyal // worthy, upright, trustworthy, true, faithful, loyal*

Betydningerne af disse to ord, *duga* og *dyggr*, har højst sandsynligt spillet en rolle for udviklingen af betydninger og anvendelser af substantivet *dyggð*.

Én af de ting, man muligvis lægger mærke til, når man læser artiklen *dyggð* i dens fulde form med tilhørende citatmateriale, er, at hvad der af nogle betragtes som kernen i den oldislandske litteratur, nemlig islændingesagaerne (Njáls saga, Egils saga osv.), ikke er repræsenteret. Ingen islændingesaga er citeret i den trykte artikel, hvilket er kritisabelt, da der dog findes 4 til 5 citater fra denne genre i det u citerede materiale. Ikke desto mindre har ordet tilsyneladende kun en marginal plads i det tidlige hjemlige ordforråd.

Et andet interessant moment ved første øjekast kunne være, at det er nummer 10, den sidste definition i rækkefølgen, der indeholder det ældste registrerede citat (fra ca. 1300), markeret med en solid sort klat (en bullet). Denne konstatering er dog ikke i sig selv af overvældende betydning, da der også i ONP's materiale findes fire citater dateret til ca. 1300–1325, et fra ca. 1320–1350, et diplom fra 1340 og to citater fra ca. 1325–1375. Det ældst nedskrevne citat står således ikke isoleret aldersmæssigt, og den præcise fordeling af den ældste gruppe af citater i forhold til de forskellige definitioner er højst sandsynligt blot en afspejling af det moment, som senere vil blive inddraget i diskussionen: overleveringens tilfældigheder.

Citatmassen, uanset hvilken definition af ordet *dyggð* vi kigger på, er gennemgående åndeligt, dvs. religiøst/moralsk inspireret, eller hentet fra oversættelser af udenlandske værker. Det er imidlertid forbavsende, at ingen af de tidlige religiøse tekster baseret på latinske kildetekster er repræsenterede, det drejer sig fx om værker som de norrøne oversættelser af Elucidarius, Alkvins *De virtutibus et vitiis*, Gregor den stores homilier m.m. Ordforrådet i disse værker, dvs. oversættelser til norrønt dateret til før ca. 1225, blev undersøgt af Ernst Walter (1976), og han noterede med interesse, at ordet *dyggð* med dets stærkt moralske konnotationer ville have været meget anvendeligt i disse tekster, men at det var mærkbart fraværende (Walter 1976:43 n. 4). Walter konstaterer sparsom opmærksomhed på dette forhold i tidligere ordstudier, men han bemærker, at Dietrich Hofmann har foreslået, at en sammenkobling af verbet *duga* med begrebet *hugr* 'sind' kunne være "Entlehnung aus der angelsächsischen Dichtersprache". I forlængelse af dette spørger Walter: "War *dygð* im Norden nicht bekannt? Gehört das Wort zum Lehngut? Wir können diese Fragen nur hier stellen, aber leider nicht beantworten." Der gøres heller ikke her noget forsøg på at besvare spørgs-

målet, men en sådan sammenkobling (af *hugr* og *duga*) kan have spillet en rolle i den tidlige historie bag udviklingen og anvendelsen af det norrøne ord *dyggð*.⁷

Det er med andre ord ganske tænkeligt, at *dyggð*, selv om ordet, sandsynligvis mest gennem adjektivet *dyggr*, har etymologiske rødder i de mest fundamentale betydninger af de germanske verber beslægtet med norrønt *duga* (således som disse betydninger afspejles i oldsaksisk, oldengelsk m.m.), først har været brugt i norrønt som en art låndannelse med oprindelse i oldengelsk, og her kan det oldengelske substantiv *duguð* med en fundamental betydning 'virtue, excellence' (Dictionary of Old English: cd-rom-udgave eller mikrofiche) have spillet en rolle. Andre benyttelser eller betydninger, som for os med norrøne øjne kunne forekomme mere primære (*kraft, styrke, gavn*), kunne være senere hjemlige udviklinger ved blandt andet afsmitning fra de antagelig allerede aktive *dyggr* og *duga*; her kan det tilføjes, at en formodning om, at en moralsk orienteret anvendelse skulle være den fundamentale for ordet *dyggð*, meget vel kan forklare opstillingsrækkefølgen hos både Fritzner og Cleasby-Vigfusson.

Nærværende fremstilling af forskellige tænkelige dispositioner ved fremlæggelsen af et ords betydninger (og anvendelser) demonstrerer ordbogsredaktørens dilemma, når der skal etableres en definitionsrækkefølge for et ord som *dyggð*: Hvilken definition skal stilles forrest som udgangspunkt for en acceptabel sekvens, 'moralisk oprigtighed' eller det, der semantisk virker mere grundliggende, ONP's def. 1) *kraft, styrke, gavn* – ? Heldigvis kommer her ONP's almene princip, ifølge hvilket man stræber efter at etablere en potentielt logisk sekvens, ofte bevægende sig fra det generelle til det mere specifikke (og fra det mere bogstavelige til det mere abstrakte), redaktøren til undsætning; i overenstemmelse hermed begynder artiklerne for både *dyggð* og *dyggr* med en generel definition, og de bevæger sig herudfra. Det behøver næppe nævnes, at opretholdelsen af et sådant alment princip – for så vidt ordmaterialet tillader det – gør det nemmere for både redaktører og brugere at sammenligne beslægtede ord. At *dyggðir* (pl.) brugt "(om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLN 3] 384, Kilström 1958

⁷ Som nævnt af Walter er der én poetisk forekomst af *dyggð*, som kunne se ud til at være ældre end den ældste i prosaen, men den er ikke uproblematisk: I strofe 31 af Hallar-Steins Rekstefja (oprindelig fra det 12. århundrede) er 'dyggð' i to primære håndskrifter fra henholdsvis ca. 1375–1400 og ca. 1350–1375 brugt på en udefinérbar måde om en af Ólafur Tryggvasons attributter, men to andre håndskrifter, dateret ca. 1387 og ca. 1400–1425, har læsemåden 'dyrð' ('storhed, etc.'). Det er derfor et åbent spørgsmål, hvilken af de to der er den mest oprindelige læsemåde (jf. tekstopstillingen i The Skaldic Poetry Project www.skaldic.arts.usyd.edu.au).

297–306)” er havnet på en sidsteplads som def. 10, skønt vi her, med en snæver margen, finder det ældste citat (samtidig det eneste med denne anvendelse), skyldes alene den ekstremt specifikke anvendelse. Principielt kunne denne definition godt have fundet sin plads højere oppe i artiklen.

Et generelt forhold må tages i betragtning. Det forbliver et problem for mange historiske, og i særdeleshed middelaldersproglige, ordbøger, hvor tilfældigt og ufuldstændigt det materiale er, som skriftligt er overleveret til nutiden. Ikke så sjældent kan en ONP-redaktør konstatere, at det ville have været muligt at skitsere en kronologisk/semantisk udvikling for et opslagsord, hvis blot de mellemstadier, man kan forestille sig må have eksisteret undervejs i en udviklingskæde, også havde været skriftligt overleveret; herved er der nævnt en betydelig forhindring på vejen til fuld historicitet.

To specielle forhold, som har gjort sig gældende inden for ONP's egen projekthistorie og redaktionelle udvikling, bidrager yderligere til, at der ved denne ordbog ikke gøres forsøg på at anvende en mere ”developmental logic”, når definitionerne skal præsenteres: ONP's korpus omfatter ikke poesi, og ONP's opstilling af dansk/engelske definitioner er lineær, ikke hierarkisk.

Ang. korpus. ONP er forhindret i at fremlægge det komplette, dvs. det bedst mulige historiske overblik over en bestemt semantisk ordgruppe, ikke blot pga. den sporadiske overlevering, men mere specifikt fordi ordbogens korpus ikke omfatter poesi;⁸ dette er således endnu en grund til, at ”developmental logic” hverken forsøges eller praktiseres. For nogle sprogbrugere i middelalderen har der været en række poetiske nuancer eller konnotationer, som efter omstændighederne må have bidraget til ordenes anvendelse både i det dagligt talte sprog og i skreven prosa, og begge dele, dvs. både de mundtlige og de poetiske sproglige forekomster, skulle ideelt set være inddraget, hvis det komplette historiske billede skulle opmales; de mundtlige forekomster er for evigt tabt, og ONP har et givent korpus, som ikke omfatter poesien.

Ang. præsenteringsform. En fordel, men også en komplikation ved ONP's præsenteringsform er de to meta- eller forklaringsprog, dansk og engelsk; ved at benytte mere end ét sprog er ordbogens potentielle

⁸ Som nævnt ved artiklens begyndelse, findes der en ordbog fra 1931, der dækker poetisk sprogbrug (Finnur Jónsson 1931). Det er et udtrykt håb, at projektet nævnt i fodnote 7, www.skaldic.arts.usyd.edu.au, vil udmunde i en ny ordbog til skjalde-digtningen.

modtagerkreds udvidet, og der sker en vis kvalitetssikring, men redaktionsprocessen er besværliggjort. De ækvivalenter, som gives på de to sprog, skal, samtidig med at pariteten mellem dansk og engelsk kontrolleres, afstemmes i forhold til de citater, der er anført i hver artikel. Denne proces viste sig tidligt under udarbejdelsen af de første prøveredaktioner at være gavnlig, men også tidskrævende, og i en søgen efter rationaliseringsmuligheder blev det besluttet, at ordbogsartiklerne – under alle omstændigheder – skulle fremlægges i en flad, lineær struktur, praktisk fortløbende nummereret, i stil med Fritznors ordbog. Dog sker der en vis underinddeling, idet et ords særlige anvendelse kan præsenteres parentetisk.

Formen kan demonstreres, atter med henvisning til *dyggød*. Den nærmere specificerende definition (*om stens/urters helbredende kraft/egen-skab*) optræder, trods sin begrænsede udbredelse, allerede som def. 2, idet denne brug bedst ses i forlængelse af, eller som en videreudvikling af def. 1; i en hierarkisk struktureret ordbog ville forholdet være blevet vist ved en tydeligere underordning. Ligeledes er anvendelsen (*om de syv ridderlige færdigheder*) anbragt som def. 4, kun parenteser angiver, at der er tale om en slags underafdeling af def. 3) *egenskab, kvalitet*. Lignende betragtninger gør sig gældende ved beslutningen om at lade en potentielt tæt forbindelse mellem definitionerne 6) *moralsk kvalitet, dyd, dydighed, godhed* og 8) *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet* blive afbrudt af den konceptuelt underordnede def. 7) *dydig handling, god gerning*.

ONP må opsummerende karakteriseres som en først og fremmest semantisk ordbog; den kan skrives ind i typologien af historiske ordbøger som historisk-dokumenterende, idet den tilbyder adgang til en håndskriftdatering for hvert enkelt citat, men i opstillingen af flertydige ords forskellige betydninger og anvendelser praktiseres fortrinsvis ”relational logik” (”relational logic”, Lewis 2004).

Sluttelig skal nye planer for ONP nævnes. Den arnamagnæanske kommission, styreorgan for ordbogen (som er finansieret af staten over Danmarks finanslov), har december 2004 varslet en betydelig, men forhåbentlig foreløbig kursændring.

Fortsat produktion af alfabetisk ordnede ordbogsbind er midlertidig indstillet. I løbet af tre år skal samtlige ordbogssedler være lagt ud på internettet, i første omgang i grafisk form, så hver skannet seddel optræder som et billede, dog samtidig, hvor muligt, linket til en grafisk gengivelse af den pågældende side i den trykte udgave, hvorfra citatet er exciperet (eller til en opdateret udgave). Inspiration og konsulentbi-

stand til denne opgave er hentet hos Norsk Ordbok i Oslo. Planen kræver ekstrabevilling og ekstra assistance.

Mens det må beklages, at en efterhånden velfungerende ordbogsproduktion afbrydes, er selve seddelfotograferingen og udlægningen på nettet af de gamle, sjældne og vanskeligt tilgængelige udgaver, eller de nye, der i mellemtiden har afløst dem, et tiltag, som må hilses velkommen. Brugeren behøver ikke længere møde op for at konsultere seddelsamlingen i København, henvisninger og udgaver vil være opdaterede, og der kan anes og tænkes udviklet mange flere fordele, fx vil der for hvert ord kunne linkes til eksisterende elektroniske ordbogsværker, i første omgang Fritznors ordbog. Endemålet må være en sammenkobling af en redigeret ordbog med et digitaliseret tekstkorpus, alt udviklet i samarbejde med interesserede institutioner og enkeltpersoner.

Redaktørerne foretager, i ventetiden og sideløbende med det tre-årige skanningsprojekt, en grundig revision af ordlisten, som er projektets underliggende lemmaliste, sammenholdt med seddelmaterialet – og udvider og ajourfører listen med hensyn til andre ordbøgers og glossarers registreringer. Arbejdet udmøntes i et nyt og bedre elektronisk grundlag for fortsat ordbogsproduktion. Alt dette skrives i håb om, at ONP ikke går hen og bliver et historisk projekt i mere end én forstand.

Litteratur

Ordbøger

- Ásgeir Bl. Magnússon 1995: *Íslensk orðsifjabók*. 3. prentun með leiðréttingum. [Reykjavík]: Orðabók Háskólans.
- Cleasby-Vigfusson 1874/1957 = Cleasby, Richard/Gudbrand Vigfusson: *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press 1874; Second Edition with a Supplement by Sir William A. Craigie. Oxford: Clarendon Press 1957.
- Finnur Jónsson 1931: *Lexicon Poeticum*. 2. Udgave. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.
- Fritzner, Johan 1886–1896: *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 2. ed. 3 bind. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- MED = *Middle English Dictionary*. Eds. Kurath, H./S.M. Kuhn/R.E. Lewis *et al.* 13 Vols. Ann Arbor: University of Michigan Press 1952–2002.

OED = *The Oxford English Dictionary*. Eds. Murray, J.A.H./H. Bradley/W.A. Craigie/C.T. Onions. 10 Vols. Oxford: Clarendon Press 1884–1928.

ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose*. Registre + 3 bind. København: Den arnamagnæanske kommission 1989, 1995–2004. www.onp.hum.ku.dk

ONP 1–3 : *Nøgle // Key* 2004 [brugervejledning + opdateret register]. København: Den arnamagnæanske kommission.

Anden litteratur

Kurath, Hans/Margaret S. Ogden/Charles E. Palmer/Richard L. McKelvey) 1954: *Middle English Dictionary: Plan and Bibliography*.

Lewis, Robert E. 2004: Aspects of Polysemy in the Middle English Dictionary. I: Julie Coleman/Anne McDermott (eds.), *Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research: Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002*. Lexicographica Series Maior 123. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 149–156.

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Walter, Ernst 1976: *Lexikalisches Lehngut im Altwestnordischen: Untersuchungen zum Lehngut im ethisch-moralischen Wortschatz der frühen lateinisch-altwestnordischen Übersetzungsliteratur*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Klasse 66:2. Berlin: Akademie Verlag.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton.

Christopher Sanders

ordbogsredaktør

Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose

Njalsgade 136

DK-2300 København S

chris@hum.ku.dk

ONP *dyggð*

dyggð sb. f. [-ar; -ir]

1) [■] [á mót e-u] *kraft, styrke, gavn* // *power, strength, benefit*: höggormarnir verða af því þegar aflima, er þeir skilia ... *dygd* ok krapt ordanna VP 550²¹ (*dygd* ... krapt ~ *lat. virtutem* 550³⁵); ef vatni ... Guðmundar fylgði þvílíkr krapttr ... má þat vitr maðr vel hugleiða, hverrar *dygðar* þat mundi þá vera, er hann sjálfr fylgði fram með bænnum sínum ok list heilags anda GBpD 257; mælti hann til skurdgodsins. vartu nókkurn tíma völdugr eda huar er nu su *dygd* [*var. dyrd* Bev118(2001)^x 347²⁰] er þu giorer ... synn oss matt þinn ok styrk BevB(2001) 347⁶; suo tapar og messan eckj sinne *dygd*, þö ad sä sie synndugur sem hana segir ÆvMið^{19x} 38¹³ (*cf. eng. þe vertu / Of þe messe* 38³¹); Sva mikil *dygd* veittiz honum a mot diófla vellði, at ... VP 375²; hann lez fiortan ár hafa bedit gud ... at hann gæfe honum *dygd* at sígra reidilóstinn VP 650¹⁶ (~ *lat. virtutem VitPat* 893³⁰); hafði sueinninn sua þungan krankdom i kvidinum. at honum matti engi fæda sêtna. eda nockura *dygd* gera Nik Holm perg 16 4° 56v²⁸ (~ HMSII 151²⁰)

2) (*om stens/urters helbredende kraft/egenskab* // *of the healing power/quality of stones/herbs*): er mikil forvitni a vis at verða, hversv profiz *dygð* grasanna ... sem hinn líkþrai maðr hefir bergt af þessvm hialpardrykk, er hann sva heill vorðinn Mar655XXXII 434³; Ewax ... gorandi kunnigt huerir elligir (∴ *ærligir*) steinar eru. ok svo hvertt nafn litt eda *dygd* hver þeirra hefer ... Aller rettir steinar hafa þessa *dygd* sem boken seiger LapMedMisc 109²⁸ (~ *da. dygh HarpK* 174⁴); Hun (∴ *skarséta*) dugir ... vid hoggormsbitti ... Hana prisar miog papiass firir þessar *dygdar* (*ms. dygdir*) er nu eru sagdar MedMisc 62²⁸ → *ms. 10r*¹⁹ (~ *da. dygh HarpK* 153²⁴)

3) *egenskab, kvalitet* // *property, quality*: Cedrus eitt agiætt tre ... þat hefir fiðrar *dygdir*. þa fyrstu at þat kann eigi funa. þa adra ... Nik Holm perg 16 4° 59r¹ (~ HMSII 155²³) (≠ Cedrus ... hefir ... fjórar náttúru GBpD 183⁹⁻¹⁰); ef þers (∴ *skógartrésins*) kuistr er oliutrenu samtengdr ok sua plantadr. þa skiptiz rotarinnar afl ok umuendiz til þilikrar *dygdar* sem sealt treit hefir i ser Stj¹ 256⁷ (~ *lat. in propriam qualitatem IsidEtyM XVII* 7,61); h[afd]i þat (*ers*) þa *dygd* med ser ath eingi matti þui rida nema hann væri godur riddari ok vel borinn BevB(2001) 63⁹; engi fæðiz hingat at norðrlönd fegri at öllum kvennmannligum *dygðum* HG152 xvi²⁵

4) (*pl.*) (*om de syv ridderlige færdegheder* // *of the seven knightly skills*): sjau eru listir ok sjau *dygdir* (ok sjau leikar) ... (Sjau *dygdir* eru:) *equitare, *natate, sagittare, <cestibus certare>, *aucupare, *scacis ludere, <versificari>* Æv^{57x} 172³ (~ *lat. Probitates DiscCler* 10²³); Tak þann ráðgjafa *er kann sjau lærdómslistir ok sjau *dygdir* Æv^{56x} 171¹⁶ (~ *lat. septem ... probitatibus edoctus DiscCler* 10⁴)

5) *duelighed, tapperhed* // *fortitude, bravery*: liet ek sem ek myndí hoggva hann. en hann var sva fvllhvgi sem eingi

óttí væri vm at vera ... liet ek þetta verk fyrir faraz. Þviat hann var vverðugr davða firir sína dygd *Hulda^{II} 222²⁹*

6) *moralisk kvalitet, dyd, dydighed, godhed* // *moral quality, virtue, virtuousness, goodness*: Agathon ... var allra fedra frægaztr af þessum tveim dygdum litillæti ok þolinmæde *VP 517¹⁶* (*lat. virtute 517³¹*); var Nicholaus makligr byskupdominum þviat hann hafði með sér allar þær tolf dygdir er agiætr Paulus ... skrifar til sinns lærisueins Titum er byskups efnit a með sér at hafa *Nik Holm þerg 16 4° 16r²⁰* (~ *HMS^{II} 78¹⁶*) (*cf. lat. Vulg Tit 1,5-9*); (*i bøn:*) Iesu Christi cros verr minn vegur til allra dygda *Med434 37¹³*; hon er sínar hendr um hans háls hjartaliga leggjandi ... yfrit marga sæta kossa ... gefandi, með meiri list, dygd ok hæversku, en nokkur önnur (*júngfrú*) mætti slíkt vera veitandi *Rém^x 146⁸* (*cf. hun tekur [þessu] með mikille blidu ok hiartanligre elsku en ... 146²⁸⁻²⁹*); Est ibi pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas ... Þar er friðr, mildleiki, góðleiki, ljós, dyggð, sæmd *BernhRitn 197²⁴* (~ *lat. in textu virtus 197²¹*); (ungir) smapiltar ... huerir er með dygd skærrar samuizku gafu eigi fleck syndar æ sína sæl *MarD634^x 881¹⁹* (~ *lat. gloria SpecH 260b⁶⁷* (*VII 107*)); þott margir ok lystiligir (*réttir*) ueri honum settir, tok hann af fæm ... með ... miklum bindendis krapti ... Somu dygd fræmði hann æ uin upp ok ualinn dryck *Thom² 323¹¹*; feckz honum dygðar ... sva mikít, at ... *VP 536⁶* (~ *lat. factum est ad augmentum meritorum eius 535³⁸*); flaug ok fluttist hans nafn ok dygd um alla landsbygðina, svá at með múginum var þat alræmt sem lögtekit mál, at hann skal heita sira Guðmundr góði *GBpD 17²¹*

7) *dydig handling, god gerning* // *virtuous act, good deed*: lœtr hann inn bera einsliga uist ... þa sem hann parterar fatökvm mönnvm ... sva at engin skyldi *missa. Fyrir þvilikar dygðir ueitti gvð honvm sína miskunn *MarS 214²⁸*

8) [til e-rs / við e-n] *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet* // *uprightness, integrity, faithfulness, loyalty*: komit hingat til min goder dreinger ek uil tala uid ydr með dygd [*var. góðum vilja Rém^x 73¹*] en eigi með under hyggiu *Rém 73²⁹*; þat sama beiðumzt ek, at allir hofðingjar játi mér á sína dygd ok trú at halda honum til ríkis *KirjD^x 88¹⁷*; þessir tueirr byskupar uardueittu iafnan sælum Thomasi sína dygd, huart sem yfir stod blitt ædr stridt *Thom² 329³²*; þa man birtaz at Jonathas hefir samit satmal oc halldit dygd við Daudid *StjC 472¹⁵*; þeir rufu sína dygd við broður sinn *JJ SÁM 1 75ra¹⁷* (~ *PS 686³*) (~ *lat. de fracto pacto ... et diceret eis ... quod propter hoc eorum peregrinatio non valeret SpecH 1065b⁶⁷* (*XXVI 32*)); Nu mega menn síá digð þeira brædra til vor *FriðA^x 17¹⁷*; þessvm (*drengjum*) hefi ek gefit gvllit. haft þar í mot af þeim ást ok hollostv ok er betra lið ok dygd eins goðs dreings en mikít fe *Hulda^I 164¹¹*; skal hann þesso umbode fylgia so lengi sem ver finnum hans dygd oc hollostu *DN*

IV (1339) 205¹⁶; (proverb.; cf. FJOrdspr 76:) (ms.) vinnan verður keypt en dygdinn allðri Not604² 145²⁵ → ms. 40 (marg.) (cf. Kálund 1888 [ANF 4] 187) **dyggð ok drengskapr**: ef þu heitr upp æ tru þina [var. þina dygd ok drengskapr] at selia hann eigi við verði var. ÓT^I 85¹³; AM 62 fol “D¹”, etc.; hann framdi á mer þat milldi-verk, at ... eigi at eins gaf hann oss apr lifit, hellðr ... giæddi hann oss hinum dyrmætuztum giðfum ... fyr þessa hans dygd ok drengskapr beriumzt eg allðri honum i mot KirJA 7¹¹ **trúa til dyggðar** [e-m] [um !] stole på (ngns) redelighed // trust (sby’s) uprightness/integrity: ek skal eigi halla réttum dómi, ef mér er trúat til dyggðar um Flóam^x 47 **veital sýna/tjá dyggð** [e-m]: her fyrir veitti margr honum enga dygd i hiartanv þo at hann letiz honum þiona ÆvFocas 272²⁰; bið ek þik firir þa dygd, er þv hefir mer leingi synt Mar655XXXII 580⁴; Jndialand gaafu þeir fostbræðr Kodier vin sinum ok launudu honum suo langa fylgd ok mikla dygd at hann hafði þeim synt Vikt 49⁵; guð launi yðr góð ráð ok alla þa hæversku ok dygd, sem þer hafð mér tját Ré^mx 148¹

9) (*nustrus*) troskab, (*kvindes*) dyd // (*a wife’s*) faithfulness/loyalty, (*a woman’s*) virtue: Sv goða riddarans hvsfrv var vel kristin, elskaði gvð ok hans blezaða moþvr, her með geymir hon bonda sinvm sanna dygd, þo at hann geri øðrvvissi MarS 274¹⁷; Leg hann (∴ magnetem) undir hofuth konu sofandi, ef þik forvitnar dygd hennar Lap²194 81¹⁹

10) (*pl. dyggðir*) (om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLNLM 3] 384, Kílström 1958 297-306 // of the seven gifts of the Holy Spirit): scirnin ... vapnar oss með miscvnn sia falldligra dyggða heilags anda •ÁKr 22²⁴

Comp.: bindandis-; drengskapar-; einkar-; góðfýsis-; góðvilja-; hreinlífis-; jungfrú-; kvenn-; kvennmanns-; líkams-; lítillátis-; mann-; messu-; ó-; van-; þolinmóðis-

Gloss.: EJ (cf. corr.); CIV-gð; Suppl2-gð; Fr-gð; Hertzb-gð; Rím-gð; LP; Med-gð; AJ-gð-; deVr-gð; Fr4-gð; NO-gð; Wálter-gð (index: -gd); ÁBlM (dyggur); (Bl-gð cf. corr.)

Litt.: Halldór Kr. Friðriksson 1898 [ANF 14] 351-354; Roos/Holtsmark/Gustafsson 1958 [KLNLM 3] 383-385, 386-389; Tveitane 1968 96-120, 126-127

Fritzner *dygð*

dygð, *f.* 1) Trofasthed, Rettsfasthed. *Fm.* VI, 58. 227. VII, 58; *Æf.* 91³⁴; geymir bónda sinum sanna *dygð* o: bliver sin Egtemand oprigtig tro, *Mar.* 274¹⁷. 2) Kraft, Evne, god Egenstabs; (hafði) þat (ers) þá *dygð* með sér, at — *Bev.* 217⁴¹; styrkja líkams *dygðir* *Mar.* 684²⁷; ef þess kvistr er olivotrénu samtengðr — þá skiptist röturinnar afl ok umvendist til þílikrar *dygðar*, sem sjálft tréit hefir í sér *Stj.* 256⁷. 3) god Gjerning. *Mar.* 214²⁸. 217⁸; *Heilag.* II, 388¹¹ (= kraptr 388²¹).

Cleasby-Vigfusson *DYGD*

DYGD, *f.* [A. S. *duguð* = *doughtiness, valour*; O. H. G. *tugad*; Germ. *tugend*; Swed. *dygd*; Dan. *dyd*] :—*virtue, probity*, only used in a moral metaph. sense; the original sense (from *duga*, q. v.) of *valour, strength*, which prevails in the A. S., is quite obsolete; trúa e-m til *dygðar* um e-t, *to trust in one's integrity*, *Fs.* 121 (of a judge); fyrir sakir þinnar *dygðar*, *probity*, *Fms.* vi. 58; líð ok d. (*help and faithful service*) góðs drengs, 227; fyrir sína *dygð*, *for his faithfulness*, vii. 158. β. in mod. eccl. writers the Lat. *virtus* is rendered by *dygð*, *Vidal.*, *Pass.*, etc.; ó-*dygð*, *wickedness*. γ. *virtue*, of an inanimate thing, of a tree, *Stj.* 256. COMPS: *dygðar-lauss*, adj. *wicked*, K. Á. 230: *bad*, 24. *dygðar-leysi*, n. *faithlessness, wickedness*, *Stj.* 487, *Bs.* i. 40. *dygðar-maðr*, m. a *trusty man*, *Grett.* 147 A. *dygðar-verk*, n. *faithful work*, *Mar.*: cp. *dugr*, *dugnaðr*.

Merete K. Jørgensen

Gammeldansk Ordbog – fortid og fremtid

The article describes the dictionary project Dictionary of Old Danish (Gammeldansk Ordbog) cf. www.dsl.dk/go. The dictionary's editorial work is based on a citation slip collection, and the article describes the compilation of this collection and emphasizes its distinctive qualities. In particular the handwritten additions on the slips distinguish the collection. The editorial board has considered how to make use of the knowledge gathered in the collection even before the slips are edited, and the article describes two possibilities: the recently completed project Study the Middle Ages on the Web (Studér Middelalder på Nettet) cf. <http://smn.dsl.dk>, where text material from the Dictionary of Old Danish has been used, and the planned digitisation of the collection, which, combined with various search facilities, could be put on the web. Finally, the idea of establishing a centre for medieval and renaissance studies under the auspices of the Society for Danish Language and Literature (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab) is mentioned; such a centre would pull together DSL's expertise in the field.

1. Gammeldansk Ordbog – et tilbageblik

I Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har der siden 1950'erne været arbejdet på et projektet, hvis formål er at udarbejde en videnskabelig ordbog over det ældre danske sprog. Den oprindelige plan var, at ordbogen skulle dække perioden 1100 til 1700 og således kunne fungere som en afløser for Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog* (der dækker perioden 1300–1700). Men man måtte ret hurtigt indse, at det skabte uoverstigelige problemer at dække så lang en periode inden for et enkelt værk; ikke mindst etableringen af en fælles lemmatisering, som kunne dække både det middelalderlige runesprog og samtidig omfatte Kingos sprog, viste sig umulig, og planen blev revideret, så at en *Gammeldansk Ordbog*, dækkende perioden 1100 til 1515, først skulle udarbejdes.

Projektet har aldrig haft store bevillinger; to, eventuelt tre redaktører har været det normale, og undertiden har bemanningen været helt nede på en halv redaktør. Men trods forholdene har projektets medarbejdere gennem tiden besørget en lang række af gammeldanske kildeudgivelser, akkumuleret en omfattende seddelsamling (bestående af en hovedsamling samt en række delsamlinger), udarbejdet detaljerede redaktionsregler og gennem de sidste år redigeret artikler efter moderne leksikografiske principper på basis af et databasebaseret redigeringsystem; alt dette samtidig med, at projektets medarbejdere har deltaget i leksikografisk udvik-

lingsarbejde og medvirket ved projekter med affinitet til gammeldansk. Den øjeblikkelige bemanning er to redaktører.

På ordbogens hjemmeside (www.dsl.dk/go) kan man læse en beskrivelse af ordbogen, bl.a. med et historisk rids, og hertil henvises for udførligere oplysninger om ordbogens historik.

1.1. Seddelsamlingen

Gammeldansk Ordbog blev anlagt med en seddelsamling som grundstamme, sådan som den videnskabelige tradition foreskrev i midten af forrige århundrede; kilderne blev afskrevet – enten fra pålidelige udgaver eller fra selve kilden – og disse afskrifter blev exciperede og sedler fremstillet. Alt overleveret dansksproget materiale er inddraget, dvs. alle kilder, der stammer fra ordbogens periode er udnyttede i seddelsamlingen. Og alle ord, der findes i disse kilder, er medtaget, hvad enten der er flere tusind belæg eller kun ét enkelt. Det var ikke en konkordans, der blev udarbejdet, men så meget er medtaget, at det tør hævdes, at alt relevant findes i samlingen; det være sig oplysninger, der kan belyse ordenes semantik, lydlig udvikling, morfologi og syntaks eller beskrive ords liv og død i det danske sprog. Seddelsamlingen rummer ca. 1,5 mio. sedler fordelt på ca. 32.000 opslagsord.

Hver eneste seddel i Gammeldansk Ordbogs samling indeholder en længere, velafgrænset, maskinskrevet tekst, der gør det muligt at forstå indholdet uden at skulle konsultere den udgave eller original, hvorfra citatet stammer. Men det er ikke kun om de danske kilder, der findes oplysninger på sedlerne i Gammeldansk Ordbogs arkiver. Mange af de gammeldanske tekster er oversættelser, hovedsagelig fra latin, nedertysk og fornsvensk, og disse mange originaltekster er omhyggeligt gennemlæst, og det fremmedsproglige forlæg er anført ved tilskrivning på den enkelte seddel. Det kan være vanskeligt til fulde at forstå omfanget af dette kolossale arbejde: en stor del af den europæiske middelalders tekster, bl.a. omfattende hvad vi med nutidens begreber vil kalde geografi, historie, lægevidenskab, sprogvidenskab, pædagogik, religion og skønlitteratur, er gennemlæst og nøje sammenholdt med de gammeldanske oversættelser og derefter påført sedlerne. Oplysninger er påført ved enten synoptisk at være anført på sedlerne eller sidenhen at være blevet tilskrevet på den enkelte seddel under det, der på redaktionen blev kaldt den ”filologiske behandling”.

1.2. Den enkelte seddel

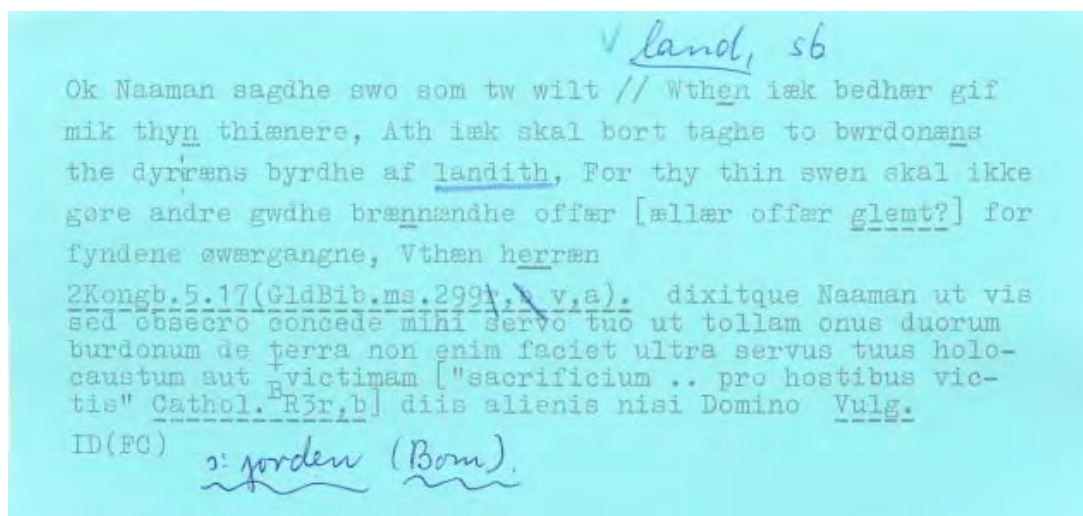

Fig. 1

Teksten i fig. 1 stammer fra den gammeldanske bibeloversættelse, fra 2. Kongebog 5.17. Opslagsordet er substantivet *land*, og dets forekomst i teksten er markeret ved understregning. I tekstens fjerde linje ses en kantet parentes; i en sådan har ordbogens medarbejdere under udarbejdelsen af sedlerne anført bemærkninger til teksten, som således er tilgængelige umiddelbart ved læsning af sedlen. Under den gammeldanske tekst er Vulgatas latinske tekst anført, men her viser ingen markering, at det er glosen *terra*, der skal findes. Også til den latinske tekst ses en oplysning i kantet parentes; det middelalderlige, latinske leksikon, *Catholicon*, citeres for sin oplysning om glosen *victimam*, (slagt)offer.

Ud over oplysninger om forlæg kan der på sedlerne være anført oplysninger om parallelbelæg, dvs. en anden formulering i andre (parallelle) gammeldanske versioner af samme tekst, og de vil som oftest være påført i hånden.

Teksten i fig. 2 stammer fra Valdemars sjællandske lov, fra den del, der benævnes "Arvebog og Orbodemål"; ordbogen har anvendt den store lovudgave, *Danmarks gamle Landskabslove*, som grundlag. Den latinske tekst er lovoverskrifter fra et andet håndskrift, og første linje på sedlen henviser – i skarp parentes – til andre redaktioner af teksten. Det fremgår tydeligt, at de håndskrevne paralleloplysninger kan være af særdeles kompliceret art. De er her påført i flere forskellige omgange, idet parallelgloserne først er anført med lovudgavens håndskriftsignaturer (disse påførsler kan føre til, at nye sedler må skrives, dette er angivet med et lille kryds over

ordet, som her over *erfder*). Senere i arbejdet med samlingen har man savnet mere eksplicitte oplysninger om belæggenes kronologi, og datering af de enkelte belæg er så indført med henvisningstegn.

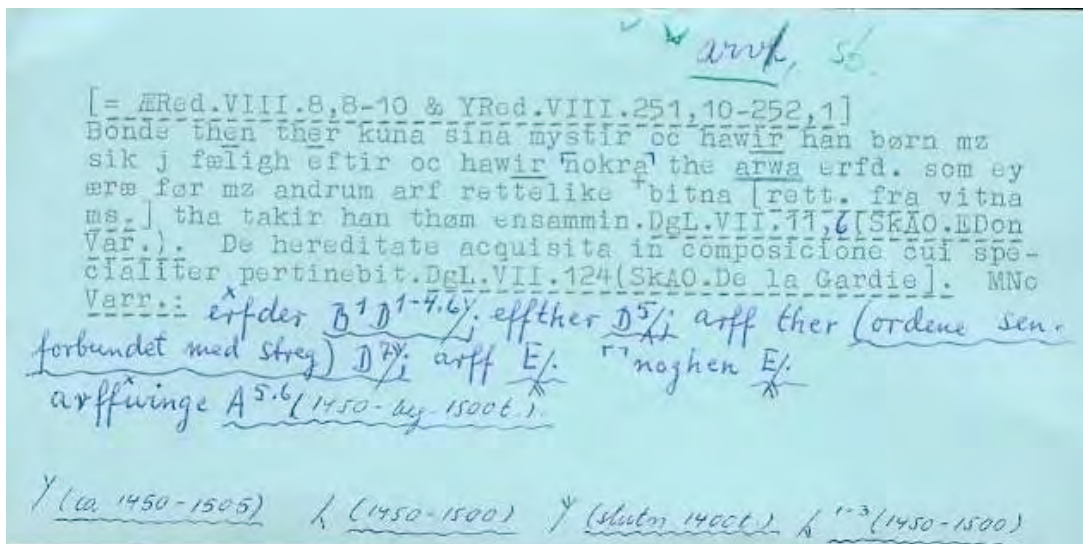

Fig. 2

Enkelte af tilføjelserne kan også vedrøre andre ord end opslagsordet; på sedlen her er der påført et parallelbelæg – *noghen* – til ordet *nokra* i teksten; dette angives ved hjælp af vinklerne.

Oplysninger fra forlæg og paralleltekster er langt de mest frekvente. Men andre typer oplysninger kan også forekomme, fx litteraturhenvisninger eller henvisninger til bibelsteder, og ved ord, der er vanskelige at tolke, kan der være anført begrundede forslag til tyding(er). På sedlen i fig. 1 har en redaktør tilføjet oplysningen om, at 'land' her skal forstås som 'jord'.

Det er denne såkaldte "filologiske behandling", der gør Gammeldansk Ordbogs seddelsamling enestående og uvurderlig.

1.3. Lemmaliste og kildeliste

De ca. 32.000 opslagsord er registreret i en elektronisk lemmaliste, hvori der også findes oplysninger om det enkelte lemmas ordklasse og antal sedler. Listen er ikke et udtryk for den endelige bestand af opslagsord i Gammeldansk Ordbog; den er en afskrift af sedlernes påførte opslagsord, og disse er selvsagt anført uden det fulde overblik over glosen i gammel-dansk. Listen vil derfor blive revideret under den kommende redigering.

Under etableringen af seddelsamlingen blev oplysninger om den enkelte

kilde registreret. Disse oplysninger har dannet grundlag for Gammeldansk Ordbogs kildeliste, som indeholder informationer om bl.a. den enkelte kildes overlevering, datering, håndskrift- eller trykkeforhold, arkivforhold, eventuelle udgave(r), oplysninger om forlægs- og paralleltekster samt oplysninger af ren redaktionel interesse. Kildelisten er i lettere redigeret udgave at finde på vores hjemmeside (jf. www.dsl.dk/go_kildeliste.html).

1.4. Redigering

Som det blev nævnt tidligere, er der udarbejdet detaljerede redaktionsregler, og på baggrund af disse arbejdes der med at redigere den store mængde sedler.

Grundstrukturen i Gammeldansk Ordbog kommer til at adskille sig fra traditionelle videnskabelige ordbøger. I redaktionsreglerne begrundes denne forskel på følgende måde:

Det er hensynet til (flertallet af) ordbogens brugere, der ligger bag den valgte artikelstruktur. Først meddeles de helt nødvendige informationer til identifikation af opslagsordet, dernæst det, der formodes at interessere de ikke filologisk skolede brugere mest, nemlig betydningen, og til sidst oplysninger, der især er rettet til filologer.

Denne opdeling betyder, at der i Gammeldansk Ordbog opereres med en grundlæggende firedeling af artiklerne:

1. HOVED med opslagsord og ordklasse
2. HALS med oplysning om undergruppe (genus, numerus, klasse/stamme, syntaktiske forhold) og normalbøjning
3. KROP med betydningsoplysning(er) og belæg
4. HALE med formkataloger, etymologiske oplysninger og orddannelsesmuligheder

Fig. 3 viser denne firedeling, se næste side.

gan sb.	HOVED
fk.	HALS
gane (jf. gome) · hwn er godh .. for saar och maven och gannen <i>BondePr. (Grensh).15</i> [gannen fsv.] · thÿn twngē hengde ved thyn gan <i>Visdoms Spejl (Bønneb.3:317,20)</i> · so skal hwn sla hacken .. ind i mwnnen, i ga[n]en eller i kynden <i>KvUrteg.52,16</i> [gumen des mundes <i>mhty.</i>].	KROP
VarL: (#) gannen (bf.) <i>BondePr. (Grensh).15</i> ; ganen (bf.) <i>KvUrteg.74,16</i> . ODS I.Gane.	HALE

Fig. 3

Der stilles store krav til artiklerne i den kommende ordbog, og nogle af disse krav får den konsekvens, at artiklerne bliver endog meget omfattende.

1.4.1. Formkatalogerne

Ovenstående citat fra regelsamlingen omtaler oplysninger, der især er rettet til filologer; det drejer sig bl.a. om formkataloger. Det gælder generelt for katalogerne, at det kun er ældste belæg, der meddeles, men i de tilfælde, hvor muligheden er forsvundet i løbet af perioden, skal det yngste tillige meddeles.

Den *lydlige* registrant skal meddele alle former, der formodes at have lydlig variation som baggrund; den forholder sig til en liste over rent ortografiske varianter, som bringes i ordbogens indledning. *Bøjnings* varianterne meddeles i forhold til de oplysninger om normalbøjning, som er angivet i artiklens hals. Der anføres også oplysninger om *genus* varianter.

Samlet vil disse regler betyde, at artiklerne bliver meget omfangsrige. I fig. 4 ses halen fra artiklen *gange*, vb., og det her viste omfatter kun de lydlig varianter.

VarL: ganga (*inf.*) *SkL. HolmB74.59r*; go (*inf.*) *Dipl.11/11 1390 (Lödöse; DiplNorv.4:437)*; gaangæ (*inf.*) *Dipl.ca. 1425 (Odense; Skræter.1:29, §44)*; gwnghe (*inf.*) *ErL. Gh. (DgL.5:449,9)*; (*kun æmd.*) Gænger (*præs. ind. sg.*) *JyL. HolmC37 (DgL.2:460,15)*; gær (*præs. ind. sg.*) *JyL. HolmC39 (DgL.3:2,4)*; (#) geer (*præs. ind. sg.*) *JyL. NkS295 (DgL.2:156,3)*; giær (*præs. ind. sg.*) *ValdL. YRed. AM455 (DgL.8:293,1)*; gonger (*præs. ind. sg.*) *JyL. HolmC40 (DgL.2:310,26)*; gængs (*præs. pass.*) *ValdL. ÆRed. AM24,4 (DgL.8:116,12)*; gongen (*præs. ptc.*) *KMagnus.124,20*; (*alm.*) gik (*præt. ind. sg.*) *JyL. HolmC39 (DgL.3:53,17)*; giek (*præt. ind. sg.*) *Dipl.FlensborgSt. §62,b*; geek (*præt. ind. sg.*) *ErL. HolmC63 (DgL.5:97,18)*; gyk (*præt. ind. sg.*) *Dipl.7/2 1424 (Randers byting)*; giik (*præt. ind. sg.*) *Dipl.7/7 1438 (Holmans hd.ting, SJylland)*; gigh (*præt. ind. sg.*) *Cod.AM76.542,5*; gyngæ (*præt. ind. pl.*) *Dipl.10/1 1439 (Han hd.ting, MJylland)*; (#) genghe (*præt. ind. pl.*) *Dipl.27/4 1495 (Brenderup sognestævne, Vends hd., VFyn)*; ginne (*præt. ind. pl.*) *Suso.85,20*; ghanghen (*præt. ptc.*) *Dipl.25/5 1421 [SJylland; DaMag.5r.2:110]*; gawn (*præt. ptc.*) *Dipl.29/5 1462 (Ravnsbjerg, Skast hd., SJylland; JyTingsv.67)*; (#) godh (*præt. ptc.*) *Rimkr.1:113,349I*; (#) gooedt (*præt. ptc.*) *Dipl.maj 1512 (Miss.2:360)*.

Fig. 4

De oplysninger, der på denne måde meddeles i ordbogsartiklen, er af meget stor værdi, men det kræver også en stor arbejdsindsats, og i en traditionel bog optager de megen plads.

En anden regel, der er medvirkende til at gøre artiklerne omfattende, er reglen om meddelelse af forlægs- og parallelbelæg. ”Principielt meddeles alle gloser, der er forlæg eller paralleller til opslagsordet”, hedder det i redigeringsmanualen, dvs. i det omfang den før omtalte filologiske behandling har sat sig spor på sedlerne, skal dette anføres i artiklen. Reglen sikrer, at der i Gammeldansk Ordbog bringes uvurderlige oplysninger om dansk synonymik og oversættelsespraksis, og der skabes også et grundlag for senere arbejder med tosprogs-liste, men det er et meget stort arbejde at gennemlæse de ofte hundredvis af sedler på det enkelte ord.

2. Studér Middelalder på Nettet

Med den nuværende normering – to redaktører – er det indlysende, at der vil gå meget lang tid, inden blot et første bind kan fremlægges. Redak-

tionen har derfor længe overvejet, hvorledes den viden om det danske sprog i middelalderen, der findes i ordbogens samlinger, kunne formidles. Sådanne overvejelser førte for tre år siden til en ansøgning til Statens Humanistiske Forskningsråd (nu: Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation), der resulterede i en bevilling til et 2½-årigt forskningsprojekt, *Studér Middelalder på Nettet*; titlen blev hurtigt forkortet til SMN. Redaktørerne ved Gammeldansk Ordbog var tilknyttet projektgruppen og konverterede en stor del af deres arbejdstid til redaktion af tekster til SMN.

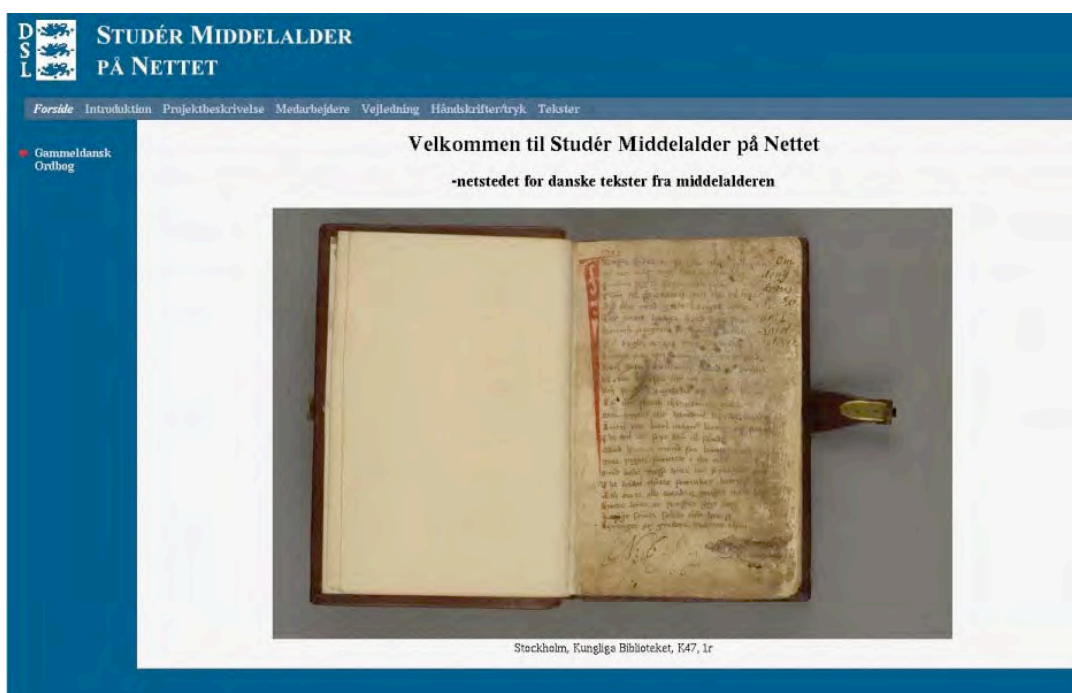

Fig. 5

2.1. Projektets formål

Studér Middelalder på Nettet opstillede hele fire formål:

For det første skulle projektet gøre det muligt at studere og læse tekster fra middelalderen, som ellers er vanskelige at tilgå, og vi forestillede os, at vores brugergruppe både skulle rumme læg og lærd.

For det andet ville vi på en moderne og lettilgængelig måde stille ord-bogsartikler til rådighed for studiet af de gammeldanske tekster.

For det tredje ønskede vi at udbrede kendskabet til middelalderens sprog, historie, litteratur og tankeverden ved, for centrale teksters vedkommende, at bringe en faksimileret gengivelse og i visse tilfælde også en oversættelse til moderne dansk.

For det fjerde kan projektet i fremtiden indgå i et integreret system, hvorfra også Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs øvrige ordbogsværker og kildeudgaver vil kunne konsulteres. Grundstenen til et sådant projekt er allerede lagt: Ordbog over det danske Sprog (ODS) er blevet digitaliseret og kan nu konsulteres på nettet; ordbogens supplement vil senere blive integreret i hovedværket, og siden vil også Den Danske Ordbog blive lagt ud dér. Systemet kommer også til at omfatte Korpus 2000, og det hele sammenfattes i *ordnet.dk* (<http://ordnet.dk>), der udvikler det digitale søgesystem; jeg henviser til Henrik Anderssons artikel i denne publikation for yderligere oplysninger om dette.

2.2. Projektarbejdet

SMN skulle udlægge danske middelaldertekster, der tilsammen kunne vise fx periodens forskellige genrer, regionale sprogvarianter, stilpræg, stadier i sproghistorien, og disse tekster skulle samtidig have litterær, historisk, videnskabs- eller kulturhistorisk vigtighed. Projektet genbrugte Gammeldansk Ordbogs meget nøje kontrollerede afskrifter af det gammeldanske tekstkorpus, og disse tekster blev lagt i en database, og de kan nu ses på en hjemmeside, der blev designet til projektet (<http://smn.dsl.dk>). De enkelte tekster er blevet behandlet som en traditionel bogudgave med de udenværker, der sædvanligvis hører med til en videnskabelig udgave: tekstkritisk apparat, oplysninger om senere tilskrifter, hvis muligt også med tilknyttede faksimiler; men i SMN findes yderligere oversættelse til moderne dansk af visse tekster, og alle tekster præsenteres med en kultur- eller litteraturhistorisk introduktion. I det materiale, der præsenteres på SMN's hjemmeside, findes både hele håndskrifter, som kan tilgodese ny- eller materialfilologiske krav, og flere versioner af samme tekst, der kan anvendes til tekstfilologiske studier.

Jeg skal ikke her gennemgå SMN's funktioner, men nøjes med at henvise til en artikel af Ebba Hjorth (2006:37–41).

Det var ét af projektets formål at kunne stille ordbogsartikler til rådighed for studiet af gammeldanske tekster på en moderne og lettilgængelig måde. Derfor var det planen at opmærke teksterne på ordniveau, så at en linkning mellem uforståelige eller vanskeligt forståelige ord i teksterne og de relevante artikler i Gammeldansk Ordbogs netversion blev mulig. DSL's it-afdeling er imidlertid i projektførløbet blevet opmærksom på en ny teknologi, en webservice, der muliggør søgning på ord og linkning til ordbogsartikler, uden at teksterne opmærkes. Det siger sig selv, at servicen skal forsynes med detaljerede oplysninger om gammeldansk ortografi.

3. Digitalisering af Gammeldansk Ordbogs seddelsamling

Studér Middelalder på Nettet formidler viden generelt om middelalderen, fremlægger centrale tekster i deres fulde udstrækning og tilgængeliggør en del af den viden om det middelalderlige sprog, der gennem tiden er akkumuleret i Gammeldansk Ordbogs seddelsamling; men det siger sig selv, at projektet langt fra kan videregive alle de oplysninger og al den viden, som ordbogens samling rummer. Når Studér Middelalder på Nettet er fuldt implementeret, vil en stor del af det gammeldanske tekstkorpus være tilgængeligt på nettet; sammen med et andet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs projekter, Diplomatarium Danicum, der dels i bogform, dels på nettet udgiver det danske diplomstof, vil man på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs websider kunne konsultere en stor del af tekstmaterialet fra den danske middelalder.

Men vi mangler stadig at tilgængeliggøre den største del af den fond af viden, som seddelsamlingen rummer – når nu første bind af ordbogen ikke er lige på trapperne. Derfor har vi i længere tid arbejdet med planer om at digitalisere hele seddelsamlingen. Man kunne indvende, at med den store mængde tekster, som Studér Middelalder på Nettet allerede har udlagt, ville det være bedre og billigere at digitalisere de resterende gammeldanske tekster og lægge dem ud på Studér Middelalder på Nettets hjemmeside. Men her kommer ”den filologiske behandling” atter ind.

3.1. Skitse til digitalisering

Det er sikkerhed og tilgængeliggørelse, der er de centrale begreber bag ønsket om at digitalisere samlingen. Som det er beskrevet ovenfor, er seddelsamlingen på Gammeldansk Ordbog af en helt unik karakter, men det må erkendes, at samlingen er placeret uden hensyntagen til de krav om sikkerhed, som dens kvaliteter og det store antal medgåede årsværk fordrer. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab har længe beklaget denne skrøbelige situation, og det er nu uomgængeligt, at der tages skridt til en sikring af den store mængde viden, der er akkumuleret i seddelsamlingen.

På Gammeldansk Ordbog er vi især blevet inspireret af arbejdet med at digitalisere samlingerne ved Norsk Ordbog 2014. Dette arbejde blev udført i 1990'erne af Eining for digital dokumentasjon ved Universitetet i Oslo under ledelse af Chr. Emil Ore, og redaktionen på Gammeldansk Ordbog ser frem til at kunne udnytte de norske erfaringer på dette felt.

Den Arnamagnæanske kommissions ordbog, Ordbog over det norrøne prosasprog, ved Københavns Universitet, arbejder ligeledes med planer om digitalisering af en større seddelsamling til offentliggørelse på nettet.

Gammeldansk Ordbog vil også kunne samarbejde med kolleger herfra.

Digitaliseringen af Gammeldansk Ordbogs samling skal i første omgang foregå ved (digital) fotografering, da det ikke vil være muligt at OCR-genkende de mange håndskrevne tilføjelser. En sådan fotografering vil opfylde det første formål, kravet om sikkerhed.

Det andet formål med en digital udlæggelse af seddelsamlingen var at tilgængeliggøre den viden, der i øjeblikket kun kan udnyttes af få personer. Det kan opnås ved at sammenknytte den digitale fotografering af sedlerne med en række søgemuligheder; derefter kan materialet udlægges på nettet. Opslagsord, ordklasse- og kildeangivelse fra den enkelte seddel vil blive lagret som metadata til brug ved søgninger. Til dette skal Gammeldansk Ordbogs elektroniske lister, der som tidligere beskrevet indeholder dels samtlige opslagsord med tilknyttet oplysning om ordklasse, dels alle de kildehenvisninger, der forekommer på sedlerne, anvendes; listerne skal danne grundlag for, at de ønskede metadata kan knyttes til det relevante billede. Det skal endvidere registreres, hvorvidt der findes tilskrevne oplysninger på sedlen, og denne oplysningstype skal også indgå som en søgemulighed. De enkelte billeder, dvs. den enkelte seddel, lagres i en fil, og disse filer forbindes til et site på nettet med et søgeinterface.

Lagringen af de nævnte metadata vil muliggøre kombinerede søgninger i materialet. Der vil således kunne søges på ord alene, på ord af en bestemt ordklasse, eller på ord, der indeholder samme ordelement; der vil kunne søges på ord, der forekommer i bestemte kilder, og da kildeoplysningerne er forsynet med datering, vil der også kunne foretages søgninger, der defineres kronologisk.

3.2. Vidensudveksling

For at optimere nyttiggørelsen af seddelsamlingens vidensmasse er det tanken at knytte et modul til sitet, hvor brugere frit vil kunne lægge materiale, fx artikler, resultater, links o.a., således at dette netsted danner rammen om en vidensudveksling inden for faget. Denne udveksling kan gå mange veje: brugerne vil kunne udnytte Gammeldansk Ordbogs sedler med deres unikke kvaliteter, Gammeldansk Ordbogs redaktion vil kunne drage nytte af brugernes oplysninger, og brugere vil kunne benytte sitet til faglige drøftelser indbyrdes.

3.3. Tidshorisont og finansiering

Der er udarbejdet detaljerede planer for et digitaliseringsprojekt; det vil kunne færdiggøres på tre år, men tidsforløbet afspejler, at digitaliseringen og projektet skal foregå samtidig med og integreret i den fortsatte redigering af ordbogen.

Det er tanken, at det samlede projekt kan samfinansieres fx af ministerielle eller andre statslige midler, fondsmidler og Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs egne, ret begrænsede midler.

4. Center for middelalder og renaissance

Jeg nævnte tidligere, at ét af *Studér Middelalder på Nettet*s formål var i fremtiden at kunne indgå i et integreret system, en internetportal, hvorfra også andre af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs ordbogsværker og kildeudgaver vil kunne konsulteres. Dette er selvsagt fremtidsdrømme, men der er allerede tiltag, der er mere håndgribelige. I Det Danske Sprog- og Litteraturselskab er der påbegyndt et nyt projekt, *Renæssancens sprog i Danmark – genfødsel og fornyelse*; igen er det forskningsrådet, der har bevilget midlerne. Projektet har som hovedformål en udforskning af både det danske og det latinske sprog i renæssancens Danmark, og det er inspireret af og tænkt som en delvis videreførelse af *Studér Middelalder på Nettet*. Det omfatter – ud over individuelle forskningsprojekter – udarbejdelse af en tekstbase med både danske og latinske tekster og en ordbogsbase baseret på periodens latinsk-danske vokabularer og ordbøger. Der er således både ligheder og forskelle i forhold til *Studér Middelalder på Nettet*, men begge projekter har det fælles sigte at tilgængeliggøre store tekstmængder, der tilknyttes værktøjer, som kan formidle tilegnelsen af teksterne.

Med de to projekter – *Studér Middelalder på Nettet* og *Renæssancens sprog i Danmark – genfødsel og fornyelse* – i samme institution er tanken om et mere formelt ”Center for middelalder- og renaissancestudier” nærliggende. Et sådant center vil kunne sammenknytte kompetencerne fra *Studér Middelalder på Nettet*, det nye renaissanceprojekt og Gammeldansk Ordbog, og det vil derved komme til at besidde en meget høj grad af specialiseret faglighed. På Gammeldansk Ordbog mener vi, at fremtiden ligger i at kombinere fortsat redigeringsarbejde med et udvidet samarbejde med flere faggrupper og offentligheden, og rammen om alt dette kunne meget vel være et ”Center for middelalder og renaissance”.

I Det Danske Sprog- og Litteraturselskab arbejdes der for nuværende også med netpræsentation af ordbogsværker over mere moderne sprogtrin.

Ordbog over det danske Sprog (ODS) er digitaliseret og kan nu konsulteres fra Selskabets hjemmeside; senere vil værkets supplement og Den Danske Ordbog også kunne tilgås herfra. Om dette henviser jeg til Henrik Anderssons artikel i nærværende publikation.

Der eksisterer således gode byggesten til konstruktion af drømmen.

Litteratur

Danmarks gamle Landskabslove med Kirkelovene I–VIII. Udg. under ledelse af Johs. Brøndum-Nielsen og Poul Johs. Jørgensen. København 1933–1961.

Den Danske Ordbog 1–6. København 2003–2005.

Gammeldansk Ordbogs hjemmeside = dsl.dk/go

Hjorth, Ebba 2006: Studér Middelalder på Nettet. I: *magasinet Humaniora*, februar 2006, udgivet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation.

Kalkar, Otto: *Ordbog over det ældre danske Sprog I–V.* København 1881–1918. Fotografisk optryk I–VI København 1976.

Ordbog over det danske Sprog I–XXVIII og Supplement 1–5. København 1919–2005.

Redaktionsregler. Gammeldansk Ordbog 2000. Utrykt.

Merete K. Jørgensen
ledende redaktør, cand.mag.
Gammeldansk Ordbog
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
mkj@dsl.dk

Riitta Palkki

Ordbok över äldre finskt skriftspråk

The term Old literary Finnish means Finland's written language during the Swedish rule. The idea of a dictionary of old Finnish was first presented by E.N. Setälä, professor of Finnish language, in his 1896 proposal for a dictionary program. The planning of the dictionary was begun by professor Martti Rapola in 1956, but the actual work on it was started only in the latter half of the 1960s. The basic material for the dictionary consists of the vocabulary of the printed material from the era of the Swedish rule. The examples are taken from a text corpus containing almost three-and-a-half million words and a collection of approximately 550,000 file cards. The third volume of the dictionary is compiled using structured FrameMaker+SGML.

The Dictionary of Old Literary Finnish is descriptive and diachronical. It can also be regarded as a quotations dictionary. Most headwords are in modern Finnish, and other forms are presented as variants. The data from the dictionaries compiled during the Swedish rule is also included in the articles. The main work consists of going through the material and defining the meanings. One has to consider different types of usage, how to divide different meanings into groups, etc., and proper examples for each group have to be chosen. The explanation is usually a description of the meaning, a definition, or a list of synonyms. In choosing the examples one needs to consider the time, the type of literature, word forms, variants, idiomatic patterns, etc. The articles in the dictionary are very different in type and size. In a large article, the division into meaning groups can be considerably intricate. Besides the primary articles there is a large amount of cross-references.

The Dictionary of Old Literary Finnish is a useful book for researchers of language and history, and also for theologians and forensic historians. It is also necessary for all Finns interested in their roots and culture.

1. Äldre finskt skriftspråk – vad är det?

Äldre finskt skriftspråk (*vanha kirjasuomi*) kallas det finska skriftspråket under den s.k. svenska tiden (sent 1200-tal till 1809). Skriftspråksperioden börjar när Mikael Agricola inledde sin litterära verksamhet. Agricolas tidigaste skrift är en ABC-bok, *ABC-kiria*, som utkom 1543. Agricola, Finlands reformator, kallas också det finska skriftspråkets fader eftersom han utvecklade skriftspråket i sina verk. Perioden anses sträcka sig fram till omkring 1810. Finland lösgjordes från det svenska riket och införlivades med Ryssland som en följd av "Finska kriget" 1808–1809. Med denna historiska brytningspunkt sammanföll också en brytningstid för språket, kallad striden mellan dia-

lekterna (*murteiden taistelu*). Agricola och andra tidiga skriftställare grundade sitt skriftspråk på de sydvästfinska dialekterna, medan författare och språkmän under 1800-talet förde skriftspråket närmare de östfinska dialekterna. Skriftspråket under 1800-talet kallas äldre nufinska (*varhaisnykysuomi*).

2. Initiativet till ordboken

Initiativet till en ordbok över äldre finskt skriftspråk togs redan 1896 i ett ordboksprogram som presenterades av professorn i finska *E.N. Setälä*. Programmet omfattade en ordbok över finska folkmål, en ordbok över nufinska och en ordbok över äldre finskt skriftspråk (1897:92–93). *Ordbok över äldre finskt skriftspråk* var enligt Setälä ”av stor vetenskaplig betydelse”. Dessutom skulle den ha ett värde i sig som ett monument och en beskrivning av svunna tiders finska kultur och kontakter med den västerländska civilisationen. Sextio år senare, 1956, inledde professorn i finska språket *Martti Rapola* ordboksarbetet. Rapola skrev (1965:27; här i svensk översättning): ”Eftersom det är fråga om ett ’minnesmärke’ över det äldre språket som i huvudsak bygger på exakta citat går det inte att pruta på ordbokens omfattning. Det kommer troligen inte heller någonsin att publiceras någon ny ordbok över vårt äldre skriftspråk.”

Det egentliga ordboksarbetet inleddes först under 1960-talets senare del. Skapandet av riktlinjer och redigeringsprinciper och arbetet med att skriva provartiklar tog sin tid. Projektet är betydligt mindre och kommer att ta kortare tid än till exempel SAOB, men det kommer trots det att kräva åtminstone två generationers arbete. Redaktionen är liten: största delen av tiden har endast tre redaktörer arbetat i projektet, för närvarande är vi fyra.

Ordbok över äldre finskt skriftspråk är en *deskriptiv diakronisk ordbok*. Den beskriver språkets utveckling under en bestämd längre period. Den kan också karakteriseras som en *citatordbok* – med avsikt innehåller den en stor mängd exempelsatser som beskriver orden i användning. Ordboken är i princip *enspråkig*. Den kommer att omfatta sex band med närmare tusen sidor i varje band. Antalet ordartiklar kommer att vara cirka 80 000.

3. Materialet för ordboken

Basmaterial för ordboken är ordförrådet i tryckalster som publicerats på finska under den svenska tiden. Också ordförrådet i bevarade handskrifter med sammanhängande, längre finska texter har tagits med. Huvuddelen av texterna är religiösa texter och lagtexter. Enstaka finska ord eller satsfragment i medeltida eller senare dokument har inte tagits med. Namnen har begränsats till mytologiska namn.

Till en början baserade sig ordboken på en samling som bestod av cirka 550 000 excerptsedlar från den äldre litteraturen. Ordbokens första del (1985) baserar sig nästan uteslutande på detta material. Utöver excerptsamlingen användes en fullständig konkordans över Agricolas textord. Detta *Index Agricolaensis* var ordboksarbetets första adbaserade hjälpmedel. Från och med slutet av 1980-talet kunde sedan en hel del källmaterial i snabb takt överföras i elektronisk form. Under arbetet med den andra delen kunde redaktionen redan utnyttja textkorpusar bestående av flera viktiga källor, både religiösa texter och lagtexter. Bland annat Mikael Agricolas samtliga verk, den första *Bibeln* på finska (1642), *Sveriges Rikes Lag* (1734, i finsk översättning 1759) och *Kyrcko-Lag och Ordning* (1686, på finska 1688). Ordbokens andra del blev alltså klart mer täckande än den första delen. För en presentation, se Nuutinen (1996:129–138).

Manuskriptet till ordbokens tredje del håller nu på att färdigställas. Materialet är fullständigare än tidigare, i dag är huvuddelen av de viktigaste källorna tillgängliga som textkorpus. Som textkorpus finns bland annat de tre viktigaste gamla finska *psalmböckerna* och *Kristoffers Landslag* och *Magnus Erikssons Stadslag* på finska (av landslagen tre och av stadslagen två översättningar) samt en betydande mängd *författningstexter* från slutet av 1500-talet fram till början av 1800-talet. I materialet ingår också en stor mängd *predikningar* från 1600- och 1700-talen. I elektronisk form finns också den första finska tidningen, *Suomenkieliset Tieto-Sanommat* (ung. ”Finskspåkig bulletin”), liksom också tidningsutgivaren Anders Lizelius övriga produktion (med undantag för hans två bibelöversättningar) och Christfrid Gananders hela produktion. Gananders texter omfattar bland annat folkmedicin, sagor, dikter och gåtor. Huvuddelen av korpusen och hela materialet består av översatta texter. Därför är det mycket viktigt att det också finns texter som ursprungligen skrivits på finska. En viktig källa är till exempel Juhana Abrahaminpoika Frosterus naturvetenskapligt-religiösa skrift *Hyödyllinen Huwitus Luomisen Töistä* (1791). Korpusen omfattar nästan tre och en halv miljon ord.

4. Redigeringsarbetet

Datorn har revolutionerat redigeringsarbetet totalt. Manuskriptet till den första delen redigerades för hand och skrevs sedan rent på skrivmaskin. När den andra delen skrevs fick redaktörerna lära sig två olika ordbehandlingssystem, och i och med den tredje delen har vi övergått till att använda en helt annan typ av program. För närvarande gör vi ordboken med *FrameMaker+SGML* i Unix-miljö. Övergången till en strukturerad teknik innebar att också redigeringsprinciperna måste omarbetas och länkas till dataprogrammets strukturbeskrivning. Se Palkki (2001a:271–281) för en redogörelse. Nu befinner vi oss igen i en övergångsfas, ett byte av programmiljö från Unix till Windows.

4.1. Strukturen i ordartiklarna

Ordartiklarna följer i huvudsak samma struktur som i ordartikeln **lipeä** (de olika delarna numrerade i exempelet i artikeln för tydlighetens skull):

- (1) **lipeä** (lip|iä, -ee) (2) s. (3) emäksien ja alkalisten suolojen vesiliuoksista (4) (S, VR, F, J, G II 88c *lipiä* lixivium, luuth, die Lange; lisäksi F *liwe*) | (5) Pict 1622b A5a [Pestä] sen carkian ja tuiman tammisen lipen cansa | B¹⁻⁴ Jer 2:22 jos sinä sinus wielä lipiällä pesisit | Menn 1699 B4b Pese Lijnat Lipiäsä Paidat Wedes Pensiäsä | Alm 1751 A15a Tuhasta tehdään selkiätä lipiätä | Alm 1762 A15b Se lipiästä jäänyt tuhca on hywä sonda pellolle | Aken 1788 18 lijpeestä keitettyä tuhkaa | Gan 1788b 28 Ota kusiais-pesä, tee siitä lipiä | ib. 85 sammuttamattomasta kalkista eli tuhasta tehtyä lipiätä | As 1796a 10 pitä hänen andaman lipiällä pestä kaikki wuotet ja permannot Lazaretisä. (6) – *Yhd.* emä-, jälki-, kalkki-, pää-, salpietari-, salpietarin-, tuhanlipeä.

De numrerade delarna är följande: (1) *uppslagsord* med *varianter*, (2) *ordklassangivelse*, (3) *betydelsebeskrivning*, (4) uppgifter ur *gamla ordböcker*, (5) *exempel* ur litteraturen med källangivelser och (6) en lista över *sammansatta ord* som det aktuella ordet är huvudord i.

Uppslagsorden är i regel på nufinska, här alltså **lipeä** ('lut'). I fråga om ord som inte finns i nufinskan är uppslagsordet det ord som finns i materialet, t.ex. **afgårdakylä** ('avgärdaby'). Andra former av uppslagsordet som förekommer i den äldre finskan registreras som *varianter*: inom parentes efter uppslagsordet **lipeä** finns anteckningen (*lip/iä, -ee*). Varianterna anges här utan tildetecken före första varianten. Det betyder att ordet inte förekommer i materialet i sin nufinska form, utan endast i formerna *lipiä* och *lipee*. Jag tar ett annat exempel för jämförelsens

skull. Ordet är *lapsellinen* 'barnslig' och uppslagsordet och varianterna är utmärkta på detta sätt: **lapse|llinen, -linen** (~ lapsi|llinen, -linen). Huvuduppslagsordet är nufinskans **lapsellinen**. Ordet förekommer också i formen *lapselinen*; variationen gäller ändelsen, och endast ändelsen skrivs ut. Andra varianter anges inom parentes: i formen *lapsillinen* är stamvokalen *i* medan den i uppslagsordet är *e*. I *lapsilinen* är det endast ändelsen som skiljer sig från *lapsillinen*. Tildetecknet framför varianterna anger att också den nufinska varianten finns i materialet.

Några fler exempel på markeringen av uppslagsord och varianter:

lakeija (~ lakaija) ('lakej')

lap|a, -o ('skuldra; årblad m.m.')

latva (~ ladva, lalva) ('[trä]d|topp, -krona; övre lopp [på vattendrag]')

liiaten, -ki, -kin (~ liiatekkihän, liijaten, liiainen jne.) ('särskilt')

makeasti (~ makia|sti, -sta, makijasti, makjasta, makeesti; makiamman) ('sött; inställsamt m.m.')

metsäpukki (mettäp.). ('rådjur e.d. hjortdjur')

Efter uppslagsord och varianter finns en förkortning för *ordklass*, vid **lipeä** *s.* för *substantiv*. Om ett och samma ord kan representera flera ordklasser, anges självfallet alla ordklassförkortningar:

kemppi (~ kempi, kämppi) *s.* ja *a.* (*s.* 'hjärte'; *a.* 'högboren; högmodig, stolt; utmärkt')

korvan *adv.* ja *postp.* ('bredvid, vid, sida vid sida')

En *postposition* i finskan motsvaras i flera andra språk av en *preposition*.

Efter ordklassangivelsen skiljer sig artiklarnas struktur från varandra. Ordet *lipeä* har i äldre finska haft en entydig betydelse, 'vattenlösning av baser eller alkalialter'. Betydelseförklaringen följer alltså direkt efter ordklassangivelsen.

4.2. Gamla ordböcker

Om ett ord har flera betydelser och en indelning i betydelsegrupper måste göras, ändras ordningen inom artikeln något: strax efter ordklassangivelsen kommer *uppgifterna ur gamla ordböcker*. Inom parentes anges så kort som möjligt de uppgifter om ordet som finns i ordböcker från den svenska tiden och som innehåller finska.

Under 1600-talet utkom tre s.k. tolkordböcker med finska som ett språk. Det första språket i ordböckerna var latin och orden var ordnade i ämnesområden.

- S* = Ericus Schroderus, *Nomenclatura*, 1637 (finskan finns inte med i de tidigare upplagorna av ordboken).
VR = *Variarum Rerum Vocabula*, 1644.
F = Henrik Florinus, *Nomenclatura*, 1678 (flera senare upplagor med titeln *Vocabularium*).

I ordböckerna från 1700-talet är uppslagsorden finska, och de är ordnade i alfabetisk ordning:

- J* = Daniel Juslenius, *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*, 1745;
JA = *Andreas Aspegreens tillägg* till Juslenius ordbok.
JlisP = *Henrik Gabriel Porthans tillägg* (på mellanblad i en faksimilupplaga av Juslenius ordbok publicerad 1968).
JlisK = *Salomon Kreanders tillägg* och
JlisC = *Juhana Canstréns tillägg* (A.V. Koskimies publicerade Kreanders och Canstréns tillägg i en ordbok 1917).
G = Christfrid Ganander, *Nytt Finskt Lexicon* I–III, 1786–1788.

Den största och viktigaste av de äldre ordböckerna är Gananders *Nytt Finskt Lexicon*. Ordboken, som endast fanns i manuskriptform, utgavs i faksimiltryck 1937–1940. Senare, 1977, publicerades en ny upplaga i modernt tryck och med en alfabetisk ordlista med koder för förekomst i en separat bilaga (Ganander 1997). Birgitta Romppanen har presenterat de äldre ordböckerna i sin doktorsavhandling (2001:100–142).

Uppgifterna från var och en av ordböckerna har tagits med i ordartiklarna. De har däremot inte beaktats i indelningen i betydelsegrupper eller i förteckningen över varianter av uppslagsordet. Jag nämnde tidigare att ordboken i princip är enspråkig. Uppgifterna från gamla finska ordböcker utgör ett undantag från enspråkigheten. Ekvivalenter på främmande språk bidrar till att förklara ordens användning. Uppgifterna ur de gamla ordböckerna i ordartikeln **lipeä** är följande:

(*S*, *VR*, *F*, *J*, *G* II 88c *lipiä* *lixivium*, *luuth*, *die Lange*; *lisäksi F liwe*). Det betyder att uppslagsordet i samtliga nämnda ordböcker är **lipiä** och att Florinus också har formen *liwe*. Ekvivalenterna på svenska och latin är desamma i alla ordböcker, skillnader i ortografin har inte beaktats. I Schroderus ordbok är ett av språken tyska, och den tyska ekvivalenten tas med i vår ordbok.

Ett exempel på de något komplicerade uppgifterna i de gamla ordböckerna är uppslagsordet *latva*:

(1) **latva** (~ ladva, lalva) s. (S *ladva* apex, topp, der Gipfel am Baum | VR *ladwa* (2) cacumen, skatte, topp | J *ladwa* cacumen arboris l. herbae, topp på trä eller gräs | JlisP (3) 170 *latwa* | G II 5d *ladwa*, *latwa* = J; *ladwa* pronunciatur *latwa*, *lallwa* Kalajoki, topp (4) på alla löfträn, sed *kerkkä* på alla barr trän, så som tall, gran, topp; *joen latwa*, *pitäjän* (5) *latwa* yttersta ändan af ån, socken skatan, tractus supremus, amnis, paroeciae; *joen* (6) *latwa*, *joen latwalle* up åt öfwersta tracten af ån; *pitäjän latwoille* på socken skatorne; (7) 19a *lalwa*; 32a *latwa*, *ladwa* träskata, topp; *lakialle latwallehen*, *olowille oxillehen* på (8) dess breda topp, lommiga löfrika qwistar; 344c s.v. *päiwä*: *päiwä on metzän ladwas* (9) solen är i ned gången).

Uppgifterna skiljer sig så mycket från varandra att de redovisas skilt för sig. I Gananders ordbok finns en uppgift som är identisk med uppgiften i Juslenius (rad 3). Sedan följer de övriga uppgifterna i Gananders ordbok. I Gananders ordbok finns i allmänhet många fraser och uttryck och exempelsatser, och en gallring är nödvändig. Många av Gananders exempelsatser är försedda med en källhänvisning, och det finns också exempel vars ursprung har kunnat fastställas senare. Det största arbetet har gjorts av *Osmo Hormia*, som har utrett källor till Gananders ordbok i sin doktorsavhandling (1961). Exempel där ursprunget är känt tas naturligtvis med i ordboken som litteraturexempel ur den ursprungliga källan.

Artiklar görs också över ord som endast förekommer i gamla lexikon. I så fall utelämnas parenteserna. Ett exempel är artikeln *laitareki*:

laitareki s. JlisP 51 korja, korja-reki; 172 Savo-släda, med sådane sidbräder ~ *laitio*, *laitio-reki*; 190 ~ *lohna-reki* | JlisK = JlisP 172 | G 422b s.v. *kirmu*: ~ *lattio reki*; 455c s.v. *kori*: ~ *korja*, *korja reki*; II 13b bräd eller kappsäda, sawosläde, rheda major asseribus constructa; ~ *laitio*, 13d *laittio*; 96b ~ *lohna*, *lohna reki*.

4.3. Betydelsebeskrivning

Det egentliga utredningsarbetet sker när ordens *betydelser* skall fastställas och förklaras. Innan arbetet kan fortsätta måste alla tillgängliga exempel på ett ord gås igenom. Först skall exemplen naturligtvis samlas in. Excerptsedlarna gås igenom och sökningar görs i korpusmaterialet. Vid korpusökningarna måste man komma ihåg att ortografin varierar i det äldre språket. Man måste också ta reda på hur allmänt ordet är och hur stor ordfamilj ordet eventuellt hör till. Det inverkar bl.a. på hur sök-

strängen skall formuleras. Man måste också överväga om det är ändamålsenligt att göra en enkel eller en detaljerad korpussökning. En enkel sökning ger mycket ”skräp”, irrelevanta träffar, och att städa bort skräpet kan vara synnerligen tidskrävande och frustrerande i synnerhet när det gäller stora material. Men det finns knappast någon som behärskar den äldre finskans ortografi så väl, att han eller hon med säkerhet hittar alla alternativ om sökningen är mycket detaljerad.

Efter sökningen läser man igenom exemplen och ordnar dem preliminärt i *betydelsegrupper*. Vid sidan om de egentliga betydelsegrupperna lyfter man fram användningen inom eventuella *specialområden* samt *idiom* och *talesätt*. Indelningen i betydelsegrupper är ett mycket tidskrävande arbete särskilt när det gäller stora artiklar. Ordens betydelser har i många fall förändrats under tidens gång, ibland också ganska mycket. Betydelseförändringarna är det som gör arbetet intressant. Förändringarna är också en garanti för att vårt arbete är meningsfullt. Om ordens betydelser vore oförändrade skulle en ordbok av den här typen överhuvudtaget inte behövas.

Huvudprinciperna för indelningen i betydelsegrupper är att den allmänna betydelsen anges före särskilda och den ursprungliga betydelsen före senare. Konkret användning anges före abstrakt och egentlig användning före bildlig. Om dessa principer tillåter, följer vi en kronologisk gruppering, dvs. att gruppen med den första belägget blir första betydelsegrupp. Betydelsehierarkin övervägs noga. Ord inom samma ordfamilj är ofta mycket lika när det gäller användning, men en avledning som det endast finns få exempel på behöver inte nödvändigtvis en lika djupgående artikel som grundordet.

Vid grupperingen kan man t.ex. söka hjälp i ordböcker över modernt språk. Men man måste hela tiden beakta det gamla språkets särdrag: språkbrukets och betydelsernas olikheter i jämförelse med nufinskan. Särskilt lycklig känner sig ordboksredaktören när det finns någon semantisk analys e.d. utredning av ett ord eller en ordfamilj som artikeln skall behandla. Viktig bakgrundsinformation finns också i kulturhistorisk litteratur. En stor del av texterna är översatta och vid behov tar vi *originaltexterna* till hjälp när betydelsen skall fastställas. Bibelöversättningarna jämförs närmast med *Vulgata* på latin, *Luthers Bibel* på tyska (1545) och *Gustav Vasas Bibel* (1541) på svenska. Lagar och författningar jämförs vid behov med de svenska originalen.

Förklaringen är ofta en *beskrivning* eller *definition*, eller en lista med *synonymer* eller ord med nära betydelse. Encyklopediska förklaringar undviks. Förklaringarna skrivs på modernt språk, men beskriver ordets gamla användning. Alla synonymer räknas inte upp, utan synonymerna

begränsas till de viktigaste. Exempelsatserna i ordboken är jämförelsevis långa och läsaren kan själv utläsa betydelsenyanserna. Därför är alltför detaljerade förklaringar onödiga. Också ordets rektion framgår vanligen av exempelsatserna och behöver inte anges särskilt. Om man vill ge en förklaring som är vidare än en synonym används uttryck med elativ t.ex. som här:

hirmusana *s.* uhkailusta ('om hotelser')

hoilata *v.* kovaäänisestä ääntelystä ('om skrålande').

Namn på växter och djur kan vara svåra att förklara. Det är inte heller alltid möjligt att exakt fastställa art. Ofta är en ungefärlig förklaring tillräcklig. Om en växt eller ett djur inte kan artbestämmas, kan angivelse av släkte vara tillräckligt. Det vetenskapliga namnet kan anges när arten kan identifieras med säkerhet. Det vetenskapliga namnet är det andra undantaget från enspråkigheten. Här följer några exempel:

angervanruoho *s.* mesiangervo, *Spiraea ulmaria* ('älggräs')

metsänämmänkenkä *s.* tulikukka, *Verbascum* ('kungsljus')

jäniksenkaali *s.* jokin maksaruohokasvi ('någon fetknopp e.d.')

metsähärkä *s.* jokin antilooppi tai hirvieläin ('något antilop- eller hjortdjur')

4.4. Exempelsatser

Att välja *exempelsatser* är också ett tidskrävande moment i ordboksarbetet. Exempelen i varje betydelsegrupp skall vara så mångsidiga som möjligt. Tid, litteraturgenre, ordformer, varianter, rektion m.m. skall beaktas. Artikelförfattaren försöker finna rätt exempel för rätt plats. Det första belägget för ordet och det första belägget för varje betydelse och varje användning skall alltid finnas med bland exemplen. Satserna skall representera de olika genrerna så väl som möjligt, men i förhållande till hur vanlig genren är. De äldsta texterna är oftast religiösa texter (Bibeln, kyrkohandböcker, bönböcker m.m.), och därför dominerar denna textgenre exemplen i ordboken. Under 1500-talet börjar det också förekomma lagtexter på finska, och i vissa artiklar intar exemplen från lagtexterna en central plats.

När det finns flera finska översättningar från den svenska tiden av en och samma text gör vi *textjämförelser*. Det gäller t.ex. jämförelser mellan Agricolas Bibel och de fyra andra bibelutgåvorna, och mellan de tre finska översättningarna av landslagen och de två översättningarna av stadslagen. Kyrkohandböckerna från 1500-talet jämförs sinsemellan och

också de tre psalmböckerna. Av Sveriges Rikes Lag finns det tre översättningar, vilka också jämförs med varandra. Även motsvarande ord från originaltexten på det andra språket kan vid behov anges som jämförelse. Det kan vara befogat i synnerhet när redaktören måste motivera varför hon har kommit till en viss slutsats. Det är det tredje fallet då ordboken avviker från enspråkigheten.

4.5. Exempel på olika artiklar

Ordbokens artiklar kan vara mycket olika sinsemellan och av olika längd. Ordet *lipeä* var ett exempel på ett typiskt entydigt ord. Ordet *latva* har flera betydelser, men artikeln är så pass kort att det inte har varit nödvändigt att dela in den i stycken för att underlätta läsningen.

- (1) **latva** (~ ladva, lalva) *s.* (S *ladva* apex, topp, der Gipfel am Baum | VR *ladwa* cacumen, (2) skatte, topp | J *ladwa* cacumen arboris l. herbae, topp på trä eller gräs | JlisP 170 *latwa* | (3) G II 5d *ladwa*, *latwa* = J; *ladwa* pronunciatur *latwa*, *lallwa* Kalajoki, topp på alla
- (4) löfträn, sed *kerkkä* på alla barr trän, så som tall, gran, topp; *joen latwa*, *pitäjän latwa* (5) yttersta ändan af ån, socken skatan, tractus supremus, amnis, paroeciae; *joen latwa*,
- (6) *joen latwalle* up åt öfwersta tracten af ån; *pitäjän latwoille* på socken skatorne; 19a
- (7) *lalwa*; 32a *latwa*, *ladwa* träskata, topp; *lakialle latwallehen*, *olowille oxillehen* på dess (8) breda topp, lommiga löfrika qwistar; 344c s.v. *päiwä*: *päiwä on metzän ladwas* solen är (9) i ned gången). **1 a** kasvin, tav. puun ylin osa | B¹⁻⁴ 2 Sm 5:24 cuulet ficunapuun ladwat (10) cahisewan | B¹⁻⁴Jes 17:6 on caxi eli colme marja ylhällä [öljypuun] ladwasa |
- (11) Forseen 1738 113 (RWL 1759 88, RWL 1808 92) Ei pidä myös puuta caadettaman, (12) eli ladwa hacattaman | As 1748a C3a Paimenen ei pidä Wuohein elatuxexi, tuoreita (13) Puita caataman - - lalwoja poickihackaman | Rör 1757 20 puu, jonga ladwa on poicki (14) hacattu | AAchr 1762b 10:4 Nöyrix meit on Herra luonut, Ei puun lalwois lendämän | (15) Liz 1765 67 tuodan joka taloista 1 hirsi - - hyvää hongaa, 10 peukalota Ladvasta | Alm (16) 1771 B4a [Lyhteet] ripustetaan riuwuillen - - alaskäätyin latwoin | STS 1776 33
- (17) hakattuun puitten metzään jääneitä ladwoja ja oxia | Gan 1783 34 Tywi ylös, latwa
- (18) alas? Wast. Hewosen eli lehmän häntä | Gan 1784 119 Kettu katto ylös puun latwoin | (19) Alm 1807 B4b [Pellava] ylösripustetaan hasjoille - - juuri ylöspäin ja lalwa alaspäin. **b** (20) pitkänomaisen esineen kärki, huippu | A II 650 [Jaakob] cumarsi henen Walticans (21) Ladhua (B¹⁻⁴ Heb 11:21 sauwans pään päälle). **2** yläjuoksu; laita, raja | Martti 57
- (22) Quinga tule raketa rinnalda ia ladualda, taicka ylhäldä ia alhaldä, nijn ettei wsi toe estä (23) sitä wanha (Koll 1648 85 sekä pälle että ala wirran; ruots. nidan oc ofuan) | Holm

(24) 1780 3b [Simelius alkoi] Talon rakennuxen, tämän Kirkon Kappalaisen, maan

(25) ladwalle. – Yhd. kokko-, mesi-, satalatva.

Betydelseerna är alltså: **1 a** 'översta delen på en växt, vanligen ett träd' (rad 9); **b** 'spetsen på ett långsmalt föremål, topp' (r. 19); **2** 'övre lopp; kant, gräns' (r. 21). I några exempel (r. 9, 10, 21) har texterna i de olika bibelöversättningarna jämförts och i ett par exempel (r. 11, 23) har lagtexter jämförts. I slutet av artikeln anges sammansatta ord med **latva** som huvudord (r. 25), de är också uppslagsord på sin egen plats.

När en ordartikel måste indelas i större huvudgrupper, används romerska siffror. Som exempel presenterar jag betydelsegruppindelningen för ordet *maa*, som verkligen har många användningar. Även inom betydelsegrupperna finns det flera undermoment: specialanvändningsområden och olika talesätt. Förklaringarna är här översatta till svenska.

maa s. (uppgifter i gamla ordböcker).

I 'en stor helhet'. **1** 'jordklotet, Tellus; världen'.

2 'världen och människorna, människornas värld; världens gång, jordelivet, människolivet'; 'himlen, livet efter detta, himlen som Guds boning'. – *Särsk.* 'om tiden efter döden, livet efter detta'. – *maan pää/llä, -ltä, -lle* 'i världen, i detta liv osv'.

II 'yta, grund'. **1 a** 'jordens yta, jordklotets yta el. ytskikt, jordmån, mark, grund; äv. om golv e.d. låg yta'. – *rikkoo, kukistaa* osv. *maahan* 'utplåna, förstöra', *langeta maahan* 'rasa, gå sönder', *maahan ottaminen* 'sönder slående, rivande'. **b** i anslutning till ovanstående *bildl.* och *abstr.* – *maahan laskea aseet* 'nedlägga vapen, sluta kriga'. – *pistää kieltänsä maalle* 'visa tungan, håna'. **c** 'om jordens inre, jordens djup, en plats under jordytan e.d.' – *Bildl.* (i bildlig användning). – *Särsk.* 'den dödes vilorum, gravplats'.

2 'jordämne, jord; jordart'.

III 'område, trakt'. **1 a** 'landområde; trakt, region, omgivning'. – *Särsk.* 'omnejd, näromgivning'. **b** 'markområde som äges eller innehas av någon, jordegendom; bondgård'. – *yhteinen* eller *jakamaton maa* 'samfällid mark'.

2 'åker, odlingsmark, odlad mark'. – *Bildl.*

3 a 'stat, rike e.d. administrativt eller geografiskt område; världsdel, kontinent'. **b** 'län, landskap e.d. område som är mindre än en stat'.

4 'landsbygd, landsort'; '(huvud)stad'.

Ssgr. (Listan över sammansatta ord omfattar närmare 300 ord med *maa* som huvudord).

Utöver de egentliga artiklarna finns det ett stort antal *hänvisningsartiklar* – uppskattningsvis en fjärdedel av alla uppslagsord, cirka 20 000. Det förklaras av att samtliga varianter av uppslagsordet tas upp som

hänvisningsartiklar enligt begynnelsebokstav. Också uppslagsordets form i de gamla ordböckerna blir en hänvisningsartikel, även om den inte nämns i förteckningen över sammansatta uppslagsord i den egentliga artikeln. Avsikten med hänvisningsartiklarna är att säkerställa att den som använder ordboken alltid finner vad han söker, oberoende av om han söker belägg för ett modernt ord i äldre finskan eller förklaringen till en skrivform som han påträffat in en gammal skrift. Här är några exempel:

liitet *s.* liite¹.
likille *adv., prep. ja postp.* likellä.
mee *pron.* me.
meenvaha *s.* medenvaha.
mehilais- mehiläis-.
merenhätä *s.* merihätä.
naabori(-) naapuri(-).
naai, -t *pron.* naa.
nagr- naur-.

4.6. Finslipning

Innan manuskriptet blir ordbok går det igenom flera granskningar. Åtminstone en redaktörskollega läser igenom artiklarna och bedömer dem kritiskt, varefter skribenten gör nödvändiga ändringar. Huvudredaktören gå igenom alla artiklar och lägger sista handen vid innehållet. Den tekniska finslipningen görs tillsammans med dataexperter.

5. Slutord

För närvarande pågår en intensiv diskussion på Forskningscentralen om ordboken skall publiceras i bokform eller enbart i elektronisk form. Samma diskussion aktualiseras säkert i samband med många andra ordböcker världen över. Två delar av ordboken har kommit ut i tryck. Därför är det inte motiverat att plötsligt ändra på utgivningssättet. I något skede skall ordboken också publiceras elektroniskt, men den tar tid att färdigställa. E-ordboken får inte vara ett fuskverk, utan det måste noga övervägas vilken struktur som är mest ändamålsenlig. En elektronisk ordbok bör ha egenskaper som gör det möjligt att använda den också för annat än att söka betydelser och exempelsatser. Den bör utformas som en databas med så mångsidiga sökegenskaper som möjligt så att den kan vara ett användbart hjälpmedel i många typer av språkforskning. För närvarande saknas resurser för ett sådant projekt.

Vi får ofta frågan till vilken nytta en ordbok som beskriver en historisk språkform kan vara. Finns det överhuvudtaget någon användning för ordboken och vem behöver den? Jag återknyter till E.N. Setäläs ord som jag citerade tidigare – en ordbok över äldre finskt skriftspråk är av stor vetenskaplig betydelse och har ett värde i sig som monument och beskrivning över svunna tiders finska kultur och kontakter med den västerländska civilisationen. Ordboken är till nytta för språkforskare och historiker. Den är en utmärkt kulturhistorisk källa och en viktig bok också för andra forskare, t.ex. teologer och rättshistoriker. Den är en viktig bok för alla och envar som är intresserad av sina rötter och sin kultur. Ordbokens tredje del utkommer under Mikael Agricolas jubileumsår 2007, och hela serien i sex delar bör vara färdig i slutet av 2020-talet.

Litteratur

- Ganander, Christfrid 1997a: *Nytt finskt lexikon*. Alkuperäiskäsi-kirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 676. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 95. Helsinki/Hämeenlinna 1997.
- Ganander, Christfrid 1997b: *Nytt finskt lexikon*. Hakemisto. Toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 688. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 100. Helsinki/Hämeenlinna 1997.
- Hormia, Osmo 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 271. Helsinki/Turku 1961.
- Index Agricolaensis I–II*. Toim. Esko Koivusalo (päätoimittaja), Irene Hellemaa, Anja Lehtimäki ja Riitta Suhonen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11. Helsinki 1980.
- Nuutinen, Liisa 1996: Korpus över äldre finska. *LexicoNordica* 3, 129–138.
- Palkki, Riitta 2000: Uusi tapa tehdä vanhaa. *Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitustekniikasta. Piipäkielestä kirjakiieleksi*. Helsinki 2000, 339–351.
- Palkki, Riitta 2001a: Lagring av ordbok över äldre finskt skriftspråk i strukturerad form. *Nordiska studier i lexikografi* 5. Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6. Göteborg 2001, 271–281.
- Palkki, Riitta 2001b: *Vanhan kirjasuomen sanakirjan rakenteisesta tallentamisesta*. Leksikografiaseminaar Sõna tänapäeva maailmas. Eesti Keele Instituudi toimetised 9. Tallinn 2001, 90–98.

- Piipliakielestä kirjakieleksi*. Toim. Matti Puntila, Raimo Jussila ja Helena Suni. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki 2000.
- Rapola, Martti 1957: 16.3.1957. Uusia tavoitteita kohden. *Suomalainen kurkihirs*. *Vuosikokousten avajaispuheet 1947–1961*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1961, 87–97.
- Rapola, Martti 1958: Vanhan kirjasuomen sanakirjan ohjelmakysymyksiä. *Virittäjä* 1/1958, 56–66.
- Rapola, Martti 1965: Vanhan kirjasuomen sanakirja. *Kansallisten tieteiden kehittämisohjelma 1966–80*. *Suomi* 112:1. 1965, 26–27.
- Romppanen, Birgitta 2001: *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Acta Wasaensia Nr 91, Språkvetenskap 18. Vasa 2001.
- Setälä, E.N. 1897: Suomalaisen Sanakirjatyön ohjelmasta. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Keskustelemukset* 12.II.1896. *Suomi* III:13. 1897, 89–95.
- Suomi III*: Kirjoituksia isänmaallisista aineista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1897.
- Suomi 112*: Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1965.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. I: Toim. Esko Koivusalo (päätoimittaja), Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Riitta Palkki. Helsinki 1985. II: Toim. Maija Länsimäki (päätoimittaja), Riitta Palkki (toimitussihteeri), Lahja-Irene Hellemaa, Anja Jussila ja Liisa Nuutinen. Helsinki 1994.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan 3. osan käsikirjoitus.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan artikkelinkirjoitusohjeet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 1977.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan rakenneosien kuvaus*. Atk-tallenne. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2003.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan toimitusperiaatteet*. Atk-tallenne. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki 2005.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

Riitta Palkki
 specialforskare, huvudredaktör
 Forskningscentralen för de inhemska språken
 Sörnäs strandväg 25
 FI-00500 Helsingfors, Finland
riitta.palkki@kotus.fi

Översättning från finska: Teresia Ijäs

Ulrika Djärv

Lemma(re)konstruktion i K.F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*

My ongoing study of K.F. Söderwalls period dictionary *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (*Sdw*) (1884–1918, 1925–1973) concerns, among other things, the reconstruction of the lexicographers principles for constructing lemmas from the Old Swedish material, which is rich in variation. It has been claimed that the lemmas in *Sdw* are constructed to represent an Early Old Swedish form. My observations, presented here, of the lexicographers handling of vowel balance and consonant epenthesis indicate that the constructed lemmas are normalized towards a somewhat younger Late Old Swedish form. However, other details in the lemmas suggest otherwise, and this inconsistent lexicographical adoption of neogrammarian soundlaws can cause difficulties in using *Sdw*. The article also touches upon the possibilities of using frequency and sociolinguistically motivated prestige forms as principles for constructing lemmas in historical dictionaries.

1. Inledning

Denna artikel är en rapport från mitt pågående avhandlingsarbete, som är en lexikografihistorisk granskning av en historisk ordbok: K.F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (*Sdw*) (1884–1918, supplement 1925–1973). Avhandlingens syfte är att granska och beskriva Söderwalls medeltidsordbok med fokus på behandlingen av det fornsvenska materialet och förhållandet till det sena 1800-talets lexikografiska teori och metod. I ordboken såväl som i den systematiska granskningen och beskrivningen av densamma intar naturligtvis lemmat en framträdande position. Lemmats form är av avgörande betydelse för ordboksanvändarens chanser att lyckas med sin sökning och detta gör sig särskilt gällande i ordböcker som *Sdw*, som behandlar ett långt onormerat språkstadium (ungefär 1220-tal till 1520-tal enligt dateringen av textåldern i källförteckningen). Min undersökning av Söderwalls principer för att ge lemmat en form utgår från den simpla frågan: Varför är det så svårt att hitta i *Sdw*? Även om lexikografen inte avsåg att ordboken skulle vara normerande har den p.g.a. sin dominans kommit att bli det, kanske framförallt vad gäller lemmaformerna, och detta får återverkningar även utanför lexikografin eftersom uppslagsformen i *Sdw* ofta återges i vetenskaplig text om fornsvenska. I föreliggande artikel presenterar jag hur jag ar-

betar med att rekonstruera Söderwalls principer för att skapa lemmaformer. Framställningen inleds med en kort översikt över olika lemma-konstruktionsprinciper. Därefter refereras några tidigare omdömen om Söderwall och hans medeltidsordbok. Sedan presenteras mina rekonstruktionsförsök utifrån ett par detaljexempel, vilka kopplas till det sena 1800-talets språkforskning. Till sist diskuteras möjligheten att relatera sådana iakttagelser på detaljnivå till en mer övergripande lemmakonstruktionsprincip.

2. Lemmakonstruktion i språkstadieordböcker

Introduktioner till och handböcker i lexikografi tillhandahåller ingen djupare behandling av lemmats form i ordböcker över variationsrika språk eller varieteter, såsom språkstadieordböcker. I *NLO* benämns den typ av lemma som möter i språkstadieordboken **konstruerat lemma**, vilket ges följande definition:

lemma som er konstruert med utgangspunkt i et språklig tegn som har forskjellige, men nesten ens uttrykk

– Konstruerte lemmaer brukes særlig ved kodifisering av eldre språktrinn og av dialekter. (*NLO* 1997:159)

I enlighet med denna terminologi använder jag termen **lemmakonstruktion** för att beteckna den process som leder fram till det konstruerade lemmat trots det utbredda bruket av termen *normalisering* för denna process. Med termen **rekonstruktion** avses här främst mina försök att blottlägga de principer lexikografen har tillämpat. Med rekonstruktion förstås dock emellanåt även språkvetarnas mer eller mindre brukliga och explicita syfte att ge lemmat en så ursprunglig form som möjligt (även om formen inte belagts i materialet).

De huvudsakliga källorna till kunskap om de principer som tillämpas vid lemmakonstruktion är utanförtext till och recensioner av befintliga historiska ordböcker samt projektbeskrivningar av planerade sådana. I beskrivningarna kan två teoretiska inriktningar skönjas: en fonologisk-grafologisk och en sociolingvistisk.

Det teoretiska perspektiv på lemmakonstruktion som jag benämner fonologisk-grafologiskt tycks ligga bakom sådana lemmakonstruktionsprinciper som återger lemmata i så ursprungliga former som möjligt eller i former som representerar ett i någon mening klassiskt språkstadium. Vid lemmakonstruktionen tillämpas (vedertagna) lagar om fonologisk förändring, vilket ger den fonologihistoriskt kunnige ordboksanvändaren den

ursprungliga form (eller en på någon annan grund utsedd klassisk form) utifrån vilken det är möjligt att härleda senare former som förekommer i språkstadiet. En problematisk konsekvens av detta kan bli att ordboksanvändaren för att lyckas med sin ordbokskonsultation förväntas göra en korrekt fonologihistorisk analys av ett för henne eller honom till betydelsen okänt ord i en text. Nutida representanter för den fonologisk-grafologiska lemmakonstruktionsprincipen tillhandahåller ofta detaljerade redogörelser för återgivningen av förhållandet mellan lemmats form och enskilda fonologiska förändringar (se t.ex. Simensen 1992 och *ONP* 2004). Problemen uppstår när inte detta sker, vilket vanligen är fallet med äldre historiska ordböcker som *Sdw*. Kommentarer till befintliga historiska ordböcker tycks inte sällan förutsätta att konstruerade lemman representerar så ursprungliga former som möjligt. Här kan t.ex. nämnas Jón Thorkelssons (1913) rättelser till andra upplagan av Johan Fritzners fornvästnordiska ordbok. Thorkelsson väcker ett i detta sammanhang principiellt intressant spørsmål i det att han invänder mot att Fritzner inte alltid återger äldre former. Thorkelssons exempel härrör dock från böjningsformer som knappast är aktuella i lemmaposition.

Han har ikke synderlig Interesse for de grammatikalske Former. Derfor respekterer han ikke og opfører ikke de ældre Former fra den første Halvdel af det 13de Aarhundrede. Den Sprogform, som han anvender, tilhører det 14de Aarhundrede. I Stedet for de klassiske Endelser o, om, or o.s.v., bruger han det senere Sprogs Endelser u, um, ur o.s.v. (Thorkelsson 1913: [1])

Detta kan också jämföras med Finn Hødnebøs förord till supplementet till fjärde upplagan av Fritzners ordbok, i vilket han skriver att en del av de i supplementet införda lånorden och nybildningarna från språkstadiets slut inte har konstruerats till de former de skulle ha haft i språkstadiet tidigare skeden (Hødnebø 1972:7).

Ett nutida exempel på redovisning av tillämpade lemmakonstruktionsprinciper där det uttryckligen anges att det handlar om rekonstruktion av ursprungligare former är *ONP*:s brukarvägledning:

Alle opslagsord opføres i ortografisk normaliseret form. *ONP*'s ortografiske norm afspejler et rekonstrueret sprogstadium fra ca. 1200–1250 (nærmere 1200 end 1250). Hvor et valg har skullet træffes mellem islandsk og norsk standard, er den mere konservative norm, oftest den islandske, foretrukket. (*ONP* 2004:[12])

Det är noterbart att de konstruerade lemmana beskrivs som en norm och att denna norm preciseras i såväl tid som rum (och kanske socialt), dvs. som en ledvarietet.

I det teoretiska perspektiv som jag kallar sociolingvistiskt utgör normen – eller dess ställföreträdare i det onormerade språkstadiet: en social mervärdesform (se Mogensen 1992:177) – utgångspunkt för lemmakonstruktionen. En social mervärdesform som definieras utifrån en region, en utfärdare eller skribent, en texttyp eller liknande kan betraktas som en varietet som utgör ett system inom det system som språkstadiet utgör (jfr språkstadiedefinitionskriterierna i Reichmann 1990). En sådan social mervärdesform har rimligtvis en del gemensamt med den mest frekventa formen, eftersom en miljö som producerar texter vilka bedöms representera en social mervärdesform också bör vara en stor textproducent. De lexikografer som diskuterar och praktiserar en lemmakonstruktionsprincip baserad på en social mervärdesform tycks vara desamma som förespråkar språkstadieordbokens synkroniska inriktning och det sociolingvistiska perspektivet kan betraktas som en strategi för att undvika (etymologiskt) rekonstruerade lemmaformer. Det måste dock framhållas att även denna princip har ett starkt fonologisk-grafologiskt inslag. I ett äldre onormerat språkstadium uppvisar även en utsedd social mervärdesform variation utifrån vilken lemmarna måste konstrueras (genom en idealiserad grafemanalys, se Andersson, Goebel & Reichmann 1981).

Även om det förefaller rimligt att anta två olika teoretiska perspektiv bakom lemmakonstruktionen är det som synes vanskeligare att i enskilda fall dra gränsen mellan de båda eller att avgöra om och i så fall hur det ger metodiska konsekvenser.

3. Söderwall, *Sdw* och det sena 1800-talets språkvetenskap

År 1868 fick den då 26-årige K.F. Söderwall i uppdrag av Svenska fornskriftsällskapet att sammanställa ”en någorlunda fullständig, med insigt och omsorg utarbetad ordlista öfver de i Sällskapet utgifna Samlingar förekommande Forn-Svenska ord, eller ännu hellre en liten ordbok öfver medeltidsspråket i allmänhet” (brev från J.E. Rydqvist till K.F. Söderwall den 27 mars 1868) och excerperingsarbetet inleddes redan samma år (Kock 1925:32). Rydqvist var den stora frontfiguren i den romantiska historisk-komparativismen i Sverige och i hans sexbandsverk *Svenska språkets lagar*, som utkom med början 1850, ingick två ordboksband, av vilka det senare utgavs postumt 1883 av Söderwall. Junggrammatikern Adolf Noreen beskriver Söderwall som ”den såsom språkhistoriker fullkomligt af Rydqvists anda besjälade docenten, sedermera professor i Lund K. F. SÖDERWALL” (Noreen 1903:243). Söderwall verkade alltså samtidigt som junggrammatiken gjorde sitt intåg i Sverige på 1870-

talet, men han tycks inte ha omfamnat denna skola. Hans egna skrifter avslöjar väldigt lite av teoretiskt intresse och hans samtida kolleger bekräftar denna bild. Elof Hellquist skriver om Söderwall:

att hans begåvning icke var av kombinatorisk art, och att han för övrigt hyste en viss motvilja mot vad han kallade 'hypoteser', i vilket uttryck han nog stundom också inbegrep vetenskapliga teorier, som i själva verket nått en väl hög visshetsgrad för att denna beteckning skulle kunna anses fullt träffande. (Hellquist 1925:209)

Trots denna hävdade brist på teoretiskt intresse, som ekar i Axel Kocks (1925) och Emil Olsons (1937) nekrologer över Söderwall, är lexikografens teoretiska hemvist betydelsefull – inte därför att beteckningen som sådan spelar någon större roll eller för att det ens var så stor skillnad mellan historisk-komparativister och junggrammatiker – utan därför att Söderwall var verksam i en språkvetenskapligt expansiv tid. I avhandlingen avser jag att ur vetenskapshistoriskt perspektiv belysa hur detta vetenskapliga klimat påverkat lexikografens framställning av det språkliga materialet. Dvs. hur beredvillig var Söderwall att tillämpa språkforskningens senaste resultat i form av junggrammatiska lagar och därmed inkorporera dem i den historiska lexikografins metoder? Frågor av detta slag är emellertid inte bara viktiga för att relatera det lexikografiska arbetet till den samtida språkvetenskapen, utan också därför att *Sdw* har fått stor inverkan inte bara på senare tiders språkhistoriker utan på alla som sysslar med svensk medeltid.

Den mig veterligt första offentliggjorda granskningen av *Sdw* är Fredrik Tamms recension av medeltidsordbokens första nio häften, vilken publicerades i *Arkiv för Nordisk Filologi* 1890. Tamm kommenterar avvikelser från olika framställningsprinciper men behandlar inte principerna som sådana på något ingående sätt. I fråga om lemmakonstruktionen kommenterar han skicket att ge lemmana ursprungligare former, även om alla anförda språkprov uppvisar andra och senare former, vilket exemplifieras med lemmat *fluti* m., vars samtliga språkprov enligt Tamm har *o* (Tamm 1890:165).

Erik Noreen ger uttryck för uppfattningen att lemmana i *Sdw* borde återges i en ursprunglig – eller om han menar frekvent – form. I sina anmärkningar till *Sdw* (närmare bestämt supplementet), vilka publicerades i *Arkiv för Nordisk Filologi* 1928, anför han ett exempel på att hans åsikt om den riktiga lemmakonstruktionsprincipen avviker från Söderwalls. Noreen hävdar att den i ordboken återgivna lemmaformen *ars* m. härrör från 1500-talskällor men att det vore riktigare att som lemma ha *arz* som är ”den normala fsv. formen” (Noreen 1928:252).

Anna Nordling (2002) beskriver *Sdw* i en bilaga till sin avhandling och detta är vad jag vet den senast publicerade granskningen av ordboken. Nordlings framställning bygger i hög grad på Tamms iakttagelser och hon skriver att ordboken är tillkommen inom det junggrammatiska forskningsparadigmet, vilket bl.a. får som konsekvens att lemman kan återges i en form de aldrig belagts i (Nordling 2002:291). Jag uppfattar det som att Nordling menar att lemmana i *Sdw* konstruerats enligt principen att återge en så gammal form som möjligt även om den inte finns belagd.

4. Undersökning av Söderwalls lemmakonstruktionsprinciper

Återstoden av denna artikel ägnas åt att illustrera hur jag försöker rekonstruera Söderwalls lemmakonstruktionsprinciper. De båda första avsnitten kan sägas exemplifiera det fonologisk-grafologiska perspektivet. Det första detaljexemplet handlar om Söderwalls tillämpning av den junggrammatiska lagen om vokalbalans i fornsvenska och det andra handlar om hur han har återgivit konsonantepentes. Därefter behandlas på ett mer övergripande plan huruvida frekvens respektive ett sociolingvistiskt perspektiv kan ha tillämpats som lemmakonstruktionsprincip av Söderwall.

4.1. Vokalbalans

Utifrån den junggrammatiska lagen om vokalbalans i fornsvenska har jag sökt exempel och motexempel på detta fenomen i lemmana i *Sdw*. En klassisk junggrammatisk definition av vokalbalansen är t.ex. Elias Wesséns formulering:

att ändelsevokalens kvalitet bestämmas av föregående stavelses kvantitet. Efter lång stavelse möter kortare och slappare ändelsevokaler (*ä, e, o*), efter kort bevaras de pregnanta och energiskt artikulerade ändelsevokalerna (*a, i, u*). (Wessén 1995:61)

Dessutom brukar man, som Wessén utreder längre fram i samma paragraf, skilja mellan fullständig vokalbalans om det sker både i öppen och slutna final stavelse och ofullständig vokalbalans om det bara sker i öppen final stavelse.

Frågan är huruvida Söderwall har tillämpat denna lag som lemmakonstruktionsprincip. I den tidiga skriften *Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning* (1870:8) ger Söderwall inte uttryck för att ha uppfattat någon systematik i de trycksvaga vokalernas variation i det fornsvenska

materialet. Wessén (1995:61 not) uppger att lagen om vokalbalans i fornsvenska först formulerades och publicerades av Axel Kock 1882–1886. Kock behandlar i detta arbete vokalbalansen ingående och tar slutligen upp frågan hur man bör förfara med vokalbalansen vid utgivning av fornsvensk text. I detta sammanhang förordar han dock en något förenklad tillämpning av de redovisade lagarna och skriver att:

Den här förordade normaliseringen med ändelsevokalerna *a*; *u-o* enligt vokalbalanslagen och *i-e* enligt den ofullständiga vokalbalanslagen följes redan af Söderwall i hans under utgiftning varande fsv. ordbok. (Kock 1886:371)

Kocks uttalande bekräftar de mönster jag har observerat i Söderwalls behandling av vokalbalansen i medeltidsordboken. Mönstren exemplifieras i tabell 1 där det framgår att växlingen mellan *a* och *ä* enligt vokalbalanslagen inte återges i *Sdw*. Vokalbalanslagen för växlingen mellan *i* och *e* tillämpas i den ofullständiga formen, d.v.s. öppen final stavelse får *i* efter kort stam och *e* efter lång stam. I sluten final stavelse blir det alltid *i* (förutom då den obetonade vokalen är epentetisk, då den återges med *e*). Det förekommer dock enstaka undantag från detta mönster. I tabell 1 exemplifieras detta med de båda neutrala substantiven *utängi* och *piufti* samt det lågtyska lånet *knape* m. Söderwall har iakttagit vokalbalanslagen för växlingen mellan *u* och *o* och således återges ändelsevokalen med *u* efter kort stam och med *o* efter lång stam. Tabell 1 på nästa sida ger dock ett något skevt intryck eftersom jag inte har lyckats finna exempel i *Sdw* på kortstammigt ord med *u* i öppen final stavelse, eftersom det främst uppträder i böjningsformer (oblika kasus av svaga femininer). Å andra sidan har jag inte påträffat några avvikelser från vokalbalanslagen för växlingen mellan *u* och *o*.

TABELL 1. Vokalbalans i *Sdw*

	kort stam		lång stam	
	öppen final stav.	sluten final stav.	öppen final stav.	sluten final stav.
a	<i>tala</i> v <i>bära</i> v <i>sagha</i> f <i>gata</i> f <i>guma</i> f	<i>lovan</i> f <i>skrivan</i> f <i>lakan</i> n	<i>siunga</i> v <i>yskia</i> v <i>kätta</i> f <i>ögga</i> n <i>älla</i> adv/konj	<i>bortthörkan</i> f <i>kyssan</i> f <i>ällar</i> adv/konj <i>vilnas</i> v
ä				
i	<i>gläpi</i> f <i>skari</i> m <i>drupi</i> m <i>skäpi</i> m <i>lughi</i> m	<i>himil</i> m <i>fäpir</i> m <i>snighil</i> m <i>nykil</i> m <i>ärin</i> m	<i>utängi</i> n <i>þiufti</i> n	<i>broþir</i> m <i>ängil</i> m <i>mopir</i> f <i>angist</i> f
e	<i>knape</i> m	<i>sigher</i> m <i>lagher</i> m <i>oker</i> n	<i>vape</i> m <i>rädde</i> f <i>þanke</i> m <i>snille</i> f/n <i>änge</i> n	<i>fisker</i> m <i>bäkker</i> m <i>lever</i> [m] <i>vranger</i> adj
u		<i>diävul</i> m <i>hovuþ</i> n <i>väþur</i> m <i>sapul</i> m <i>vamul</i> adj		
o			<i>visso</i> adj <i>ymno</i> adj	<i>mantol</i> m <i>morghon</i> m <i>opol</i> m/n <i>vildom</i> adv <i>vämiol</i> adj

Kocks argument för att normalisera textutgåvor i enlighet med vokalbalanslagen är att den dominerar det fornsvenska skriftspråket, även dess högprestigetexter såsom lagtexter, särskilt under perioden cirka 1350–1500. Därtill framhåller han att:

icke någon på fsv. affattad skrift torde finnas, hvilken fullständigt eller ens tillnärmelsevis genomfört bruket af *a*, *u*, *i*. En normaliserad text, som uteslutande brukade dessa ändelsevokaler, vore därför allt för mycket konstruerande¹ (Kock 1886:370)

I denna detalj tillämpar Söderwall således en lemmakonstruktionsprincip som resulterar i lemmaformer som anses utmärkande för språket efter

¹ Observera att Kocks ”konstruerande” inte är liktydigt med den av mig använda termen *lemmakonstruktion*. Kock torde snarast avse betydelsen ’rekonstruerande’.

cirka 1350, snarare än så gamla former som möjligt (jfr Thorkelssons kritik av Fritzners 1300-talsformer ovan).

Resultaten talar för att Söderwall var mer öppen för nya forskningsresultat än vissa bedömare gett sken av. Eftersom både Kock och Söderwall var verksamma i Lund hade de sannolikt många tillfällen till kontakter. Man kan spekulera i om Söderwall även Kock förutan hade uppmärksammat vokalbalansen i sitt material men utan att formulera det som en lag, eller om de båda gemensamt hade resonerat om detta under en längre tid. I annat fall hade det varit svårt för Söderwall att hinna anpassa sina lemmaformer enligt Kocks vokalbalanslag i tid för utgivningen av ordboken. Eftersom excerpterna till Söderwalls medeltidsordbok förvaras på Lunds universitetsbibliotek finns möjlighet att jämföra lemmaformerna på excerptlapparna med dem i ordboken för att utröna om och i så fall hur lexikografen ändrat sina lemmakonstruktions-principer inför utgivningen.

4.2. Konsonantepentes

I den ovannämnda skriften *Hufvudepokerna av svenska språkets utbildning* beskriver Söderwall i vilka positioner och vid vilken tid medeltida svenskt skriftspråk regelmässigt får en inskottskonsonant. Den av Söderwall framförda epokindelningen stämmer i stort sett överens med den nu brukliga: Söderwalls första epok (cirka 1280–1389 utifrån handskriftsdateringen, men om textåldern beaktas tidigareläggs den bortre gränsen med ungefär ett halvsekel) motsvarar ungefär det som idag kallas äldre fornsvenska (1225–1375) och Söderwalls andra epok (1389–1521) motsvarar yngre fornsvenska (1375–1525) (Söderwall 1870:3ff, 51ff).

TABELL 2. Konsonantepentes i *Sdw*

Epentetisk konsonant	Kontext	Tid	Ex. i Söderwall 1870:12	Ex. i <i>Sdw</i> 1884–1918
b	m__ l/r	första och andra epoken ca 1280–1521	<i>hambri, gamblum</i>	<i>limber</i> m, <i>dumber</i> adj, <i>kamber</i> m (med vokalepentes)
d	ll/nn__r	första och andra epoken ca 1280–1521	<i>aldra, andra</i>	<i>alder</i> adj, <i>hulder</i> adj, <i>sander</i> adj (med vokalepentes)
p	m__n/t	första epoken ca 1280–1389	<i>nampn, hæmpta</i>	<i>namn</i> n, <i>hamn</i> f, <i>ramn</i> m, <i>hämta</i> v, <i>tomt</i> f

I tabell 2 återges i schematisk form Söderwalls (1870:12) framställning av fornsvensk konsonantepentes samt exempel hämtade ur medeltidsordboken. Här framgår att *b-* och *d-*epentesen fortgår genom hela det fornsvenska språkstadiet, medan *p-*epentesen begränsas till den första epoken. Av tabell 2 framgår också att Söderwall i ordbokens lemman återger *b-* och *d-*epentesen, medan *p-*epentesen inte tycks ge utslag i lemmana. Även Söderwalls behandling av dessa epentetiska konsonanter talar således emot att de konstruerade lemmana representerar så ursprungliga former som möjligt. I stället pekar även denna detalj mot att de konstruerade lemmana i *Sdw* är hemmahöriga i den yngre fornsvenskan. Det kan också påpekas att Söderwall i skriften från 1870 inte behandlar inskottskonsonanten *t* i position mellan *ll/nn* och *s*, som enligt Wessén (1995:47f) är ett fenomen som är samtidigt med de ovan anförda konsonantepenteserna. Eftersom denna *t-*epentes framförallt uppträder i böjningsformer (genitiver och reflexiver i presens) har jag inte funnit några exempel i lemmaposition i *Sdw*.

4.3. *Frekvens*

De båda ovanstående exemplen på Söderwalls lemmakonstruktionsprinciper tycks motsäga att målet har varit att konstruera så gamla lemmaformer som möjligt.

En annan tänkbar princip är att som lemma välja ordets mest frekventa form i materialet. Ur ett brukarperspektiv känns det intuitivt tilltalande att den form som det är mest sannolikt att en läsare stöter på i en text är den form som ordet kan återfinnas under i ordboken. Principen är dock säkerligen svårtillämpad på ett variationsrikt material och den enda historiska lexikograf jag känner till som, enligt egen utsago, har tillämpat den är J.E. Rydqvist:

Der hon i forntiden är vacklande, har öfver hufvud den allmännaste skrifningen blifvit följd, jemväl der denna icke torde vara den ursprungliga, till och med kan ha ringa skäl för sig, såsom då *æ* föreställer *e*, ofta *ei*, t. ex. *þrætiughu*, *ællivu*, *ængin*, *hælagher*, *hæmta*. Någon gång har ett annat förfarande ansetts för vissa ändamål tjenligare; men vid intetdera tillfället går läsaren förlustig om någon anmärkningsvärd form, hvilken ändock visar sig på det ena stället eller det andra. (Rydqvist 1863:xf).

Rydqvist kontrasterar alltså explicit frekvensprincipen mot en lemmakonstruktionsprincip som resulterar i etymologiskt ursprungligare (men ovanligare) former. I hans ordbok är det dock vanligt med flera former i lemmaposition och i förordet menar han att många hänvisningslemman

ska underlätta sökandet. Eftersom det har hävdats att Söderwall var starkt influerad av Rydqvist har jag gjort en mycket liten jämförelse av lemmaformer i *Sdw* och i Rydqvists ordlista från 1863. Resultaten av denna undersökning redovisas inte här men de visar, om inte annat, att Söderwall har förhållit sig friare till Rydqvist än vad som åtminstone hade förväntats.

I en frekvensdiskussion kan det vara av intresse att med några få exempel illustrera förhållandet i *Sdw* mellan lemmaformen och ordets former i språkproven för att ge en uppfattning om hur pass vanligt det är med den typ av obelagda lemmaformer som t.ex. Tamm (1890) och Nordling (2002) omtalar. Tabell 3 bekräftar förekomsten av lemmaformer som inte exemplifieras i de anförda språkproven (*svälgha* och *utelykkia*), vilket naturligtvis inte behöver betyda att de inte finns belagda i det fornsvenska materialet. Utan kännedom om Söderwalls primära syfte med språkproven kan man inte utgå från att språkprov där lemmat förekommer i den lemmatiserade formen har prioriterats. I min avhandling kommer även språkprovets form och funktion att behandlas och i det sammanhanget avser jag att bl.a. diskutera huruvida de i första hand avsåg att belysa betydelse, former, konstruktioner eller kollokationer (se t.ex. Lorentzen 2001).

TABELL 3. Lemmat och varianternas frekvens i språkproven i *Sdw*

Lemma	Former och antal förekomster i språkproven i fallande frekvens				
<i>blanda</i> v.	<i>blanda</i> 13	<i>blenda</i> 1	<i>blonda</i> 1		
<i>handla</i> v.	<i>hanla</i> 4	<i>handla</i> 3	<i>halna</i> 3		
<i>iþar</i> pron.	<i>-dh-</i> 12	<i>-þ-</i> 4	<i>-d-</i> 3		
<i>mata</i> v.	<i>mata</i> 8	<i>matta</i> 8	<i>maata</i> 5	<i>matha</i> 1	
<i>plagha</i> v.	<i>plagha</i> 11	<i>plågha</i> 4	<i>plaga</i> 2	<i>plåga</i> 2	
<i>raþa</i> v.	<i>radh-</i> 59	<i>raþ-</i> 19	<i>rådth-</i> 12	<i>rad-</i> 9	m.fl.
<i>resa</i> v.	<i>resa</i> 7	<i>reesa</i> 1			
<i>svälgha</i> v.	<i>swälgha</i> 7	<i>swäl-</i> 4	<i>swel-</i> 2	<i>suel/suäl-</i> 4	m.fl.(ej sv-)
<i>þaghar</i> adv./konj	<i>thaghar</i> 18	<i>tagh-</i> 6	<i>þaghar</i> 3	<i>thagh-</i> 2	<i>thagar</i> 1
<i>utelykkia</i> v.	<i>vtelyk-</i> 6	<i>wte lykk-</i> 2	<i>wte luk-</i> 2	<i>wte lökk-</i> 1	(ej ute-)
<i>yppas</i> v.	<i>ypp-</i> 4	<i>öpp-</i> 2	<i>opp-</i> 2	<i>öp-</i> 2	
<i>ödhkn</i> adj.	<i>ökn-</i> 4	<i>ödhkn</i> 2	<i>ykn-</i> 1		

Tendensen ovan (avsnitt 4.1 och 4.2) att de lemmakonstruktionsprinciper som tillämpats i *Sdw* resulterar i lemman som motsvarar formen i yngre fornsvenska har samband med frekvensen så till vida att flertalet fornsvenska texter härrör från medeltidens senare del. I sammanhanget kan det ändå vara värt att inflika att det i *Sdw* tycks som om källorna från den

förra delen har excerperats flitigare, eller åtminstone refereras oftare, men mina beräkningar av detta förhållande bygger ännu på ett alltför litet material för att tillåta några slutsatser. I tabell 3, som endast avser att illustrera de citerade textutgåvornas ortografiska variation i förhållande till det konstruerade lemmat och inte säger någonting om tidiga respektive sena former, framgår dock att det inte finns något enkelt frekvenssamband på enskilda grafems eller ords nivå. Det bör också poängteras att ord med komplex böjning i språkproven ofta förekommer i former ur vilka det inte är möjligt att rekonstruera en viss grundform, som när det starka verbet *svälgha* i språkprov förekommer i preteritum plural *swlgho*. Antalet belägg i tabell 3 avser i fall som dessa främst att ge en fingervisning om styrkeförhållandena.

4.4. Social mervärdesform

De båda detaljstudier som redovisats ovan i avsnitt 4.1 och 4.2 pekar mot att de konstruerade lemmarna representerar språket i den yngre fornsvenska perioden. I avsnitt 4.3 framfördes möjligheten att tolka denna lemmakonstruktionsprincip som frekvensbaserad. En annan möjlighet är att tolka den som baserad på en social mervärdesform i enlighet med resonemanget i avsnitt 2 ovan. I så fall är frågan hur en sådan social mervärdesform av fornsvenskt skriftspråk skulle definieras: regionalt eller utifrån utfärdare, skribent, texttyp eller något annat. I några av Söderwalls skrifter hävdas att det medeltida skriftspråket inte på något enkelt sätt återger det medeltida talspråket utan att det troligen fanns en skriftspråksnorm:

Det är icke sannolikt, att den språkform, som möter oss i våra medeltidsskrifter, såsom talspråk herskade öfver allt i Sverige. [...] Den likformighet i språk, som icke dess mindre råder i våra fornskrifter, kan icke gerna förklaras annorlunda än genom att antaga dem vara affattade i ett redan tidigt uppkommet skriftspråk, hvilket torde hafva utvecklats ur Uplands- och Södermanlands-dialekten. (Söderwall [1873]:227)

I *Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning* menar Söderwall att denna skriftspråksnorm, representerad av bl.a. lagtexter, utvecklats redan under den första epoken, således motsvarande äldre fornsvenska, och att den ”såsom uttryck för tidens högre odling” sannolikt ”utvecklats under främmande inflytelse” (Söderwall 1870:6).

Det förefaller alltså inte alltför anakronistiskt att under antagandet att lexikografen har uppfattat att det svenska medeltidsspråket hade en skriftspråksnorm, vilken definieras regional-socialt, pröva huruvida denna

sociolingvistiskt motiverade mervärdesform, också har fått tjäna som mönster vid lemmakonstruktionen. Detta skulle kanske kunna prövas genom att lemmaformen jämförs med formerna i språkprov med olika regional-social proveniens. För att en sådan jämförelse skulle träffa målet måste man dock skatta antalet källor och/eller språkprov från olika skriftmiljöer mot varandra för att inte riskera att egentligen göra frekvensberäkningar.

5. Avslutande reflektioner

I det ovanstående har jag exemplifierat idéer och resultat uppkomna ur mitt arbete med att rekonstruera Söderwalls lemmakonstruktionsprinciper. Jag har valt att endast återge sådana exempel som motsäger uppfattningen att de konstruerade lemmana representerar ursprungligare former. Resultaten pekar i stället mot yngre fornsvenska, vilket skulle kunna tolkas som ett utslag av en lemmakonstruktionsprincip baserad på frekvens, eftersom flertalet källskrifter i *Sdw* härrör från den yngre fornsvenska tiden, eller kanske som en anpassning till en social mervärdesform eller en ledvarietet. Ovanstående tabeller avser endast att med några få exempel illustrera dessa möjligheter och är inte avsedda som bevismaterial för endera tolkningen. Det är också viktigt att framhålla att Söderwalls skilda datering av text- respektive handskriftsålder av de i ordboken nyttjade källskrifterna utgör en starkt komplicerande faktor som knappt har antytts i denna artikel.

Det måste också understrykas att andra detaljundersökningar pekar i motsatt riktning. Exempelvis tyder Söderwalls användning av grafemet <p> respektive skrivningar med <th> (och <t>) eller <dh> (och <d>) i lemmana på att principen är att ha <p> om ordet belagts i äldre fornsvenska (t.ex. *ipar* och *rapa* i tabell 3 ovan). Ett annat exempel är att övergången från *f* till *p* i position före *t* är genomförd i lemmaposition i *Sdw* (t.ex. *lopt* n./m?) medan den samtidiga övergången i position före *s* inte beaktas (t.ex. *näfsa* v.) (jfr Wessén 1995:46). Återgivningen av betonade vokaler tycks representera en arkaiserande princip för lemmakonstruktion, vilket också Tamm hävdade i sin ovan refererade recension.

Det är oklart om Söderwall har anammat junggrammatikens krav på undantagslöshet i så måtto att han har tillämpat varje enskild ljudlag på ett konsekvent vis. En möjlighet att undersöka hur konsekvent lexikografen förfar i enskildheter är t.ex. att granska huruvida betonade vokaler konstrueras enligt samma princip både i lemman med tidigt och med sent förstabelägg i det språkstadium som *Sdw* täcker (jfr ovan Hødnebo om supplementet till Fritznors ordbok). En sådan undersökning aktualiserar i

allra högsta grad de ovan antydda svårigheterna med lexikografens datering av källskrifterna.

Inledningsvis gav jag som utgångspunkt för min undersökning av Söderwalls lemmakonstruktionsprinciper den till synes enkla frågan: Varför är det så svårt att hitta i *Sw*? Ett tentativt svar kan vara att lemmakonstruktionen är inkonsekvent utifrån en senare tids syn på fonologisk förändring, dvs. att lemmana konstruerats utifrån vissa av de ljudlagar som vi känner idag (oaktat det faktum att flera junggrammatiska lagar, bl.a. den om vokalbalans, i senare tid reviderats), men inte utifrån alla dessa lagar. Problemet vore i så fall inte att lemmana konstrueras i arkaiserande riktning utifrån junggrammatiska lagar, utan att de junggrammatiska lagarna inte tillämpas som ett system. En komplicerande faktor är att redan Söderwalls samtida kan ha uppfattat hans återgivning av fonologiska förändringar som något inkonsekvent, åtminstone att döma av Hellquists uttalande:

Den historiska ljudläran roade honom mindre [...]. Samvetsgrann som han var tillegnade han sig nog där, vad han ansåg sig behöva i ett eller annat avseende, men riktigt sadelfast blev han aldrig i det invecklade systemet av "ljudlagar" o.d. (Hellquist 1925:210)

Ett resultat av undersökningen är i alla fall att Söderwall inte var så stockkonservativ och teorifientlig som han ibland har framställts eftersom han bevisligen tillämpat den vid tiden för ordboksutgivningen färska junggrammatiska lagen om vokalbalans. Den återstående uppgiften är att ta reda på vilka av de ljudlagar som formulerats i tid för att beaktas för ordbokens vidkommande Söderwall valt och förmått att tillämpa.

Källor och litteratur

Otryckt

Lund

Lunds universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen

K.F. Söderwalls samling: brev från J.E. Rydqvist

Tryckt

Anderson, Robert R., Goebel, Ulrich & Reichmann, Oskar 1981: Ein idealisiertes Graphemsystem des Frühneuhochdeutschen als Grundlage für die Lemmatisierung frühneuhochdeutscher Wörter. I: H.E. Wiegand (red.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*. I. (Germanistische Linguistik 3–4.) Hildesheim/New York, 53–122.

- Hellquist, Elof 1925: Nekrolog. K.F. Söderwall. I: *Arkiv för nordisk filologi* 41. N.f. 37. Lund: C.W.K. Gleerup, 207–212.
- Hødnebo, Finn 1972: Forord. I: Johan Fritzner *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 4. utgave. Fjerde bind, Rettelser og tillegg. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget, [5]–9.
- Kock, Axel 1925: *Minne av Knut Fredrik Söderwall. Inträdestal i Svenska Akademien den 20 december 1924*. Stockholm: Kungl. boktryckeriet. P.A. Norstedt & söner.
- Kock, Axel 1886: *Studier öfver fornsvensk ljudlära II*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Lorentzen, Henrik 2001. Jagten på det gode citat. Om vanskelighederne ved at finde egnede ordbogseksempler i et korpus. I: Martin Gellerstam, Kristinn Jóhannesson, Bo Ralph, Lena Rogström (red.), *Nordiska studier i lexikografi 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden Göteborg 26–29 maj 1999*. (Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi 6.) Göteborg: Nordiska föreningen för lexikografi, 202–216.
- Mogensen, Jens Erik 1992: Varians og distinktivitet. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.), *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. mai 1991*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 1.) Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 176–183.
- NLO 1997 = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson, Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4.) Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordling, Anna 2002: *Pa swänsko. Studier i lexikalisk förnyelse hos Peder Månsson*. 2 uppl. Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Noreen, Adolf 1903: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning I*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Noreen, Erik 1928: Några anmärkningar till Söderwalls ordbok (med supplement), bokstaven A. I: *Arkiv för nordisk filologi*. N.f. 40. Lund, 251–252.
- Olson, Emil 1937: K.F. Söderwall. Tal hållet i Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Lund den 24 nov. 1924. I: *In memoriam. Minnesteckningar över lundensiska språkforskare*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag, 23–33.
- ONP 2004 = *Ordbog over det norrøne prosasprog 1–3. Nøgle*. København: Den Arnamagnæanske Kommission.

- Reichmann, Oskar 1990: Das Sprachstadienwörterbuch I: Deutsch. I: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta (utg.): *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie. An International Encyclopedia of Lexicography. Encyclopédie internationale de lexicographie* 2. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.) 1990. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1416–1429.
- Rydgqvist, Johan Er[ik] 1863: *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling. Tredje bandet. Ordbok*. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, Kongl. Boktryckare.
- Simensen, Erik 1992: Om ein plan for ei mellomnorsk ordbok – ordbok over skriftmålet i Noreg 1350–1550. I: Ruth Vatvedt Fjeld (red.): *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31.– mai 1991*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 1.) Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 315–323.
- Söderwall, K.F. 1870: *Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Söderwall, K.F. [1873 enl. Kungl. Biblioteket, Stockholm]: Svenskt forn-
språk och fornsvensk litteratur. I: *Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi*. Stockholm.
- Söderwall, K.F. 1884–1918: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2*. Stockholm: Svenska fornskriftsällskapet (Supplement 1925–1973. Stockholm/Uppsala.)
- Tamm, Fredrik 1890: [Recension av] Ordbok öfver Svenska medeltids-
språket af K.F. Söderwall, h. 1–9, Lund 1884–1888, 664 sid. 4:o. I: *Arkiv för nordisk filologi. N.f. 2*. Lund, 164–170.
- Thorkelsson, Jón 1913. *Anmærkinger til Joh. Fritzners ordbog over det gamle norske sprog*. [Postumt utgiven av Pálmi Pálsson.] Reykjavík: Sigfús Eymundssons boghandel.
- Wessén, Elias 1995: *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordbildningslära*. (Nytryck i nordiska språk 4.) Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.

Ulrika Djärv
doktorand
Institutionen för nordiska språk
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
ulrika.djarv@nordiska.su.se

Henrik Hovmark

Ømålsordbogen mellem synkroni og diakroni

The Danish Dictionary of the Insular Dialects covers a period from 1750 to 1945, 1850–1920 being its core period. As such it can clearly be labelled an historical dictionary. But at the outset, during the first decades of the 20th century, the intention was to make a contemporary synchronic dictionary. However, constant delays of the editing process (vol. 1 appeared only in 1992) soon made the original plans of a contemporary dictionary impossible. Furthermore, the synchronic ideal was challenged by the fact that the time span under consideration was expanded both backwards and forwards. Thus, traits of diachrony and historical perspective have been introduced into a dictionary that in principle is still trying to fulfil its original synchronic ideal.

1. Indledning

En historisk ordbog vil for de fleste nok være ”en ordbog som behandler sproget i et nærmere afgrænset tidsrum i fortiden”. Ømålsordbogen beskriver de danske dialekter på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer i perioden 1750–1945 (2. verdenskrig), med 1850–1920 som sin kerneperiode. Set fra et nutidigt perspektiv er der således ikke tvivl om at Ømålsordbogen er en historisk ordbog. Ømålsordbogen var imidlertid oprindeligt tænkt som en samtidsordbog baseret på en synkron sprog- og kulturbeskrivelse. Jeg vil i det følgende kigge nærmere på det forløb der gjorde Ømålsordbogen til en historisk ordbog, og de konsekvenser det har haft for det redaktionelle arbejde. Jeg vil også give eksempler på de problemer der er forbundet med at afgrænse ordbogens kildemateriale i tid, og vise hvordan det kronologiske og diakrone i varierende grad får plads og markeres på forskellig vis i en ordbog der i princippet stadig forfølger det oprindelige synkrone ideal.

Indledningsvis er der dog grund til at nuancere den intuitive indledende definition af hvad man forstår ved en historisk ordbog.

2. Hvad er en historisk ordbog?

Historisk ordbog er i Nordisk leksikografisk ordbog (NLO 1997) defineret som en ”en ordbok som beskriver et språk eller en språkvarietet som er

eldre enn ordbokens samtidsspråk” (NLO 1997:136). Historisk ordbog defineres som modsætning til **samtidsordbog**, og både historisk ordbog og samtidsordbog underinddeles i hhv. diakrone og synkrone varianter (ligesom det anføres at **diakrone** og **synkrone ordbøger** forekommer i hhv. historiske og samtidsvarianter). NLO gør ret i at skelne mellem disse fire begreber. Til gengæld synes jeg ikke det fremgår tilstrækkelig tydeligt i hvor høj grad de fire begreber kan gå på tværs. Især forekommer definitionen af samtidsordbogen problematisk, eller rettere: begrebet diakron samtidsordbog. En diakron ordbog defineres netop som en ordbog der ”beskriver et sproks eller en sprogvarietetets udvikling gennem en lengre periode” (NLO 1997:97), og det er svært at se at en ordbog som ikke kun beskriver samtidssproget, men også tidligere sprogtrin, ikke samtidig skulle være historisk. I en artikel af Hans Jonsson (1983), som der i øvrigt også henvises til i NLO, beskrives ordbøger af denne type (fx Ordbog over det danske Sprog) derimod netop som ”samtids-äldrespråksordbok”, dvs. ordbøger der både omfatter samtidige og historiske sprogtrin.

Mere præcist kunne man således definere en historisk ordbog som en ordbog der (helt eller delvis) behandler sprog der kan beskrives som fortidigt i forhold til samtiden. Men samtidig bør man være opmærksom på hvor bredt ordet historisk er, og dermed hvad beskrivelsen af en ordbog som historisk i virkeligheden kan referere til. Sproget er bundet til tid og sted og er i stadig udvikling, og derfor vil en tidsmæssig afgrænsning være uundgåelig i det leksikografiske arbejde. Man kan måske derfor nærmere beskrive det historiske som noget der kan trænge sig på i varierende grad i enhver ordbog: Den sproglige periode der beskrives, kan vise sig at være så lang eller være præget af så kraftig sproglig udvikling at det vil være relevant, meningsfuldt eller nødvendigt (set i forhold til ordbogens funktion) at underinddele det sproglige materiale tidsmæssigt og markere det leksikografisk. NLO gør selv opmærksom på dette forhold idet man under både samtidsordbog og synkron ordbog påpeger at en synkron sprogbeskrivelse kan have svært ved helt at udgrænse det diakrone og historiske i og med at der kan forekomme flere sproglige generationer inden for den samme tidsperiode.

Ømålsordbogen er interessant fordi man her kan se hvordan man helt fra projektets start har været nødt til at forholde sig ret detaljeret til det diakrone og til tidsmæssig afgrænsning – netop fordi ordbogen ønskede at give en synkron sprogbeskrivelse. Men derudover gør Ømålsordbogens eksempel også opmærksom på et andet aspekt af det historiske, nemlig at selve udarbejdelsen af en ordbog også er bundet til tid og sted (hvilket indebærer at en ordbog også kan blive historisk i den forstand at dens

struktur, koncept, redaktionelle principper osv. med tiden kan blive forældet, set i forhold til dens tiltænkte funktion eller det tilgængelige datagrundlag). Når Ømålsordbogen er endt med at være en historisk ordbog, skyldes det i høj grad ydre omstændigheder i forbindelse med dataindsamling og redaktionsforløb. Derfor vil jeg i det følgende bidrag til temanummeret om historisk leksikografi ikke kun beskrive Ømålsordbogen som historisk ordbog, men også gøre ordbogen til genstand for en ordbogshistorisk beskrivelse. Ømålsordbogen er interessant fordi man her tydeligt kan se hvordan de redaktionelle principper for forholdet mellem synkroni og diakroni er blevet formuleret og justeret i relation til selve ordbogsarbejdets egen historicitet, dvs. til forskellige material- og mentalitetshistoriske forhold. Først og fremmest har Ømålsordbogen det til fælles med mange andre store, beskrivende ordbogsprojekter at udarbejdelsen har strakt sig over en meget lang årrække, og som det vil fremgå af det følgende, har dette haft konsekvenser på flere forskellige måder.

Endelig skal det for en god ordens skyld nævnes at definitionen af en ordbog som historisk selvfølgelig ikke er tilstrækkelig som kriterium for hverken beskrivelse af en ordbog eller for det praktiske arbejde med at lave den. At en ordbog er historisk, siger ikke noget om ordbogens indhold i øvrigt, dens kilder, type, funktionalitet osv. Ømålsordbogen er fx en dialekt- og talesprogsordbog, og derfor er afgrænsningen af stoffet i forhold til rigsmål og til skriftsprog helt afgørende. Ordbogen er derudover en videnskabelig, deskriptiv ordbog. Termen historisk ordbog siger kun noget om at man har at gøre med en ordbog der (helt eller delvis) beskriver eller behandler sprog, der kan anses for ældre eller forældet i forhold til et samtidigt nu.

3. Den oprindelige plan: en synkron (samtds)ordbog

Ømålsordbogen fremstår i dag så indlysende som en historisk ordbog. Dette forhold var imidlertid ikke nær så indlysende dengang projektet blev grundlagt i begyndelsen af 1900-tallet. I en beretning fra 1938 gør lederen af projektet, Poul Andersen, sig en række overvejelser om Ømålsordbogens tidsmæssige afgrænsning. Her hedder det bl.a.:

... [der kan] paa nogle Punkter i Materialet blive Antydning af en Kronologi, men i det store og hele gaar Ordbogsplanen ikke ud over Fordringen: det synkroniske Tværsnit af Sprog og Kultur. (Andersen 1938:20f.)

Ømålsordbogen skal altså ikke rumme flere kronologiske sprogtrin, men skal forsøge at "... overholde Kravet om Tidens Enhed" (Andersen 1938:20).

Den ideelle fordring om det rene synkrone snit var imidlertid ikke lige nem at leve op til. I projektets begyndelse var problemerne især koncentreret omkring den tidsmæssige afgrænsning bagud i tid. Som projektet skred frem, har problemerne nærmere samlet sig omkring hvor det synkrone snit slutter, og dette har naturligvis noget at gøre med den lange redaktionsperiode og med den sproglige forandring af dialekterne der allerede var begyndt da ordbogsprojektet blev grundlagt i 1908. Som citatet viser, mener Poul Andersen selv at der kan blive antydninger af en kronologi, dvs. en historisk dimension, i ordbogen, og jeg skal i det følgende give nogle eksempler på disse antydninger. Først i forbindelse med afgrænsningen bagud i tid, dernæst i forbindelse med afgrænsningen i forhold til nutiden.

4. Det diakrone og afgrænsningen bagud i tid

4.1. Ømålsordbogens kernemateriale

Poul Andersen var inspireret af den københavnske strukturalisme: Hjelmlev, glossematikken og Lingvistkredsen (jf. fx Pedersen 1996:241–256), og idealet om det synkrone snit kan overordnet ses som et udslag af denne interesse. Ønsket om at lave en synkron sprogbeskrivelse skal dog også ses i sammenhæng med praktiske problemer i forbindelse med kilde-materialet.

Da dialektologien for alvor etablerede sig som videnskabelig disciplin i midten af 1800-tallet, begyndte man at foretage feltarbejde og indsamle sprogprøver i marken (Ømålsordbogen er som nævnt en ordbog over ikke-standardiseret talesprog; skriftsproglige kilder kan altså kun bruges i begrænset omfang). Men ud over dette primærmateriale, der altså var et samtidsmateriale, fandtes der også materiale fra ældre indsamlinger af dialektmateriale samt dialektord i skriftlige kilder (fx i skønlitteratur, juridiske tekster osv.). Poul Andersen argumenterer imidlertid for at udelade især det ældre, skriftligt overleverede stof, dels fordi det er vanskeligt at foretage en præcis dialektologisk bestemmelse af disse mere spredte ældre kilder, dels fordi en stor del af dette materiale allerede fandtes i Kalkars ordbog over ældre dansk (ca. 1300–1700) og i Ordbog over det danske Sprog (ca. 1700–1955). Han går altså ind for en slags

leksikografisk arbejdsdeling på dette punkt. Det materiale der forelå for samtiden, var ganske vist også meget ufuldstændigt ved projektets start i begyndelsen af 1900-tallet, men her havde man til gengæld muligheden for at foretage en målrettet og omfattende nyindsamling af materiale som ville kunne sikre et mere solidt fundament for Ømålsordbogens sprogbeskrivelse.

Prioriteten blev således at Ømålsordbogen ikke skulle favne i kronologisk bredde, men i stedet give en mere sammenhængende og grundig beskrivelse af dialekterne i en enkelt periode. Forudsætningen var imidlertid at der blev indsamlet et tilfredsstillende sprogligt primærmateriale blandt stadigt levende informanter (eller ”meddelere” som det hedder i dialektologien). Man stod derfor over for et vældigt indsamlingsarbejde i 1908 da projektet blev grundlagt.

Det er resultatet af dette arbejde der udgør kernen i Ømålsordbogens seddelsamling, og det er også dette arbejde der definerer Ømålsordbogens kerneperiode. Den ældste generation af meddelere var nemlig født i midten af 1800-tallet (ca. 1840–60/70), og derfor sættes kerneperioden til slutningen af 1800-tallet (ca. 1850–1920). Den ældste generation af meddelere var derudover den samme generation som i en yngre alder havde dannet grundlag for udarbejdelsen af *Kort over de danske folkemål* af Valdemar Bennike og Marius Kristensen (1898–1912). En række af de indsamlinger af dialektmateriale der allerede forelå fra slutningen af 1800-tallet, omfattede også denne generation (fx P.K. Thorsens undersøgelse af dialekten på Sejerø ud for det nordvestlige Sjælland (1894[1885]) eller Peder Jacobsens undersøgelse af dialekten i Flemløse på Sydvestfyn (1933[1885])).

Ud over dette primærmateriale skulle man dog også udnytte:

... alle haandskrevne eller trykte Optegnelser af dialektologisk, folkloristisk og etnologisk Indhold fra forrige Aarhundrede og ogsaa fra det 18. Aarhundrede i det ringe Omfang saadanne findes. (Andersen 1938:20)

Dette ofte ældre materiale skal ifølge Poul Andersen imidlertid ikke ukritisk medtages i ordbogen:

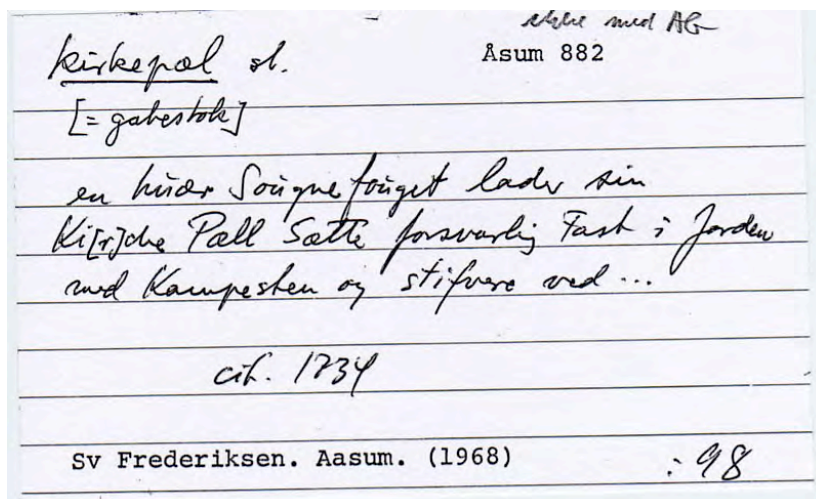
Alt hvad der saaledes er bragt til veje gennem ældre Optegnelser søges verificeret gennem Efterhøring (Andersen 1938:20).

Man skulle med andre ord spørge de ældste meddelere. Hvis disse meddelere ikke kendte ordet, kunne ordet anses for forsvundet før det 19. århundredes slutning og karakteriseres som ”ældre”. Poul Andersen siger ikke noget om i hvor høj grad sådanne ord skal medtages eller ej, og heller

ikke noget nærmere om hvordan en leksikografisk markering af et ældre sprogrtrin skulle tage sig ud. Jeg skal i det følgende prøve at give et indtryk af den nuværende praksis.

4.2. Leksikografiske markeringer af ældre sprog

Den nuværende praksis i Ømålsordbogen følger stadig hovedprincippet for det ældre materiale. Således medtager vi ikke ord hvor vi kun har et enkeltstående belæg fra før slutningen af det 18. århundrede. Som eksempel kan nævnes ordet *kirkepæl* ('gabestok'), hvor vi kun har et enkelt belæg i vores samlinger fra Aasum Herreds Tingbog, dateret 1734. Redaktøren har i øverste højre hjørne af sedlen markeret "ikke med", dvs. ikke medtaget i ordbogen:

Hvad angår ordstoffet fra perioden 1750–1850, kan kravet om efterhøring af naturlige grunde ikke længere opfyldes, så der må vi i højere grad forlade os på en vurdering af kildematerialet i det enkelte tilfælde for at kunne afgøre om ordet eller ordformen er ældre. Vi er muligvis blevet en anelse mere liberale med hensyn til at medtage belæg på ordstof fra denne periode end det oprindeligt var Poul Andersens tanke. Sikre belæg fra gode dialektale kilder udelades ikke nødvendigvis, heller ikke selvom vi ikke har mulighed for at efterhøre. Det sker dog ikke ukritisk. Ordene skal selvfølgelig opfylde de øvrige kriterier for at komme med i ordbogen, ikke mindst hensynet til om ordet er dialektalt talesprog. Derfor er der først og fremmest tale om ord inden for landbrugsfaglig terminologi, sådan som de fx kan findes i ældre landsbyvedtægter. Det gælder fx ordet *høvdesten*:

høvdesten s – stor sten der markerer enden af en ager svS(Kors 1796 Vider.5:9 og 10), Æ(Drejøj): "Skulle nogen forandre *Høved eller Skælsteene* eller opløyet Grønbulke uden Oldermænden og hands Medhielpere, bøde derfor efter Loven som Ran, og tillige betaler for Steenens Nedsættelse 1 Rd" svS(Kors Vider.5:10), *Aar 1810 den 29 Maj skød jeg ind paa Enden af en liden Eng, som Rasmus Rasmussen har pløjet, hvor der var ingen Høvesten mellem os* Æ(Drejøj FynskeÅrb.1971:29); jf *høvde* I, *hydesten*.

Det landbrugsfaglige materiale er også overleveret i de gamle bonde-dagbøger som udgør et væsentligt kildemateriale til ord og vendinger fra bondens dagligdag i ældre tid. Det gælder fx et ord som *høtørre* fra Rasmus Stæhrs dagbog fra begyndelsen af 1800-tallet:

høtørre s – (periode med) tørt vejr, velegnet til vejring og bjergning af hø M(Farø RStæhr.Dagb. 27/7 1813 og 16/8 1816): *da det blev Høetørre gik vi i Arbeide at rive høe i Nörodde Marken* M(Farø RStæhr.Dagb. 27/7 1813); jf *tørre* s, *høvejr*.

Selvom et fænomen er blevet historisk i sin realitet, kan det naturligvis sagtens være levende i erindring eller omtale og dermed være levende i sproget. Landbrugets omlægning i Danmark fra landsbyfællesskaber til enkeltgårde, den såkaldte udskiftning, fandt sted ret kort tid inden Ømålsordbogens kerneperiode (i årtierne umiddelbart før og efter 1800), og derfor finder man i ordbogen en del eksempler på ord fra landsbyfællesskabets sidste periode. Dette ordstof kan man formode har været kendt for den første generation af kernemeddelere. På den anden side kan ordene også nemt tænkes at have været ældre og forældede for mange dialekttalende i slutningen af det 19. århundrede. Vi markerer ikke eksplicit disse ord som ældre, men normalt vil man helt naturnødvendigt komme til at markere en implicit kronologi, typisk i form af formuleringen ”i fællesskabets tid” o.l., fx ved ordet *høvdeager* hvor der både er markeret en

ældre og en yngre betydning ("i nyere tid"):

høvdeager s – (i fællesskabets tid) den yderste tværager i en ås, brugt som *forpløjning* for andre, tværgående agre svS(Fodby Vider.1:186), øS(Stevns 1749 FrGrundtv.S), M(Farø RStæhr.Dagb. 22/9 1808, 19/4 1811 og 20/5 1812): *blev færdig at Saae bemelte skifte samt Høfte Ageren* M(Farø RStæhr.Dagb. 20/5 1812), *om Eftermidagen plöyede Høfteagren paa Mellemskifte og forplöyningen* smst 19/4 1811 || (i nyere tid) det yderste af en mark (til den ene ell anden side) brugt som *forpløjning* ved pløjning af en tilstødende mark M(Keld, Bor): "en høfteager som jeg havde ladet ligge hen til at vende på" M(Keld), [dæ₂ leg₂ te 'høfdə,α·wə] smst || jf *høvde* I, *hoved-*, *hyd(e)ager*.

Antydningen af det ældre lag kan også ske i form af at en ældre kilde dateres, sådan som det bl.a. er tilfældet med den ældre betydning af *høvdeager* (1749, 1808, 1811 og 1812). Eller det kan ske mere indirekte i form af at de ældre samlinger anføres eksplicit som kilder. Det kan fx være Folmer Dyrlands samlinger fra Nordvestsjælland (indsamlet i 1840'erne) eller Andreas Thanings samlinger fra Sjælland (indsamlet fra slutningen af 1830'erne). Det er dog kun obligatorisk at henvise til Christian Molbechs Dansk Dialect-Lexikon (1833–41).

Når det bliver ved antydningen, har det som nævnt noget at gøre med at det er svært at afgøre om der er tale om ældre lag. Det kan være vanskeligt, ofte umuligt at afgøre hvilke meddelere der præcist er tale om i de ældste optegnelser, og vi kan heller ikke vide om den enkelte meddelers sprog har været mere eller mindre gammeldags. Ofte er der i de ældre samlinger især blevet spurgt efter særdialektale ord, og vi kan ikke vide om eller i hvor høj grad de opgivne ord måske har været gamle på optegnelsestidspunktet. I det hele taget er det svært at vide præcist hvor meget og hvordan sproget har udviklet sig i de forskellige dialekter i den ældre periode, især før år 1800, hvor kildematerialet som sagt er meget sparsomt.

Sprogudviklingsmæssigt går der jo heller ikke nødvendigvis et skarpt skel ved starten af Ømålsordbogens kerneperiode. Selvom et ord måske kun er overleveret i kilder fra perioden umiddelbart inden 1850, behøver

det ikke nødvendigvis være forældet, men kan udmærket have været kendt og brugt langt op i 1800-tallet. Det kan især være tilfældet for mere almensproglige ord som ikke er tidsbundne i samme grad som fx fagterminologi. Daværende redaktør ved Ømålsordbogen, Ole Widding, har fx følgende bemærkning i Danske Folkemål i 1933 til pastor Trydes indsamling af dialektord hos en række lolland-falskerske meddelere i slutningen af 1880'erne (Widding 1933:89). Denne indsamling tog netop udgangspunkt i det ældre ordstof i Molbechs dialektleksikon fra 1833–41:

Det kan her med det samme indskydes, at det kun er en forsvindende lille Del [af ordstoffet], der er gået i Glemmebogen i Løbet af de 50 Aar, der ligger mellem Dialect-Lexikonnet og Trydes Indsamling.

Det ældre kildemateriale er svært at vurdere, og derfor følger Ømålsordbogen en forsigtig praksis med hensyn til leksikografisk markering af et ældre lag – der er ofte kun tale om antydninger. Ud fra et leksikografisk brugersynspunkt har dette imidlertid også som konsekvens at man skal have et ret indgående kendskab til dansk dialektologi, dens kildemateriale og dens historie for overhovedet at bemærke og afkode disse antydninger af en kronologi. Vi har dog også muligheden for at markere eksplicit med et ”ældre”, som i udtaleafsnittet ved substantivet *høj*, hvor der i materialet fandtes en række sedler hvor *høw*-formen blev markeret som gammel:

høj I (også høv) s m, > c S, c Æ
 høv (ældre): [hōw'] nS, nvS(alm, tilsv Thorsen.SS:56), svS(Mglb, Ørs), øS(alm, jf FØS:275), u stød ssS, M(alm); også opt [hō'w] nvS(Sod), [høw'] nvS(Vall og Asn Bennike.S). – høj Ø(alm), se former u høj II. – Pl: -e.

Det skal dog bemærkes at brugen af ”ældre/yngre” (eller ”æ/y”) ikke er entydig i Ømålsordbogen idet de dels kan bruges absolut om den hhv. ældre og yngre tidsperiode i Ømålsordbogen, dels bruges relativt om to ordformer der kan placeres kronologisk i forhold til hinanden (jf. videre i Gudiksen 2003).

5. Det diakrone og afgrænsningen af yngre materiale

Selvom Ømålsordbogen i sit udgangspunkt blev defineret som en synkron ordbog, medtages altså i et vist omfang ældre stof. Det diakrone aspekt kan dog ikke karakteriseres som særligt dominerende på dette punkt. Det historiske aspekt kommer nok tydeligere til udtryk hvis man kigger nærmere på afslutningen af den definerede ordbogsperiode. Sprogudviklingen og den lange redaktionsperiode får her tydelige konsekvenser.

5.1. Ømålsordbogen og sprogudviklingen

Poul Andersen var selv udmærket klar over at sproget og dialekterne allerede i begyndelsen af 1900-tallet var i hastig forandring, og at dette kunne gøre det vanskeligt for både Ømålsordbogen og Udvalg for Folkemål at leve op til de formulerede mål:

At Fordringerne nemlig ikke vil blive honoreret fuldt ud er rimeligt, allerede af den Grund at det Kulturtrin, som 19. Aarhundredes Dialekter er sprogligt Udtryk for, ikke mere lader sig oplyse i alle Enkeltheder ad den mundtlige Traditions Vej, og det betyder, at hvad vi ikke faar med nu, det vil stedse forblive uoplyst. (Andersen 1938:38f.)

Ømålsordbogen var i høj grad et dokumentationsprojekt der også havde til formål at sikre dialekterne for eftertiden:

Det er denne Kendsgerning, der bliver bestemmende for Dialektforskningens Krav til Indsamlingsarbejdet, og det er med Sorg og Bekymring, at Uff [Udvalg for Folkemål] ser, i hvor ringe Grad dets Kræfter slaar til, hvor lidt det magter at indsamle og oplyse, og hvor meget der derfor uafvendeligt forsvinder fra Dag til Dag. (Andersen 1938:39)

Ømålsordbogen var oprindeligt tænkt som en pendant til Feilbergs jyske ordbog (1886–1914). Udvalg for Folkemål blev grundlagt i 1908, og allerede året efter begyndte man at indsamle materiale. På dette tidspunkt var der tale om en beskrivelse af et samtidigt sprog. Men indsamlingen var praktisk meget vanskelig og resurserne små i de første to årtier. Årene går, og da Poul Andersen skriver sin artikel i 1938, hedder det:

Ømaalsordbogen ... tilstræber kun den synkroniske Beskrivelse, d.v.s. at give et Tværsnit af Sproget, som det var i forrige Aarhundredes Slutning, førend Landbrugets Industrialisering for Alvor satte ind. (Andersen 1938:20)

Hensynet til den synkrone sprogbeskrivelse vejer tungt for Poul Andersen, og det kunne se ud som om han allerede på dette tidspunkt sætter en historisk grænse for Ømålsordbogen i forhold til samtiden for at kunne fastholde det synkrone snit. Dermed ville han også gøre ordbogen til en historisk ordbog i klassisk forstand. Under alle omstændigheder forandrede både sproget og kulturen sig hastigt, hvilket gjorde at også yngre stof snart kunne trænge sig på. Spørgsmålet om et evt. yngre stof og dets behandling i ordbogen, blev på dette tidspunkt dog nok nærmere behandlet som en del af spørgsmålet om afgrænsningen af dialekterne i forhold til det mundtlige rigsmål. Dette afgrænsningsspørgsmål var og er helt afgørende for projektet, men det var og er også meget vanskeligt (jf. Andersen 1938:21ff.). Som det vil fremgå nedenfor, er den nuværende redaktion formodentlig endt med at medtage mere af det nyere stof. Men dette skyldes ikke kun den stadige og hastige forandring af de danske dialekter. Selve redaktionsprocessen trak også ud i et omfang som helt af sig selv gjorde at Ømålsordbogen snart ophørte med at være en samtidsordbog, og som også havde den konsekvens at ordbogen endte med også at omfatte en yngre periode fra 1920 til 1945.

5.2. Den lange redaktionsperiode

Redaktionen af Ømålsordbogen trak ikke kun ud fordi selve indsamlingen af talesprogs materiale var langsommelig og arbejdskrævende i en tid uden båndoptagere.¹ 2. verdenskrig betød at arbejdet blev forsinket da arkiverne delvis blev pakket ned. Umiddelbart efter krigen var flere af redaktørstillingerne ubesatte i perioder. Dernæst trak selve redaktionsprocessen voldsomt ud. Oprindeligt var det tanken at en stor del af materialet skulle forredigeres efter de såkaldte saglige emner, dvs. faglige og socio-kulturelle emner som fx folketro, lege, fester, klædedragter, typiske arbejds-gange og begivenheder som fx bagning, brygning, vævning, såning, høst, malkning, fiskeri osv. (der nævnes i 1954 i alt 73 emner; jf. nærmere beskrivelse i Ømålsordbogens tillægsbind, s. 5). Denne redaktion blev i princippet stillet i bero i 1954, hvor det i stedet var meningen at den alfabetiske redaktion af bind 1 skulle begynde (dette var i høj grad foranlediget af krav fra bevillende fonde om at projektet snart udmøntede sig i konkrete resultater, dvs. en ordbogspublikation).

¹ Tak til professor emeritus ved Institut for Dansk Dialektforskning (nu: Afdeling for Dialektforskning) Inger Ejkskjær for oplysninger i forbindelse med dette afsnit. Også tak til Asgerd Gudiksen for kommentarer og diskussioner.

I det hele taget virker det som om redaktionsarbejdets omfang er kommet bag på redaktionen. Seddelsamlingen voksede sig efterhånden meget stor og måtte omorganiseres for at kunne fungere hensigtsmæssigt som grundlag for udarbejdelsen af de konkrete artikler; processtyring i en seddelsamling af denne størrelse (nu ca. 3 mio. ord) kræver stor omhu og udskrivning af mange henvisningssedler. Arbejdsgangene frem mod et egentligt manuskript var nye og skulle både formuleres og indarbejdes (gennemlæsning, kvalitetskontrol). Selve fastlæggelsen af endelige, forpligtende og præcise redaktionsregler var også kompliceret, bl.a. som følge af ønsket om at gengive udtaleoplysningerne i normaliseret form (disse oplysninger baserer sig på fonematiske analyser af de enkelte dialekters lydssystemer). Man var tidligt klar over at funktionsord (konjunktioner, præpositioner, adverbier) og ord der var fælles med rigsmålet, var underrepræsenteret i samlingerne ("Det kan nemlig med Sikkerhed forudses, at det foreliggende Ordbogsstof m. H. t. de gram. Småord (Konjunktioner, Adverbier o.l.) er for fattigt, og at det må suppleres ved Hjælp af Tekster", hedder det i en skrivelse fra 1953 i Ømålsordbogens arkiv). Endelig tog man også fat på indsamling af løbende tekst i form af grammofonoptagelser og siden båndoptagelser (bl.a. en større indsamling af båndoptagelser i 1970'erne). Den første egentlige prøveredaktion kom først i 1976, og i 1992 udkom det første bind endelig. Herefter er der regelmæssigt udkommet et bind hvert andet år. Bind otte udkommer således i 2006.

Det er klart at redaktionen på et forholdsvis tidligt tidspunkt må have opgivet tanken om Ømålsordbogen som en samtidsordbog, men det er uklart præcist hvornår. Det er også uklart hvornår Ømålsordbogens afgrænsning i forhold til nutiden strækkes fra 1920 til 1945. De første prøveredaktioner jeg har fundet i Ømålsordbogens arkiv, er fra 1952, så det er sandsynligt at man på dette tidspunkt har tænkt at Ømålsordbogens indsamlingsperiode og tidsmæssige afgrænsning nu var endeligt forbi. Tanken om den synkrone sprogbeskrivelse opgav man dog i princippet ikke. Men eftersom indsamlingen først for alvor tog fart i slutningen af 1920'erne, var den oprindelige kerne af meddelere født i midten af 1800-tallet allerede begyndt at falde væk, og man måtte begynde at trække på lidt yngre meddelere født i slutningen af 1800-tallet. Den periode som dækkes af ordbogen, blev udvidet eller forlænget med det resultat at man i højere grad har måttet forholde sig til stof der må betegnes som yngre. Det gælder dog først og fremmest ordforrådet og det saglige kulturstof, mens udtaleangivelserne næsten kun baserer sig på materiale fra kerneperioden. Lydformer fra den yngre periode op til 2. verdenskrig er sjældne, og man søger slet ikke at registrere udviklingen af regionalsprog.

Generelt må man sige at der efterhånden er blevet medtaget mere af det yngre stof (jf. Gudiksen, i trykken). At der tidligere, dvs. i de første redaktioner af materialet, har været en strammere afgrænsning af perioden, ses fx i behandlingen af biavl i bind 1, under artiklen *bi*. Her savnes en beskrivelse af de nye avlsmetoder der blev indført allerede i slutningen af 1800-tallet. I artiklen *højstade* har man derfor været nødt til at give en supplerende saglig (dvs. encyklopædisk etnologisk) beskrivelse. Bemærk i øvrigt at den redaktionelle tekst i det saglige afsnit er i datid, i modsætning den metasproglige altid- nutid der bruges i definitionerne, også når der er tale om ældre fænomener.

højstade s – (biavl.) højt *bihus* af træ med plads til flere (typisk tre) lag tavler, og med adgang til tavlerne gennem en låge på bagsiden Ø(spor opt, Uhrskov.HHF:93): "[*höjsda'ɹ*] var indrettet omtrent som et klædeskab med dobbeltdør; indenfor var selve stedet inddelt i 6 rum" svS(Sa); jf *bistade*. – Højstader indførtes ca 1860 som afløser for den ældre, kuppelformede *bikube* af halmsimer og havde som noget nyt plads til mere end én bifamilie, men blev hurtigt fortrængt af *trugstadet* der indførtes 1880 og vandt hurtig udbredelse; jf Vendsyssel nu og da.1981:90-95 m ill.

5.3. Ømålsordbogen og den begyndende mekanisering

Perioden 1920–1945 var samtid for Poul Andersen og hans generation af redaktører, og de nye maskiner der til stadighed kom til, forekom formentlig at være irrelevante for beskrivelsen af sproget og kulturen i den bonde- og fiskerkultur som ordbogen har som sin genstand. Dette er for så vidt også rigtigt hvad angår kerneperioden i sin strenge definition. Men i 2006 er både sproget og ikke mindst kulturhistorien i årene op til 2. verdenskrig blevet fortid og dermed historisk interessant. Samtidig er det noget som mange trods alt stadig kan huske eller har hørt om gennem ældre familiemedlemmer. Det nyere stof som ifølge den oprindelige plan kun skulle antydes, har fået større vægt. Det afspejles fx i at et ord som

høvender er medtaget i ordbogen:

høvender s – hestetrukket, tohjulet landbrugsredskab brugt til at sprede ell vende høet med så det tørrer hurtigere (kan være konstrueret med en roterende rivetromle ell med bevægelige forke, jf LandbO.2:783f m ill, Anne Haukjær Andersen. Det gode slid(1995):121 m ill) Ø(spor opt, nyere): *så fik vi endelig høvender* M(Fan).

Høvender er netop et eksempel på den ”begyndende industrialisering” i landbruget som Poul Andersen omtaler i sin artikel, og det er markeret som ”nyere”. Vi vælger i dag at medtage sådanne ord – når de har været brugt af bønderne og fiskerne i dagligdagen og er kendetegnende for deres livsform. Man skal også huske på at den omtalte mekanisering tager sin allerførste begyndelse allerede i midten af 1800-tallet, og at den udvikler sig gradvis igennem hele perioden (jf. Søndergaard 2004). Man kan altså ikke sige at landbrugskulturen i Ømålsordbogens oprindelige kerneperiode var ren og jomfruelig og ikke-mekaniseret. Som Poul Andersen også selv nævner, er både kultur og sprog allerede i bevægelse mod slutningen af 1800-tallet.

5.4. Diakroni og større historisk perspektiv

Generelt kan man sige at der nok ses en større afstand til materialet i redaktionen af Ømålsordbogen i dag. Perspektivet bliver historisk, og der beskrives ikke sjældent en eventuel udvikling, ikke kun inden for den overordnede periode (1750–1945), men også inden for kerneperioden (1850–1920). Dermed fraviges den strengt synkrone sprogbeskrivelse. Dette er mest tydeligt i leksikonafsnittene, jf. artiklen *højstade* ovenfor. Men det ses også i lydafsnittene (jf. Gudiksen 2003:335), fx under *hjem*, hvor man kan finde følgende kommentar (forkortelserne i afsnittet gælder de dialekt-geografiske områder Østmøn, Lolland-Falster, Fyn, Tåsinge, Langeland og Ærø, og DialT er en samling af lydskrevne dialekttekster fra hele Danmark; opt står for ”optegnet”):

Komm: formerne *hem* og *heme* afløses af *hjem* og *hjemme*: på øM er *hem*-formerne kun opt som forældede; på L–Fa, F, T, Lgl, Æ er de opt som alm, men i DialT fra L–Fa, F og Lgl forekommer de kun hos de ældste fortællere, født omkr 1855–1865; i DialT fra Æ er de derimod alm, hos fortællere født omkr 1895–1905.

Perspektivet ses også i at man nu prøver at undgå den relative betegnelse ”yngre”, som søges erstattet eller suppleret med absolutte tidsangivelser, som fx ved ordet *høstativ*:

høstativ s – nyere indretning (indført i 1920'erne)
til at tørre hø på (bestående af tre lægter der er
sammenføjet foroven og forbundet med
tværbjælker på midten af lægterne) Ø(spor opt);
jf *hæsje, hørytter, rytter, stakrytter, stativ*.

At Ømålsordbogens periode er blevet forlænget til 1945, betyder også at det sprog der beskrives, kan være mere påvirket af rigsmålet. Det kan undertiden gøre det svært for redaktørerne at afgøre om et ord har været en aktiv del af dialekten. Samtidig har vi taget båndoptagelser i brug. De fleste af disse båndoptagelser er med meddelere født mellem 1870 og 1905, dvs. inden for ordbogens kerneperiode, men mange optagelser er dog så sene at man må være opmærksom på at et ord herfra kan være indkommet i dialekterne efter 1945. Den lange redaktionsperiode har med andre ord resulteret i en ny fejkilde. Så længe der er tale om socio-kulturelle forhold, især af teknisk art, er det forholdsvis nemt at få øje på eventuelle fejkilder og undersøge sagen nærmere. Det gælder fx helt åbenlyst ord som *fjernsyn, mejetærsker* o.l.

Men andre ord og vendinger kan være mere lumske, fx fraseologiske udtryk der umiddelbart kan virke meget ”naturlige” og upåfaldende. Det gælder fx et udtryk som *gå ind for* (’støtte en idé, et synspunkt, en ordning e.l.’). Dette udtryk er helt almindeligt i dag og var i første omgang medtaget under artiklen *ind* i Ømålsordbogen. Men heldigvis blev vi opmærksom på at det i Ordbog over det danske Sprog i 1920 er beskrevet som nyt, sjældent og lån fra engelsk. Dialektalt er det altså næppe, og det er derfor heller ikke medtaget i Ømålsordbogen.

6. Afslutning

I Ømålsordbogen mødes i bogstaveligste forstand både synkroni og diakroni, samtid og historie, fortid og nutid. Som historisk ordbog er Ømålsordbogen interessant fordi den netop ikke blev defineret som hverken historisk eller diakron, men derimod som en synkron samtidsordbog.

Ømålsordbogen er i dag helt klart en historisk ordbog. Men det er noget den i høj grad er blevet. Den er for længst ophørt med at være en samtids-

ordbog, men man forsøger i princippet stadig at opfylde idealet om en synkron sprogbeskrivelse. Som jeg har vist, er markeringerne af kronologien ofte kun antydningssvis – og betydningsrækkefølgen er jo fx heller ikke kronologisk, men semantisk.

Om Ømålsordbogen alligevel er blevet en diakron ordbog, er måske et definitionsspørgsmål, men der er ingen tvivl om at diakronien samlet set har fået større betydning i redaktionsarbejdet og ordbogen (dog muligvis i varierende grad afhængigt af hvilke sproglige aspekter eller oplysnings typer der er tale om: udtale eller semantik/ordforråd). Dette skyldes i første omgang kildematerialets forskelligartede karakter, den lange redaktionsperiode og den forholdsvis store sprogforandring i den behandlede periode. Men det skyldes formentlig også en bevidsthed om at både det sprog og den kultur som beskrives i Ømålsordbogen, ikke længere blot er under afvikling som i Poul Andersens tid, men vitterligt er blevet historie, og at det kan være både nyttigt og nødvendigt i lidt højere grad at inddrage det historiske perspektiv i redaktionsarbejdet for at komme nuværende og fremtidige brugere i møde.

Litteratur

- Andersen, Poul 1938: Udvalg for Folkemaals Virksomhed 1933–38 (med Udkast til Plan for den kommende ”Ordbog over de danske Ømaal”). I: *Danske Folkemål* 12, 17–64.
- Bennike, Valdemar og Kristensen, Marius 1898–1912: *Kort over de danske folkemål*. København: Gyldendalske Boghandel.
- Feilberg, H.F. 1886–1914: *Ordbog over Jyske Almuesmål* 1–4. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Gudiksen, Asgerd 2003: Ømålsordbogens beskrivelse af den begyndende dialektudtynding. I: Akselberg, Gunnstein (udg.), *Nordisk dialektologi*. Oslo: Novus Forlag, 331–342.
- Gudiksen, Asgerd (i trykken): Ømålsordbogen og mejetærskergenerationen. I: Hansen, Lorentzen og Trap-Jensen (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi 8. Rapport fra Konference om Leksikografi i Norden, Sønderborg 24.–28. maj 2005*.
- Jacobsen, Peder 1933[1885]: *Mundarten i Flemløse Sogn – Vestfynsk* (udg. af Poul Andersen). København: Thieles Bogtrykkeri.
- Jonsson, Hans 1983: Om historisk leksikografi av typ SAOB. I: *Nysvenska studier* 63, 127–192.

- Kalkar, Otto 1885–1918: *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700)*. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Molbech, Christian 1833–41: *Dansk Dialect-Lexikon*. København: Gyldendalske Boghandel.
- NLO 1997 = Bergenholtz, Henning m.fl.: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ordbog over det danske Sprog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1919–56.
- Pedersen, Inge Lise 1996: Dialektforskningen i Danmark med særligt henblik på forholdet til strukturalisme og sociolingvistik. I: Henriksen, Carol m.fl. (udg.): *Studies in the development of linguistics in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden*. Oslo: Novus Forlag, 237–273.
- Søndergaard, Jens Aage 2004: Mekaniseringen i dansk landbrug 1845–1920. I: *Landbohistorisk tidsskrift* 2004:2, 47–70.
- Thorsen, P.K. 1894: *Sprogarten på Sejerø*. København: Thieles Bogtrykkeri.
- Widding, Ole 1933: Trydes loll.-falsterske Samlinger i Udv. for Folkemaal. I: *Danske Folkemål* 7, 85–90.
- Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992–.
- Ømålsordbogen. Tillægsbind*. København: Afdeling for Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992.

Henrik Hovmark
ordbogsredaktør
Ømålsordbogen
Afdeling for Dialektforskning
Københavns Universitet
Njalsgade 136
DK-2300 København S
hovmark@hum.ku.dk

Sv. Eegholm-Pedersen

Holbergordbogen – en nordisk forfatterskabsordbog

Holberg-Ordbog (Copenhagen, Oslo 1981–88) covers the complete works of Ludvig Holberg, an outstanding Dano-Norwegian author in the first half of the 18th century, versatile as a dramatic (comedy), historical, and essayistic writer. This paper presents the five volume lexicographic work, its scope and function as an author's dictionary of the so-called selective thesaurus type. By its editorial practice the Holberg dictionary is a descendant of the Danish national dictionary, *Ordbog over det danske Sprog* (1919–56), in return the specialist dictionary can – on many points – furnish important supplementary material for Danish lexicography in general, as is shown by some examples. A final section discusses briefly some other Scandinavian and European author's dictionaries and concordances/indexes, and the author sides with Wiegand (1986) and Mat-tausch (1990) in their underlining of the importance of semantic author's dictionaries versus concordances and indexes.

Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog (I–V. 1981–88, i det følgende HolbO) var en af de store satsninger i nordisk leksikografi i årtierne efter anden verdenskrig. Den var planlagt som et dansk-norsk fællesprojekt, med det efter krigen oprettede *Fondet for dansk-norsk samarbejde* som initiativtager og – i den første fase – bevillingsgiver. Fondet havde fra første færd som fundatsmæssig opgave bl.a. at støtte videnskabelige arbejder af fælles interesse for de to lande, og studiet af Holbergs sprog frembød sig som en nærliggende opgave for danske og norske filologer. Man enedes om foreløbig at samle kræfterne om en stor videnskabelig ordbog til denne dansk-norske 1700-tals hovedforfatter. Der forelå her et solidt tekstgrundlag i den omfattende tekstkritiske udgave af Holbergs *Samlede Skrifter*, hvis tekstbind netop var afsluttet i begyndelsen af 1940'erne. Ordbogsplanens og dermed altså ordbogens fader var den danske grammatiker og leksikograf Aage Hansen, og arbejdet blev foreløbig organiseret i en dansk afdeling under hans ledelse og en norsk afdeling ledet af den norske leksikograf Trygve Knudsen. Vi er altså her tilbage i slutningen af 40'erne, længe før de moderne ordbogsteknikker vandt indpas. Dvs. at den grundlæggende dataindsamling fandt sted efter den hævdvundne excerperingspraksis. Teksterne i det store forfatterskab blev fordelt og korpusopbygningen gennemført i et velfungerende samarbejde mellem de to afdelinger. Selve redaktionen blev imidlertid – på grund af finansieringsmæssige og personmæssige forhold – et næsten rent dansk anliggende. Kun et enkelt bogstav (D) blev redigeret af en nordmand, senere dr.philos. Brynjulv Ble-

ken, medens han var norsk lektor i København. Trygve Knudsen havde håbet at kunne tage aktivt del i arbejdet efter sin pensionering, men døde tidligt, og det lykkedes ikke at finde nye emner på norsk side der kunne tage arbejdet op.

Den oprindelige danske redaktionsstab bestod foruden Aage Hansen af Johs. Brøndum-Nielsen, den danske filologis navnkundige nestor, også gammel ordbogsmand, mangeårig redaktør ved *Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Det blev således to af de absolutte hovedkræfter ved nationalordbogen – de to har tilsammen redigeret op imod halvdelen (knap 18.000) af ordbogens knap 38.000 spalter, Aage Hansen alene over 10.000 – det blev dem der kom til at fastlægge linjerne for redaktionspraksis, efter regler nærmere udformet af Aage Hansen og godkendt af Trygve Knudsen. Et udtryk for den nære forbindelse der består mellem de to ordbøger. HolbO er i mange henseender – mutatis mutandis – en aflægger af ODS, en lillebror til den store danske ordbog, og en sammenligning mellem de to ordbøger vil være et nærliggende tema i de følgende afsnit. Brøndum-Nielsen var kun med i redaktionen af de første bogstaver. I hans sted tiltrådte denne artikels forfatter redaktionen, og senere kom filologen og litteraten Christopher Maaløe til som medvirkende tredjemand. Men Aage Hansen var som ved ODS ubetinget den største bidragyder i det redaktionelle arbejde, hvortil kom en stor indsats med gennemlæsning og revision af medredaktørartikler. Hovedæren for ordbogsprojektets heldige gennemførelse er og bliver hans.

Redaktionen, som med den trods alt begrænsede stab strakte sig over et par årtier fra midten af 50'erne til slutningen af 70'erne, fandt som nævnt sted i Danmark og for danske midler. Men ved trykningen kom Norge atter ind i billedet med delfinansiering fra norske fonde. Og vi fik igen forbindelse med det norske leksikografiske miljø i Oslo da Dag Gundersen og Tor Guttu fra Norsk leksikografisk Institut beredvilligt påtog sig at læse med på korrekturene. Vi fik derved en særdeles nyttig ekstra kvalitetskontrol og jo også sagkyndig bistand ved vurderingen af de norvagsismeproblemer hos Holberg som det var en af ordbogens opgaver at søge at udrede.

Så meget om ordbogens baggrund og ydre historie. Det følgende, hvor jeg ved disponeringen af stoffet har ladet mig inspirere af Joseph Mattauschs instruktive artikel i *Wörterbücher* (Mattausch 1990), indeholder først et par typologiske overvejelser og redegørelse for korpus og lemmabestand. Derefter en nærmere bestemmelse af ordbogens formål og funktion. Videre en drøftelse så vidt pladsen tillader, af udvalgte dele af artikelstrukturen og endelig et kort udblik med omtale af nogle andre nordiske og europæiske forfatterordbøger.

Ordbogstype, tekstkorpus, lemmabestand

Indledningsvis altså lidt om HolbO's plads i ordbogssystematikken. Det giver sig af sig selv og fremgår af placeringen i årets seminar at en forfatterordbog som HolbO over et flere hundrede år gammelt forfatterskab kan og må rubriceres som historisk ordbog, en synkron historisk ordbog. Den er i øvrigt typeeksempel i vores udmærkede støttepædagog, *Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO). Termen *forfatterordbog* kan præciseres nærmere på forskellig måde (se også opslaget i NLO). Vi har i HolbO at gøre med en *forfatterskabsordbog* – det er det samlede oeuvre, ikke blot et enkelt værk eller en værkgruppe der beskrives. Videre er der tale om en betydningsordbog, en betydningsbeskrivende ordbog, til forskel fra de mindre ressourcerkrævende konkordanser og indekser, det som man undertiden (fx Wiegand 1986:164f.) samler under betegnelsen *formordbøger*. Som betydningsbeskrivende ordbog kan HolbO endelig rubriceres under den såkaldte *selektive thesaurus*-type i den af Wiegand (1984) og Mattausch (1990) opstillede systematik (Wiegand 1984:597: ”selektiver Autorethesaurus”). I ”thesaurus”-betegnelsen – ikke at forveksle med *thesaurus* = begrebsordbog – ligger som bekendt kravet om fuldstændighed: totalexcerpering af tekstgrundlaget, fuldstændighed i registreringen i ordbogen af ordforråd og belæg for de enkelte ord, eventuelt med undtagelse af meget frekvente formord. I den selektive thesaurusordbog vil der typisk være tale om en fuldstændighed eller tilstræbt fuldstændighed i præsentation af lemmabestanden, men kun om et repræsentativt udvalg af belægsmaterialet, specielt ved det ”almindelige” ordforråd. Den sidste type er den almindelige og praktisk gennemførlige ved meget omfattende forfatterskaber som Holbergs og – sans comparaison – Goethes. Begge thesaurus typer – den fuldstændige og den selektive thesaurus – står jo i modsætning til den videregående selektive type, *idioticon*-typen, *glossaret*, hvor det kun er udvalgte dele af tekstkorpus der lemmatiseres, specielt – med pædagogisk sigte – de vanskeligt forståelige, kommentarkrævende ord.

Hvad angår spørgsmålet om monolingvalitet : bilingvalitet, en dikotomi som også bringes på bane i forbindelse med forfatterordbøgerne, kan jeg henvise til den nylig aktuelle diskussion i *LexicoNordica 11*. Her problematiseres – med rette, forekommer det – termen *monolingval* brugt som betegnelse også for historiske ordbøger, dialektordbøger m.m., altså ordbøger hvor objektsproget er en varietet af beskrivelsessproget (Tarp 2004:8). Fastholder man som NLO og Mattausch (1990) distinktionen mono-/bilingval med identitet, henholdsvis ikke-identitet mellem objektsprog og beskrivelsessprog som kriterium, må det være rimeligt at reservere en niche

for hvad man kunne kalde *internt bilingvale* ordbøger (Møller 1959:95) eller med en betegnelse som NLO selv nævner som en mulighed, *homoglotte bilingvale* ordbøger. Vi har, mener jeg, i Holbergredaktionen, for så vidt som der overhovedet var tale om metaleksikografiske overvejelser, set HolbO som en i princippet bilingval ordbog. Og både Wiegand (1984:601) og Christa Dill i den klassiske oversigtsartikel over forfatterleksikografien (1959:342) er åbne for en sådan rubricering af de internt historiske ordbøger ("in einem bestimmten Sinne zweisprachig" Wiegand). Det er ikke blot strid om ord, klassificeringen har som også bemærket af Sven Tarp betydning for definitionspraksis, se videre nedenfor.

Tekstgrundlaget for HolbO er omfattende og vidtspændende. Der er dog ikke tale om en samlet tekstmasse der kommer på højde med hvad der foreligger for store samtidige eller senere europæiske forfattere som Voltaire og Goethe. Holberg skrev og publicerede også på latin og (sjældent) fransk, og teksterne her, bl.a. så kendte latinpublikationer som levnedsbrevene og Niels Klim, er selvsagt ikke med i korpus. Men dette omfatter altså alt hvad der foreligger på dansk fra Holbergs hånd. Det der tekstmæssigt fylder mest, er ud over de kendte highlights, komedierne og Peder Paars, og de også kendte essayistiske værker, Epistlerne og Moralske Tanker, en række store historiske arbejder, en trebinds Danmarkshistorie, en tobinds Kirkehistorie og en tobinds Jødisk Historie m.m. Alt er optrykt i monumentaludgaven af *Samlede Skrifter* (1913–63, tekstbindene afsluttet 1942), der som nævnt er grundlag for excerperingsarbejdet i slutningen af 40'erne og begyndelsen af 50'erne.

Hertil kommer så en meget mindre gruppe af bevarede dokumenter: breve, skrivelser af mere officiel karakter, udtalelser i embedssager, regnskaber m.m. Holberg var i næsten 40 år professor ved Københavns Universitet, medlem af Konsistorium og i en fjortenårs periode derudover centralt placeret som universitetets økonomiske administrator, kvæstor som det hed. Det skriftlige nedslag fra denne virksomhed tillige med enkelte manuskriptfragmenter og de få bevarede privatbreve, næsten alle af forretningsmæssig karakter – man kan sammenligne fx med de uhyre Voltaireske og Goetheske brevsamlinger – er ved korpusetableringen behandlet efter konkordans-princippet. Men materialet her (for det meste egenhændige udfærdigelser) udgør kun en meget lille del af det samlede korpus. Det er ikke optaget i *Samlede Skrifter*, men det ville vel kunne rummes inden for et par hundrede sider hvor de danske værker alene fylder over 10.000 sider i stort format. Det havde været ønskeligt om man som grundlag for ordbogen havde haft konkordanser også til i hvert fald komedierne, men de har ligesom andre centrale værker været genstand for en tætmasket excerpering,

varetaget af trænede filologer, så materialegrundlaget for en bredt redigeret omfattende ordbog skulle være i orden. Det samlede tilgrundliggende korpus udgøres af et seddelarkiv på anslået godt 400.000 citater.

Ordbogens korpus omfatter ligesom i øvrigt mange andre forfatterordbøger også proprier, person- og stednavne. Men her har der – modsat praksis ved det appellativiske ordstof – været tale om en nødvendig begrænsning ved lemmaudvælgelsen. Hovedprincippet har været: fuldstændig medtagelse af navne (fingerede navne, navne på historiske eller mytologiske personer, forfattere og bøger, klassiske eller aktuelle, geografiske navne) som forekommer i fiktionsværkerne, altså komedierne, Peder Paars, de såkaldte Skiemtedigte m.m. Hvor disse navne forekommer i andre værker, er der også givet (et udvalg af) henvisninger til dem. Men navnestoffet uden for fiktionsværkerne medtages kun i ret begrænset omfang. Således navne med overgang til appellativisk betydning som bærere af særlig associationer i forfatterens tankeverden (fx *en Fleury*, *Oxenstierna* som type på betydelige statsmænd), geografiske navne af særlig sproglig interesse, med en afvigende eller vanskelig identificerbar stavemåde, navne på vigtigere lande og landskaber hvortil der almindeligt foreligger substantiv- og adjektivafledninger.

Den udførlige behandling af det propriale stof, set i forhold til almenordbøgerne, føjer en encyklopædisk dimension til forfatterordbogen (se fig. 1 næste side). Til egentlig encyklopædiske artikler kan også regnes en række lemmatiserede betegnelser for historiske grupperinger, religiøse sekter m.m. som er optaget fra de historiske værker, her også specielle termer som man skal til de store encyklopædier eller fagværker for at få oplysning om – hvis man ønsker at vide hvad man forstår ved fx *Paulianister*, *Patripassianer*, *Subtraquister* o.l. (Kirkehistorien, Heltehistorierne)!

Ordbogen fylder som nævnt 5 bind med i alt 7.446 store spalter (indeholder ca. 20 % mere end spalterne i ODS); omfangsmæssigt er det mellem en fjerdedel og en femtedel af ODS. Den totale lemmabestand (ekskl. henvisningslemmaer) ligger efter forskellige optællinger på mellem 26.600 og 26.700, det rent appellativiske ordforråd på ca. 25.000 ord. Det er set i forhold til tal som opgives for andre yngre nordiske forfattere, dog ikke noget særlig højt tal. De tilsvarende tal for henholdsvis Henrik Ibsen (1828–1906), Henrik Wergeland (1808–45) og Knut Hamsun (1859–1952) er ca. 29.000, ca. 58.000 og ca. 34.000 (Gundersen 1990:1923). For en universalforfatter som Goethe sættes et så højt tal som 80.000 (inkl. navnestof) (*Goethe-Wörterbuch* I.18*, Mattausch 1990:1557 over 90.000!).

Ovidiansk a. til Ovidius 1: Ovid-agtig; m. hentydning til skriftet *Metamorphoses*. slige fast Ovidianske Transformationes (: visse materiers forvandling til sten) *Ep* V 71. **Ovidius** (i henvisninger fork. Ovid. fx. Paars 6, 8 osv.). m. lat. bøjn. 1 navn på rom. digter, Publius Ovidius Naso; Ovid (jf. Naso). Udi Augusti Tiid florerede de tre stoore Poëter Virgilius, Horatius og Ovidius *Intr* I 116. || nævnes flg. steder i komedierne (m. hentydning til skriftet *Metamorphoses*, jf. ogs. 3): *Stu* III 5. *Forv* 1sc. *Philos* V 8. – i fodnoterne i Paars citeres *Metamorphoses* hyppigt: Paars 6, 8, 10, 111 osv. (og et par steder ogs. *Tristia*: 262, 279), og i *Metam* efterligner H. Ovids skrift, jf. *Metam*)(3v. – i *Skiemt* nævnes Ovid et par steder: Den metamorphosis er stor, den nogenlunde | Sted hos Ovidium med ret fortiene kunde *Skiemt* B 7v. se ogs. ndf. || i prosaskrifterne citeres og nævnes Ovid (*Metamorfoserne* og andre værker) gentagne gange fx. *Intr* I 33, 37. *NFI* 153. Ovidii Metamorphosis kunde ikke være større end den mand saae daglig udi Paris *Intr* (1728) 497. *JHI* 28, 298, 373. mangel Poet (må) paa sin gamle Alder med Ovidio ... skrive Libros tristium, eller Klage-Skrifter *MTr* 426. Begge (de behandlede »heltinder«) kunde være beqvemme til at holde grundige Lectiones publicas udi det Videnskab, ja med Ovidio skrive Libros Amorum *Heltind* II 316. *Ep* I 376, II 93, III 288. – *Ep* III 75ff (nr. 201) indeholder en udførlig karakteristik og sammenligning m. Virgil, jf. iøvrigt *Billeskov* VII 35 og VIII 137 samt *MTr* (1943) 568. || m. ubest. art., om Ovid som type. Tribonianum sæt mod en Ovidium *Skiemt* D 2v. || om person (digter) der i en el. anden henseende kan siges at svare til el. minde om Ovid. Michaël Drayton den Engelske Ovidius : *Anh* 103. 2 navn på en af hovedpersonerne i *UHH*. 3 m. ordspil på 1, om (angiven) person i Aalborg (der fandtes virkelig en familie med navnet Ovid i Aalborg i 1600tallet, og ordspillet m. den rom. digter Ovidius kan have været en gammel studenterøittighed, jf. *DSt* 1964, 119ff, 1965, 87f, 1968, 102; sa. tilknytning til »Skrædderen i Aalborg« er brugt mht. navnet Arius, se u. Aalborg). »Jeg er vis paa Ovidius skulde icke gjøre det (: verset) nætter.« – »Ovidius Skrædderen i Aalborg, hand gjør ingen gode Vers ...« – »Ney jeg meener den gamle Poet Ovidius« *Tyb* I 8.

Fig. 1.

Formål og funktion

Holbergordbogens formål er som det formuleres i indledningen, et dobbelt: dels at være hjælpemiddel for læsere og brugere af Holbergs værker, dels at danne grundlag for en beskrivelse af Holbergs sprog således som det foreligger i hans trykte værker og andre skriftlige efterladenskaber. Det svarer til hvad man har kaldt (Bergenholtz/Vrang 2005:171) på den ene side et kommunikationsrelateret aspekt (man læser Holberg og spørger: hvad

betyder det ord, den frase i dag? hvordan tolkes dette?), på den anden side et rent vidensrelateret aspekt. Det første punkt er det som Mattausch (1990:1552) omtaler som forfatterordbøgernes teksteksegetiske funktion. Det ligger i sagens natur at dette må være en hovedopgave for denne type specialordbøger, enten der nu er tale om egentlige tesaurusordbøger, eller det drejer sig om mindre glossarer o.l. hvor lemmalisten begrænser sig til særlig forklaringskrævende ord, forældede ord m.m. Men også de store diakrone historiske ordbøger og de store nationale ordbogsværker har for en del denne funktion. Der er ikke en absolut modsætning her. ODS' grundlægger Verner Dahlerup fremhævede i sin leksikografiske programartikel (1907:72) vigtigheden af at ordbogen "[forklarer] sjældne ord, selv om de aldrig har tilhørt almensproget, for så vidt de bruges i udmærkede værker, som må antages altid at ville blive læste", og ODS har da også vist sin store brugsværdi som klassikerordbog for læsere og udgivere (jf. også Burchfield 1972:xiv om den store engelske ordbogs forpligtelse over for klassikerne). Det forekom under redaktionen af ODS at redaktørerne korresponderede med de citerede forfattere for at fastslå betydningen af et bestemt udtryk, og der ligger i ordbogens arkivmateriale små billetter, fx fra Henrik Pontoppidan (1857–1943), med velvillige, måske ikke altid oplysende svar. En kommunikationsmulighed der desværre ikke har foreligget ved HolbO! ODS har også en smuk Holbergdækning, ordbogen har her kunnet bygge på en ældre håndskreven specialordbog fra det 19. århundrede, og man kan slå op og få forklaret også diverse holbergske hapaxer. Men specialordbogen giver selvsagt – ved den fylde af citater der bringes, og ved de mere detaljerede analyser der kan fremlægges – meget mere end de trods alt spredte Holbergcitater og -kommentarer i nationalordbogen. Den indeholder også et ret stort ordstof, specielt inden for fremmedordenes gebet, som ikke blev optaget i ODS (noget af dette er nu bl.a. med basis i HolbO medtaget i det netop afsluttede ODS-Supplement).

HolbO's teksteksegetiske funktion og bestræbelser viser sig særlig markant i forhold til fiktionsværkerne, og her især komedierne, den vigtigste del af det omfattende forfatterskab. Redaktionen søger her at give en så fyldig behandling som muligt – uden at kunne nå til den grad af udførlighed og udtømmende grundighed som kan præsteres i en begrænset værkordbog som den svenske specialordbog til Fredmanns Epistlar (Larsson/Hellquist 1967). Hele navnestoffet er som nævnt også medtaget og forklaret og kommenteret. De vanskelige steder, de skarpsinds-prøvende cruces interpretum, er alle medtaget og kommenteret, og der er givet henvisninger til tidligere behandlinger og tolkninger i den lange række af komedieeditioner. Ordbogen kan således bidrage aktuelt til komediernes tekst-

kritik og kommentering (jf. Eegholm-Pedersen 2004), og den skulle da i rimelig grad kunne leve op til formuleringen hos Mattausch (1990:1552): ”eine genaue, intensive Textinterpretation, die [...] vor ”schwierigen Stellen” nicht zurückweicht, muss als das eigentliche Aufgabenfeld der Autorenlexikographie gelten.” Ordbogens målgruppe er – set fra denne vinkel – både almindelige Holberglæsere og -brugere og (vel især) de mere professionelle grupper af litteraturhistorikere, udgivere, oversættere (Benson 1989:188, Argetsinger/Rossel 1990, i fortalen til engelsk komedieudvalg).

Det andet hovedformål er som nævnt at danne grundlag for en beskrivelse af Holbergs sprog eller overhovedet for studier i Holbergs sprog som et led i eller udsnit af datidens sprog. Altså et rent videnskabeligt formål. Her kommer ind i billedet de gennemførte analyser ikke blot af de forældede eller på anden måde forklaringskrævende ord, men af hele ordforrådet, også de almindelige højfrequente ord, formord (funktionsord) osv. – Det er den semantiske analyse, betydningsbeskrivelsen og den tilhørende citatdokumentation, der står i centrum. Men ordbogen har også ofret megen tid og plads på analyser og beskrivelser af sprogets udtryksside. Der er – i forhold til fx Shakespeareordbogen (Schmidt 1874–75) og *Goethe-Wörterbuch* – detaljerede oplysninger om ortografi og morfologi med registrering af de varianter der flourerer i en sprogtilstand hvor en fast norm endnu ikke var etableret. Der bringes også nogle steder udførlige syntaksanalyser, specielt ved visse småord eller hjælpeverber, se fx lemmaer som *der*, *kunne*, *og*, ved de to sidste med særlige afsnit med ”bemærkninger om syntaktiske forhold”.

En prøvesten for de store ordbøger – og for alle ordbøger for så vidt – er behandlingen af småordene, formordene, de store verber og substantiver, kort sagt de store og svære artikler. Et par tal kan her vise HolbO’s bestræbelser og grundighed i så henseende (jf. Billeskov Jansen 1988:4). Jeg sætter til sammenligning de tilsvarende tal for ODS og minder om det nævnte rummeligere format af en HolbO-spalte. I bind 1 er de mest omfangsrige artikler: *af* 15½ spalte (ODS 13), *anden* 12 (13), I–II.*at* (konjunktion og infinitivpartikel) 17 (20), *blive* 12 (12), *da* 8 (10), *Dag* 8 (15), *de* 12 (11), *den* 10½ (12½), I–II.*der* (adverbium og relativpartikel) 10 (8), *det* 14½ (14). Sammenligningstallene fra ODS’ tre første bind, hvor den store ordbog jævnt hen overtrumpes, skal ses på baggrund af denne ordbogs erkendte magerhed i de første 5–6 bind sammenlignet med den meget fyldigere og mere tilfredsstillende behandling af stoffet i de senere dele, hvor det i begyndelsen noget skrøbelige materiale var blevet udbygget og væsentlig forbedret. Det netop færdiggjorte og publicerede 5-binds supplement til ODS har ikke haft mulighed for større udbygninger af de her

nævnte artikler, men der føjes dog gennemgående et par spalter til beskrivelsen af de enkelte ord, fx til *det* 3½ spalte, til *blive* og *Dag* hele 5½ spalte. En sammenligning mellem de store artikler i de to ordbøger i de senere dele af alfabetet viser som venteligt en betydelig overvægt for ODS, fx verberne *staae* HolbO 17½ spalte (ODS 68), *tage* 18½ (71), præpositionen *til* 21½ (59). – Også ved de mindre pladskrævende artikler om sprogets almindelige ord kan HolbO i flere tilfælde, med basis i sit snævert afgrænsede materiale, fremlægge en fyldigere og mere nuanceret beskrivelse end den tilsvarende i ODS. På ét punkt især bliver specialordbogen som allerede berørt til et vigtigt supplement til ODS, nemlig fremmedordene. Her var den store ordbogs lemmaliste ret restriktiv. ODS-Supplementet har bødet på manglerne, men stadig er der en del af de sjældnere fremmedord som kun er belagt i HolbO ligesom analysen her i mange andre tilfælde er mere dybtgående end i ODS-artiklerne.

Fig. 2 på næste side præsenterer i synoptisk opstilling et udsnit af en HolbO- og ODS-artikel vedrørende ordet *Filosofi* (*Philosophie*), et af de centrale fremmedord, et selvfølgelig lemma i begge ordbøger. Hovedbetydningen er i HolbO præciseret og nuanceret lidt i forhold til ODS-definitionen ('opr. ogs. [om] naturvidenskabelige discipliner'), og dokumentationen er fyldigere med 10 belæg mod 7 i ODS. Den specielle betydning 'bestemt filosofisk tanke-system, læresystem el. retning, skole' (HolbO) er sat som bet. 2 i HolbO og som en kortere "planke"-gruppe (markeret ved dobbeltstreg) i ODS. I den her aftrykte sidste del af artiklerne ser man HolbO's bet. 3 udfolde den ganske kort belyste og sent afhjemlede bet. 2 i ODS ('levelære, personligt tanke-system' o.l.). Den hos Holberg hyppige prægnante brug af ordet om 'livsholdning, optræden præget af modenhed, visdom, selvbeherskelse, foragt af verdslige goder' er tilgodeset i en særlig plankegruppe. Brugen er karakteristisk for Holberg. Han var i sine skrifter praktisk filosof efter Senecas mønster, så filosofien som en (vej til) praktisk levelære. Specialordbogen kan her, som det er opgaven, sætte luppen på et af de tilfælde hvor der er tale om en særlig brug eller prægning af ordet hos den behandlede forfatter. Tilsvarende prægnante anvendelser er vist og behandlet under *Philosophisk*, *Philosophus* og *philosphere*. Hele det lille knippe af herhenhørende ord: HolbO *philosphere*, *Philosophia*, *philosophice*, *Philosophie*, *Philosophisk*, *Philosophus*, i ODS: *Filosof*, *filosofere*, *Filosoferer*, *Filosofi*, *Filosofikum*, *Filosofinde*, *filosofisk*, *Filosofiskhed*, fylder i HolbO godt 4½ spalte, i ODS bare 2½. (Supplementet føjer en spalte til med lidt udfyldning af de gamle artikler, bl.a. under *Filosofi* 2 en henvisning til HolbO, og en ny afledning og ny sammensætning).

3) *filosofi som (grundlag for) levelære, livsfilosofi; summen af en persons filosofiske kundskaber el. lærdom; personligt tanke-system, livsanskuelse.* I Callundborg man nu slig Tapperhed kun laster, | Og slig Philosophie kun under Bencken kaster *Paars* 224. I Digt Philosophie genie man ikkun leeder (1728: Thi der i (: i digtekunsten) Mennisk-Geist og Hierne meest fremskinner) *Skiemt D2v. Hh II 447(ms)* (se u. grimacieux og jf. citater u. Kaabe 1.3). omsorg for legemets conservation, er efter den Nordiske philosophie, at være sin appetit hørig og lydlig, at drikke et gott glass vin til sine 4 à 5 retter mad (*osv.*) **Hh II 479(ms)*. ægte og uægte philosophie **ib. II 448(marg)*. saadant Levnet (: *bondelevned*) er en practisk Philosophie *Ep I 273*. Man seer saaledes, at af Philosophie alleene liden Trøst kand hentes for Alderdommen ... Den eeneste Trøst derfor tages af Religionen *ib. V 216*. || *prægnant: (livsholdning, optræden præget af) modenhed, visdom, selvbeherskelse, foragt af verdslige goder o.l. man ham (: Paars) ey skielve saae, | Men som en-Scipio igiennem Folcket gaæ. | O een Philosophie! Paars 308. Sat I A2v (se u. halv 2.3).* Jeg philosopherer, naar jeg haver liden Helbrede; er kied af Verden, naar hun er kied af mig, saa at min Philosophie mine Dyder ingensteds have hiemme *Skiemt* (2v. Slig Tidende skal ald Philosophie fordrive, | Saa Hierte-Sorg til Hævn skal strax forvandlet blive *Mel II 1. (samtalen ml. kong Harald og Find Arnesen)* giver ogsaa tilkiende Kongens store Generositet og Philosophie i at foragte og med Kaaldsindighed at høre paa en gammel Mands haarde og bitre invectiver *DHI 172*. Hvis nogen nærmer sig videre til det, som man kalder philosophie, og vender Verden Ryggen, skeer det gemeenligen efterdi Verden har vendet ham Ryggen først, saa at Han philosopherer par force og udaf bitterhed *Hh II 487(ms)*. vil man søge efter Philosophie og Kaaldsindighed, da vil man forgieves lede derefter udi lærde Societeter og geistlige Forsamlinger *MTkr 296*. Dyd og Philosophie *Ep II 206. Philos II 1.*

2) (jf. *Filosof I slutn.; især spøg.*) om en lægmands tanke "system", summen af hans livserfaring. Det at holde sin Kristendom borte fra sin Filosofi og omvendt, er jo dog et latterligt Husraad. *JLange. (Brandes. XIV. 417)*. det indgaar ikke som led i min filosofi!

Fig. 2.

Den her og i det foregående afsnit foretagne, indrømmet: let selvpromoverende sammenligning med ODS viser at specialordbogen kan have betydning ikke blot for Holbergspecialisten og Holbergfilologien, men en videre lingvistisk, sproghistorisk værdi. Holbergs forfatterskab spænder over hele den første halvdel af det 18. århundrede, han var produktiv inden for en række forskellige genrer, hver med sine krav til sprog og stil. I danske sproghistoriske fremstillinger har Holberg ligefrem givet navn til overgangsperioden mellem ældre nydansk og nyere dansk: Holbergtiden 1700–50, se Skautrup (1953), med lidt andre årstal Dahlerup (1921). Det er

måske nok en diskutabel periodisering, men under alle omstændigheder vil den grundlæggende analyse af en hovedforfatters sprog der er fremlagt i ordbogen, styrke kendskabet til periodens sprog i det hele taget, jf. Lindegaard Hjorth (1990) der fremhæver ordbogens betydning også som periodeordbog for tidsrummet fra begyndelsen til midten af det 18. århundrede. Det kan så diskuteres hvor repræsentativ Holberg er for periodens sprog. Han dækker selvfølgelig ikke hele spektret. Ved læsning af tidens andre forfattere vil man uundgåeligt støde på talrige ord og udtryk som ikke er registreret i HolbO, men jo i ODS. Og det er vigtigt at vide at de analyser der gives i ordbogen, ifølge sagens natur er strengt korpusbaserede, det er kun Holbergs dokumenterede brug der beskrives. Definitionerne fx kan derved i nogle tilfælde godt blive for snævre eller ikke dækkende for periodens og andre forfatteres sprog, jf. Holmberg (1990:182).

Træk af mikrostrukturen

Artiklerne i HolbO indeholder de samme oplysningstyper som en ODS-artikel, dog med et par undtagelser og med lidt forskellig vægtning og udformning. Udtaleoplysninger er af gode grunde ikke medtaget. Dog kan skansionen i versbelæg give anledning til bemærkninger om trykforhold som i nogle tilfælde afviger fra moderne dansk (*Skoemager* med tryk på anden stavelse, svarende til udtalen i norsk). Historisk-etymologiske oplysninger er normalt heller ikke medtaget, men gives dog undertiden fx ved selvdannede ord som det i Paars bevidnede *Rumposcopie* der ligger inden for den lokale kloge kones kompetenceområde. Af brugsmarkører findes der når vi sammenligner med den rige flora i ODS, kun et begrænset antal. Således en række traditionelle stil- og teksttypemarkører som det kan være rimeligt at operere med i en synkron historisk ordbog af denne art: *dagl.*, *højtid.*, *poet.*, henholdsvis *bibl.*, *jur.*, *relig.*, ”evaluative ” eller pragmatiske (jf. den fintmaskede systematik i NLO) markeringer som *foragt.*, *iron.*, *nedsæt.*, *spøg.*

Ordbogen giver hvor der er materiale, som allerede nævnt meget fylde formkataloger i artikelhovedet. Alle ortografiske former og varianter, på enkelte detaljer nær, registreres. Altså en mere udførlig praksis end i ODS som hovedsagelig medtager varierende stavemåder for så vidt de er udtryk for noget lydligt relevant. Selve lemmaformerne er ikke normaliserede, bortset fra majuskler i substantiver og visse diftongnotationer og bindestreg i sammensætningsrækker. De er fastsat på baggrund af formernes

indbyrdes frekvens i det samlede materiale. Ofte et broget billede, en fast norm eksisterede som bekendt ikke på Holbergs tid, og han efterlyser selv normerende indgreb på dette område. Skriftbilledet afviger undertiden markant fra det nu autoriserede, og i en række tilfælde har redaktionen – som en særlig læserservice – indsat de moderne former i skarp parentes for at gøre opmærksom på at ordet findes hos Holberg men blot med en anden stavemåde end den nugældende. Også de vekslende former i nominal- og verbalbøjningen er der gjort udtømmende rede for, så vidt muligt.

Men hovedsagen i den enkelte ordbogsartikel er selvsagt som ved ODS den semantiske analyse og det tilhørende belægsmateriale. Jeg skal gå lidt nærmere ind på tre kardinalpunkter her: betydningsopstilling, definitionspraksis og citatvalg.

Indledningsvis kan man vel sige at specialordbogen mht. betydningsanalysen og definitionsarbejdet har den fordel fremfor de store historiske diakrone ordbøger eller en historisk samtidsordbog som ODS at det er én bestemt forfatters sprog der er i fokus. Med basis i det begrænsede materiale og med baggrund i den efterhånden vundne fortrolighed med netop denne forfatters sprog vil det ofte være muligt at bore lidt dybere og formulere eventuelt lidt mere præcise og detaljerede betydningsanalyser end i de store almenordbøger, hvor grupperinger og definitioner skal dække over flere forskellige forfatters og en længere periodes måske ikke helt ensartede sprogbrug.

Hvad angår betydningsopstillingen, fastslås det i ordbogens redaktionsregler at ODS følges hvor det er praktisk og rimeligt, men ”ikke sjældent” kan der blive tale om en enklere og for Holbergs sprog mere adækvat opstilling som så følges. HolbO er som en synkron historisk ordbog ikke på forhånd bundet til den konsekvent etymologisk-historiske opstilling som ODS og andre store historiske ordbøger naturligt benytter, altså typeeksempel *læse* med den oprindelige, nu dialektale betydning ’samle’ først. De fleste forfatterordbøger anlægger vistnok her et systematisk-synkront synspunkt og sætter den almindelige betydning først uden hensyn til etymologien. I HolbO ses begge fremgangsmåder. Der er både eksempler på en betydningsrækkefølge hvor den etymologisk oprindelige betydning er skudt tilbage i artikelstrukturen. Således adjektivet *kiøn* med den oprindelige betydning ’fortrinlig, dygtig’ som nr. 2 i hierarkiet efter den almindelige betydning ’smuk’. Eller verbet *spilde* hvor betydningen ’lade noget falde uforvarende’ er sat i spidsen, før den oprindelige betydning ’ødelægge’. Men altså også eksempler på at ODS-opstillingen følges. Fx substantivet *Felt* med den oprindelige betydning ’åben mark, åbent terræn’ først, før den almindelige betydning ’slagmark, krigsskueplads’. Opstillin-

gen er i øvrigt som i ODS hierarkisk med maksimalt (i de store artikler) fem niveauer.

Om definitionerne: For HolbO som for andre historiske ordbøger vil det være naturligt at anlægge lidt andre definitionsstrategier end samtidsordbøgerne, herunder de store nationalordbøger, der kombinerer en beskrivelse af samtids sproget med en beskrivelse af et større eller mindre stræk af de foregående århundreders sprog. En forklaring, eksplicitering af en række almindelige ordbetydninger således som den praktiseres i disse, vil kunne spares – og ville vel virke pedantisk overflødige – i de tilfælde hvor der er eller synes at være fuld kongruens mellem det beskrevne sprogstadium og beskrivelsens samtidsprog. I HolbO's definitionsvokabular indgår ligesom fx i Kalkar (1881ff.) som hyppigt benyttet term 'i nuv. bet.' Den ifølge principperne obligatoriske analytiske definition i ODS af et konkret som fx *Blæk* 'sort væske til at skrive med' er ved det tilsvarende lemma i HolbO *Blek* simplificeret til: 'i nuv. bet.: blæk'. Ved substantivet *Blod* angiver HolbO blot som første betydningsmoment – i modsætning til følgende specielle anvendelser – 'i nuv. egl. bet.' (og ikke noget om 'den røde væske der fra hjertet strømmer gennem årerne osv.'!).

HolbO benytter sig her – jeg bør nok tilføje: uden strengt gennemført konsekvens – af forskellige defineringsmodeller. Som historisk ordbog kan den som tidligere foreslået kategoriseres som en internt bilingval ordbog. En definition kan derfor i givet fald bestå i en gengivelse i eller oversættelse til moderne sprogform af sproghistorisk afvigende former, på samme måde som Kalkar fx har *vavn* 'vand'. Således fx *Flue-Smække* 'fluesmækker', *Krybe-Skytter* 'krybskytte', *Peruk*, *Peruqve* 'paryk', eller med forudgående præcisering: *Basune* 'i nuv. bet.: basun', *Skioldpadde* 'i nuv. bet.: skildpadde'. Ved blot ortografisk afvigende lemmaform (som ved det tidligere nævnte *Blek*): *Fløjel* 'i nuv. bet.: fløjel', *guul* 'i nuv. bet.: gul'. Ved lemmaer med ubetydelige ortografiske afvigelser fra moderne sprog gives også som ved identiske former hyppigt blot definitionen 'i nuv. bet.' Hovedsynspunktet har altså været at undgå eller begrænse definitionerne af almindelige ordbetydninger, og termen 'i nuv. bet.' anvendes, med forskellige modifikationer, både i de mindre monoseme artikler som eneste definition og i de større artikler med polysemantisk struktur, hvor der skal skelnes mellem betydningerne. Her benyttes også andre former for korte antydningdefinitioner: 'i egl. bet.', 'i alm. bet.', modsat videre anvendelse, overført eller billedlig brug osv. – En hyppigt anvendt form er en kort præcisering ved præpositionen *om*. Således styrende betegnelse for genus proximum eller overbegreb, i almindelige "skrabede" definitioner som 'i nuv. bet., om blomsten, (hus)dyret, (rov)fuglen, frugten, insektet, køkken-

redskab' osv. (artiklerne *Rose, Geed, Rotte, Stær, Ørn, Mandel, Flue, Gryde*). Styrende betegnelse for agens eller anden kort angivelse af betydningsfelt, som fx ved verbet *synge*: 'i nuv. alm. bet., om mennesker' (bet. 1; bet. 2: 'om fugls lydfrembringelse', bet. 3 'overf., billedl.'), adjektivet *suur* 'i nuv. bet., om (smagen af) spise og drikke' (bet. 1, bet. 2 'overf.'). – I øvrigt anvendes traditionelle definitioner, parafrase og/eller synonyme hele vejen hvor det er nødvendigt eller hensigtsmæssigt for præcisering eller differentiering af de opstillede betydninger og for belysningen af den særlige brug hos Holberg.

Definitionerne kan være udbygget med informationer af encyklopædisk karakter, oplysninger om sagforhold som ikke er en nødvendig integreret del af selve betydningsbestemmelsen. For en historisk forfatterordbog kunne det være en nærliggende opgave at formidle videre oplysninger om datidige forhold, den omgivende tingsverden, kulturelle forhold, skik og brug osv. Oplysninger af denne art fremtræder på forskellig måde i HolbO's spalter. Som parentetisk tilføjelse til definitionen, fx ved *Navne-Dag* (jf. ODS): 'den dag som i almanakken bærer et (helgen)navn der svarer til en persons døbenavn (navnedagen festligholdtes på linje med fødselsdagen, og man modtog gaver og gratulationsvers).' Indgående i definitionen som fx ved den udførlige beskrivelse af en del af mandsdragten i artiklen *Kiole* (bet.1) eller ved redegørelsen for tidens møntforhold i artikler om *II.Mark* (bet. 2.1), *Rigsdaler* og *Skilling* (bet. 1). Men der er ikke givet en nærmere beskrivelse af fx bærestole eller – med det almindelige ord – *Portechaiser*. Det sidste ord defineres blot 'bærestol, især af den i København på Holbergs tid (som offentligt transportmiddel) brugte type.' Her som i andre tilfælde udbygges definitionen med henvisning til relevant faglitteratur, med E.C. Werlauff: *Historiske Antegnelser til Holbergs atten første Lystspil* (1858) eller O. Nielsen: *Kjøbenhavn paa Holbergs Tid* (1884) som hyppigt benyttede kilder, eller til samtidige relevante kilder, fx ved ordet *Sneemoes*, en slags flødeskumsdessert, til *En høyfornemme Madames Kaagebog* fra 1710, hvor man får en samtidig opskrift på herligheden.

Det der fylder mest i artiklerne, er naturligvis eksempelstoffet. Her har der været tale om en nødvendig selektion, jf. HolbO's status som *selektiv thesaurus*. Udnyttelsesgraden totalt af de anslået godt 400.000 citatsedler ligger vel på ca. 50 %. Citaterne er opstillet kronologisk inden for de enkelte betydningsgrupper, dvs. fra Introduction til Europahistorien og Natur- og Folkeretten over Paars, Skiemtedigtene, komedierne og de store historiske værker til Moralske Tanker og Epistlerne. Der præsenteres, hvor der foreligger materiale, et skønsomt udvalg fra de forskellige teksttyper,

dog med prioritering af de kendte litterære tekster, specielt komedierne. Normalt gives der ikke i artiklerne eksplicitte oplysninger om omfanget af den citatmængde der har stået til rådighed, eller om selve selektionsprocessen. Kun i sjældnere tilfælde angives det om der findes andet materiale end det citerede. Den slags angivelser kendes jo fra andre forfatterordbøger. Den store Saxo-Ordbog (Blatt 1957, se nedenfor) sætter fx asterisk foran de lemmaer hvor det foreliggende materiale, i dette tilfælde en fuldstændig konkordans, ikke er fuldt udnyttet, og i givet fald præciseres det yderligere med et "etc." eller "al." (alii loci) i de enkelte artikelafsnit hvor der er udskudt materiale. Frekvensangivelser kan forekomme i HolbO ("ordet er sjældent hos Holberg", "forekommer kun anførte sted" o.l.), men normalt må man altså stiltiende slutte at materialet ved alle sjældnere eller specielle ord og vendinger vil være fuldt udnyttet. Det er et punkt hvor HolbO's praksis eventuelt kan diskuteres (Holmberg 1990:182).

Om citaternes ydre form kan det være værd at nævne den tilstræbte akribi i gengivelsen af de gamle tryk. Der tages her også højde for originalernes antikva-markeringer af fremmedord og (fremmede) navne, latinske citater m.m. i brødskriftens fraktur. Antikvaen gengives i HolbO, som de meddelte prøver viser, med spatiering. Markeringen er vigtig og sprogligt interessant da den jo indicerer om et nu for os almindeligt ord i samtiden har haft et decideret fremmedordspræg (fx *Idée, moderne, puur*).

Citaterne er endvidere filologisk behandlet i den forstand at der for det første registreres forekommende varianter i senere udgaver og optryk. Alle ændringer i den sproglige udformning, fx udskiftning af fremmedord, ændring eller regulering af bøjningsformer, til en vis grad også ortografiske ændringer er registreret i de enkelte citater. Ordbogen har til dette formål selv ladet fremstille et variantapparat, mere omfattende end det som var påbegyndt men ikke fuldført ved udgaven af *Samlede Skrifter*. Endvidere påføres citaterne specielt fra sagprosaen ofte oplysninger om kildeforhold. Som historisk forfatter arbejdede Holberg meget med kilder og forlæg, og hans fremstilling kan være præget af dette. Små kildestudier kunne således blive en opgave eller forpligtelse for redaktionen. Dels for i tvivlstilfælde at søge at fastlægge betydningen af en given passus, dels for at fastslå om en måske påfaldende ordbrug hos Holberg skyldes afsmitning fra en benyttet kilde. I sjældnere tilfælde kan derved afdækkes rene lapsus eller oversætterfejl: I Kirkehistorien beskrives en ejendommelig dåbspraksis hvor børnene får "Olie paa Brystet og Fløde paa Hovedet". Det viser sig at den fransksprogede kilde til den pågældende passage har ordet *crème* 'salvingsolie', i skyndingen opfattet som *crème* 'fløde'! (artiklen *Fløde* bet. 1, jf. Hansen/Eegholm-Pedersen 1972).

Udblik og sammenfatning

Holbergordbogen er den hidtil eneste så omfattende specialordbog til et dansk eller nordisk forfatterskab. Den nærmeste lokale parallel man kan nævne, hører ikke under nordistikken, men til den hjemlige latinske middelalderfilologi. Det er Saxo-Ordbogen (Blatt 1957), en sværvægter på 890 store tættrykte 57-linjers spalter. Den bygger på fuldstændigt konkordansmateriale og giver bortset fra højfrekvente ord og betydninger udtømmende henvisninger, med redegørelse for konstruktioner og kollokationer, eventuelt belyst ved ganske korte citatsnit. Dette er altså et (enestående) eksempel på en nordisk fuldstændig forfattertesaurus.

I den flittigt citerede oversigtsartikel af Mattausch (1990) nævnes en række eksempler på større europæiske forfatterskabsordbøger. Genren er mindre udbredt i de nyere filologier end i den klassiske, hvor det jo er et hævdvundet arbejdsredskab. Den har i anden halvdel af det 20. århundrede især været dyrket i russiske og østeuropæiske sprogområder. Vi har her fler- eller manglebindsordbøger til centrale 1800-tals forfattere som Pusjkin (I–IV, 1956–61), Mickiewicz (I–XI, 1962–83), Petöfi (I–IV, 1973–87), alle de nævnte eksempler på (fuldstændige) tesaurusordbøger. Inden for det vesteuropæiske sprogområde står som et ganske vist kun påbegyndt monument den store *Goethe-Wörterbuch*, hvis første bind (1308 spalter, dækkende bogstav A) kom i 1978. Der foreligger indtil nu kun 3½ bind, fra A til *Grund*, så det tegner til at blive et flere generationers projekt. Til gengæld må man sige at ordbogen sætter en ny og fornem standard for tesaurusordbogen (her den selektive tesaurus), det vil blive og er allerede et hovedværk inden for forfatterleksikografien, hyppigt citeret i den metaleksikografiske litteratur. Korpus opgives til over 3 mio. (3.200.000) citatsedler, og man kan også udnytte et par eksisterende værkordbøger. De enkelte artikler indeholder en fylde af citater med meget generøse kontekstsnit og belyser udførligt og detaljeret Goethes brug af ordet i forfatterskabets forskellige faser og genrer. Der er selvsagt tale om et meget ressourcekrævende projekt. Den institutionelle ramme er tre videnskabelige akademier, staben er på hen ved en snes redaktører osv. Og som følge af det meget ambitiøse anlæg vil ordbogen i mange år altså kun foreligge som torso. – Det er, som det fremgår, en ordbog efter en helt anden målestok end den gamle etbinds selektive ved Paul Fischer (1929). Også sammenlignet med det kendte og dygtige pionerarbejde inden for de moderne sprogs forfatterleksikografi Alexander Schmidts Shakespeare-tesaurus (1874–75 og senere udgaver).

I en helt anden og meget beskednere målestok er også den eneste for-

fatterordbog fra nordisk sprogområde som er medtaget i Mattauschs udførlige bibliografi, Ibsenordbogen (Iversen 1958). Den blev udarbejdet i forbindelse med og skulle indgå som sidste bind i den store *Hundreårsutgave* (I–XXI, 1928–57) og var følgelig underkastet strenge omfangsrestriktioner. Hele ordforrådet er medtaget, og den rubriceres ligesom Schmidt (1874–75) og *Goethe-Wörterbuch* under den selektive tesaurusstype; men den redaktionelle ramme er her meget sparsom, der er normalt ingen definitioner og ingen betydningsinddeling i de større artikler, og de knapt tilmålte citater i de i alt 1194 spalter er ofte hårdt beskåret. – Som et yderligere eksempel inden for nordistikken kan man nævne den allerede omtalte svenske Bellmanordbog (Larsson/Hellquist 1967). En mindre, men inden for sit emne udtømmende specialordbog. Som værkordbog hører den til tesaurus-typen, den fuldstændige tesaurus. Alle forekomster af de enkelte lemmaer (i de forskellige former) registreres, med undtagelse af et par højfrekvente ord, og ordbogen giver i en bred leksikografisk form med et fyldigt citatudvalg en fuldstændig kommentar til tekstgruppen. Alle vanskelige steder tolkes og drøftes med henvisning til sekundærlitteraturen, og de særlig bellmanske sprog- og stiltræk kommenteres indgående.

Inden for forfatterleksikografien er det i øvrigt i dag især konkordanser og indekser der er den fremherskende type, frem for betydningsordbøger. Edb-teknologien har som bekendt givet helt nye muligheder for at opdyrke specielt denne type. Lad mig her kort nævne et par eksempler, jf. i øvrigt Hanon (1990), Haugen (1984), Sappler (1990). Et relativt nyt eksempel inden for nordisk sprogområde er det Ibsenindeks som nu kan lægges ved siden af den omtalte skræbete Ibsenordbog (Noreng ofl. 1987). Indekset giver fuldstændige statistiske oplysninger om alle ords (også formordenes) frekvens, totalt og i de enkelte tekster, altså i hvert af de dramatiske arbejder og i digtene som samlet gruppe. Til grund ligger tidligere udarbejdede lemmatiserede og homografseparerede konkordanser til de enkelte tekster, tilgængelige på mikrofiche. – Et omfattende indeks- og konkordansarbejde inden for dansk forfatterleksikografi er den store Kierkegaardkonkordans og -indeks der blev udarbejdet af et canadisk forskerhold i begyndelsen af 70'erne (McKinnon 1970–73). Konkordansen i bind 2 er dog selektiv idet den kun medtager alle forekomster af såkaldte nøgleord hos Kierkegaard, indekset i bind 3 udelukker også de mest frekvente ord, dvs. principielt ord med mere end 500 forekomster, dog med visse vigtige undtagelser. Som et tidligt edb-pionerarbejde, her til dansk 1700-tals litteratur, står Ewaldkonkordansen (Horsdal 1976), en konkordans i den enkleste form uden lemmatisering, såkaldt *råkonkordans*. – Helt tilbage fra 1960'erne er et af de kendteste nyere vesteuropæiske konkordansarbejder, den store Shake-

spearekonkordans (Spevack 1968–70). Den giver både komplette ordindekser til de enkelte tekster (og inden for disse til hver af de optrædende personer!) (bind I–III) og en fuldstændig konkordans til hele forfatterskabet (bind IV–VI), også denne en råkonkordans uden lemmatisering.

Det er givet at konkordanser og indekser kan levere et fremragende materiale for sproglige og stilistiske tekststudier, studiet af en forfatters sprog og stil. Et nærliggende eksempel har vi i Harald Norengs stofmættede indledning til det nævnte Ibsenindeks. Den bearbejdelse af stoffet som her er foretaget, giver mulighed for en præcis beskrivelse af udviklingslinjer, konstans og fornyelse i Ibsens sprog. Gennem de opstillede frekvenslister kan man se karakteristiske forskelle i ordforråd i de tidligere og senere dele af forfatterskabet. Man kan sammenligne frekvensranglister for de enkelte værker og for hele forfatterskabet med tilsvarende tal for andre forfattere osv. Her kommer HolbO i nogen grad til kort. En tilsvarende præcisionsbeskrivelse kan ikke foretages i eller ud fra en ordbog som HolbO der bygger på et begrænset excerperet materiale. Hvor det er muligt, siger vi også noget om fordelingen af de enkelte former eller ord inden for forfatterskabets helhed, se fx. verberne *forliebe* og *forelske*, hvoraf det sidste kun forekommer i de senere skrifter. Men eksplicitte redegørelser for frekvensforhold er som allerede nævnt ikke hyppigt forekommende. Det ideelle må være en kombination af konkordans og ordbog, som det også tidligere er realiseret både i de gamle og nyere filologier. Ved forfatterskabsordbøger der som HolbO arbejder med meget omfattende tekstkorpora hvor fuldstændige konkordanser vanskeligt kan komme på tale, vil det ligge nær at fremstille konkordanser til udvalgte og centrale dele af tekstmassen.

Konkordanser og indekser er særdeles nyttige og nødvendige arbejdsredskaber. Men de kan ikke erstatte eller overflødiggøre de egentlige ordbøger, de betydningsbeskrivende ordbøger. De sidste giver alt det som ligger uden for de førstes område: de semantiske analyser, det teksteksegetiske arbejde, en flersidet sprogbeskrivelse som også har sin værdi for det almindelige historiske sprogstudium. HolbO kan kun applaudere når Mat-
tausch (1990:1558) afslutningsvis fremhæver værdien og nødvendigheden af "leistungsfähige Autoren-Bedeutungswörterbücher"! Helt på linje hermed er Wiegand (1986:168) i sit – lidt polemisk tilspidsede – "Plaidoyer für Bedeutungswörterbücher und gegen die Verselbständigung der Formwörterbücher". I dagens leksikografiske situation med den svulmende mængde af computergenererede formordbøger (konkordanser og indekser) ser han disses væsentlige funktion i forfatterleksikografien som et mellemprodukt i arbejdet med de egentlige, betydningsbeskrivende ordbøger.

Men lad os resumere og konkludere: HolbO er som indledningsvis nævnt et produkt af den danske leksikografiske tradition således som den har manifesteret sig i *Ordbog over det danske Sprog*. Den store ordbog har på mange punkter tjent som forbillede for specialordbogen, både hvad angår den redaktionelle praksis og grundlæggende analyser af enkelte lemmer. Til gengæld kan specialordbogen med den indgående beskrivelse af en hovedforfatters sprog i en række tilfælde supplere og udfylde nationalordbogens beskrivelse af den pågældende periodes sprog. Typisk ved udfyldning af lakuner i den store ordbogs lemmalister eller ved mere detaljerede og nuancerede analyser af det fælles stof. – Som forfatterordbog giver HolbO en omfattende commentarius perpetuus til hele forfatterskabet, dog med særlig forpligtelse over for de vigtigste skønlitterære værker, specielt komedierne, med forklaringer af alle vanskelige ord og passager, bidrag til tekstkritik osv. Desuden med et stort antal rent encyklopædiske opslag i form af det medtagne proprie stof og de specielle fx kirke- og retshistoriske termer der er optaget fra sagprosaen, med fornødne forklaringer og kommentarer. Til den detaljerede sprogbeskrivelse tjener de omfattende analyser af det almindelige ordforråd, herunder de pladskrævende redegørelser for hele formordsinventaret, og ligeledes de detaljerede ortografiske og morfologiske oplysninger. – HolbO blev planlagt og udarbejdet før de moderne ordbogsteknikkers tid. Der har kun for en meget begrænset del af tekstgrundlaget (breve og aktstykker) foreligget konkordansmateriale. Men ordbogen bygger for de øvrige trykte værkers vedkommende på et omfattende excerperet materiale, og selvom ting uundgåeligt kan være overset, vil det krav om fuldstændighed i registreringen af ord, ordformer, betydninger og betydningsnuancer som stilles til denne form for tesaurusordbog, dog vistnok i det store og hele være honoreret.

HolbO er en specialordbog og også en ordbog for specialister, for Holbergfilologer, udgivere og oversættere, og sprogvidenskabsmænd, sproghistorikere, modersmålsforskere. Man kunne spørge: kan den bruges også af den "almindeligt interesserede" lægmand, den sprogligt interesserede, Holberginteresserede, Holbergliebhaber? Forhåbentlig, til en vis grad. Den sidste kategori af potentielle brugere bliver i hvert fald optimistisk inviteret indenfor i indledningen, hvor det hedder at redaktionen har søgt at kombinere det rent videnskabelige formål, sprogbeskrivelsen, og det oplysende, kommunikationsrelaterede, forfatterforklarende og -kommenterende, og også "har søgt at gøre artiklerne så lettilgængelige og almenforståelige som muligt, på linje med fremstillingen i *Ordbog over det danske Sprog*." Formuleringen her er Aage Hansens. Jeg véd at han lagde vægt på denne side af sagen, her som i sine egne publikationer. Man kan vel også sige at fler-

tallet af opslag (som fx *Philosophie*-artiklerne) ikke skulle byde på uoverstigelige problemer for den ikke trænede eller professionelle bruger – bortset rigtignok fra enkelte ikke umiddelbart forståelige forkortelser. Men ordbogen rummer også vidtløftige analyser og beskrivelser som udpræget er for de meget avancerede brugere, typisk i de store formordsartikler. Den frembyder på den måde et Janus-ansigt, og det kan vel ikke være anderledes i en ordbog af denne art. Det samme kan også siges om de store nationalordbøger.

I den europæiske forfatterleksikografi vil *Holberg-Ordbog*, trods mangler og ufuldkommenheder, formentlig kunne forsvare en pæn plads i den i de nyere filologier stadig begrænsede mængde af store forfatterskabsordbøger – men jo et stykke under Goetheordbogens niveau!

Litteratur

Ordbøger

- Blatt, Franz 1957: *Saxonis Gesta Danorum. Tomus II. Index verborum*. Kbh.: DSL, Munksgaard (Tomus I v. J. Olrik og H. Ræder, 1931).
- Burchfield, R.W. 1972: *A Supplement to the Oxford English Dictionary*. Edited by R.W. Burchfield. Oxford: At the Clarendon Press, Vol. I A–G Introduction.
- Fischer, Paul 1929: *Goethe Wortschatz*. Leipzig: Emil Rohmkopf Verlag. *Goethe-Wörterbuch*. Hrsg. v. der Akademie der Wissenschaften der DDR (der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften), der Akademie der Wissenschaften in Göttingen und der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz. I ff. 1978 ff.
- Horsdal, Marianne 1976: *Konkordans over digte af Johannes Ewald*. Odense Universitetsforlag.
- Iversen, Ragnvald 1958: *Ibsen-Ordbok. Ordforrådet i Henrik Ibsens samlede verker*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre danske Sprog*. I–V. 1881–1918. (Optryk I–VI. 1976. Kbh.: Akademisk Forlag).
- Larsson, Carl og Magdalena Hellquist 1967: *Ordbok till Fredmans Epistlar*. Lund: Almqvist & Wiksell.
- McKinnon, Alastair 1970–73: *The Kierkegaard Indices*. I–III. Leyden: E.J. Brill.

- Nordisk leksikografisk ordbok* (NLO). Redigeret af Henning Bergenholtz ofl. 1997. Oslo: Universitetsforlaget.
- Noreng, Harald, Knut Hofland og Kristin Natvig 1987: *Henrik Ibsens ordsfatt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ordbog over det danske Sprog* (ODS). Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. I–XXVIII. 1919–56. Kbh.: Gyldendal. – *Supplement I–V*. 1991–2005.
- Schmidt, Alexander 1874–75: *Shakespeare Lexicon*. I–II. Berlin, London.
- Spevack, Martin 1968–70: *A complete and systematic Concordance to Shakespeare*. I–VI. Hildesheim: Georg Olms Verlag. (Étbinds-udgave: *The Harvard Concordance to Shakespeare*. 1973).

Øvrig litteratur

- Argetsinger, Gerald H. og Sven H. Rossel (overs.) 1990: *Jeppe of the Hill and other Comedies by Ludvig Holberg*. Southern Illinois University Press.
- Benson, Sven 1989: Ordboken över Holbergs språk. I: *Arkiv för nordisk filologi CIV*, 185–189.
- Bergenholtz, Henning og Vibeke Vrang 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E – H) og 3 (I – O). I: *LexicoNordica 12*, 169–187.
- Billeskov Jansen, F.J. 1988: *Perspektiver på Holbergordbogen*. DSL. Kbh.: C.A. Reitzel.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier 1907*, 65–78.
- Dahlerup, Verner 1921: *Det danske Sprogs Historie*. 2. Udg. Kbh.: J.H. Schultz.
- Dill, Christa 1959: Lexika zu einzelnen Schriftstellern. I: *Forschungen und Fortschritte 33*, 340–46, 369–75.
- DSL = Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København.
- Eegholm-Pedersen, Sv. 2004: Lidt Holbergfilologi. I: *Danske Studier 2004*, 42–60.
- Gundersen, Dag 1990: Norwegian Lexicography. I: *Wörterbücher 2*, 1923–1928.
- Hanon, Suzanne 1990: La concordance. I: *Wörterbücher 2*, 1562–1567.
- Hansen, Aage og Sv. Eegholm-Pedersen 1972: *Om Holbergordbogen*. Kbh.: DSL.
- Haugen, Eva L. 1984: *A Bibliography of Scandinavian Dictionaries*. New York: Kraus International Publications.

- Holmberg, Bente 1990: Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. I–V. I: *Danske Studier 1990*. 180–183.
- Lindegaard Hjorth, Poul 1990: Danish Lexicography. I: *Wörterbücher 2*, 1913–1922.
- Mattausch, Josef 1990: Das Autoren-Bedeutungswörterbuch. I: *Wörterbücher 2*, 1549–1562.
- Møller, Kristen 1959: *Leksikologi og leksikografi*. Kbh.: J.H. Schultz. *Samlede Skrifter= Ludvig Holbergs Samlede Skrifter*. Udg. af Carl S. Petersen. I–XVIII. 1913–63. Kbh.: Gyldendal.
- Sappler, Paul 1990: Der Index / Das Belegstellenwörterbuch. I: *Wörterbücher 2*, 1567–1573.
- Skautrup, Peter 1953: *Det danske sprogs historie*. III. Kbh.: Gyldendal.
- Tarp, Sven 2004: Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica 11*, 5–22.
- Wiegand, Herbert Ernst 1984: Prinzipien und Methoden historischer Lexikographie. I: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Hrsg. v. Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger. Erster Halbband. Berlin, New York (*Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1*), 557–620.
- Wiegand, Herbert Ernst 1986: Bedeutungswörterbücher oder sogenannte Indices in der Autorenlexikographie? I: *Kontroversen, alte und neue. Akten des VII Internationalen Germanisten-Kongresses Göttingen 1985*. Hrsg. v. Albrecht Schöne. Tübingen : Niemeyer. Bd. 3, 163-169.
- Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Hrsg. v. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand, Ladislav Zgusta. Bd. 1–3. 1989–91. Berlin, New York: Walter de Gruyter. (*Handbücher Zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5*).

Sv. Eegholm-Pedersen
fhv. redaktør
Kajerødvej 57,
DK-3450 Birkerød
sveep@get2net.dk

Satu Tanner

En dokumentation av det karelska språket

Karjalan kielen sanakirja 1–6, 1968–2005, sammanlagt VII–CVI och 3768 sidor. Utgivare för banden 1–6 är Finsk-Ugriska Sällskapet, nummer XVI i serien *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*, och från och med band 3 även Forskningscentralen för de inhemska språken, nummer 25 i serien *Koti-maisten kielten julkaisuja*.

Våren 2005 innebar en milstolpe för finländsk lexikografi. Då blev den omfattande karelska ordboken *Karjalalan kielen sanakirja* (Ordbok över karelskan) klar efter 50 år av aktivt arbete. Redaktörerna hade all anledning av vara stolta och nöjda, och på Forskningscentralen för de inhemska språken firade man tilldragelsen. Under hundra år har finländska forskare samlat in material och skapat ett stort arkiv över karelskan. Något motsvarande material finns inte i Ryssland och går inte längre att samla in. Forskare och språkvårdare har haft högt ställda förväntningar, och ordboken fyller också höga vetenskapliga krav. Den utgör en gedigen beskrivning av de karelska dialekterna och deras ordförråd.

Kulturellt har finnarna mycket mer gemensamt med svenskarna än med karelarna, trots att dessa talar ett mycket närbesläktat språk. Insamlingsresorna till den främmande kulturen har varit en upplevelse för insamlarna oavsett om de vistats i Karelen några korta sommarveckor eller en stor del av sitt liv. Ordbokens finska användare kommer att hitta nya betydelser av välkända ord.

Nedan presenterar jag kortfattat den karelska ordboken och dess långa historia – en historia som är präglad av Finlands historia och av landets forskningspolitik. Jag inleder med att diskutera termerna *språk* och *dialekt*, presenterar sedan de karelska dialektområdena och ägnar några ord åt finländarnas komplicerade och emotionella relation till karelarna. Därefter presenterar jag insamlingsarbetet, redaktörerna och det redaktionella arbetet. Slutligen går jag igenom artikelstrukturen och diskuterar vissa betydel-

seskillnader mellan finska och karelskan. Till sist finns en sammanfattning.¹

Det karelska språket och karelarna

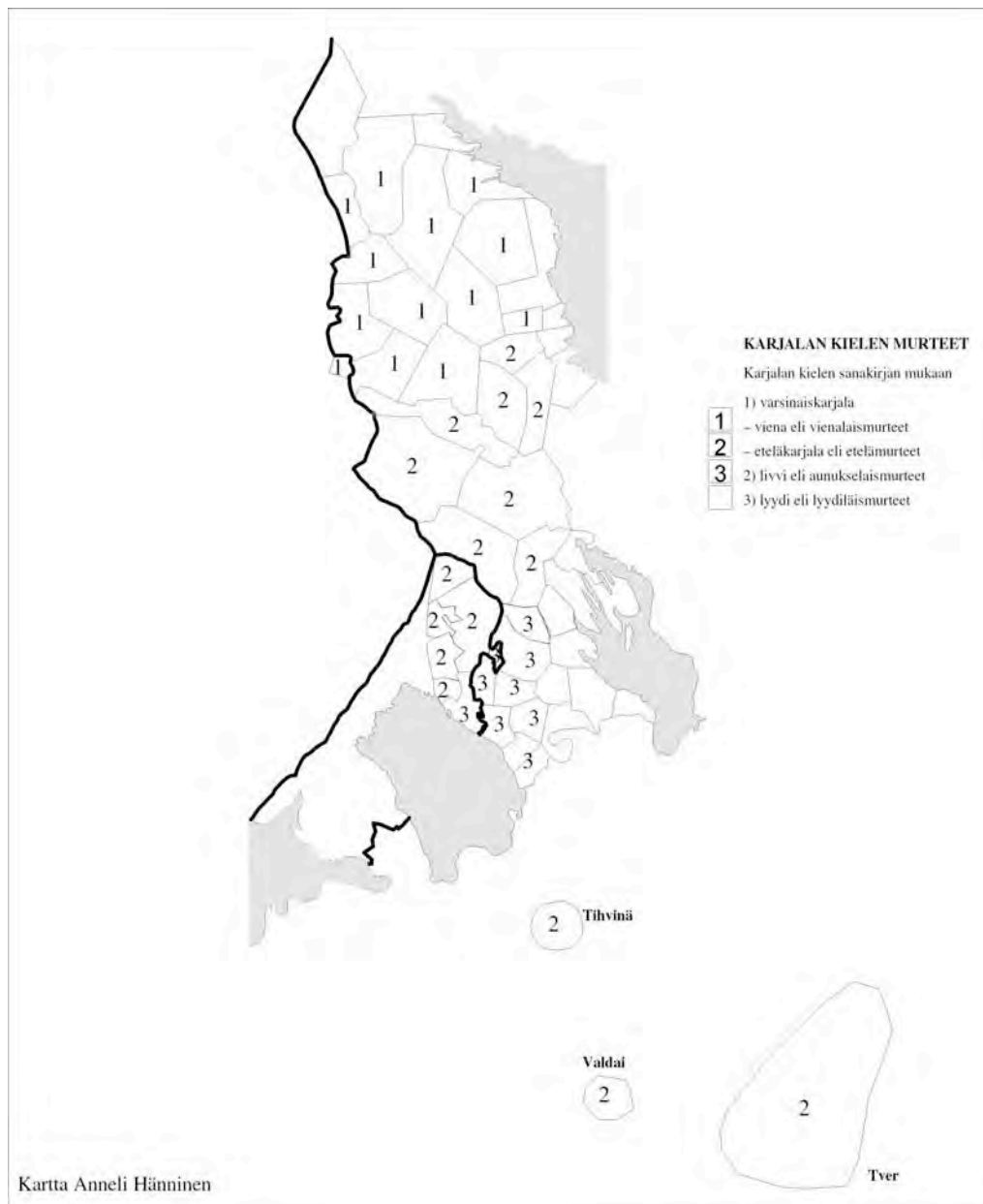
Karelska är det språk som är närmast släkt med finska. Det är svårt att dra en gräns mellan språk och dialekt; inte heller är användningen av termerna språk och dialekt konsekvent. Enligt Erkki Itkonen kan en skarp dialektgräns i själva verket vara en språkgräns. Vi kan tala om olika språk när talarna inte alls förstår eller har svårt att förstå varandras tal. Med detta kriterium kan vi se de östersjöfinska språken, alltså även finskan och karelskan, som olika språk. Orsakerna kan vara bland annat tradition och politiska och nationella omständigheter. Å andra sidan skulle man kunna utgå från att om det grammatiska systemet och ordförrådets uppbyggnad i huvudsak är lika, är det fråga om samma språk. I så fall är till exempel de östersjöfinska språken dialekter inom samma språk. Även utgående från denna fördelningsprincip kan det finnas gränsfall. (Itkonen 1966:106.)

Den karelska dialektkartan

Kartan på nästa sida visar utbredningen av de olika karelska dialekterna. På kartan syns både den gamla gränsen mellan Finland och Sovjetunionen (= Ryssland) och den gräns som drogs 1944 efter kriget. Gränserna visar hur stor del Finland måste avträda. Dialekterna i de avlägsna områdena Tver, Valdaj och Tihvin hör till de sydkarelska dialekterna.

Karelskan består av egentlig karelska, som delas in i nordkarelska och sydkarelska, olonetsiska och lydiska. Juho Kujola har redigerat en särskild ordbok över de lydiska dialekterna (*Lyydiläismurteiden sanakirja*. 1944. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX). Karelska talas av ungefär 100 000 människor. I Ryssland talas karelska framför allt på landsbygden; i tätorterna har ryskan trängt undan den. Karelska talas i Karelska republiken och i Murmansk-, Leningrad- och Tverområdena.

¹ Nina Martola har läst och gett många goda synpunkter på denna artikel. Ett stort tack till henne.

De karelska dialekterna enligt den karelska ordboken: egentlig karelska: nordkarelska dialekter (de områden som är utmärkta med 1) och sydkarelska dialekter (de områden som är utmärkta med 2) samt olonetsiska dialekter (de områden som är utmärkta med 3).

FIGUR 1. Karta över de karelska dialekternas utbredning.

De nordkarelska dialekterna är de nordligaste dialekterna och de som mest liknar finskan. Dialektområdet sträcker sig till Vita havet i norr. De syd-

karelska dialekterna talas söder om Vitahavskarelen. När freden i Stolbova slöts 1617 efter det svensk-ryska kriget fick Sverige-Finland nya områden av Ryssland. Staten började omvända den ortodoxa befolkningen i de erövrade områdena till lutherdomen. Invånarna i by efter by flydde över gränsen till Tver i det inre Ryssland, ungefär 200 kilometer nordväst om Moskva, och till Tihvin och Valdaj. Den karelska landsbygdsbefolkningen i Tverområdet har bevarat sitt språk förvånansvärt bra i nästan 400 år i en miljö med ett totalt annorlunda språk. I Tihvinområdet behärskar man karelska någorlunda, medan språket nästan har försvunnit i Valdaj. I Tverområdet räknar man med ungefär 15 000 karelare; i början av 1920-talet var de troligen tio gånger fler. Att karelarna har minskat så snabbt beror bland annat på att de har utsatts för nationellt förtryck eller tvångsförflyttats. En annan orsak är att många karelare skrev sig som ryssar för att det var fördelaktigare.

Olonetsiska dialekter talas nordost om Ladoga. De är i dag de mest livskraftiga av de karelska dialekterna. Först under de senaste årtiondena har det pågått en dialektstrid om vilken dialekt som skall ligga till grund för skriftspråket. I exempelvis Finland rasade striden redan på 1800-talet. Olonetsiskan, som är den mest inflytelserika dialekten och har de bästa förutsättningarna att utvecklas, påverkar skriftspråket allra mest. De olonetsiska dialekterna skiljer sig mest från de finska dialekterna.

På finska sidan har det funnits små karelska byar i Suomussalmi och Kuhmo socknar i Kajanaland. I Hietajärvi och Kuivaniemi har man talat nordkarelska. Före kriget talade de ortodoxa invånarna i Ilomants, Suojärvi, Korpiselkä och Suistamo sydkarelska. I dessa socknar talade lutheranerna finska. De karelare som i dag bor i Finland evakuerades tillsammans med den övriga finländska befolkningen från de områden som Finland måste avträda efter det senaste kriget.

De evakuerade och i synnerhet västfinländarna skilde sig mycket ifrån varandra i fråga om vanor och karaktärsdrag. Under de första åren tyckte man att karelarna hade underliga vanor, och det var inte heller alltid lätt för dem att anpassa sig. Några familjer flyttade till Sverige. I dag är antalet karelsktalande i Finland ungefär 5 000. En del av de evakuerade och deras barn behärskar språket.

Finlands inställning till Karelen och det karelska språket har varit traumatisk. Det har alltid funnits finländare som ansett att Karelen hör ihop med Finland och att karelskan är en finsk dialekt. Under det senaste århundradet försökte man två gånger befria karelarna från ryssarna med

vapen. Det var folkresningar i Olonets och Vitahavskarelen 1918–1922. Efter det finska inbördeskriget deltog inofficiella finländska trupper i folkresningarna. De tågade in i Olonets och Vitahavskarelen med katastrofala följder.

Under mellankrigstiden verkade de chauvinistiska Akademiska Karelsällskapet (AKS) och Fosterländska folkrörelsen (IKL). På 1940-talet försökte man på nytt skapa ett Storfinland med vapen. Under fortsättningskriget gick armén över gränsen mellan det självständiga Finland och Sovjetunionen. De intagna områdena måste dock återlämnas.

Materialet till karelska ordboken

Kalevala (1835), som Elias Lönnrot samlade och gav ut, byggde framför allt på karelska folkdikter. Under den s.k. karelianismens tid studerade folkdiktsforskare, språkforskare och etnologer det karelska. Författare, kompositörer och konstnärer åkte till Karelen för att få nationalromantiska upplevelser. I samlingsverket *Suomen Kansan Vanhat Runot*, som består av 34 band med folkdikter, utgör de karelska dikterna tio tjocka band: fyra band från Vitahavskarelen, ett från Olonets, Tver och Novgorod och fem från Gränskarelen och Nordkarelen. Alla dikttexter har ändå inte kunnat användas i dialektordboken, eftersom samlarna inte i första hand har tänkt på språket.

Det finns få publicerade undersökningar om själva språket. De mest betydande och pålitliga är verk av Arvid Genetz, Juho Kujola, Eino Leskinen och Pertti Virtaranta.

Materialet till den karelska ordboken baserar sig på det material som finländare samlat in. Över 40 finländska forskare har under en period på över hundra år samlat in material främst från det ryska område som ligger närmast den nuvarande finska gränsen. Den huvudsakliga organisatören för insamlingarna är Finska litteratursällskapet (grundat 1831), som har beviljat insamlingsstipendier till forskare och längre hunna studenter. Huvudredaktören för ordboken Pertti Virtaranta skrev en hundra sidor lång, intressant inledning till det första bandet. I den presenteras verkets historia, materialsamlarna och olika skeden i ordboksarbetet, och dessutom ges användarna instruktioner.

Det första pålitliga materialet om karelska dialekter samlades in av professorn i finska språket och litteraturen, senare finsk-ugrisk språkforsk-

ning, Arvid Genetz (1848–1915), som 1867–1872 och 1876 gjorde fältarbeten huvudsakligen enligt sin professor August Ahlqvists anvisningar. Den finskspråkige Genetz var född i den finsk- och karelskspråkiga socknen Impilahti. Genetz insats för den karelska forskningen var banbrytande.

En betydande insamlare var Juho Kujola (1884–1963), som kom från Salmi. Han gick på seminariet i Sordavala och studerade sedan vid Helsingfors universitet. Kujola, som behärskade ryska fullständigt, arbetade med karelskan i över 40 år. Materialet som han samlade in i det inre Ryssland 1910–1913 är sällsynt rikt. Ett sådant material går inte längre att få.

Den finlandssvenska lektorn E. V. Ahtia (1867–1953), som var född i Ekenäs, ägnade sitt liv åt karelskan. Han var en ”storsamlare”, vars insamlingsarbete resulterade i 57 000 ordsedlar från Suojärvi, 35 000 från Nekkula-Riipuskala och 163 500 från Säämäjärvi. Samlingen är enorm, sammanlagt 255 500 ordsedlar, vilket utgör nästan hälften av materialet till ordboken.

Under den ryska revolutionen och efteråt var förhållandena kaotiska i Ryssland och senare Sovjetunionen. Ryssland stängdes nästan helt. De följande två årtiondena innebar ett avbrott i fältarbetet. Under den tiden studerades språket hos de flyktingar som hade kommit till Finland. Många karelare hade flytt över gränsen till det självständiga Finland.

Först under fortsättningskriget kunde finländarna åter söka sitt ursprung i de ockuperade områdena i Östkarelen. Den statliga kommittén för Östkarelen organiserade i propagandasyfte bevis från vetenskapliga sällskap och institutioner på att såväl karelare som vepser, voter och ingermanländare hörde till den gamla finska folkgruppen.

De som flitigast utökade materialet efter kriget var Pertti Virtaranta och hans fru Helmi Virtaranta. De använde en ny insamlingsmetod: bandspe-laren. Paret Virtaranta gjorde otaliga forskningsresor och samlade in karelska i Finland, Karelen och Tver och bland emigranter i Sverige. De var välbekanta i många karelska byar och de mest kända finländarna där. Enligt redaktionen har ungefär 56 000 ordsedlar från Virtarantas samlingar kommit med i ordboken.

Redaktörer för ordboken

På 1890-talet började Finska litteratursällskapet planera flera nya stora ordboksprojekt, exempelvis en ordbok över folkmål, en ordbok över äldre

finskt skriftspråk och en nufinsk ordbok. Sällskapet gav sig också aktivt i kast med en ordbok över karelska språket. År 1894 valdes magister, senare doktor, K. F. Karjalainen, till redaktör för den. Han samlade in ord och folkliga traditioner i Vitahavskarelen 1894, i Tver i det inre Ryssland 1895 och 1897 i Nordlonets. Det blev ett kortvarigt arbete med ordboken för Karjalainen, eftersom han blev Finsk-Ugriska Sällskapets ostjakstipendiat. I många år samlade han ett stort material från de finskbesläktade ostjakerna bakom Ural. Materialet redigerades av andra och användes för ordboken och textprover. De karelska samlingarna bygger på forskningen om ostjakerna, deras språk, föremål och andliga kultur.

I början av 1930-talet gjorde Finska litteratursällskapet det andra seriösa försöket med ordboken över det karelska språket och anställde universitetslektorn Eino Leskinen (1904–1971) som stipendiat. I slutet av 1930-talet avbröts dock arbetet på grund av brist på pengar. Några år senare flyttades materialet till ordboksstiftelsen. Stiftelsen hade redan en stort material över de finska dialekterna. Finska litteratursällskapet hade som krav för flyttningen att det karelska materialet inte fick sammanföras med det ofantligt omfattande ordmaterialet över de finska dialekterna, utan det måste förbli en särskild samling. Vid forskningsinstitutet Suomen suku (ung. 'finskans släkt'), som fanns i anslutning till ordboksstiftelsen, arbetade man med en etymologisk ordbok över finska språket (*Suomen kielen etymologinen sanakirja*). I den var det nödvändigt att jämföra ordförrådet i de närliggande språken för att klargöra ordens utbredning och semantiska utveckling. Den etymologiska ordboken lyckades få lite pengar till att organisera och samordna samlingarna.

I början av 1950-talet efter de dramatiska krigsåren var tiden mogen att återuppta arbetet med den karelska ordboken. Ordboksstiftelsen presenterade följande för undervisningsministeriet (här i svensk översättning):

Det känns rimligt att anta att statsmakten kommer att ställa sig välvillig till planerna, när dessa i sinom tid presenteras. Det är ju fråga om en ordbok över det språk som Kalevalatraditionens folk talade, ett verk av största betydelse för forskningen inom det finländska språket och den finländska folkdiktningen och folkkulturen, samt dessutom säkert för odlarna av det finska skriftspråket. Och nog har vårt land haft råd att, till stor gagn för vetenskapen, utge till och med två ordböcker över östsvenska dialekter, som tillsammans är mer omfattande än den planerade ordboken över östkarelska dialekter. (Ordboksstiftelsens årsberättelse 1950.)

Ministeriet gick med på att finansiera ordboksprojektet.

Herman Vendells *Ordbok över östsvenska dialekterna* (Vendell 1907) och V. E. V. Wessmans *Samling av ord ur östsvenska folksmål* (Wessman 1925–1932) var jämförelseobjekt när den karelska ordboken skulle upptas i ordboksstiftelsens program. Då antog man att den nya ordboken skulle bli ungefär lika omfattande som Lönnrots ordbok, men den utökades till ungefär det tredubbla. På 1950-talet hade projektet inte längre något att göra med politiken, utan det styrdes enbart av vetenskapliga intressen.

Filosofie doktor Pertti Virtaranta, som då var lektor i finska språket vid Lunds universitet, blev ny huvudredaktör. Han flyttade med sin familj till Helsingfors. Virtaranta omorganiserade projektet och skapade nya redigeringsanvisningar. Han var huvudredaktör för ordboken 1955–1983 och även professor i finska språket vid Helsingfors universitet 1959–1981. Under hans tid gavs tre band (1–3) ut, från *a* till *n*. När Virtaranta fick uppdraget var det redan klart att en enda man inte skulle klara av att genomföra arbetet. Till sin hjälp hade han hustrun Helmi Virtaranta, som var redaktionssekreterare, och några redaktörer.

Senare tog Raija Koponen, som varit redaktör ända sedan 1966, över som huvudredaktör. Hon arbetade med ordboken ända tills den färdigställdes, och som forskare i karelska i sammanlagt 39 år.

Även Marja Lehtinen (senare Torikka) började arbeta med ordboken 1966. Hon blev redaktionssekreterare när Helmi Virtaranta gick i pension. När ordboken färdigställdes började hon planera en överföring av den till elektroniskt format och skapade ett synnerligen nödvändigt register. Hon har varit i karelska språkets tjänst i över 40 år, nästan hela sitt yrkesverkssamma liv.

En som också arbetade mycket läne som redaktör var Leena Joki (1988–2005). Även hennes arbetsinsats för ordboken har varit helt ovärderlig.

År 1976 grundade staten Forskningscentralen för de inhemska språken, som tog över ansvaret för flera stora ordböcker, även den karelska ordboken. Projektfinansieringen fick därmed en säkrare grund.

Det redaktionella arbetet

De äldsta tryckta skrifterna på karelska är religiösa texter skrivna med kyrilliska tecken. Senare skrevs karelskan i Ryssland med både kyrilliska

och latinska tecken. På 1930-talet utvecklade man i Sovjetunionen ett karelskt skriftspråk, för vilket man planerade ett alfabet utgående från det ryska alfabetet. På så sätt ville man minska påverkan från det finska språket och den finska kulturen, eftersom man var rädd för finskans växande betydelse. Eino Leskinen presenterade problemen med att använda kyrilliska bokstäver i karelskan 1938 i Virittäjä. Det finns flera ljud i karelskan, precis som i finskan, som inte har motsvarigheter i ryskan och därför inte heller tecken i det kyrilliska grundalfabetet. Leskinen räknade att det krävdes 39 tecken i texten i en vanlig abc-bok. Ordboken är däremot skriven med latinska bokstäver.

I den karelska ordboken finns det sammanlagt 3 768 tvåspaltiga sidor med ordartiklar. Antalet uppslagsord är ca 83 000 och de är angivna på nordkarelska, med grov transkription. Materialet presenteras i följande ordning: nordkarelska dialekter, sydkarelska dialekter och olonetsiska dialekter. Efter önskemål från läsarna lades en dialektkarta som bilaga till det sista bandet, som underlättar när läsarna försöker lokalisera orterna. Dessutom finns det en bilaga med det transkriptionssystem som används i ordboken.

När redigeringsprinciperna fastställdes på 1950-talet planerades den vetenskapliga ordboken i första hand för forskare i finska språket. Man ville framhålla att det finns ett dialektkontinuum i de östliga dialekterna. Nordkarelskan är närmast de östfinska dialekterna. Numera används ordboken även av institutet för språk, litteratur och historia vid Ryska vetenskapsakademien, som utvecklar det karelska språket, och av de karelska språkforskarna och språkvårdarna vid de två universiteten i Petrozavodsk. För deras behov skulle det vara bättre om uppslagsformen var på olonetsiska, som är mer bekant för dem.

Ordartiklar

På nästa sida visas en exempelsida ur det sista bandet i ordboken, artiklarna *torahammas–toraviyhti*. Det rymdes 22 artiklar på sidan, av vilka en är bara en hänvisning. Principerna för hur uppslagsorden har valts ut presenteras i det första bandet 1 (1968: CII–CIII).

|| Vrt. henkentorei | ssa, -h; henkentori | ssa, -h; unentorissa.

torahammas s. → torihammas.

torahmo s. tappelujoukko. *elä ehki sie mäne toanne torahmoh, on siun täh ol'jooa siel.* Suoj | *torahm_on sie pertiz, pidä v_cätr_ajoo.* Säämäj

torailia frekv.v. → torata. *toroallu.* Uhtua | *toroalla.* Suoj | *torualla.* Tver | *torailia.* Säämäj Nek-Riip

torailaksch refl.v. → ed. *torailleh aivim proazniekoiz.* Säämäj

toraine dem.s. → tora. *torani.* Suoj | *pieni torain_oli, tobjoo ei olluh.* Säämäj | *toraine.* Nek-Riip || Adv. käyttöä. *torazilleh ollah.* Suoj | *torazilleh ollah ukko d_akku, ci sobuh oletä.* Säämäj

toraisa a. = torakas. *torasa.* Uhtua | *Vai yht' elä kutsu Lemmingäistä, Lemmingäin' on liedo poiga, Hein on kaikiusi toraza (VR L₂ 705).* Rukaj | *torazu.* Suoj | *torazu.* Säämäj

torajyvä s. crään sionen talvehtimisaste, torajyvä. *Torajyvät pidi ottua iäres.* Salmi | *torajyvä.* Vitele

torakapittä s. = torakukko. *kylän konkku, šaunan šaukku, perehen torakapittä* (uun.). Kiestinki

torakarittä s. = torakukko. (morsianehdokkaasta:) *kylyn kryykkä, šaunan šalpa, perehen torakarittä.* Kontokki

torakas poss.a. → tora. tappelunhaluinen, äksy, riitaisa. *torakas (torah rakus).* Suoj | *torakuz miez.* *torakas hebo.* Säämäj

torakukko s. tappelupukari. *torakukoi.* Suoj Salmi Nek-Riip | *torakukko.* Tver | *torakukoit hyvät oletto lapsed.* (huonon minian tuoneelle pojalle-) *kägeit mvva kägöihyön, voit torakukoin, sillan ulustuu siišköön, pordahiem peälüstäm polliškon.* Säämäj

torasana s. ritapuhe. *torasana.* Korpis | *torasanoi pagize elä.* Suoj | *torasana.* Säämäj

torassu s. jääryykkiö. *torassu.* KiestinkiP

torata v. 1. tapella, torata, riidellä. *heän om pahavirkani, toroamah ajakše.* KiestinkiP | *humaloissah toratah. kasi toroamah šuoriu.* Pisto | *kakši oravoa, orrešta peältištä toratah (= silmä; arv.).* Uhtua | *ne ei ois voitu torata millän miinäkšet. kun kuullen jotta šie toraat kyläššä, niin šelkähäs šuat.* Vuokkin | *še oli touš unissa šie kontie ta myö šen kera torasima.* Hietaj | *šen kera šiitü toratit šiitü.* Kontokki | *parembi šie on torata ei kuin tappoa* (nim. paha akka). Jyskyj | *kazakka šoappi toroamah heän kera.* Repola | *torata.* Rukaj | *vod on abärehet, aivin toratah.* (mies) *žerban on šuunuu toratešša.* Paatene | *da i torazimma vähän.* Ilom | *hyö šiidä toravuttih, toratah toratah.* Korpis | *anna mändäh yhteh* (menkööt naimisiin), *ei patšoil torata* (ovat kyllin vanhoja, jotteivät turhaan tappele). *rynnässyd miun ker torates.* Suoj | *olutta pandih, toratih, haukkuotšetih.* *hyö rohkettih da_i mändih torajamah.* Tver | *tämä poiga toko toruah jogua pruazniekkua.* Tihvinä | *kuotella leibia, kuoteldih i torata d_ei šjanun.* Valdai | *engä*

torua, engä varua (sp.). Suistamo | *tuase vikse sillal toratah. koirat toratah pihal, midä ollou niilgi juattavua.* Salmi | *hädžistih, hädžistih a ei voitu torata, kulakkoa jo juhkuteitih a heitettih.* Tulemaj | *käzirzyh (~ käzil t. halgoizien kel) toratah. vai toratanneh vasuakkul, gu bunit_on sid. peätyölöi laitellah. toroamah hepittelähes humalniekad.* Säämäj | *torates rožat toine toizel raa viitih.* Vitele | *seibähien kele* (t. veitšilöin kele t. käzirzyh) *toratah. hyväi prokoazoa piettih vellekset keskenah, toratit.* Nek-Riip 2. hevosesta. vikuroida, äksyillä. *hebo toroaa. ei regie veä. pystykabieh hyppie.* Suoj | *hebo toroaa, ved ei, bokkah lähtöy, dalgoi sydyi.* Säämäj

toratakseh refl.v. → ed. inf. *toratakseh ~ torataheze. no se toralheze täs proazniekas kyllil.* Säämäj

toratanner s. tappelu-, taistelupaikka, -kenttä. *toratanner.* Vuokkin Suoj Nek-Riip | *pahalla puhtabašta hengeštäs toratanner!* Jyskyj | *tervah toroajat hyppävytt_ärehe, toratanner jäi puhtaz.* Säämäj

toratoin kar.a. → tora. 1. joka ei tappele t. jossa ei tapella. *toratoi moa.* Suoj | *toratoi mužikku t. kylä.* Säämäj | *toratoi jarmanku, bešodu t. miez.* Nek-Riip 2. hevosesta: tottelevainen. *toratoi hebo.* Säämäj Nek-Riip

toratšuhko mod.a. → seur. *vakkinazel ei soa ajoo, toratšuhko on* (hevonon). Suoj

toratššu s. ja a. 1. tappelupukarista, riidanhaluisesta. *toratššu.* Genetz TVKK Uhtua Vuokkin Kontokki Rukaj Tihvinä Suistamo Salmi Vitele Genetz TAK | *sil on raudakobra peitoz ainos, ku toratššu on ylen.* Suoj | *toratššu briha.* Tver | *ennen surmoa kuoled* (ts. kuolet väkivaltaisesti), *moine toratšš_oled.* Säämäj | *toratšul brihal libo mužikal* (lyvväh bokkii silendetah vähäžel). Nek-Riip || Erik. *toratšut villit šiigazet.* (tarvoinverkko asetetaan veneiden väliin, etteivät) *toratšut šiigazet peize poiges.* Repola 2. vikuroivasta, äksystä hevosesta. *toratššu.* Rukaj Paatene Salmi Genetz TAK | *silmänkarvad vai ristahet olloo hevol, sit se hebo toratššu.* Suoj | *toratššu hebohe.* Tver | *aiga toratšun hebozen sain, en piäze ni minne_ä, niuguu.* Suistamo | *toratšul hevol vetry i veitäh* (muga i pahoa nastu hot mitahto roatuteah; sp.). Säämäj | *vallasta hebo toratššu goaiv raudikko.* Vielj | Vitele | *toratššu gu jallat pystyttäy vastumägeh, g_ei viä, lyö kuitahto.* Nek-Riip || Vrt. penlitšä.

torautuo inkoat.v. → torata. *hyö šiidä toravuttih, totutal totutal.* Korpis | *tuas(e) toravuttih.* Tihvinä

torava a. 1. = torakas. *toravu.* Säämäj 2. reipas, reima; hauska; vieraanvarainen; tuhlaavainen. *torava roadamah* (*rakaz da ravie, hyva*). *torav_on pagizemah, ei ni kedä pahal mielle soata.* *torava goštütamah.* *torava on eluo piidänül* (harv.). Suoj

toraviyhti s. kahta lankaa kerrattaessa toisesta vyyhdistä yli jäävä lanka. *toravyhti.* KiestinkiP

toravo a. tappelu, tappeleminen. *toravo loppih.* Suoj

FIGUR 2. Exempelsida ur den karelska ordboken.

Efter det halvfeta uppslagsordet med grov transkription ges ordklassförkortning, ordförklaring på finska med antikva och dialektformer från nordkarelska till sydkarelska och olonetsiska med kursiv halvfet fin transkription. Även exempelsatserna anges med kursiv. De är vid behov översatta till finska. De olika dialektformerna och exempelsatserna åtskiljs genom ett lodstreck. Om det finns flera betydelser är betydelsegrupperna nummerade,

och undergrupperna är markerade med bokstäver. För att särskilja specialbetydelser och för att skilja olika betydelsegrupper från varandra används dubbla lodstreck. Homonymer redovisas i separata artiklar. Många läsare önskar säkert mer översättningar av exempelsatser, men utrymmesbristen har avgjort. Nu måste läsarna i stället slå upp ord som ingår i exempel, t.o.m. i de andra banden, om de vill kontrollera vad de betyder. Exempelsatserna börjar vanligen med liten begynnelsebokstav. Stor begynnelsebokstav används i de fall när exemplen är hämtade ur skriftliga källor och när redaktörerna har varit osäkra på om exemplen är autentiska. Om ordet är taget ur litteraturen har källan angetts.

Avledningarna finns ofta i egna ordartiklar. I dessa anges avledningstyper och hänvisning till någon annan avledning eller till grundordet. Just den stora mängden avledningar är utmärkande för karelskan. Ibland kan det kännas som om det finns för många av dem i ordboken, men de är ändå värdefulla för dem som utvecklar skriftspråket och gallrar ut ryska och finska lånord och ersätter dem med ursprungliga ordbildningar. De hittar dessutom gamla konstruktioner och fraser i exempelsatserna.

I hänvisningsartiklarna anges ordklass och en hänvisning till ett annat uppslagsord.

Virtaranta behandlar principerna för transkriptionssystemet på 22 sidor i inledningen. I exemplen har 31 skrivtecken använts, och för uppslagsorden räckte det med 25. Den grova transkriptionen har försvarats med att de grova formerna är mer lika uppteckningarna från fältet. I sina insamlingsrapporter har samlarna ofta berättat om de svårigheter att höra och uppteckna som de haft. Uttalet för samma ord kan ha varierat i samma mening beroende på betoningen.

Eftersom materialet har utökats under en lång period och samlats in av 40 personer, varierar sättet att uppteckna och den fonetiska exaktheten väldigt mycket. En del av ordsedlarna är skriva med mycket exakt transkription. Det är förståeligt för den tid då det inte fanns andra metoder att spara ljud. Den finsk-ugriska transkriberingen har ändrats med tiden. Olika människor hör på olika sätt, för att inte tala om att de karelska dialekterna skiljer sig från varandra. I slutet av en ordartikel kan det finnas en jämförelse med andra karelska ord.

Om läsaren jämför den färdiga ordboken med de ursprungliga ordsedlarna är han tacksam för det redigeringsarbete som gjorts. Nu behöver han inte längre gå till arkivet och fundera på krångliga handstilar och sätta sig

in i hela den finsk-ugriska transkriberingens historia för att lyckas förstå informationen. Samlingen med ordsedlar beräknas ha 6,6 gånger fler exempel än de som kunde användas i ordboken (Sarhimaa 2006:127). Ibland finns det även beskrivande teckningar och etymologi på ordsedlarna. Exempelvis har man angett möjliga motsvarande ryska lånord.

Den gemensamma muntliga traditionen har bevarats i dikter, berättelser och ordstäv. Det finska allmänspråket och dialekterna har påverkats i stor grad av predikningar och Bibelns språk. I skriftskolan, som var obligatorisk om man ville få äktenskapstillstånd, måste man kunna läsa och känna till grunddragen i den kristna tron. I det ortodoxa Karelen fanns inte detta tvång. Religionens språk var ryska, som ofta förblev främmande för många av åhörarna. Endast de mest centrala termerna hade påverkan på det karelska språket. Det ordförrådet härstammar från ryskan. Inte heller skolorna och den tryckta litteraturen påverkade språket särskilt mycket.

Betydelseskilnader i finskan och karelskan

På grund av olika historisk bakgrund finns det skillnader i det finska och det karelska ordförrådet. Ordet kan se likadant ut, men betydelsen är en annan. Som exempel kan nämnas *ruottši* som betyder finsk eller luthersk på karelska. På finska betyder *ruotsi* svensk eller svenska språket. Den karelska betydelsen påminner oss om gamla Sverige-Finland. Ordet är ett adjektiv eller substantiv, och ofta används det nedsättande. Det finns många exempel på en nedsättande betydelse, det ena värre än det andra. I Suojärvi kunde man säga för att skrämna barn: *itke vai, ga ruottši peän leikkoaa* 'gråt bara, så skär finnen huvudet av dig'. Den tredje betydelsen är 'finska språket'. Avledningen *ruottšilaine* är ett substantiv eller adjektiv och betyder 'finsk, luthersk'. Följande exempel kommer från Vuokkiniemi: *ruottšilaiñi ruotakoira, venäläisev verej juoja* 'finsk militärhund, ryss-blodsdrickare'. Ordet *ruottšimies* är däremot en östkarelsk gårdfarihandlare i Finland (som på finska sidan kallas *laukkuryssä*, ung. 'väskryss'). Ordet *ruotsi* har samma ursprung som det fornsvenska *rōts-* i sammansättningen *rōpsland* 'Upplands kust, Roslagen' eller *rōpskarl* 'Roslagsbo eller rod-dare'. I det östersjöfinska ordet **rōtsi* har det skett en betydelseförskjutning 'svensk varjag' > 'rysk, ryska språket'. Den betydelsen har sedan lånats in i det ryska ordet *ruś*. (SSA 3: 108).

Det karelska ordet *ryssä* används nedsättande om ryssar. I ordboken har det markerats som ovanligt och nytt. Däremot är det finska ordet *ryssä* fortfarande markerat som folkligt och talspråkligt i ordboken *Nykysuomen sanakirja* från 1973. I folkspråket var det vanligare än *venäläinen*, som används i dag. I modern finska på 1990-talet är *ryssä* en nedsättande benämning på ryska människor och det ryska språket och ordet är inlånat från det svenska ordet *ryss* << ryska *ruś*, enligt ordboken *Suomen kielen perussanakirja*. I grannspråken betyder alltså samma ord finsk, svensk eller rysk. I karelskan finns även ordet *suomi* 'det lutherska Finland, finska språket'.

Slutord

Nuförtiden skulle det säkert vara svårt att få statligt stöd för ett så stort projekt som den karelska ordboken. Det efterkrigstida Finland var kultur- och vetenskapsvänligt. På 1950-talet lyckades ordboksstiftelsen övertyga undervisningsministeriet om att Finland stod i skuld till det folk hos vilket språket och kulturen i Kalevala hade uppkommit. Nu, 50 år senare, är skulden betald genom det kulturarbete som den karelska ordboken har inneburit.

I det praktiska språkvårds- och utvecklingsarbetet är ordboken till stor nytta för karelare som aktivt utvecklar skriftspråket. I den hittar de genuint karelska ord, uttryck och rektioner som kan användas i stället för ryska och finska lån, vilka de har som syfte att rensa ut och ersätta. I Petrozavodsk och i det övriga Ryssland finns inga motsvarande arkivsamlingar och det är inte ens längre möjligt att skapa sådana.

Från och med 1950-talet har ordboksredaktionen haft en så nära kontakt med karelska forskare som det bara har varit möjligt. Tillsammans har man funderat på problem och försökt hitta lösningar. Arkivet har använts av olika forskare. Redaktörerna har tjänstvilligt hjälpt besökare att förstå ord-sedlar och de har berättat om karelarnas levnadssätt och tankevärld.

Kunskapen om det finska språkets historiska ordförråd skulle vara mycket bristfällig om orden inte kunde jämföras med motsvarande ord i karelskan. På samma sätt får grammatikforskningen jämförelsematerial ur exemplen i ordboken. Det är intressant att se vilka strukturer som är lika i de båda språken.

Etnologerna hittar beskrivningar av gamla föremål och arbetssätt i ordboken. De måste visserligen veta var de ska söka. I exemplen finns ordstäv,

som beskriver trosföreställningar, folkliv, gamla tekniker och redskap. De traditionella näringsgrenarna var fiske och jakt. Folkdiktsforskare kan med ordbokens hjälp förstå ordförrådet och talarnas världsbild i Kalevala och i den karelska folkdiktningen överlag.

För att det ska vara lättare att använda ordboken behövs ett register över finska motsvarigheter, så att översättare till karelska lättare hittar karelska ord eller uttryck. Om de i dag vill veta vad det finska ordet *uskonto* ('religion', 'tro') motsvaras av på karelska måste de bläddra igenom flera tjocka ordboksband. Arbetet med karelska språket tar aldrig slut, men i och med ordboken har det skapats en god grund att bygga vidare på.

Stora vetenskapliga ordböcker är både utmanande och tidskrävande för tryckerierna. I början måste en stor del av de karelska texterna överföras från handskrivna dokument. De två första banden trycktes av Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino och det tredje av Helsingin Liikemiesten kirjapaino. Banden 4–6 redigerades elektroniskt och färdigställdes av tryckeriet Vammalan Kirjapaino.

Den karelska ordboken, som har utkommit i Finsk-Ugriska Sällskapetets serie Lexica, ser inte ut som sällskapetets andra ordböcker. När det första bandet utkom hade ordböckerna vanligen enkla pappärmar och köparen band in dem själv, men den karelska ordboken är inbunden i skinnband i de karelska färgerna: pärmarna är svarta och ryggarna röda. Den vackra utformningen är planerad av Eero Kiviniemi.

Litteratur

Ordboken

Karjalan kielen sanakirja. Band 1. 1968. Inledning sidorna VII–CVI, *a–j* sidorna 1–576. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Matti Jeskanen, Eero Kiviniemi, Raija Koponen, Marja Lehtinen, Tauno Särkkä.

Band 2. 1974. *k.* sidorna 1–591. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Raija Koponen, Marja Lehtinen, Pirkko Poutanen.

- Band 3. 1983. *l–n*. sidorna 1–584. Huvudredaktör Pertti Virtaranta, redaktionssekreterare Helmi Virtaranta, redaktörerna Raija Koponen, Marja Lehtinen, Laila Rissanen.
- Band 4. 1993. *o–p*. sidorna 1–610. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Lehtinen, redaktörerna Leena Joki, Katariina Jeskanen.
- Band 5. 1997. *r–s*. sidorna 1–634. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Torikka (f.d. Lehtinen), redaktör Leena Joki.
- Band 6. 2005. *t–ö*. sidorna 9–782. Huvudredaktör Raija Koponen, redaktionssekreterare Marja Torikka, redaktör Leena Joki.
- Utgivare: Finsk-Ugriska Sällskapet: Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16 band 1–6, Forskningscentralen för de inhemska språken: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki 1–3, Vammala 4–6.

Övrig litteratur

- Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Werner Söderström: Helsinki.
- Leskinen, Eino 1934: Karjalan kielen sananikirjan artikkelinäytteitä. – *Virittäjä* 1934: 272–280.
- Leskinen, Eino 1938: Karjalan kirjakielen oikeinkirjoituskysymys Neuvosto-Venäjäällä. – *Virittäjä* 1938: 343–353.
- Sarhimaa = Sarhimaa, Anneli 2006: *Tul'i valmehekši*. Karjalan kielen sananikirjan kuudes osa ilmestynyt. – *Virittäjä* 2006: 123–132.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3*. Etymologinen sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62 1990–2000. SKS: Helsinki.

Översättning från finska: Minna Levälahti

Kartan gjord av Anneli Hänninen

Satu Tanner
fil.mag.
Helsingfors
satu.tanner@kolumbus.fi

Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang

Den Danske Ordbog: en ordbog for lingvister!

LexicoNordica gør sig på sin vis skyldig i en forskelsbehandling, idet den nye danske ordbog i seks bind med dette bidrag har fået ikke mindre end i alt 7 anmeldelser og bidrag om disse anmeldelser: Bergenholtz/Vrang (2004, 2005), Lorentzen/Trap-Jensen (2004), Trap-Jensen (2005), Pálfi (2005). En lignende omfattende bedømmelse har andre store nordiske ordbøger ikke fået, eller endnu ikke. Det vil forhåbentlig ske, når andre store nordiske ordbogsprojekter bliver afsluttet.

I denne afsluttende anmeldelse vil vi først og fremmest foretage en samlet bedømmelse af hele ordbogen, men her i særlig grad tage eksempler fra de sidst udkomne bind: bind 4 (MQ), 5 (RS) og 6 (TÅ). Men først vil vi gå ind på den løbende diskussion.

I vores første anmeldelse hævdede vi, at DEN DANSKE ORDBOG primært måtte være en dokumentationsordbog, sekundært en receptionsordbog og først tertiært en produktionsordbog. Den påstand blev tilbagevist af Lorentzen/Trap-Jensen (2004). Vi vil holde fast i vores udsagn og her underbygge det. DEN DANSKE ORDBOGS omtekster siger stort set ikke noget om ordbogens genuine formål. Det nærmeste, man kommer, er følgende:

Dens sigte skal i almindelighed være at beskrive og vejlede, men når det gælder stavning, skal den angive normen. (DEN DANSKE ORDBOG, Bind 1, side 8).

Ordbogen har således til formål at beskrive, vejlede og ved stavning at angive normen. Det er ikke særligt præcist. Det dækker efter vores mening over den uhensigtsmæssige, ja fejlagtige holdning, at en ordbog er en ordbog. Når en ordbog ”dækker det nutidige sprog” (bind 1, side 5), så er det en god ordbog, hvis den dækker godt. Det mener vi ikke. En ordbog er et værktøj, som skal hjælpe til at dække et informationsbehov for en bestemt brugertype (eller flere) i bestemte brugersituationer. Ligesom en bestemt sav ikke er beregnet til at save i alle slags materialer, er en bestemt ordbog ikke egnet til at dække enhver form for sprogligt informationsbehov. Nu findes der muligvis universalsave, ligesom der findes multifunktionelle ordbøger. I sidste tilfælde vil vi dog sige, at en multifunktionel ordbog bedst, ja faktisk kun kan opfylde de forudsatte funktioner, hvis leksikografen ved konceptionen af ordbogen har afprøvet dem hver for sig for evt. at

kunne vælge at kalde en af funktionerne primær, en anden sekundær og en tredje tertiær (Bergenholtz/Tarp 2004, 2005). Når leksikograferne ikke redegør for disse overvejelser (enten fordi de ikke har gjort sig nogen, eller blot ikke oplyser om dem), må en anmelder ud fra ordbogens indhold give sit bud på ordbogens funktioner. Vi vil her skelne mellem to brugertyper: (1) lingvister og (2) alle andre, dvs. både akademikere og alle typer af ikke-akademikere. Vi vil desuden skelne mellem to grundlæggende dele for fastlæggelse af ordbogsfunktioner: Kommunikative funktioner (særligt hjælp ved receptionsproblemer, tekstproduktionsproblemer og oversættelsesproblemer) og vidensorienterede funktioner (bl.a. den dokumenterende funktion og indlæringsfunktioner). Vi må i denne sammenhæng tage afstand fra titlen i Bergenholtz/Vrang (2005), som antager en dikotomi mellem akademikere og folket. Mht. brug af ordbøger som DEN DANSKE ORDBOG er det en u hensigtsmæssig skelnen. Når det drejer sig om de kommunikative ordbogsfunktioner, må man snarere skelne mellem modersmålsbrugere og ikke-modersmålsbrugere. Når det drejer sig om kognitive (vidensorienterede) ordbogsfunktioner, må man snarere skelne mellem lingvister og ikke-lingvister, dvs. alle andre befolkningsgrupper bortset fra lingvisterne og dansk-studerende. DEN DANSKE ORDBOG er, sådan har vore hidtidige bedømmelser i virkeligheden været, både mht. kommunikative og kognitive funktioner bedst egnet til modersmålsbrugere med stor lingvistisk viden, dvs. lingvister.

DEN DANSKE ORDBOG som dokumentationsordbog

Som nævnt ovenfor og i tidligere anmeldelser anser vi DEN DANSKE ORDBOG for at være en nogenlunde vellykket dokumentationsordbog – i sammenligning med andre tilsvarende almensproglige ordbøger af den størrelse, se fx Bergenholtz/Mugdan (1986). Ordbogen opfylder som sin primære funktion på mange måder den vidensorienterede funktion, den beskriver ”det nutidige danske sprog til og med 1990” (bind 1, side 8), når man tager hensyn til, at vi taler om en seksbinds ordbog. Der må dog tilføjes en adressat. Vi taler om en dokumentationsordbog, som må være beregnet for lingvister og danskstuderende, der uden for stort besvær kan afkode de komplicerede forkortelser og lingvistisk-videnskabelige forklaringer. For alle andre brugere, som ønsker at vide mere, er store dele af fremstillingen ikke let tilgængelig, men herom senere.

DEN DANSKE ORDBOG har dog ikke en sådan nøjagtighed, at den fuldt ud giver lingvister og andre sproginteresserede så præcise oplysninger, som

man kan forvente af en videnskabelig ordbog. Vi skylder at tilføje, at et uindskrænket krav om videnskabelig nøjagtighed ikke kan opfyldes i et seksbinds værk. Men nogle krav kunne man have opfyldt. Det gælder fx for variantangivelserne, hvor der mangler helt præcise absolutte og relative frekvensoplysninger. Vi vil her henvise til prøveartiklerne i Bergenholtz/Mugdan (1985, 77–99), fx fra artiklen *Jahr*:

Jahr I n <Gen -es> 6431 (3505 pl) Einheit der Zeitrechnung, die etwa einem Umlauf der Erde um die Sonne entspricht.

Man kan her se ud fra ordbogsartiklen, at der med *Jahr* findes præcis 6431 belæg, heraf 3505 i flertal. Men artiklen nøjes ikke med denne overordnede frekvensangivelse, de gives også for hver enkelt grammatisk form og for mange kollokationer:

<+Ø; Dat ~, selten -e 994/32> 4460: Ohne Karpfen hätte das neue Jahr unmöglich beginnen können. (L399) ...

'Anzahl' + ~(en) (425), in diesem ~ (314), ...

ANM *Im Jahr* in der Bedeutung 'pro Jahr', 'jährlich' steht nach, manchmal vor der Mengenangabe 62/7: Wenn Sie nach Splitting 70 000.- DM im Jahr oder mehr versteuern (WE74) daß Europa im Jahr 1,8 Mrd. Dollar an Entwicklungshilfe aufbringt (WE64)

Denne ordbog var med sine præcise angivelser om frekvens og belæg ikke beregnet for "folket", men tænkt som en videnskabelig dokumentationsordbog for lingvister og leksikografer, der ønsker at få præcise oplysninger om et sprog. I sammenligning hermed er DEN DANSKE ORDBOG så upræcis, at den ikke er egnet som videnskabeligt dokumenterende ordbog, sml.

spionfoto sb. fk. -et, -s (el. -er), -ene el. -erne

En virkelig dokumentationsordbog burde som minimum oplyse om de absolutte frekvensangivelser i det undersøgte korpus, som her kun antydes med parenteser for ubestemt form flertal: "-s (el. -er)". Derudover er de ligestillede varianter for bestemt form flertal ("-ene el. -erne") næppe korpusbaserede, da det undersøgte korpus med stor sandsynlighed ikke har haft belæg for hverken den ene eller den anden form – eller i bedste fald kun ganske få. Men også et sådant faktum ville det rent dokumentarisk være yderst interessant at fastholde og at få brugbare kildehenvisninger til evt. belæg. Ud fra den citerede ordbogsartikel fra Bergenholtz/Mugdan (1985) kan man se, at der i denne ordbog gives en kildeangivelse på en

sådan måde, at brugerne selv præcist kan finde frem til den pågældende kilde. Det kan man ikke altid i DEN DANSKE ORDBOG, hvilket med rette er blevet kritiseret. Til denne kritik siger Trap-Jensen (2005:194):

Det har bl.a. haft den konsekvens at vi undertiden har måttet give køb på den filologiske dokumentationsværdi som anmelderne mener skulle være begrundelsen. Ved samtlige aviscitater er der således ingen datoangivelse, og slår man efter i kildefortegnelsen, får man eksempelvis blot at vide: BerIT = Berlingske Tidende (avis). [...] Det betyder naturligvis ikke at oplysningen ikke findes. Den filologisk interesserede kan altid få den præcise bibliografiske oplysning til et bestemt citat ved personlig henvendelse til redaktionen.

Det må man tage til efterretning og spørge sig selv, om redaktionen også svarer på sådanne spørgsmål om 10, 15 eller 75 år. Først og fremmest må man spørge, om redaktionen også vil og kan give nøjagtige oplysninger om de brugte internetadresser, som meget overraskende ikke anføres i listen over brugte kilder i bind 6, 625–669. Dette begrundes af redaktionen på følgende måde:

Den Danske Ordbog indeholder mange citater fra internettet. Disse citater er forsynet med kildeangivelser der ikke kan slås op i kildefortegnelsen, men er umiddelbart forståelige. Eksempler er: priv.hj.side; annonce, internet; Undervisningsministeriets hj.side. (DEN DANSKE ORDBOG, Bind 6, 626).

Denne beslutning om dokumentarisk unøjagtighed anser vi for at være en katastrofe. Det er, som Loránd-Levente Pálfi skriver i en email til os, ”fuldstændigt uacceptabelt, at man ikke angiver alle kilder, så de kan være tilgængelige for eksempelvis eftertidens forskere (selvfølgelig også nutidens)”. Enig, i hvert fald, når det drejer sig om oplysninger i ordbogens omtekst! Man må skelne mellem kildeangivelser ved de enkelte eksempler i de enkelte ordbogsartikler og den omtekst, som oplyser om ordbogens empiriske basis. I omteksten bør alle kilder, alle uden undtagelse angives på en sådan måde, at andre forskere kan efterprøve angivelserne. For kildeangivelser i de enkelte ordbogsartikler vil vi henvise til Bergenholtz/Mugdan (1985:65–69), hvor der gives klare instruktioner til kildeangivelser ved alle brugte teksteksempler, og også til Bergenholtz (1994), hvor problemstillingen beskrives på følgende måde: I en ordbog med en primært kognitiv eller dokumenterende funktion er sådanne kildeangivelser strengt nødvendige, i en ordbog med en primært kommunikativ funktion (særligt tekstproduktion) er sådanne kildeangivelser uvigtige. I en multi-

funktionel ordbog som DEN DANSKE ORDBOG, kan man ikke nøjes med mindste fællesnævner, men må nødvendigvis inddrage alle nødvendige oplysninger, i hvert fald for de primære funktioner.

DEN DANSKE ORDBOG som receptions- og produktionsordbog

Når det drejer sig om de kommunikative funktioner, er ordbogen tydeligvis beregnet for modersmålsbrugere og ikke-modersmålsbrugere med en meget stor aktiv og/eller passiv viden om det danske sprog. Principielt er forkortelserne for komplicerede for disse brugere, særligt de grammatiske og de stilistiske oplysninger er for komprimerede for alle andre end lige akkurat lingvister. Her har Pálfi (2005) påvist en væsentlig indskrænkning af DEN DANSKE ORDBOGS nytteværdi, hvis den bruges som værktøj til løsning af problemer under tekstlektur, dvs. bruges som receptionsordbog: En meget stor del af de tekster, som læses i dagens Danmark, er skrevet før 1900. Da ordbogen udelukkende beskriver og medtager eksempler fra nutidssprog, kan og vil den ikke give hjælp i sådanne tilfælde. Hvis man ser bort fra denne kritik, må ordbogens sekundære funktion, behov for hjælp ved reception af danske tekster, dog anses for ret vellykket, da betydningsforklaringerne er udførlige og for det meste forholdsvis letforståelige.

Behov for hjælp ved produktion af tekster er den funktion, som kun kan betegnes som tertiær. Det er ganske vist den eneste, som på en vis måde nævnes eksplicit ("vejlede"). Men der vejledes ikke eller kun indirekte, fx ved at henvise til, at en brug er sjælden eller af nogle ikke anses for at være korrekt. I stedet gives normalt oplysninger om en lang række varianter, hvor brugeren selv får lov til at vælge. Det lyder demokratisk, men det er ikke det, brugeren ønsker. Han har et tekstproduktionsproblem og et behov for klar rådgivning fra et orakel. Bare et eksempel hertil:

spionfoto sb. fk. -et, -s (el. -er), -ene el. -erne

En sjældent anvendt variant angives i parentes, står der i brugervejledningen. Men vejledningen fortæller ikke, om brugeren så selv – blot sjældent eller sjældnere end varianten uden parentes – bør bruge den sjældne variant. En rigtig vejledning ville være bedre, nemlig anbefaling af brug af flertalsformen med -s; varianten med -er er ikke bare sjælden, men så sjælden, at enhver brug af denne variant vil være negativt påfaldende og må frarådes, sml. hertil søgninger med Google den 21.8.2005:

spionfotoer 14 belæg
spionfotos 4.230 belæg

Og en virkelig produktionsordbog ville desuden også give brugerne klar hjælp med at danne bestemt form flertal. Ifølge DEN DANSKE ORDBOGS angivelse får brugerne frit valg mellem *spionfotoene* og *spionfotoerne*. Ingen af disse grammatiske ord kan findes ved en Google-søgning:

spionfotoene 0 belæg

spionfotoerne 0 belæg

Eksemplet med *spinfoto* er selvfølgelig kun et af mange, et ud af mange tusinde. I følgende tabel ses en del flere eksempler med grammatisk unøjagtige angivelser fra DEN DANSKE ORDBOGS bind 4–6. Til de sammenlignende grammatiske angivelser fra DEN DANSKE NETORDBOG citeres eksempler (fra DEN DANSKE NETORDBOG), når disse indeholder en grammatisk brug, som den DEN DANSKE ORDBOG ikke godtager, fx når DEN DANSKE ORDBOG ikke tillader flertal for *programvirksomhed*, hvor DEN DANSKE NETORDBOGS eksempel på ingen måder er usædvanligt:

Lemma	DEN DANSKE ORDBOG	DEN DANSKE NETORDBOG
programvirksomhed	sb. fk. -en	substantiv <en; -en, -er, -erne> EKS. For hver af DR's regionale programvirksomheder nedsættes et programråd efter regler, der fastsættes af det eller de amtsråd, som regionalradioens programvirksomhed vedrører.
sankthansaften	sb. fk.	substantiv <en; -en, -er, -erne> ANM Dansk Sprognævn godtager også aftnen, aftner, aftnerne. EKS. Sådan har vejret været de seneste sankthansaftener.
steeplechase	sb. itk.	steeplechase substantiv <et; -t, ikke flertal> ANM Dansk Sprognævn godtager ikke bøjning og kun brug af fælleskøn: en steeplechase. Brug af intetkøn er dog det normale, som derfor anbefales af denne ordbog. EKS. Desværre var der lidt mange stop i steeplechase, hvor dem foran hele tiden stoppede og red i vejen.
rudehejs	sb. fk. -en, -er <i>el.</i> -, -erne <i>el.</i> -ene	substantiv <en; -en, -, -ene> ANM Dansk Sprognævn godtager også flertal hejser, hejserne.
røffel	sb. fk. røflen <i>el.</i> -en, røfler, røflerne	substantiv <en; røflen, røfler, røflerne> ANM Dansk Sprognævn godtager også røffelen.

TABEL 1. Fleksionsmorfologiske angivelser.

Sammenligningsordbogen har ikke den grad af nøjagtighed, som kan forventes og også forlanges af en vidensrelateret ordbog, men den anbefaler hver gang en af de fleksionsmorfologiske varianter – hvad DEN DANSKE ORDBOG ikke gør, og hvad brugeren har brug for, når han er i tvivl om valg mellem to varianter. Derudover gengiver DEN DANSKE ORDBOG i flere tilfælde ikke den gældende sprogbrug, fx flertalsmuligheden for *sankthansaften*. Her burde redaktionen have inddraget yderligere kilder som beskrevet af Bergenholtz/Mugdan (1985, 64, 69 og 71–73). Flertalseksemplet, som gives i DEN DANSKE NETORDBOG, er på ingen måder ualmindeligt. DEN DANSKE ORDBOG forbyder/fraråder i praksis denne sprogbrug. Derimod giver den ikke nogen hjælp til valg af varianter ved fx *rudehejs* og *røffel*, når og hvis en bruger ønsker råd i forbindelse med tekstproduktionsproblemer.

Alt i alt mener vi at kunne sige, at tekstproduktion ikke er DEN DANSKE ORDBOGS primære funktion. Dette ses fx ud fra argumentationen i Trap-Jensen (2005) om valg af en bred eller en smal synonymopfattelse for forskellige ordbogsfunktioner. Det medgives, at en lang række synonymer er velegnet for en bestemt brugergruppe med et bestemt behov:

Det kan som sagt være på sin plads i produktionsordbøger for modersmålsbrugere, hvor brugeren formodes at kende betydningen af de synonymer der gives, men i en bredt anlagt ordbog som DEN DANSKE ORDBOG har vi med vilje ønsket at være tilbageholdende med brug af synonymer og antonymer. (Trap-Jensen 2005, 191)

Når forfatterne af DEN DANSKE ORDBOG alligevel ikke vælger den brede synonymopfattelse, så er det med henvisning til ikke blot receptionsfunktionen, men også produktionsfunktionen, idet man her også tager højde for den usikre modersmålsbruger:

Efter vores mening har det snævre synonymbegreb den fordel at man kan stole på de synonymer der bringes, også i de tilfælde hvor man ikke er fortrolig med betydningen af opslagsordet eller et eller flere af synonymerne. Målet har været at forsyne brugeren med synonymer der tilnærmelsesvis er udskiftelige med opslagsordets definition ved både tekstproduktion og tekstforståelse. (Trap-Jensen 2005, 190)

Det er derfor konsekvent, at DEN DANSKE ORDBOG kun anfører ganske få synonymer, i hvert fald i sammenligning med DEN DANSKE NETORDBOG (som ikke mere er tilgængelig for offentligheden). Men udtrykket ”stole på” i ovennævnte citat dækker efter vores bedømmelse over en manglende forståelse på danske modersmålsbrugeres behov i en tekstproduktionsituation, fx hvis der ønskes forslag til et mere rammende ord end *mukke*. Synonymangivelserne i DEN DANSKE NETORDBOG kan en modersmålsbruger

sagtens stole på, brugeren kender sikkert på forhånd de fleste af de angivne synonymer. Han vælger det, som bedst passer ind i den tekst, han forfatter. Ofte vil det være sådan, at brugeren netop ikke fandt sit eget udgangs- og søgeord helt træffende, han søger og får så forslag om et eller flere andre betydningslignende udtryk, som han kan vælge mellem¹. Valg af synonymer i DEN DANSKE ORDBOG bygger på en lingvistisk argumentation, angivelser af betydningslignende udtryk i DEN DANSKE NETORDBOG bygger på den moderne leksikografiske funktionslære:

Lemma	DEN DANSKE ORDBOG	DEN DANSKE NETORDBOG
mukke	0	= brokke sig; gøre ophævelser; gøre vrøvl; klage; kny; kværulere; mule; murre; skumle; surmule
målmand	målvogter	goalkeeper, keeper, målvogter
natalitet	JF mortalitet	= fødselsfrekvens; fødselshyppighed; fødselstal; nativitet; ≠ dødelighed; mortalitet
olding	SYN gamling, gubbe JF metusalem, oldsag	= fortidslevning; gamling; gråskæg; gubbe; hønisse; knark; metusalem; mosefund; museumsgenstand; oldsag
omgangs-syge	JF epidemi	epidemi; farsot; folkesygdom; influenza; virus
omgængelig	0	= facil; fordragelig; fredelig; fredsommelig; medgørlig; rar; sociabel
salon-fæhig	JF stueren	= hoffæhig; korrekt; kultiveret; præsentabel; stueren; ulastelig; velopdragen
skilt	0	= badge; emblem; færdselstavle; mærke; navneplade; navneskilt; opslag; plade; vejskilt
snu	SYN listig, snedig	= beregnende; bondesnu; dreven; durkdreven; fiffig; listig; lumsk; lusket; snedig; udspekuleret
stævne-møde	SYN rendezvous	= aftale; date; hyrdetime; rendezvous; tete-a-tete
tvangstanke	SYN tvangsforestilling JF fiks idé	= besættelse; fiks idé; obsession
væremåde	SYN facon, opførsel	= adfærd; facon; habitus; handlemåde; modus essendi; natur; opførsel; optræden; personlighed; stil; væsen
øjelæge	SYN oftalmolog	0

TABEL 2. Synonym- og antonymangivelser.

¹ Det er besynderligt, at leksikograferne til Den Danske Ordbog ikke vil være diktatoriske (som de kalder DEN DANSKE NETORDBOGS fremgangsmåde) ved valg af grammatiske angivelser. Her stoler de helt og fuldt på brugernes egen dømmekraft, mens samme dømmekraft bortdømmes ved synonymangivelser.

En tilsvarende tabel med kollokationer fra bind 4–6 vil vi undlade at bringe. Spørgsmålet er, hvilke funktioner disse angivelser kan opfylde. Der er ikke nogen tvivl om, at nøjagtige kollokationsangivelser har en dokumenterende værdi. Det er også overbevisende, at en korpusbaseret ordbog bygger på sit korpus. Men prisen behøver ikke at være den, Trap-Jensen anser for uundgåelig:

Prisen for at være korpusbaseret og fastholde loyaliteten mod den empiriske basis er her naturligvis at vi kan have undladt at bringe relevante kollokationer alene fordi korpusstørrelsen har gjort det for usikkert. Nogle af de udeladte kollokationer ville måske vise sig at være signifikante ved en højere korpusstørrelse, og dermed har vi, uheldigvis, undertrykt en række kollokationer i ordbogen. (Trap-Jensen 2005, 193)

Denne problematik diskuteres udførligt i Bergenholtz/Mugdan (1985, 64, 69 og 71–73), hvor der vælges en anden løsning. Ud fra indsigten, at det anvendte korpus ikke indeholder alle relevante kollokationer, relevante for den vidensrelaterede funktion, anbefales her angivelse af yderligere kollokationer med dertil hørende belæg fra enhver anden kilde uden for korpus, men denne kilde bør så angives, hvis det drejer sig om en videnskabelig, dokumenterende ordbog.

Afsluttende vurdering

DEN DANSKE ORDBOG er en polyfunktionel ordbog, dvs. en ordbog med flere funktioner. Den har næppe, hvad Trap-Jensen (2005, 190) temmelig misvisende kalder ”en større brugergruppe”, men ganske enkelt flere genuine funktioner. Som sådan er det en god ordbog, men bare ikke god nok. Og slet ikke god nok set i forhold til de mange skattekroner, den har fået tildelt.

- Som **receptionsordbog** er den ikke stor nok. Slet, slet ikke. Den burde have haft en størrelse som fx det tyske tibindsværk (DUDEN-GWB) med ca. 200.000 lemmata.
- Som **produktionsordbog** er den meget lidt hjælpsom. Den følger et udbredt, men dårligt dansk leksikografisk princip efter metoden: Hvad mener du selv? Den burde have givet klare råd. De unøjagtige frekvensangivelser giver ikke sådanne råd. Ordbogen burde have været proskriptiv – hvis den altså også havde intentioner om at være en produktionsordbog.

- Som **dokumentationsordbog** og som skatkammer for lingvister og andet godtfolk er ordbogen yderst upræcis. Der er ingen præcise genreoplysninger, ingen præcise frekvensoplysninger, og kildeangivelserne fortjener ikke denne betegnelse.

Normalt ville man så sige: Det er lige til en ommer. Men det ville vel være for meget forlangt, at kulturministeren endnu en gang griber ned i foret for at give støtte til det, det danske folk har brug for: ægte monofunktionelle ordbøger. Og ordbogen er jo ikke dårlig. Det er uden tvivl Nordens mest vellykkede monolingvale ordbog, som dog med et andet og bedre funktionsrelateret koncept kunne være blevet meget, meget bedre.

Her kunne vi så have afsluttet de samlede indtryk af Danmarks nye nationale ordbog. Vi vil tilføje en henvisning til den berømte filmanmelder, der skrev, at denne film snarere burde anmeldes til politiet. DEN DANSKE ORDBOG burde i hvert fald anmeldes til Forbrugerstyrelsen, for den holder ikke varedeklarationen som angivet i en reklame uddelt i november 2005, altså længe efter, at Lorentzen/Trap-Jensen (2004) klart indrømmede, at ordbogen kun har 62.000 lemmata:

Den Danske Ordbog 1–6. Red.

Ebba Hjort, Kjeld Kristensen m.fl. Subskription: Bind 1–6 indb. 3000 kr.

Nu komplet.

Den nye, store ordbog over nutidsdansk. Med ca. 100.000 opslagsord giver værket en grundig beskrivelse af det almindelige ordforråd i dansk i perioden fra 1950 til i dag. (Reklame fra forlaget Gyldendal med titlen ”Boggaver fra Gyldendal”).

Vi har lagt mærke til, at Lorentzen/Trap-Jensen mener, at et lemma ikke er et lemma, men et lemma, når de forsvarer, at 62.000 lemmata godt kan kaldes 100.000, fordi 38.000 orddannelsesangivelser tælles med:

Det afgørende er dog at de [dvs. orddannelsesangivelserne] har fået en redaktionel behandling der eksplicit omfatter stavning og mindre eksplicit ordklasse, bøjning og betydning. Derfor mener vi det er forsvarligt at tælle dem med som opslagsord. (Lorentzen/Trap-Jensen 2004, 193)

Lorentzen/Trap-Jensen (2004) forsvarer forlagets falske reklameangivelse, men det sker i modstrid mod enhver form for faglighed. Forlagets og leksikografernes brug af lemma og opslagsord svarer ikke til den gængse definition af et lemma, som den findes i NLO og i alle andre leksikografiske ordbøger og håndbøger. Det er en egenopfindelse uden relation til den lek-

sikografiske fagverden i et mislykket forsøg på at redde en falsk varedeklaration:

lemma det uttrykket i det språklige tegn som en ordboksartikkel innledes med
 – Lemma (latinsk flertallsform: lemmata) er den metaleksikografiske betegnelse for det som i verkstedspråket og i ordbøkers omtekst kalles oppslagsord eller inngangsord. Gjennom lemmaet finner man fram til den ordboksartikkelen man ønsker, idet lemmaet samtidig fungerer som en slags overskrift for artikkelen. [...] (NLO)

Og hvad Lorentzen/Trap-Jensen mener med, at der ”mindre eksplicit” opplyses om orddannelsernes ordklasse, bøjning og betydning, er gådefuldt. Der henvises måske til egne synske erfaringer eller til, at disse forfattere godt ved det alligevel, eller at der ved nogle orddannelsesangivelser findes en henvisningspil (men ikke ved alle), sml. hertil

snyd sb. itk. -et ...
 SMS til bet. 1 eksamens-, -> skattesnyd

Vi vil foreslå, at redaktionen tilføjer orddannelsesangivelsen *ordbogssnyd* i en evt. revideret udgave.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 1994: Beispiele in Fachwörterbüchern. I: Burkhard Schaefer/Henning Bergenholtz (Hrsg.): *Fachlexikographie. Fachwissen und seine Repräsentation in Wörterbüchern*. Tübingen: Narr, 421–439.
- Bergenholtz, Henning/Joachim Mugdan 1985: Grammatik im Wörterbuch: von *ja* bis *Jux*. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie V*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/New York: Olms, 47–102.
- Bergenholtz, Henning/Joachim Mugdan 1986: Der neue ”Super-Duden” – die authentische Darstellung der deutschen Gegenwartssprache? [recensionsartikel om *Duden Universalwörterbuch*]. I: *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie VI.1*, hrsg. von Herbert Ernst Wiegand. Hildesheim/Zürich/ New York: Olms, 1–149.
- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2004: The concept of ’dictionary usage’. I: *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten*, ed. by Cay Dollerup. Oslo: University of Oslo, 23–36. (= *Nordic Journal of English Studies Special Issue 3, No. 1*)

- Bergenholtz, Henning/Sven Tarp 2005: Verteilungsstrukturen in Wörterbüchern. I: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen und Lernen: Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*, hrsg. von Irmhild Barz/Henning Bergenholtz/Jarmo Korhonen. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Peter Lang, 119–126.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 165–189.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica 12*, 169–191.
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnson: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. 2002–2005.
- DEN DANSKE ORDBOG = *Den Danske Ordbog. Bind 4–6*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2005.
- DUDEN GWB = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden*. 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag 1999.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004: Kommentarer til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica 11*, 191–201.
- NLO = Henning Bergenholtz/Ilse Cantell/Ruth V. Fjeld/Dag Gundersen/Jón Hilmar Jónsson/Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbog*. Oslo: Universitetsforlaget 1997.
- Pálfi, Loránd-Levente 2005: Den Danske Ordbog – en kritisk opsamling af den offentlige ordstrid. I: *LexicoNordica 12*, 123–149.
- Trap-Jensen, Lars 2005: Kommentar til Henning Bergenholtz & Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica 12*, 189–197.

Henning Bergenholtz
 Professor
 Center for Leksikografi /
 Department of Afrikaans and Dutch
 Handelshøjskolen i Århus /
 University of Stellenbosch
 DK 8210 Århus /
 SA 7602 Stellenbosch, South Africa
hb@asb.dk / hjbergen@sun.ac.za

Vibeke Vrang,
 Cand.ling.merc.
 Center for Leksikografi
 Handelshøjskolen i Århus
 DK 8210 Århus
vv@asb.dk

Henrik Lorentzen & Lars Trap-Jensen

Den Danske Ordbog: en ordbog for eksperter, godtfolk og almindeligt interesserede.

Svar til Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang

Det er næsten overvældende så stor opmærksomhed der er blevet DEN DANSKE ORDBOG til del, og ikke mindst LexicoNordica har velvilligt stillet spalteplass til rådighed. Formen med kritiske bemærkninger fra anmelderne og ordbogsredaktionens svar på kritikken finder vi principielt nyttigt og fair, og vi håber at den vil bidrage til en større samlet forståelse hos den interesserede læser.

Den aktuelle anmeldelse af Bergenholtz/Vrang adskiller sig fra de øvrige ved at der ikke inddrages aspekter eller oplysninger som anmelderne ikke har været inde på før. Præmisserne er dermed uforandrede, men alligevel fælder anmelderne denne gang en betydelig mere negativ dom: Hvor de tidligere anmeldelser var moderat positive i deres vurdering, flyger det denne gang med bemærkninger som ”lige til en ommer”, ”katastrofe” og ”yderst upræcis”, og hvor der tidligere burde være 100.000 lemmaer, bør der nu være 200.000. Både vi og læserne må spørge os selv hvorfor den ændrede vurdering ikke begrundes.

Eftersom anmeldelsen altså ikke behandler nye aspekter, kan det ikke undgås at vi kommer til at bryde princippet om ikke at gentage svar på tidligere kritik. I stedet vil vi gøre en dyd af nødvendigheden og ud over at kommentere Bergenholtz/Vrangs aktuelle kritik også gøre en slags samlet status over de kritikpunkter der har været fremført.

1. Lemmabestanden – en gang til

Allerførst bør man måske spørge om de mange ord og grundige anmeldelser har fået redaktionen til at ændre syn på, ja måske ligefrem fortryde nogen af de beslutninger som den har truffet undervejs gennem ordbogens tilblivelseshistorie. Svaret er, for anmelderne måske skuffende, men vel næppe overraskende: Stort set ikke. Den væsentligste indrømmelse gælder punktet lemmabestand. Her kan vi tilslutte os kritikken: Der burde allerede i indledningen til bind 1 være redegjort for de præcise tal. Det har vi også tidligere erkendt, endda to gange (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a og 2004b), og dermed skulle man egentlig synes at emnet var udtømt. Ikke desto

mindre føler Bergenholtz/Vrang det nødvendigt at bruge en hel side på ikke blot at gentage kritikken, men også at skærpe den yderligere med bemærkninger som ”DEN DANSKE ORDBOG burde anmeldes til Forbrugerstyrelsen”, ”falsk reklameangivelse”, ”falsk varedeklaration” og ”ordbogssnyd”. Tonen tangerer det uforskammede, og bortset fra at det er en stil som ikke tjener anmelderne til ære, har vi svært ved at se hvad der skulle begrunde skærpelsen. Vi har to gange (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a:180, Lorentzen/Trap-Jensen 2004b:192) fremlagt de nøgterne tal og redegjort for hvordan de er blevet til: Ordbogen indeholder 62.965 opslagsord. Vi har også forklaret at der hertil i forlagets reklamefoldere er lagt ca. 37.000 underopslagsord eller orddannelsesangivelser. At anmelderne nu finder det ”i modstrid med enhver form for faglighed”, stemmer ikke rigtig med deres tidligere synspunkt: ”På den måde er orddannelsesangivelser en slags ekstralemma”, hed det i Bergenholtz/Vrang 2004b (s. 168) og ”[man kan] diskutere, om disse er rigtige lemmer” i Bergenholtz/Vrang 2004b:164. Disse udsagn svarer godt til vores opfattelse: De er netop ”en slags ekstralemmaer”, men ikke helt lige så gode som rigtige lemmer. Og derfor havde det været rigtigt at oplyse de præcise tal; det medgiver vi. Vi har svært ved at se hvad vi mere kan gøre.

Tonen er bevaret i Bergenholtz/Vrangs udgangssalut. Et egentlig ukompliceret udsagn forekommer nu anmelderne ”gådefuldt”, og de peger sarkastisk på vores angiveligt ”synske erfaringer” som eneste mulige forklaring. Sammenhængen er den at vi skriver (i Lorentzen/Trap-Jensen 2004b:192) at underopslagsordene har fået en behandling der ”mindre eksplicit [omfatter] ordklasse, bøjning og betydning”. Derved skal selvfølgelig forstås at den der har brug for disse oplysninger angående eksemplet **møllejer**, kan finde dem i ordbogen, ikke eksplicit ved underopslagsordet **møllejer** (placeret som orddannelsesangivelse i artiklen **mølle**), men indirekte, idet ordklasse og bøjningsmønster kan findes i artiklen **ej**, mens betydningen ’ej af en mølle’ – som altid ved semantisk gennemskuelige sammensætninger – kan udledes af betydningerne af de indgående sammensætningsled. At det skulle være svært for anmelderne at nå til den forståelse, kan man næsten kun opfatte som et udslag af ond vilje. Oplysningerne er jo pr. definition implicite. Det er det der er grunden til at underopslagsordene kun kan regnes som ”en slags ekstralemmaer”: De er netop ikke lige så gode som de almindelige opslagsord der er opført på alfabetisk plads og indeholder eksplicite oplysninger.

Et andet, men dog beslægtet punkt er spørgsmålet om hvor mange opslagsord der så *burde* have været i DEN DANSKE ORDBOG. I Bergenholtz/Vrang 2004b hed det (s. 168) at der burde være 100.000, i anmeldelsen i dette nummer er tallet vokset til 200.000. Uanset tallets størrelse er det svært at være principielt uenig: Flere opslagsord er bedre end færre.

Men vi bliver nødt til at tilføje: At nå disse tal kræver mere end moderne ordbogsteorier; det kræver hårdt arbejde og økonomiske resurser. Og vi har endvidere nævnt tidligere (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a:180) at ordbogens ydre omfang har ligget fast lige siden 1992, svarende til omfanget af den foreliggende ordbog. Anmelderne befinder sig med andre ord ikke i virkelighedens verden. Alligevel kan det være interessant at følge tankegangen og overveje hvordan lemmabestanden bedst kunne suppleres.

Et nærliggende forslag er at ophøje de omdiskuterede underopslagsord til hovedopslagsord. Det ville arbejdsmæssigt være det mest overkommelige og tillige ligge inden for ordbogens korpusbaserede anlæg: Underopslagsordene har en udbredelse i sproget der gør dem berettigede som opslagsord. Spørgsmålet er hvor meget bedre en ordbog der ville komme ud af det hvis de blev anbragt på alfabetisk plads med fed skrift, forsynet med eksplicitte oplysninger om ordklasse og bøjning samt en – i reglen – intetsigende definition. Så vidt vi kan bedømme, måske lidt bedre, men ikke alverden.¹ En sådan løsning svarer til hvad man har gjort i fx DUDEN: DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH, som indeholder rigtig mange artikler af typen: **Apfelgelee:** *Gelee aus Äpfeln* og **Autofahrt:** *Fahrt mit dem Auto*. Et andet sammenligneligt eksempel er den svenske NATIONALENCYKLOPEDIENS ORDBOK, hvor man har valgt samme løsning som i DEN DANSKE ORDBOG og er endt med et lemmaantal på 62.000 (Sven-Göran Malmgren, personlig kommunikation).

En anden mulighed ville være at imødekomme den kritik som anmelderne refererer Pálfi (2005) for, og supplere med manglende ordstof fra før år 1900. Om anmelderne virkelig i alvor tilslutter sig den kritik, kan vi strengt taget ikke vide (men hvorfor ellers beskæftige sig med den?), men vi vil da godt benytte lejligheden til at berolige bekymrede læsere: Det vil ikke ske i en ordbog som DEN DANSKE ORDBOG, der dækker sproget fra 1950 på grundlag af ordenes reelle forekomst i sproget. Oplysninger om det ældre sprog kan man finde i ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG.

Et mindre absurd forslag, som anmelderne også tidligere har diskuteret, er at supplere med navnestof. Der er ikke tvivl om at mange kan have et behov for at søge oplysning om i hvert fald en del af navnestoffet. Udfordringen består i at trække en grænse der forekommer naturlig, sådan at stoffet bliver til at administrere. Der ligger en latent fare for at artiklernes mængde vokser urimeligt fordi man af konsekvensgrunde nemt tvinges til at optage adskillige banale artikler for hver berettiget artikel – i hvert fald hvis man vil bevare forankringen i et korpus. Men potentielt er navnestoffet

¹ I en digital ordbog, hvor plads ikke spiller nogen nævneværdig rolle, kan man derimod meget bedre forestille sig denne løsning, og den arbejdes der på som led i det internetbaserede opslagsværk *ordnet.dk*.

en interessant mulighed.

Mere oplagt synes vi dog det er at forøge lemmabestanden med mindre udbredte ord, de ord som mange sprogbrugere ikke kender så godt og derfor vil have brug for at kunne slå op. Det gælder fx fremmedordsstoffet og mere faglige ord som ikke er særlig udbredte i sproget, men som man alligevel har en chance for at støde på en gang imellem. Vi synes at det især er på det område DEN DANSKE ORDBOG ikke altid slår til. Hvis det bliver muligt at supplere ordbogen med yderligere artikler, vil det være det område vi prioriterer højest.

2. Moderne teori eller sund fornuft?

Heller ikke i den aktuelle anmeldelse snydes læseren for Bergenholtz/Vrangs yndlingsdisciplin: det typologiske skoleridt. Denne gang sættes fx DEN DANSKE ORDBOGS ”lingvistiske argumentation” over for DEN DANSKE NETORDBOGS ”moderne leksikografiske funktionslære” når det gælder valg af synonymmer. Og samme moderne teori har nu ført anmelderne til den indsigt at DEN DANSKE ORDBOG bedst egner sig for lingvister og dansk-studerende. Som underbyggelse af synspunktet nævner de at kun denne målgruppe

kan afkode de komplicerede forkortelser og lingvistisk-videnskabelige forklaringer. For alle andre brugere, som ønsker at vide mere, er store dele af fremstillingen ikke specielt let tilgængelig, men herom senere.

Den der venter på at få nærmere besked herom senere, venter imidlertid forgæves. Der kommer ikke mere. Synspunktet kan derfor koges ned til ”Vi synes forkortelserne er for svære at afkode”. Der skal ikke herske nogen tvivl: Vi går bestemt ind for at man analyserer en ordbogs brugergrupper og deres behov samt fastlægger ordbogens formål og funktioner derefter. Bergenholtz/Vrang må for vores skyld også gerne kalde det ”moderne leksikografisk funktionslære”. Vi nøjes med at kalde det sund fornuft, og den kan anmelderne ikke tage patent på. Og når de insisterer på at kalde et lemma for et lemma – og hvem går ikke ind for det? – burde de også kalde en spade for en spade. Hvis anmelderne synes at forkortelserne er for svære at afkode, er de da i deres gode ret til at sige det – ikke mindst i en anmeldelse. Men i stedet for at give deres holdning udseende af objektivt faktum ved at pakke den ind i pseudovidenskabelig retorik, kunne de kalde det hvad det er: en subjektiv vurdering. Det er da helt i orden, og så kan læseren danne sig sin egen mening om sagen.

Det samme gælder vurderingen af DEN DANSKE ORDBOG som produk-

tionsordbog. Den affejes som ”meget lidt hjælpsom”, alene med den begrundelse at den ikke er proskriptiv. Det er igen et subjektivt – og i en anmeldelse helt legitimt – synspunkt at proskriptive ordbøger skulle være det eneste rigtige til produktionsformål. Det er imidlertid et synspunkt vi ikke deler. Som vi har argumenteret tidligere (Lorentzen/Trap-Jensen 2004a:186ff.), mener vi at proskription godt kan overvejes som et princip i dansk sprognormering, men vi respekterer at retten til at udøve ortografisk normering ligger hos Dansk Sprognævn. DEN DANSKE ORDBOG følger derfor RETSKRIVNINGSORDBOGENS normering, og den anfører derfor valgfrie varianter som valgfrie varianter.² Over for de læsere der mener at andet end proskription kan være relevant i vurderingen af produktionsordbøger, vil vi udtrykke det håb at fx ordbogens mere end 25.000 konstruktionsmønstre vil vise sig nyttige ved tekstproduktion.

Om det også skyldes deres moderne teori eller måske Bergenholtz/Vrangs egne synske evner, ved vi ikke, men anmelderne mener at have fundet det danske folks grundlæggende behov: ”ægte monofunktionelle ordbøger”. Desværre har branchen endnu ikke rigtig set lyset, og det samme gælder såmænd også det danske folk. I hvert fald er der tilsyneladende hverken udbud af eller efterspørgsel efter den slags ordbøger. Vi tror nu at svaret skal findes uden for teoribøgerne: De færreste danskere er parate til at anskaffe tre forskellige slags ordbøger til de situationer som anmelderne opregner. Og selv hvis vi forestiller os at det skete, skulle de dernæst være i stand til at analysere deres behov godt nok til at gribe til det rigtige værk hver gang. Her tror vi de fleste akademikere og sikkert også mange lingvister ville komme til kort.

I virkelighedens verden er det nok snarere sådan at hvis folk overhovedet køber ordbøger, køber de maksimalt én etsprogsordbog og håber så på at dér kan finde hvad de har brug for. Vi tror at det er den virkelighed forlagsbranchen forholder sig til, og det er også forklaringen på at DEN DANSKE ORDBOG søger at imødekomme mere end én type brugssituation. Det har nogle yderligere konsekvenser.

3. Kildeangivelser

Vi mener at det er et uholdbart synspunkt at kildeangivelser skulle være enten ”totalt overflødige” eller ”strengt nødvendige” (i betydningen doku-

² Det er derfor heller ikke svært at overlade det til brugernes dømmekraft at vælge mellem to *lige gyldige* former. Det er selvfølgelig en helt anden situation end den hvor brugerne ikke forventes i detaljer at kende betydningsforskelle mellem en række mere eller mindre synonyme ord.

mentarisk udtømmende). DEN DANSKE ORDBOGS kildeangivelser tjener først og fremmest til at placere citater i en minimal kontekst, især ved at oplyse om årstal og forfatter, titel eller genre, og er kun sekundært anbragt til ære for fremtidens forskere. Hvis dokumentarisk præcision derfor går ud over læselighed og brugervenlighed, vejer hensynet til brugeren tungest. Enhver der kender til internetadresser, ved at de kan være overordentlig lange. At forestille sig adresser af typen <http://juraportal.dk/links/030/020/020/link-1098955387-285288-471.tkl> elegant anbragt i en 5 centimeters spalte, mener vi er en pædagogisk uløselig opgave, og vi må derfor tage afstand fra at den valgte løsning skulle være ”en katastrofe” eller ”fuldstændigt uacceptabel”. Vi finder tværtimod at det er den rigtige beslutning at anføre informative, men læselige kildeangivelser i den slags tilfælde. Derudover er det uklart for os hvilken glæde fremtidens forskere vil have af præcise henvisninger til et flygtigt medium som internettet. Det vil dels afhænge af om siden er blevet høstet af de ”web-crawlere” som indsamler materiale fra danske hjemmesider i henhold til pligtafleveringsloven, dels af reglerne for offentlighedens adgang til disse sider i fremtiden.³

4. Bøjningsoplysninger

Af samme grund er det skudt ved siden af at kræve angivelse af absolut frekvens for hver bøjningsoplysning i ordbogen. Hvis anmelderne synes at det er svært at læse de morfologiske oplysninger i deres nuværende form, hvordan mon det så ville se ud hvis hver eneste oplysning derudover skulle forsynes med en talangivelse? Det er den slags æstetiske og pædagogiske hensyn der er begrundelsen for at vi ikke vil bringe disse oplysninger.⁴

Vi synes det er på sin plads her kort at gøre rede for de principper redaktionen har fulgt ved angivelse af bøjningsoplysninger. Også her har det korpusbaserede princip været styrende, således at de anførte bøjningsformer virkelig har støtte i den faktiske sprogbrug. Derfor har vi undersøgt formernes frekvens i ordbogens korpus og på internettet via Google. Desuden har vi ønsket at videregive visse oplysninger om formernes relative udbredelse i en, mener vi, let tilgængelig form. Heraf følger den notation som anmelderne nævner ved eksemplet **spionfoto**, hvor den

³ At de præcise kildeangivelser let kan aflæses i den planlagte digitale udgave, er en anden sag.

⁴ I sig selv kan oplysningerne såmænd være nyttige nok, og i en digital version, hvor muligheden kan gøres optionel (klikbar), er det en oplagt mulighed som vi også arbejder med.

sjældne flertalsform *spionfotoer* anføres i parentes i modsætning til den langt mere frekvente *spionfotos*. Som hovedprincip gælder det at rækkefølgen af valgfrie bøjningsformer er bestemt af deres frekvens. Det synes vi er oplysende og anvendeligt ved tekstproduktion. I en del tilfælde har det ikke været muligt at finde empirisk materiale til at belyse alle bøjningsformers frekvens; det gælder fx ved sammensatte ord netop af typen *spionfoto*, hvor anmelderne ikke har fundet eksempler på bestemt form pluralis. Her kunne redaktionen have valgt ikke at bringe de bestemte pluralisformer overhovedet, men denne løsning forekom ikke tilfredsstillende. I stedet har det redaktionelle princip været at opfatte ubestemt og bestemt form pluralis som en art enhed og ikke anføre den ene uden den anden. Formerne er i dette tilfælde, som i visse andre hvor det empiriske grundlag har været for spinkelt, overført fra simpleksordet **foto**, der i flertal bøjes *-s* (el. *-er*), *-ene* el. *-erne*.

Til et par af de eksempler som anmelderne i tabel 1 anfører på mangelfulde fleksionsmorfologiske oplysninger i DEN DANSKE ORDBOG, vil vi også knytte nogle kommentarer. Om eksemplet **sankthansaften** hedder det: ”Flertalseksemplet, som gives i DEN DANSKE NETORDBOG, er på ingen måder ualmindeligt”. Det er et udsagn der ikke tåler nærmere eftersyn: Frekvensundersøgelser på internettet vha. Google afslører at grundformen forekommer 6.540 gange, mens samtlige andre bøjningsformer som DEN DANSKE NETORDBOG oplyser, tilsammen forekommer 26 gange, hvoraf de fleste stammer fra diverse ordlister og ikke fra genuin sprogbrug. Vi synes DEN DANSKE ORDBOG har truffet et godt og korpustro valg her ved kun at anføre bestemt form singularis. Men det bliver forhåbentlig ikke opfattet som et direkte forbud mod pluralisformen. Det gælder jo om mange ord at man potentielt kan danne andre former end dem der er udbredt i den faktiske sprogbrug. Hvis man får brug for at tale om flere sankthansaftener, må man derfor ulejlige sig med at slå op i artiklen **aften**.⁵

Om eksemplet **programvirksomhed** hedder det også hos anmelderne at DEN DANSKE ORDBOG ikke godtager flertal, hvor DEN DANSKE NETORDBOG gør det. Her er anmelderne rykket lidt nærmere på sandheden, men stadigvæk er det den marginale sprogbrug de fæster sig ved. Ordet forekommer 17.826 gange i Google i singularis og 67 gange i pluralis. I DEN DANSKE ORDBOGS korpus forekommer pluralisformerne slet ikke, så igen må vi hævde at redaktionen har truffet et rigtigt valg. Dertil kommer at ordbogens definition peger på en ikketællelig eller sjældent tællelig betyd-

⁵ Det kan være nyttigt at anføre både de potentielle og de faktisk forekommende former af et ord. Det overvejer vi at indføre i netversionen, hvor det kan kombineres med de tidligere nævnte oplysninger om formernes relative frekvens. Men muligheden skal være optionel, og det lader sig ikke gøre i en trykt ordbog.

ning, nemlig den aktivitet at lave og udsende programmer. Det ville ikke være konsistent at give bøjningsoplysninger til en betydning der ikke er taget med. Derimod kan den tællelige betydning 'virksomhed, firma der udsender programmer' godt forekomme i flertal, men den betydningsvariant er bare ikke attesteret i ordbogens korpus. Måske er den dukket op siden, men frekvent er den på ingen måde.

Ved eksemplet **steeplechase** har anmelderne, eller forfatterne til DEN DANSKE NETORDBOG, taget fejl når de i tabel 1 bringer denne anmærkning:

ANM Dansk Sprognævn godtager ikke bøjning og kun brug af fælleskøn: en steeplechase. Brug af intetkøn er dog det normale, som derfor anbefales af denne ordbog.

Måske skyldes fejlen den rygmarvsreaktion der får DEN DANSKE NETORDBOG til at mene det modsatte af Dansk Sprognævn, men i dette tilfælde normerer Dansk Sprognævn nu også – faktisk som eneste mulighed – intetkøn i RETSKRIVNINGSORDBOGEN. Enigheden hører dog op når det kommer til bestemt form singularis: RETSKRIVNINGSORDBOGEN og DEN DANSKE ORDBOG opgiver ingen bestemthedsform, mens DEN DANSKE NETORDBOG anfører formen i intetkøn: *steeplechaset*. Igen har dette næsten ikke støtte i sprogbrugen: *steeplechaset* har 2 forekomster (*steeplechase* 4) i Google mod 797 forekomster i ubestemt form.

Vi synes ikke anmeldelsernes eksempler virker overbevisende, og vi synes at DEN DANSKE ORDBOGS princip er fornuftigt. Det udelukker selvfølgelig ikke at der kan være (andre) enkelttilfælde hvor der er truffet en forkert beslutning, og omvendt betyder det heller ikke nødvendigvis at vi finder DEN DANSKE NETORDBOGS beslutning om at anføre pluralisformer af *sankthansaften* lodret forkert. Det er vel sådan ved lavfrekvente forekomster at man er nødt til at foretage et individuelt skøn, og vi fortryder altså ikke vores. Vi vil også godt advare mod ukritisk at bruge en rå tekstsamling som Google som facitliste: I modsætning til et rigtigt korpus er Googles tekster ikke sammensat ud fra nogen repræsentativitetskriterier, og ganske få absolutte forekomster eller en procentvis forsvindende lille andel kan derfor sagtens skyldes tilfældige ad hoc-dannelser. Redaktøren slipper derfor ikke for at forholde sig til forekomsterne og træffe et valg.

5. Kollokationer

Endelig mener anmelderne at kollokationsbestanden burde suppleres med relevante kollokationer fra kilder uden for ordbogens eget korpus. I princippet er vi enige i det synspunkt, og vi ville også gerne have gjort som

foreslået, men vi må konstatere at det ikke har været muligt idet brugbare eksterne kilder ikke har været tilgængelige i DEN DANSKE ORDBOGS tilblivelsesperiode. For et krav må naturligvis være at de eksternt frem-skaffede kollokationer også er baseret på et korpus, ellers falder hele idéen om at ordbogen skal afspejle faktisk forekommende sprog, jo til jorden. Og os bekendt eksisterede der ikke tilgængelige, almensproglige korpuser ud over Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs egne.

6. Afsluttende bemærkninger

Hvis vi skal sammenfatte vores reaktion på kritikken her til sidst, falder den i tre dele. Der er for det første de punkter hvor vi må give anmelderne ret i deres kritik. Den slags kritik kan undertiden være svær at anerkende fordi den indebærer en erkendelse af egne fejl eller egen utilstrækkelighed. Alligevel er den nyttig og vigtig, og når bølgerne fra debatten har lagt sig, vil den konstruktive kritik forhåbentlig vise sig at føre de nødvendige justeringer med sig. Eksemplet er i denne artikel oplysningen om lemma-bestanden.

For det andet er der de punkter hvor vi er uenige med anmelderne. Uenighed har vi ikke noget imod. Vi tror ikke der er én indlysende rigtig måde at lave ordbøger på, og det kan ligefrem være befordrende for udviklingen af forskellige ordbøger og ordbogsprodukter hvis der ligger en afgørende uenighed til grund for forskelligheden. Anmeldelser bidrager her til at skærpe bevidstheden om eget ståsted, og det er grundlæggende sundt. Eksempler på uenigheder er i denne sammenhæng synet på proskription og spørgsmålet om brugen af forkortelser og sigler.

Vores sidste punkt er en slags anmeldelse af kritikken. God kritik er for DEN DANSKE ORDBOGS redaktion ikke nødvendigvis det samme som uforbeholden ros. Vigtigere er det at den er grundig og saglig. Grundig har kritikken i hvert fald været rent kvantitativt, målt i antal bidrag og sider. Interessant nok har kritikken ikke i nævneværdig grad kommenteret de punkter der internt i redaktionen har været størst diskussion og uenighed om undervejs, men det er nok sådan at man ofte ser tingene anderledes udefra. Til gengæld er vi lidt ærgerlige over vægtningen af de kritikpunkter der har været fremdraget. Vi har samlet kritikken fra de fire anmeldelser af Bergenholtz/Vrang i oversigtsform, hvor man kan se hvor meget plads der er brugt på ordbogens forskellige elementer.

oplysningstype/emne	sider	andel
layout	1,25	2 %
lemmabestand	12,25	21 %
bøjning	6	11 %
udtale	0	0 %
betydningsopdeling/definitioner	10	18 %
fag- og stilmarkører	0	0 %
synonymer, antonymer m.m.	7,5	13 %
syntaktiske mønstre/konstruktionsoplysninger	1,25	2 %
kollokationer/flerordsforbindelser	5	9 %
citater	4,5	8 %
orddannelser	8	14 %
etymologiske oplysninger	0	0 %
omtekster	1,25	2 %

TABEL 1. Kritikkenes fordeling på oplysningstyper

En tendens har været at anmelderne har brugt megen plads på aspekter som redaktionelt har været temmelig perifere (fx oplysning om lemmabestand), mens til gengæld centrale dele af ordbogsarbejdet som udtale og etymologi kun har fået ganske få ord med på vejen. Derudover har eksterne emner som proskription og typologi fyldt overordentlig meget. Det står naturligvis en anmelder frit for at udvælge og diskutere emner efter eget valg og interesse, men i den samlede vurdering bør man prøve at balancere aspekterne efter deres relative vægt. Det synes vi ikke anmeldelserne lever helt op til.

Vores væsentligste indholdsmæssige anke mod anmelderne er dog at de ikke er konsistente i deres vurderinger. Det skyldes, tror vi, at de begår den fejl at forlange at DEN DANSKE ORDBOG skal være tre forskellige (monofunktionelle) ordbøger på én og samme tid, og det får dem til at indtage snart et, snart et andet – modsat, og dermed uforeneligt – synspunkt afhængigt af hvilken ordbogstype de anmelder. Flere steder bebrejder de ordbogen at den er for lærd – først er den for forskere, så for akademikere og senest for lingvister – mens de andre steder efterlyser oplysninger der er så indviklede og svære at læse at de nok kan kræve en højere uddannelse. Et eksempel er forekomsttal for de forskellige bøjningsformers fordeling (anmelderne leverer selv skrækeksemplet *Jahr*), et andet er nøjagtige internetadresser til citater. Det samme kan siges om den proskriptive

kæphest: Hvad skal den stakkels sekretær Brita (jf. Bergenholtz/Vrang 2004b) dog stille op med en svada om hvad Dansk Sprognævn godtager eller ikke godtager? Det samme gælder vurderingen af kildeangivelserne: Enten skal de være fuldstændig udtømmende (i en dokumentationsordbog) eller også helt fraværende (i en produktionsordbog), mener anmelderne. Hertil kan man kun sige: Ja måske, men vel ikke begge dele i samme fysiske ordbog?

Til slut vil vi om tonen i Bergenholtz/Vrangs anmeldelse sige at vi håber den har bidraget til læsernes underholdning. Selv foretrækker vi at føre videnskabelige diskussioner i en anden stil.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004a: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 33, 149–178.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2004b: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 165–189.
- Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2005: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 165–187.
- DEN DANSKE NETORDBOG = Henning Bergenholtz/Vibeke Vrang med bidrag af Lena Lund, Helle Grønberg, Maria Bruun Jensen, Signe Rixen Larsen, Rikke Refslund og Mia Johnson: *Den Danske Netordbog*. Database og layout: Richard Almind. 2002–2005.
- DEN DANSKE ORDBOG = Ebba Hjorth/Kjeld Kristensen (hovedred.) *Den Danske Ordbog* 1–6. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal 2003–2005.
- DUDEN: DEUTSCHES UNIVERSALWÖRTERBUCH = Duden: Deutsches Universalwörterbuch, 3. udgave, udgivet af Wissenschaftlicher Rat der Dudenredaktion. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag 1996.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004a: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog imponerer og skuffer. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 33, 179–192.
- Lorentzen, Henrik/Lars Trap-Jensen 2004b: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Ny dansk ordbog i seks bind for sekretærer og forskere. I: *LexicoNordica* 11, 191–201.
- NATIONALENCYKLOPEDINS ORDBOK = *Nationalencyklopedins ordbok* 1–3, 1. udgave, udarbejdet ved Språkdata, Göteborgs Universitet. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB 1995.

ORDBOG OVER DET DANSKE SPROG = *Ordbog over det danske Sprog*. 28 bind. København: Gyldendal 1918–1956. Onlineversion: <http://ordnet.dk/ods>.

Pálfi, Loránd-Levente 2005: Den Danske Ordbog – en kritisk opsamling af den offentlige ordstrid. I: *LexicoNordica* 12, 123–149.

RETSKRIVNINGSORDBOGEN = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 3. udgave. København: Alinea A/S – Aschehoug Dansk Forlag A/S 2001.

Trap-Jensen, Lars 2005: Kommentarer til Henning Bergenholtz og Vibeke Vrang: Den Danske Ordbog bind 2 (E–H) og 3 (I–L) – en ordbog for folket eller for akademikere? I: *LexicoNordica* 12, 189–197.

Henrik Lorentzen
seniorredaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør
Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1
DK-1219 København K
ltj@dsl.dk

Erla Hallsteinsdóttir

I ordenes store verden

Jón Hilmar Jónsson: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. 2005. Reykjavík: JPV útgáfa.

1. Indledning: Ordbogens forhistorie og leksikografiske kontekst

Jón Hilmar Jónsson er både kendt i nordiske leksikografiske kredse for sine praktisk orienterede leksikografiske bidrag og blandt islandske ordbogsbrugere som forfatteren til *Stóra orðabókin um íslenska málnotkuns* (dansk: *Den store ordbog om islandsk sprogbrug*, herefter forkortet: *Stóra orðabókin*) og til dens forgængere, *Orðastaður* og *Orðaheimur* (anmeldt i *LexicoNordica* af hhv. Hannesdóttir 2005 og Simensen 1995).

Stóra orðabókin (tilbudspris: 14.480 ISK) har en ret speciel og knap 20 år lang forhistorie: Den er en sammenlægning af to ordbøger, der stadigvæk sælges af forlaget, såvel enkeltvis (tilbudspris: 3.980 pr. ordbog) som i dobbeltpakning under navnet *Auðlegð íslenskrar tungu*. Disse ordbøger må opfattes som direkte konkurrenter til *Stóra orðabókin* (og omvendt). Sammenligningen af ordbogen med dens forgængere udgør derfor et vigtigt aspekt i denne anmeldelse, dels i forhold til leksikografiske, dvs. indholdsmæssige og kvalitative forskelle, dels i forhold til retfærdiggørelsen af en prisforskel på 6.520 islandske kroner (priserne er hentet fra forlagets hjemmeside: <http://www.jpv.is>, medio april 2006). En udførlig sammenligning med den eneste yderligere almensproglige islandske ordbog, *Íslensk orðabók* i tredje udgave fra 2002, redigeret af Mördur Árnason, kan ikke finde sted her (se Óskarsson 2005 for en anmeldelse).

En anmeldelse på dansk for islandske ordbogsbrugere giver ikke meget mening. Forlagets salgstal medio april 2006 giver faktisk ikke længere anledning til en eventuel anbefaling eller frarådning mod at købe ordbogen; den er solgt i over 4.500 eksemplarer, dens forgængere i omkring 10.000 (*Orðastaður*) og 5.000 (*Orðaheimur*); de islandske brugere har altså allerede købt den. Denne anmeldelses perspektiv er derfor primært teoretisk (jf. Bergenholtz 2003). Den kan indordnes i en løbende teoretisk-metodisk diskussion om islandsk leksikografi, især med hensyn til at Jón Hilmar Jónssons ordbøger er resultatet af hans videnskabelige beskæftigelse med islandsk i en lang årrække, doku-

menteret bl.a. i nordiske skrifter om leksikografi (jf. Hannesdóttir 2005: 199–200).

2. Ordbogens opbygning

Stóra orðabókin bærer sit navn med rette: den er stor. Såvel dens fysiske størrelse – ordbogsdelen består af 1562 sider i stort format med tre-spaltet sats – som dens indholdsmæssige omfang (13.000 opslagsord med tilgang til 85.000 ord og ordforbindelser, ifølge egne angivelser) imponerer. Derudover har den et forord på 2 sider og en 31 siders indledning med indholdsbeskrivelse og brugervejledning.

Ordbogen er en almensproglig islandsk produktionsordbog. Den kan karakteriseres som en kombineret kollokations- og begrebsordbog (jf. Hannesdóttirs (2005:199) karakterisering af dens forgængere), dvs. den har både en formbaseret tilgang til ord i deres syntaktiske sammenhæng og en betydningsmæssig tilgang til ordforbindelser via en begrebs-systematik. Det er uden tvivl et risikabelt forehavende – som, set fra nogle leksikografiske teories synsvinkel, er dømt til at mislykkes – at kombinere to så forskellige ordbøger i én. Men, og det kan siges straks, det er lykkedes forbavsende godt. Den trykte ordbog kombinerer sine forgængeres indhold i en gennemtænkt og overskuelig struktur i analogi med den fra *Orðastaður* og *Orðaheimur* kendte opbygning. For brugere, som er vant til disse to ordbøger, er *Stóra orðabókin* lige til at bruge.

Efter en kort beskrivelse og problematisering af leksikografisk prog-beskrivelse i relation til ordforbindelser og sprogbrug forklares ordbogens formål i indledningen. Nemlig at beskrive islandsk sprogbrug på den mangfoldige og fleksible måde, som genstanden (altså ordforbindelser) kræver med henblik på at vejlede ordbogsbrugere i sprogproduktion (Jónsson 2005:IX). I forbindelse med spørgsmålet om, hvilke informationer en ordbogsforfatter bør inddrage i en ordbog, som skal bruges i sprogproduktion, nævner Bergenholtz/Vrang (2002:198) ”oplysninger om bl.a. orddeling, semantiske angivelser, stilangivelser, kollokationsangivelser og orddannelsesangivelser”. *Stóra orðabókin* byder ikke på løsninger til alle potentielle produktionsproblemer, og den indeholder ikke alle de ”absolut påkrævede” informationer (jf. Bergenholtz/Vrang 2002:198). Den koncentrerer sig om vejledning i forbindelse med kollokationelle og syntaktiske konstruktionsmuligheder i – mere eller mindre faste – ordforbindelser.

Ordbogen betegnes som deskriptiv, den beskriver islandsk sprogbrug. Her må indvendes, at produktionsordbøger altid er præskriptive på den måde, at de foretager et valg af mulige konstruktioner. Specielt i det islandske sprogs stærkt præskriptive kontekst, hvor ordbøger traditionelt

skal tjene som vejvisere til godt (i.e. politisk accepteret) sprog, vil en del brugere nok intuitivt gå ud fra, at der er tale om en præskriptiv tilgang (jf. Kristinssons (1998) diskussion om *Íslensk orðabók*). Ordforbindelser som stilistisk set ikke bør bruges i skriftsprog er der således ikke mange af i ordbogen. Hannesdóttir påpeger, at

[r]isken att bli hänvisad till ett uttryck som kan väcka anstöt är i och för sig liten eftersom fraser som betecknar kroppsfunktioner och sexuella aktiviteter nästan helt lyser med sin frånvaro. (Hannesdóttir 2005:205)

Det ville også kunne bruges som en retfærdiggørelse af ikke at bruge nogen som helst stilmarkering (ved orddannelser bruges semantiske markører, som ligeledes henviser til stil, f.eks. **skít-**: ... **2.** um mann; formæling [‘om et menneske; forbandelse’] *skít-menni*, *skít-buxi*, *skít-holt*, *skít-hæll* ...), ordforbindelserne er alle – mere eller mindre – brugbare.

Ordbogen har en ”bilingval dimension” (Bergenholtz 2003:19); begrebslisten er oversat til dansk, engelsk og tysk med det formål at give ikke-islandske brugere tilgang til ordbogens indhold via de oversatte begreber. Ordbogen forudsætter dog generelt set en sprogkompetence på modermålsniveau, og det er tvivlsomt, om brugere med andre modersmål overhovedet vil kunne bruge den.

Selve ordbogen består af to næsten lige store dele: Første del (s. 1–842) består af 13.000 lemmata i en alfabetisk liste med såvel begreber som almindelige opslagsord. Anden del (s. 843–1547) er en strengt alfabetisk liste med 85.000 ordforbindelser, som indordnes under opslagsord eller begreber i første del. Disse to dele suppleres af et alfabetisk begrebsregister på islandsk, dansk→islandsk, engelsk→islandsk og tysk→islandsk (s. 1549–1562).

2.1. Ordbogens første del

Ordbogens første del består af en alfabetisk lemmaliste. Lemmata er der to slags af: dels 840 begreber som karakteriserer og afgrænser betydning, dels 12.500 almindelige opslagsord (6.100 substantiver, 3.200 adjektiver, 2.800 verber og 400 affikser (ifølge ordbogens indledning)). Begreberne indgår i den alfabetiske orden, men er typografisk markeret med minuskelskrift. Denne markering er vigtig, idet begreberne ligeledes kan optræde som almindelige opslagsord (f.eks.: *hreinlæti* – HREINLÆTI).

En positivt iøjnefaldende ændring i forhold til *Orðastaður* er en stor øget læsbarhed som følge af en typografisk opdeling af artiklerne,

hvordan hver konstruktion – som allerede i *Orðaheimur* – får sin egen linje i artiklen. Resultatet er et forbilledligt layout – om end en luksusløsning i en trykt ordbog – som det demonstreres i figur 1 med lemmene *hreiðra*, *hreiður* og *hreifur*:

hreiðra so

1 hreiðurgerð <fuglinn> hreiðrar/er farinn að hreiðra sig

2 = koma sér (notalega) fyrir hreiðra um sig við nutum þess að hreiðra um okkur í skálanum eftir erfiða fjallgöngu; hann er skýrt dæmi um mann sem hefur hreiðrað um sig í valdakerfinu

hreiður no hvk

<fuglinn> kemur/hefur komið sér upp hreiðri

<fuglinn> gerir sér hreiður

<fuglinn> býr sér (til) hreiður

<fuglinn> safnar í hreiður/hreiðrið

<fuglinn> setur saman hreiður

<fuglinn> á (sér) hreiður <í klettunum, á milli þúfna>

<fuglinn> liggur á hreiðri/hreiðrinu

<fuglinn flýgur> heim í hreiðrið

<fuglinn flýgur> úr hreiðrinu

<fuglinn flýr> af hreiðrinu

<fuglinn> yfirgefur hreiðrið

<finna egg> í hreiðrinu

steypa hreiðrinu

hreiður- hreiður-land, hreiður-stæði, hreiður-laut, hreiður-hola, hreiður-bolli, hreiður-skál, hreiður-karfa, hreiður-kassi, hreiður-laupur, hreiður-botn, hreiður-barmur; hreiður-fugl, hreiður-búi; hreiður-gerð

-hreiður 1 fugls-hreiður, arnar-hreiður, fálka-hreiður, hrafnshreiður, krumma-hreiður; körfu-hreiður; flot-hreiður **2** víg-hreiður

Ⓜ betra er eitt egg en autt hreiður

▷ hreiðra

hreifur lo

eitthvað hafði hann dreypt á víninu – já, mér

sýndist hann vera orðinn hreifur

vera (orðinn) hreifur af <víni, öli>

-hreifur 1 vín-hreifur, öl-hreifur **2** mál-hreifur, skraf-hreifur

hreiðra so **1.** hreiðurgerð <fuglinn> hreiðrar/er farinn að hreiðra sig **2.** koma sér (notalega) fyrir hreiðra um sig við nutum þess að hreiðra um okkur í skálanum eftir erfiða fjallgöngu, hann er skýrt dæmi um mann sem hefur hreiðrað um sig í valdakerfinu

hreiður no hvk <fuglinn> kemur/hefur komið sér upp hreiðri, <fuglinn> gerir sér/býr sér (til) hreiður, <fuglinn> safnar í hreiður/hreiðrið, <fuglinn> setur saman hreiður, <fuglinn> á (sér) hreiður <í klettunum, á milli þúfna>, <fuglinn> liggur á hreiðri(nu), <fuglinn flýgur> heim í hreiðrið, <fuglinn flýgur> úr hreiðrinu, <fuglinn flýr> af hreiðrinu, <fuglinn> yfirgefur hreiðrið; <finna egg> í hreiðrinu, steypa hreiðrinu ► **hreiður-**: -land, -stæði, -laut, -hola, -bolli, -skál, -karfa, -kassi, -laupur, -botn, -barmur; -fugl, -búi; -gerð ► **-hreiður:** **1.** fugls-, arnar-, fálka-, hrafnshreiður; körfu-, flot- **2.** víg-
Ⓜ betra er eitt egg en autt hreiður
⇒ hreiðra

hreifur lo eitthvað hafði hann dreypt á víninu – já, mér sýndist hann vera orðinn hreifur, vera (orðinn) hreifur af <víni, öli> ► **-hreifur:** **1.** vín-, öl- **2.** mál-, skraf-

FIGUR 1. Sammenligning af layout i *Stóra orðabókin* og *Orðastaður*

Ved en sammenligning med *Orðastaður* lægger man mærke til mindre ændringer i de brugte symboler; der indføres nummerering af homografe lemmata (¹**hrein** no kk, ²**hrein** lo); ►-symbolet til markering af orddannelseselementer forsvinder ved ændringen i layoutet, bindestreg i orddannelser forvandles til et punkt i den trykte udgave, og ordene skrives helt ud. Henvisningspilen får en ny form, og markeringen af den semantiske specificering ændres fra indramning til grå baggrund.

Grammatiske informationer er der, ligesom i forgængerne, ikke mange af, kun opslagsordenes ordklasse angives, i nogle tilfælde specificeres genus og/eller numerus. Andre grammatiske informationer er

implicitte i eksempler, de variable led eller selve ordforbindelserne, og skal afkodes af brugeren.

En påfaldende ændring er udskillelsen af bestemte grammatiske former (f.eks. bøjning, pluralis), som så optræder som selvstændige lemmata, ofte med temmelig stor afstand til de andre lemmata; i dette eksempel er der tale om en bøjningsform af adjektivet *hreinn*, som i *Orðastaður* anføres under **2.**, ved opslagsordet *hreinn* (jf. figur 2):

hreinn lo 1a. hreïnlaeti húsið er (orðið) hreint (út úr dyrum); hreint umhverfi 1b. vera (orðinn) (alveg) hreinn <í framan, um hendurnar, á höndunum/fótunum>; hreinn og strokinn, hreinn og snyrtilegur 2. hreingerning gera hreint (<í húsinu/íbúðinni, hjá e-m>) það þótti sjálfsagt að gera hreint fyrir stórhátíðir; <hér> er (allt orðið) (<glansandi>) hreint, (<hér er allt>) hreint og fágað/snurfusað 3a. ósvikinn, ómengaður hreint vatn, hreinn vínandi,

FIGUR 2. *Orðastaður*; neutrumform af adjektivet *hreinn*

I *Stóra orðabókin* opføres adjektivet i neutrum singularis nominativ, *hreint*, først som eget opslagsord 8 lemmata efter *hreinn* (jf. figur 3):

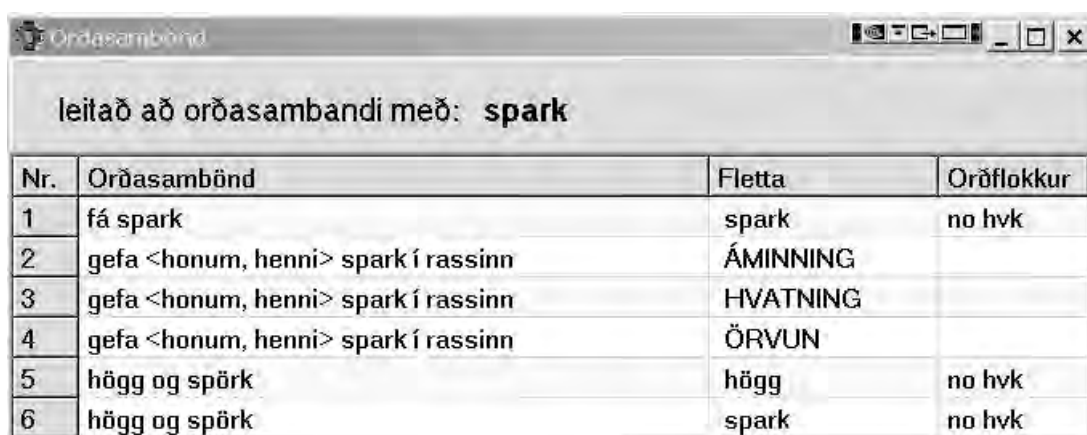
hreint lo hvk
 <hér> er (allt orðið) (<glansandi>) hreint
 <hér> er (allt) hreint og snyrtilegt
 <hér> er (allt) hreint og þrifalegt
 <hér> er (allt) hreint og fágað
 <hér> er (allt) hreint og snurfusað
 (no. hreingerning) gera hreint (<í húsinu/íbúðinni, hjá þeim>) það þótti sjálfsagt að gera hreint fyrir stórhátíðir
 -hreint tá-hreint, tandur-hreint; ó-hreint

FIGUR 3. *Stóra orðabókin*; artikler med opslagsordene *hreint* (neutrum af *hreinn*)

Der henvises fra *hreinn* til *hreint*, men ikke omvendt. Manglende henvisning til ordets grundform gælder ligeledes ved nogle pluralisformer af substantiver som optræder som selvstændige lemmata, f.eks. *stöðvar*; her kunne med fordel – også med hensyn til brugervenlighed – anbringes en henvisning til singularisformen *stöð*.

2.2. Ordbogens anden del

I ordbogens anden del opføres alle ordforbindelser fra ordbogens første del i strengt alfabetisk orden efter et eller flere hovedord, dvs. substantiver, adjektiver og verber. Denne fremgangsmåde fører til en del redundans i den trykte udgave; f.eks. angives *segja það sem <manni> býr í brjósti* tre gange, under *brjóst*, *segja* og *búa*. I den trykte udgave og fra brugerens perspektiv byder jeg imidlertid denne fremgangsmåde velkommen, den øger chancen for at finde det, man søger. I cd-rom-versionen virker den dog lidt underlig, idet én og samme ordforbindelse godt kan forekomme to-tre gange (jf. figur 4):

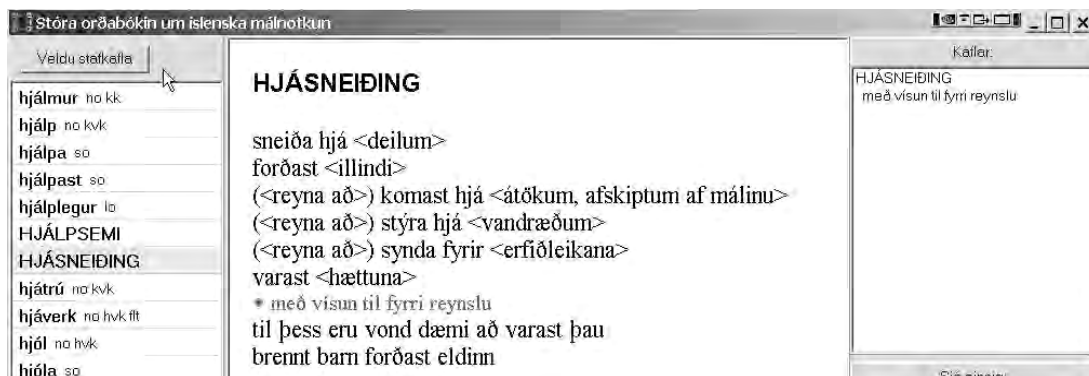
Nr.	Orðasambönd	Fletta	Orðflokkur
1	fá spark	spark	no hvk
2	gefa <honum, henni> spark í rassinn	ÁMINNING	
3	gefa <honum, henni> spark í rassinn	HVATNING	
4	gefa <honum, henni> spark í rassinn	ÖRVUN	
5	högg og spörk	högg	no hvk
6	högg og spörk	spark	no hvk

FIGUR 4. Resultat af søgning efter ordforbindelser med *spark*

hvor den fungerer som link til forskellige artikler i ordbogen (*gefa <honum, henni> spark í rassinn*, er linket til hhv. ÁMINNING, HVATNING og ÖRVUN). Her kunne man bestemt finde en mere elegant løsning. Efter hver ordforbindelse henvises der til de lemmata (almindeligt opslagsord og/eller begreb(er)), den hører til i ordbogens første del, i cd-rom-udgaven angivet i spalten "Fletta". I den trykte udgave angives kun ordenes ordklasse, andre grammatiske informationer såsom genus- og numerusmarkering er her gået tabt, mens de i cd-rom-udgaven er til stede i spalten "Orðflokkur".

3. Fraseologismer

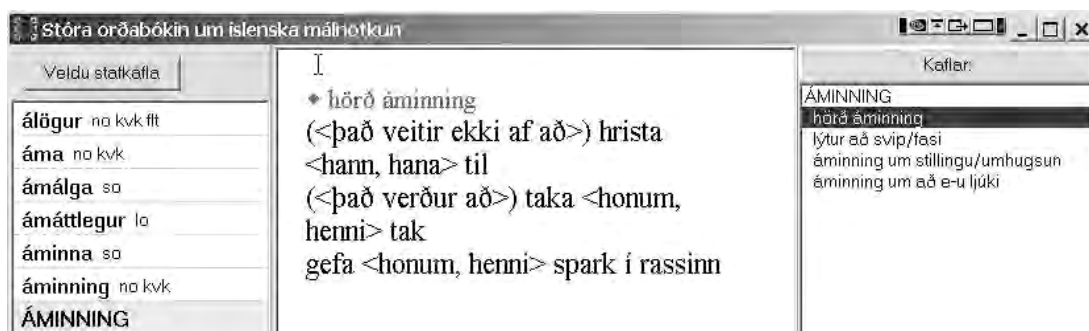
Ifølge forfatterens definition er "ordforbindelser syntaktiske enheder bestående af to eller flere ord, som tit og regelmæssigt optræder sammen" (Jónsson 2001a:62). Dette er en meget bred definition, og de eneste ordforbindelser, som markeres særskilt, er ordsprog (jf. Farø 2004); dog ikke alle, jf. figur 5:

FIGUR 5. Umarkerede ordsprog

Her er ordsprogene *til þess eru vond dæmi að varast þau* [*til det er onde eksempler/forbilleder at vogte sig for dem]¹ og *brennt barn forðast eldinn* [*brændt barn undgår ilden] ikke markerede.

Den manglende markering af idiommer og andre fraseologismer, som muligvis implicerer grammatiske, syntaktiske eller kollokationelle restriktioner, problematiseres ikke i ordbogens indledning. Årsagen er muligvis den stadig manglende standardterminologi inden for fraseologien. Med hensyn til den avancerede sprogkompetence, ordbogen generelt forudsætter hos sine brugere, er det efter min mening en acceptabel løsning at give afkald på en fraseologisk klassifikation. Om det så er helt uden problemer for brugere ikke at markere idiomatiske ordforbindelser, sætter jeg spørgsmålstegn ved, i hvert fald når det gælder de brugere, som ikke har islandsk som modersmål.

FIGUR 6. Angivelse af ordforbindelser ved ÁMINNING, underbegreb 'hörð áminning'

Der burde redegøres for fastsættelse af – i det mindste ifølge min egen sprogkompetence – variable komponenter og former i fraseologismer, f.eks. i *gefa <honum, henni> spark í rassinn* [*give <ham/hende> spark

¹ Ordrette oversættelser af fraseologismer angives i skarpe klammer og markeres med *.

i bagdelen], hvor de alternative former *e-ð er spark í rassinn* [*ngt. er spark i bagdelen] og *fá/purfa/vanta spark í rassinn* [*få/behøve/mangle spark i bagdelen] ikke angives (jf. figur 6). Yderligere eksempler er valget af formen i *taka því tveim höndum að* <fá að koma> [*tage det to hænder at <få at komme>] i stedet for *taka* <honum, henni/kenningu, möguleika, bók> *tveim höndum* [*tage <ham, hende/teori, mulighed, bog> to hænder] og markeringen af variable led som en fast komponent, f.eks. i følgende fraseologismer: *nú er björninn unninn* [*nu er bjørnen besejret/dræbt] og *þar fór góður biti í hundskjaf* [*der gik god bid i en hunds kæft] i stedet for <nú/þá (fyrst)/þar með> *er björninn unninn* [*<nu/der (først)/dermed> er bjørnen besejret/dræbt] og <þar/oft> *fer góður biti í hundskjaf* [*<der/tit> går god bid i en hunds kæft]. Den sidste fraseologisme har tillige en unødvendig tempusspecificering. Jeg skal dog påpege at en sådan redegørelse kræver en teoretisk fraseologiforståelse og omsætning af denne i praksis. Den er som bekendt ikke altid uproblematisk (sml. f.eks. Almind/Bergenholtz/Vrang 2006). En nøjagtig sprogbrugsbeskrivelse af fraseologismer kan i øvrigt kun foretages ved hjælp af korpusanalyser, som er meget ressourcekrævende, hvad der nok overskrider denne ordbogs rammer².

Håndteringen af fraseologismer er ikke altid konsekvent, f.eks. findes under opslagsordet *skíta* kun ordforbindelser med litteral realisering.

FIGUR 7. Angivelse af ordforbindelser ved lemmaet **skíta**

Der angives kun to ordforbindelser tilhørende lemmaet: *skíta* (<í klósettið>) ('skide <i toilettet>') og *skíta út* <herbergið, gólfíð, fötin sín> ('gøre beskidt <værelset, gulvet, sit tøj>') (jf. figur 7).

² F.eks. arbejder en stor arbejdsgruppe på en korpusbaseret beskrivelse af tyske idiomer inden for det meget omfattende forskningsprojekt *Kollokationen im Wörterbuch* (<http://kollokationen.bbaw.de/>).

Nr.	Orðasambönd	Fletta	Orðflokkur
1	skíta	skíta	so
2	skíta á sig	MISTÖK	
3	skíta á sig	ÓFARIR	
4	skíta á sig	skíta	so
5	skíta í eigið hreiður	MISTÖK	
6	skíta í eigið hreiður	ÓFARIR	
7	skíta í nytina sína	MISTÖK	
8	skíta í nytina sína	ÓFARIR	
9	skíta í sig	skíta	so
10	skíta út <herbergið, gólfið, fötin sín>	skíta	so
11	skíta út <herbergið, gólfið, fötin sín>	SÓÐASKAPUR	
12	skíta <hann, hana> út	LAST	
13	skíta <hann, hana> út	SKAMMIR	
14	vera að skíta hjartanu	KJARKLEYSI	

FIGUR 8. Resultat af søgning efter ordforbindelser med *skíta*

Søger man så efter ordforbindelser indeholdende *skíta*, finder man fraseologismer med komponenten *skíta*, f.eks. *skíta <hann, hana> út* [**skide <ham, hende> ud*] (jf. figur 8).

Det er påfaldende, at fraseologismer overvejende underordnes begreber og så ikke optræder i ordbogens første del under deres komponenter, dvs. de skal søges via ordforbindelser og i ordbogens anden del, men ikke via lemmalisten. For *Orðaheimurs* brugere er dette en kendt opbygning, og andre brugere vil nok hurtigt blive fortrolige med den.

4. Orddannelser

Angivelser af orddannelser (primært komposita) sidst i ordbogsartiklerne, efter ordforbindelserne, er ændret positivt i forhold til forgængeren *Orðastaður*, hvor orddannelsesmuligheder angives med bindestreg, mens de i denne ordbog anføres som hele ord med et punkt imellem orddannelseselementerne. Ordbogens eksplicite formål med angivelsen af orddannelser er at opfylde to specifikke vidensrelaterede funktioner; (a) at vise foretrukne orddannelsesmønstre og (b) synliggøre semantiske relationer mellem orddannelser. Disse to funktioner opfyldes vha. en kompleks tilordning:

Det første kriterium bygger på morfogrammatiske informationer om de enkelte lemmatas foretrukne kompositionsmønstre, altså lemmaets morfologiske karakterisering inden for orddannelser, i rækkefølgen (1) præfiks, (2) ordstamme, (3) genitiv singularis, (4) genitiv pluralis og (5) suffiks. I forhold til dette kriterium må det anses for at være meget uhensigtsmæssigt, at pluralisformer kan optræde som selvstændige lemmata. F.eks. lemmatiseres *stöðvar* først syv lemmata efter sin singularisform *stöð* (hvor der dog henvises til *stöðvar* i slutningen af artiklen). Dette er en ændring i forhold til *Orðastaður*, som ikke er helt forenelig med at ville vise lemmaernes orddannelsesmønstre.

Det andet kriterium bruges ved tilordning inden for de morfologiske grupper. Her anvendes en ikke-alfabetisk strukturering efter kompositaenes semantiske egenskaber (Jónsson 2005:XVIII); disse afgrænses med semikolon. Intentionen bag denne struktur er at synliggøre semantiske grupperinger inden for lemmataenes realiserede orddannelser. Semantisk fællesnævner ekspliciteres normalt med grå semantiske markører foran de enkelte semantiske felter, dog ikke altid, jf. figur 9, orddannelser ved *stöð* ('sted', 'plads', 'stadion'):

stöðvar-: stöðvar-hús, stöðvar-veggur; stöðvar-stjóri
-stöð: 1 mið-stöð, stjörn-stöð; út-stöð; tengi-stöð; enda-stöð; orku-stöð, afi-stöð, raf-stöð, spennistöð, kyndi-stöð, ljósa-stöð, aðveitu-stöð; lögreglu-stöð, slökkvi-stöð, varð-stöð, gæslu-stöð, effirlits-stöð, landamæra-stöð, her-stöð, flota-stöð, herskipa-stöð, kaþbáta-stöð, hlustunar-stöð; geim-stöð, geimferða-stöð; flug-stöð, járnbrautar-stöð, brautar-stöð, sendibíla-stöð, bifreiða-stöð, bíla-stöð, leigubíla-stöð, vörubíla-stöð; fjarskipta-stöð, loftskeyta-stöð, sendistöð, móttöku-stöð, tal-stöð, miðunar-stöð, ratsjár-stöð, endurvarps-stöð, sím-stöð, póst-stöð, veðurathugana-stöð, strand-stöð, jarð-stöð; útvarps-stöð, sjónvarps-stöð, fréttastöð; oliubirgða-stöð, oliuhreinsunar-stöð; olíu-stöð, bensín-stöð, smur-stöð, þvotta-stöð; kjötiðnaðar-stöð, kjötvinnslu-stöð; mjólkur-stöð; veiði-stöð, ver-stöð, klak-stöð, eldis-stöð, fiskeldis-stöð, laxeldis-stöð, hafbeitar-stöð, verkunar-stöð, fiskverkunar-stöð, salffiskverkunar-stöð, vinnslu-stöð, fiskvinnslu-stöð, hraðfrysti-stöð, hval-stöð, hvalveiði-stöð, söltunar-stöð; gróðrar-stöð, trjáræktar-stöð, skógræktar-stöð; skipasmíða-stöð; birgða-stöð, flokkunar-stöð, þökkunar-stöð, dreifingar-stöð; steypu-stöð, malbikunar-stöð; sorpbrennslu-stöð, sorpeyðingar-stöð; einangrunar-stöð, söltahreinsunar-stöð, sóltvarnar-stöð; lækna-stöð, heilsugæslu-stöð, heilsuverndar-stöð, endurhæfingar-stöð, þjálfunar-stöð, æfinga-stöð; fræðslu-stöð, upplýsinga-stöð, ráðleggingar-stöð, útbreiðslu-stöð, kristniboóðs-stöð, trúboóðs-stöð; rannsóknar(r)-stöð, stjörnuathugunar-stöð, tilrauna-stöð, greiningar-stöð, leitar-stöð; tamninga-stöð; kynbóta-stöð, sæðingar-stöð 2 eld-stöð 3 heila-stöð, heymar-stöð, mál-stöð, sjón-stöð
 → **stöðvar**

FIGUR 9. Angivelse af orddannelser ved *stöð*

Deres realisering er ofte (som i *-stöð*) overladt til brugerens semantiske viden, som opnås/udbydes ved at studere sammenhørende ord i ordbogen. Grupperingen virker af og til lidt uoverskuelig, og rækkefølgen er ikke i alle tilfælde umiddelbart forståelig (hvorfor er f.eks. *greiningarstöð* og *leitarstöð* ikke i gruppe med de øvrige sundhedsinstitutioner *læknastöð* osv.?). Den semantiske gruppering underordnes det første ordenskriterium, den kan kun anvendes *inden for* de enkelte morfologiske grupper, ikke på alle de orddannelser, lemmaet indgår i.

Denne begrænsning kunne afhjælpes med en sideordnet markering af orddannelserne med de to kriterier i den elektroniske version, hvorved f.eks. for lemmaet ²**hreinn** en gruppering på grundlag af relationer mellem semantisk beslægtede ord med **-hreinn 4** (*hreinn·skilinn, hreinn·skilni, hreinn·skiptinn, hreinn·skiptni, hreinn·lundaður, hreinn·lyndi, hreinn·lyndur, hreinn·hjartaður*) og ord med **-hreinn 1** (*hjarta·hreinn, hug·hreinn, lyndis·hreinn, skap·hreinn*) ville blive mulig. I denne sammenhæng må udskillelsen af bøjningsformer som selvstændige lemmata anses for at være ret uhensigtsmæssig.

Princippet for selektionen af orddannelser (ligesom de generelle selektionsprincipper) forbliver desværre uklare. Jeg ved godt, at der (endnu) ikke findes brugbare islandske tekstkorpora til frekvensundersøgelser, derfor kan man nok ikke med rimelighed kræve frekvens som kriterium for optagelse af komposita i ordbogen. Men jeg savner transparens med hensyn til, hvilke kriterier der så er blevet anvendt. I stedet for at diskutere, om bestemte ord bør optages eller ej, vil jeg, eksempelvis for lemmaet *stöð*, stille forfatteren spørgsmålet, hvorfor de gængse komposita til venstre ikke anføres, mens kompositaene til højre i tabellen (figur 10) optages (gruppering efter semantisk sammenhørig-
hed):

ikke anførte komposita	anførte komposita
<i>bílaþvotta-stöð, bón-stöð</i>	<i>bífreiða-stöð, bíla-stöð, smur-stöð</i>
<i>garðyrkju-stöð</i>	<i>gróðrar-stöð, skógræktar-stöð, trjáræktar-stöð</i>
<i>heilsuræktar-stöð, líkamsræktar-stöð, jóga-stöð</i>	<i>æfinga-stöð, endurhæfingar-stöð</i>
<i>dælu-stöð, hreinsi-stöð, skólphreinsi-stöð</i>	<i>sorpbrennslu-stöð, sorpeyðingar-stöð</i>
<i>lestar-stöð, bið-stöð, skipti-stöð, stoppi-stöð</i>	<i>brautar-stöð, járnbrautar-stöð, enda-stöð</i>
<i>seiðaeldis-stöð</i>	<i>fiskeldis-stöð, hafbeitar-stöð, laxeldis-stöð</i>
<i>starfs-stöð</i>	<i>þjálfunar-stöð</i>
<i>talmeina-stöð, meðferðar-stöð</i>	<i>heilsuverndar-stöð, sjón-stöð</i>
<i>varnar-stöð</i>	<i>varð-stöð</i>

FIGUR 10. Orddannelser med *-stöð*

Der findes en yderligere mulighed for at søge efter alle orddannelser med *-stöð* i cd-rom-versionen; i alt 151 ord, hvori *-stöð* indgår som sidste led.

leitað að samsetningu: -stöð

Nr.	Orð	Orðflokkur	Fletta 1	Fletta 2
1	aðveitu-stöð	no kvk		stöð
2	afl-stöð	no kvk	afl	stöð
3	athugunar-stöð	no kvk	athugun	
4	árásar-stöð	no kvk	árás	
5	bensín-stöð	no kvk	bensín	stöð
6	bifreiða-stöð	no kvk	bifreið	stöð
7	birgða-stöð	no kvk	birgðir	stöð
8	bíla-stöð	no kvk		stöð
9	bón-stöð	no kvk	2 bón	
10	brautar-stöð	no kvk	braut	stöð

Hægt er að raða einstökum dálkum með því að smella á fyrirsögn þeirra. Samsetningar koma líka fram undir einstökum flettum þar sem þær eru flokkaðar efnislega. Tvísmelltu á flettuna til að fara í greinina.

FIGUR 11. Resultat af sögning eftir orddannelser með *-stöð*, alfabetisk sortering

Søgeresultatet kan så sorteres på forskellige måder, f.eks. som en alfabetisk liste (jf. figur 11). Her opdager man nogle af de manglende ord – dog ikke alle – der er underordnet andre lemmata, f.eks. *bón-stöð* (²*bón*), *dælu-stöð* (¹*dæla*), *hreinsi-stöð* (*hreinsi-*), *lestar-stöð* (*lest*).

I ordbogens indledning understreges, at den indeholder almensprogligt ordforråd. En stor del af kompositaene ved lemmaet *stöð* ville jeg indordne som fagsproglige og i mange tilfælde også som sjældne: *kynbóta-stöð*, *sæðingar-stöð*, *tamninga-stöð* (landbrug), *saltfiskverkunar-stöð*, *verkunar-stöð*, *hvalveiði-stöð* (fiskeri), *sóttvarnar-stöð*, *einangrunar-stöð* (epidemiologi), *trúboðs-stöð*, *kristniboðs-stöð* (mission; sjældne), *kafbáta-stöð*, *herskipa-stöð* (militær; sjældne), *ljósa-stöð* (elektricitetsvæsen; sjældent). Valget af skrivemåden i *rådleggingar-stöð*, *veðurathugana-stöð*, *dreifingar-stöð*, *sóthreinsunar-stöð*, (både *geim-stöð* og dets sjældne synonym *geimferða-stöð* anføres) i stedet for de efter min mening mere brugte former: *rådgjafar-stöð*, *veðurathugunar-stöð*, *dreifi-stöð* og *sóthreinsi-stöð* redegøres der ikke for.

En uklarhed ved lemmaet *stöð* er fordelingen af kompositaene mellem singularisformen og dens pluralisform, *stöðvar* (dets optræden som selvstændigt lemma kritiseredes ovenfor).

stöðvar no kvk flt

<vera staddur> á stöðvum <Njáls sögu>

-stöðvar: 1 bernsku-stöðvar, æsku-stöðvar; bæki-stöðvar, dvalar-stöðvar, heima-stöðvar, sumar-stöðvar, sumardvalar-stöðvar, vetrar-stöðvar; gol-stöðvar, hrygningar-stöðvar, varp-stöðvar; gos-stöðvar; víg-stöðvar; aðal-stöðvar, höfuð-stöðvar 2 eftir-stöðvar

FIGUR 12. Ordbogsartiklen *stöðvar* (fra cd-rom'en)

Jeg ville forvente, præcis som det forklares i ordbogens indledning, at kompositaene ved pluralisformen ikke **kan** forekomme i singularis, derfor er det ikke helt klart, hvorfor f.eks. *aðal-stöð*, *bæki-stöð*, *gos-stöð*, *heima-stöð*, *höfuð-stöð*, *varp-stöð* og *víg-stöð* anføres der (i pluralisform) og ikke ved singularisformen. Især ved *gos-stöðvar* bliver placeringen uforståelig, når dets synonym *eld-stöð* anføres ved **-stöð**.

5. Begrebssystematikken

Selv om der i omtæksten ikke findes nogen eksplicit omtale af ordbogens begreber og deres oprindelse, kan man ud fra den konstatering, at ordbogens indhold bygger på *Orðastadur* og *Orðaheimur* (Jónsson 2005:X), gå ud fra, at her er tale om de 840 begreber, som bruges i *Orðaheimur*. Ordbogsartikler med begreber som lemmata har samme opbygning og struktur som i *Orðaheimur* (jf. Hannesdóttir 2005).

Det islandske begrebsregister er nu oversat til tre sprog; i *Orðaheimur* fandtes kun engelske begreber, og disse oversættelser – altså omvendt med udgangspunkt i oversættelse til islandsk – udgør ordbogens sidste del samt et islandsk begrebsregister. Der er tale om registre på engelsk→islandsk (1.100 begrebsoversættelser), dansk→islandsk (1.400 begrebsoversættelser), og tysk→islandsk (1.389 begrebsoversættelser) (s. 1549-1562); antallet af oversættelser varierer, fordi nogle af begreberne oversættes med flere end et ord, såsom AÐFERÐ→FREM GANGSMÁÐE, AÐFERÐ→METODE og omvendt AKTIVITET→VIÐFANGSEFNI, AKTIVITET→VIRKNI. I cd-rom-versionen er opbygningen af begrebsartiklerne stort set den samme som i den trykte udgave (jf. figur 15), en forbedring af oversigten over lange begrebsartikler opnås ved visning af såvel underbegreber (og disses underbegreber) som lignende begreber i form af hyperlinks i ekstra felter. Ønsker man at søge direkte i de oversatte begreber ("Erlendum hugtakaheitum"), åbnes et vindue med et tosproget begrebsregister (valgt sprog og islandsk), jf. figur 13.

Nr.	Hugtak	Fletta
1	BAGGRUND	AÐDRAGANDI
2	FORBEREDELSE	AÐDRAGANDI
3	OPTRÆK	AÐDRAGANDI
4	OVERGANG	AÐDRAGANDI
5	ATTRAKTION	AÐDRÁTTARAFL
6	CHARME	AÐDRÁTTARAFL
7	TILTRÆKNINGSKRAFT	AÐDRÁTTARAFL
8	BESKYLDNING	AÐDRÓTTUN
9	HENTYDNING	AÐDRÓTTUN
10	INSINUATION	AÐDRÓTTUN
11	FREMGANGSMÁDE	AÐFERÐ
12	METODE	AÐFERÐ
13	KLAGE	AÐFINNSLUR
14	KRITIK	AÐFINNSI LIR

Hægt er að raða einstökum dálkum með því að smella á fyrirsögn þeirra línuna til að fara í greinina.

FIGUR 13. Det dansk→islandske begrebsregister; alfabetisk sortering af de islandske begreber

Der kan søges efter begreber i en alfabetisk liste på dansk, engelsk og tysk, men ikke på islandsk, i hvert fald ikke ved første øjekast: De islandske begreber er integreret i listen med de almindelige opslagsord, således at man der ikke kan “blade” igennem en islandsk begrebsliste. Ad omveje over de tosprogede begrebslister kan de islandske begreber med et klik på overskriften reorganiseres i en alfabetisk liste, hvorved man så får den i Hannesdóttir (2005) efterspurgte islandsk-dansk/engelsk/tyske tilgang til begreberne. Man skal bare kunne læse den fra højre mod venstre. Hvorfor en egen islandsk begrebsliste ikke findes på cd-rom'en, gives der ingen forklaring på.

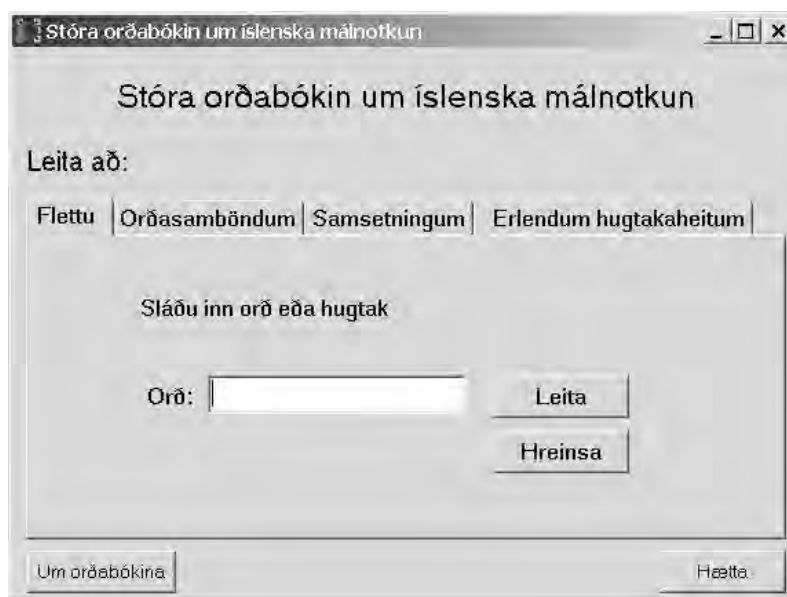
6. Ordbogen i cd-rom-udgave

Cd-rom'en gemmer sig inden i bogomslagetets bagside. I ordbogens indledning er der ingen vejledning til installering af cd-rom-versionen; denne findes i en tekst-fil på selve cd-rom'en. Installeringen er nem. Man kan vælge at bruge ordbogen fra cd-rom'en (så skal den blive liggende i computeren) eller kopiere den og bruge den fra harddisken. Der er en kort og knap (men effektiv) vejledning til begge muligheder,

endda med en beskrivelse af, hvordan der laves et genvejsikon på skrivebordet.

Der er ikke nogen kopibeskyttelse – et udtryk for stor tillid til islandsk ærlighed. Man stoler nok på, at brugeren også gerne vil eje den trykte bog – og det med rette, som salgstallene viser. Dette burde andre ordbogsudgivere tage til sig (med cd-rom-udgaven af *Íslensk orðabók* følger f.eks. kun tre – tilmed meget dyre – installationslicenser, og den skal nyinstalleres hver gang, man opdaterer sin computers styresystem).

Ved programstart åbnes et forholdsvis lille vindue (jf. figur 14) med fire søgemuligheder:

FIGUR 14. Søgemuligheder i cd-rom-versionen

Man kan søge efter (1) et bestemt lemma ("Flettu"), en ordforbindelse ("Orðasamböndum"), orddannelser ("Samsetningum") eller oversættelse af begreber ("Erlendum hugtakaheitum")

Ved søgning efter et bestemt lemma åbnes et nyt, firedelt vindue med søgeresultatet (jf. figur 15). Dette indeholder en alfabetisk lemma-liste (til venstre) mæge til den trykte ordbogs første del, selve ordbogs-artiklen (i midten), mellemoverskrifter i form af underbegreber (kun ved begreber; øverst til højre) og henvisninger til relaterede begreber eller andre opslagsord (nederst til højre). Ordene i de to vinduer til højre fungerer som links. Yderligere kan man vælge en alfabetisk tilgang via et bogstav ("veldu stafkafla"), indtaste et andet lemma ("veldu aðra flettu"), søge igen ("ný leit") eller vise de ordforbindelser, lemmaet indgår i ("orðasambönd innan flettunnar").

FIGUR 15. Vindue der viser resultatet af en søgning efter bestemte lemmata i cd-rom-versionen

En søgning efter bøjede ordformer fører ikke til ordets grundform eller lemma i ordbogen. En søgning efter *hrein* (femininumform af adjektivet *hreinn*, jf. ²**hreinn**) giver f.eks. resultatet *hreindýr*. Implementeringen af denne søgemulighed, der allerede bruges i *Íslensk orðabóks* internetudgave, burde ikke være et problem for næste udgave af ordbogen, kilden har forfatteren liggende hjemme i form af *Orðabók Háskólans* islandske fleksionsbeskrivelse (http://www.lexis.hi.is/bl_umsafnid.htm). En søgning forbliver dog aldrig uden resultat men fører til ord, som har lignende skrivemåde. Den alfabetiske lemmaliste til venstre i resultatvinduet giver en oversigt over nærmeste ord i ordbogen.

Resultatet af en søgning efter en ordforbindelse ("Orðasamböndum") vises i en tabel i et nyt vindue (jf. figur 16). Tabellens enkelte rækker kan reorganiseres alfabetisk hhv. grupperes efter ordklasse ved et klik på overskriften.

Nr.	Orðasambönd	Fletta	Orðflokkur
1	byggja stöð	stöð	no kvk
2	koma upp stöð	stöð	no kvk
3	leggja stöðina niður	stöð	no kvk
4	reisa stöð	stöð	no kvk
5	reka stöðina	stöð	no kvk
6	setja upp stöð	stöð	no kvk
7	sjálfvirk stöð	sjálfvirkur	lo
8	sjálfvirk stöð	stöð	no kvk
9	starfrækja stöðina	stöð	no kvk
10	<vera staddur> á stöðinni	stöð	no kvk
11	<aka> inn á stöðina	stöð	no kvk
12	<ganga> inn í stöðina	stöð	no kvk
13	<vera staddur> inni á stöð	stöð	no kvk
14	<vera staddur> inni í stöð	stöð	no kvk
15	<vera staddur> í stöðinni	stöð	no kvk
16	<ýmis starfsemi fer fram> í stöðinni	stöð	no kvk
17	<aka> út af stöðinni	stöð	no kvk
18	<ganga> út úr stöðinni	stöð	no kvk

FIGUR 16. Resultat af søgning efter konstruktioner/ordforbindelser med *stöð*

Dataene i søgeresultatet svarer til indholdet af ordbogens anden del. I de sproglige data er der ingen forskel mellem cd-rom'en og den trykte ordbog. Strukturen viser tydeligt, at den bagvedliggende database har tjent som grundlag for strukturen i den trykte version. En ordbog, der primært er konciperet mhp. en printversion, medfører, at mange af de elektroniske ordbøgers mulige funktionaliteter ikke kan realiseres. Der er sågar kun en mindre layoutforskel, f.eks. arrangeres ordforbindelser og orddannelser i tabeller, og cd-rom'en er tilbageholdende med brug af farver til afgrænsning og markering af de enkelte informationstyper i resultatvinduet for lemmasøgningen (jf. figur 15), f.eks. markeres det viste lemma med gul i lemmalisten, underbegreber og markering af semantiske grupper er grønne, orddannelser er violette, eksempler blå og henvisninger til andre opslagsord er brune.

Den største fordel ved cd-rom'en – det ligger i sagens natur – er den nemme håndtering i forhold til den store og tunge bog, med mulighed for hurtig informationssøgning. Cd-rom-versionens tilgang og søgemuligheder er karakteriseret ved en overskuelig og enkel opbygning, og måske også *for* enkel: Hypertekst- og internetforkælede brugere vil

ærgre sig over den manglende frem- og tilbagepil, en ny søgning sletter det forrige resultat uden mulighed for at gå tilbage. Jeg ærgrede mig også over, at der ikke findes nogen mulighed for at eksportere data; dette begrænser muligheden for viderebearbejdelse af ordbogens data i videnskabelig sammenhæng (dette svarer lidt til at give et barn et batteridrevet tog uden batterier; det kan godt "køre" uden, det er bare ikke nær så sjovt).

Cd-rom-udgaven har en anelse prototypekarakter, såvel med hensyn til brugeroverfladen som til funktionaliteten. På trods af dens omtalte skavanker er der alligevel tale om et avanceret legetøj til forskere og studerende og et solidt værktøj til almindelige brugere, som har behov for hjælp ved sprogproduktion på islandsk.

7. Sammenfatning

Skal ordbogen købes? Måske. Hvis man allerede har både dens forgængere og ikke lægger vægt på en elektronisk udgaves fordele, så er et ærligt svar nok: "nej". Ændringerne i den trykte version er ikke så omfattende. Men, og det bør understreges, cd-rom'en er et rigtig godt købsargument. Den gør håndteringen af ordbogen meget enklere og søgningen hurtigere, især i en ordbog, hvor der tit henvises til andre ordbogsartikler. Hvis man altså ønsker et hurtigt og effektivt opslagsværk, er svaret ja. Er man ikke i besiddelse af *Orðastaður* og *Orðaheimur*, bør *Stóra orðabókin* foretrækkes.

Hvad så med det leksikografiske perspektiv? Ordbogen er et leksikografisk storværk, som har fået vokseværk. Overføringen af den trykte ordbogs koncept til cd-rom'en overbeviser ikke helt, her burde en særskilt konceptualisering, som tog hensyn til elektroniske ordbøgers teknisk mulige funktionaliteter, have fundet sted. Mit indtryk (som på en vis måde bekræftes af Jón Hilmar Jónssons aktuelle forskningsprojekt *Íslenskt orðanet* (<http://www.ordanet.is>)) er, at ordbogen på trods af sit store omfang og sin gennemtænkte struktur er et midlertidigt værk, en slags leksikografisk status i form af en udvidet (og formentlig fra forlagets side ønsket) nyudgave af sine to forgængere. Dette skal ikke opfattes som en negativ bedømmelse, tværtimod, resultatet er imponerende. *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* er en fremragende ordbog. Hvis mit indtryk viser sig at være rigtigt, kan vi glæde os til endnu flere leksikografiske storværker fra Jón Hilmar Jónsson. Mon ikke det næste bliver en udvidet udgave af *Stóra orðabókin* i en ren cd-rom- eller internetversion med alle dertil hørende funktionaliteter?

Litteratur

- Almind, Richard/Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2006: Theoretical and Computational Solutions for Phraseological Lexicography. I: *Linguistik online: Neue theoretische und methodische Ansätze in der Phraseologieforschung*. <http://www.linguistik-online.com>
- Bergenholtz, Henning 2003: Ordbogsanmeldelser i LexicoNordica. I: *LexicoNordica* 10, 7–27.
- Bergenholtz, Henning/Vrang, Vibeke 2002: Ret og pligt. Om nye danske retskrivningsordbøger. I: *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 29, 197–216.
- Farø, Ken 2004: Idiomer på nettet: *Den danske idiomordbog* og fraseografien (<http://www.idiomordbogen.dk>) Center for Leksikografi, Aarhus Handelshøjskole 2003. Hovedredaktør: Vibeke Vrang. Medredaktører: Lena Lund, Henning Bergenholtz og Jette Pedersen. Database og design: Richard Almind. I: *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 32, 201–235.
- Hannedóttir, Anna Helga 2005: Nya vägar in i ordens värld. Rec. av Jón Hilmar Jónsson: *Orðaheimur. Íslensk hugtakaorðabók með orða- og orðasambandaskrá*. 2002. Reykjavík: JPV útgáfa. I: *LexicoNordica* 12, 199–211.
- Jónsson, Jón Hilmar 2001: *Orðastaður – orðabók um íslenska málnotkun*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jónsson, Jón Hilmar 2001a: Staða orðasambanda í orðabókarlýsingu. I: *Orð og tunga* 5, 61–86.
- Jónsson, Jón Hilmar 2002: *Orðaheimur – íslensk hugtakaorðabók*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Jónsson, Jón Hilmar 2005: *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun*. Reykjavík: JPV útgáfa.
- Kristinsson, Ari Páll 1998: Málræktarhlutverk íslenskrar orðabókar. I: *Orð og tunga* 4, 53–59.
- Óskarsson, Veturliði 2005: ”Íslensk orðabók. Þriðja útgáfa, aukin og endurbætt. A–L, M–Ö. /.../ Edda, Reykjavík 2002. /.../“. (anmeldelse). I: *Íslenskt mál* 26, 187–202.
- Simensen, Erik 1995: Rec. av Jón Hilmar Jónsson: *Orðastaður. Orðabók um íslenska málnotkun*. I: *LexicoNordica* 2, 281–286.

Internetsider

<http://kollokationen.bbaw.de/>

<http://www.jpv.is>

http://www.lexis.hi.is/bl_umsafnid.htm

<http://www.ordanet.is>

Erla Hallsteinsdóttir
Vægtens Kvarter 336
5220 Odense SØ
erlahall@yahoo.dk

Jón Hilmar Jónsson

Kommentar til anmeldelsen *I ordenes store verden*

I sin anmeldelse av min ordbok, *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* (heretter StO), understreker Erla Hallsteinsdóttir (EH) innledningsvis at anmeldelsens perspektiv skal være ”primært teoretisk”. I følgende kommentarer til anmeldelsen vil jeg holde meg til det samme prinsippet og konsentrere meg om det jeg oppfatter som uriktige og til dels villedende påstander om StO med hensyn til ordbokens teoretisk-metodiske forutsetninger. Ved denne gjennomgåingen kan jeg, foruten å rette på konkrete feil, ikke unngå å forklare mitt syn på noen sentrale leksikografiske spørsmål som blir berørt i anmeldelsen og som etter min oppfatning får en ufullstendig behandling. Jeg vil for det meste holde meg til tekstens forløp og kommentere de enkelte avsnitt i tur og orden.

Forholdet til mine to eldre ordbøker, *Orðastaður* og *Orðaheimur*, blir tematisert i innledningen med en ensidig fokusering på det markedsmessige aspektet der den nye ordboken blir oppstilt som konkurrent til de to andre ordbøkene på markedet. Denne presentasjonen overskygger de faktiske forhold at med utgivelsen av StO er den leksikografiske beskrivelse, som tidligere ble delt mellom to adskilte ordbøker, samlet i én ordbok, og dermed er de to eldre ordbøkene ikke lenger aktive ”konkurrenter” selv om restopplaget av dem fortsatt selges i en overgangsperiode. Fra forfatterens synsvinkel er hovedsaken at den nye ordboken er et resultat av en lang og intens bestrebelse på å finne en optimal strukturering og presentasjonsmåte for et ordbokskonsept som ikke kan hente et klart forbilde fra eksisterende ordbøker. Med hensyn til EHs kommentar om det ”risikable forehavende” å forene en formbasert og en betydningsmessig tilgang til en ordbok av denne type, må det være en sentral og kontinuerlig oppgave å utvikle en målbevisst og mest mulig fleksibel tilgangsstruktur der den elektroniske tilgang også blir utnyttet.

I avsnitt 2 gis det en ganske snever karakteristikk av ordbokens innhold, der det sies at den ”konstruerer seg om vejledning i forbindelse med kollokationelle og syntaktiske konstruksjonsmuligheder i – mere eller mindre faste – ordforbindelser”. Henvisning til en påstand om ”absolut påkrævede” informasjoner i produksjonsordbøker hos Bergenholtz/Vrang (2002:198) er med på å vekke mistanke om ufullstendighet i denne sammenheng. En slik antydning har liten verdi hvis det ikke tas hensyn til

den aktuelle ordbokens typologiske og funksjonsmessige forutsetninger og avgrensning overfor andre ordbøker som ”skal brukes i sprogproduksjon”. Den forannevnte karakteristikken ser bort fra en viktig komponent i ordboken, som til tross for det får ganske stor oppmerksomhet i anmeldelsen i forhold til andre komponenter, nemlig orddannelseskomponenten, der det redegjøres for sammensetninger av de enkelte oppslagsord. Den innebærer også en ensidig vekt på den formbundne side av ordboksbeskrivelsen der det betydningsmessige aspektet blir tilsidesatt.

Det blir nevnt at det ikke brukes ”nogen som helst stilmarkering” i ordboken, med den tilføyelse (i parentes) at ”ved orddannelser brukes semantiske markører, som likeledes henviser til stil”. Slike markører er ikke begrenset til orddannelseskomponenten, de forekommer også iblant som angivelser til ordforbindelser og eksempler (se f.eks. under lemmaene *kvikindi*, *blessun* og *forsmán*). Grunnen til at det ikke satses på tradisjonelle stilmarkeringer henger sammen med den oppfatning at den hjelp de er for visse brukergrupper ikke oppveier de teoretiske og praktiske problemer de medfører for forfatteren (redaktøren).

Ordbokens bilingvale dimensjon får en ganske kortfattet kommentar der det hevdes at ordboken ”forudsætter ... en sprogkompetence på modersmålsniveau”, med tilføyelsen: ”det er tvivlsomt, om brugere med andre modersmål overhovedet vil kunne bruke den”. Denne påstanden blir ikke underbygget på noen som helst måte, og saken blir ikke vurdert med hensyn til den viktige rolle det fraseologiske registeret og de fremmedspråklige begrepsekvivalentene spiller i ordbokens tilgangsstruktur, spesielt med tanke på fremmedspråklige brukere.

I avsnitt 2.1 kommer EH inn på lemmatiseringen av ”sekundære” grammatiske former som pluralisformer av substantiver og neutrumformer av adjektiver og de endringer som karakteriserer StO i denne henseende i forhold til de eldre ordbøkene (spesielt *Orðastaður*). Det blir kritisert at det henvises fra de tradisjonelle og ”primære” formene (som f.eks. adjektivet *hreinn* og substantivet *stöð*) til tilsvarende ”sekundære” former (neutrumformen *hreint* og pluralisformen *stöðvar*), mens det ikke henvises den andre veien (fra *hreint* til *hreinn* og fra *stöðvar* til *stöð*). Dette blir ansett som ”manglende henvisning til ordets grundform”. Her er anmelderen åpenbart ikke klar over de forutsetninger som ligger til grunn for denne lemmatiseringen og den henvisningsstruktur ordboken viser. I StO blir alle de ordforbindelser som opprinnelig hører hjemme i *Orðastaður*, indeksert og sortert etter de sorteringsregler som ble innledet i det eldre fraseregisteret i *Orðaheimur* og hele fraseologien blir slått sammen i et utvidet

register. Denne operasjonen står helt sentralt i den nye ordboken og er med på å gi den en viktig særstilling overfor sine forgjengere. Med hensyn til det er det bemerkelsesverdig at dette tilhøvet slett ikke blir nevnt i anmeldelsen. Et felles fraseregister krever en klarere standandisering av ordboksteksten, bl.a. når det gjelder lemmatisering og krysshenvisninger. Ved utviklingen av fraseregisteret for *Orðaheimur* i sin tid ble det bestemt å angi mest mulig "håndgripelige" ord og ordformer innenfor frasene som lemmaer, ut fra den forestillingen at den typiske brukeren i en gitt oppslagssituasjon satser på en kjent ordforbindelse som nøkkel til den tilsiktede informasjonen. Derfor blir flertallsformer av substantiver i mange tilfeller lemmatisert i fraseregisteret (hvor flertallsformen skiller seg betydningsmessig fra entallsformen), og det samme gjelder for nøytrumformer av adjektiver. Valget av lemmaformer i StO for de ordforbindelser som opprinnelig hører til *Orðastaður*, bestemmes av disse forholdene, og det kan ikke bare gjelde for fraseregisteret, det må også gjenspeiles i selve hovedlemmalisten for de lemmaer som stammer fra *Orðastaður*. Brukeren vil i første omgang gå ut fra at de tradisjonelle ordformene er relevante som oppslagsord, og derfor er det behov for krysshenvisninger til de "sekundære" formene og ikke omvendt.

Det blir påstått at visse grammatiske informasjoner (som genus- og numerusmarkering) til lemmaene i fraseregisteret til den trykte utgaven er "gået tabt", mens de er til stede i cd-rom-utgaven. Her er forholdet faktisk omvendt, i cd-rom-utgaven er disse angivelsene tilføyet slik at brukeren vil kunne utnytte dem til søking og sortering, mens de ville være redundante i den trykte utgaven der de ikke kan fungere som aktive søkings- og sorteringselementer.

I avsnitt 3 blir det hevdet at ordspråk er "de eneste ordforbindelser, som markeres særskilt". De ordspråk som ofte forekommer som et selvstendig element bakerst i ordartikler (og "markeret særskilt"), har en helt annen status enn ordspråk som kan dukke opp blant fraseologien under enkelte begrepslemmaer som dekker semantisk sammenhengende fraser. Når det gjelder anmelderens påstand om "manglende markering av idiomer og andre fraseologismer", gjenstår å påvise at en slik klassifisering og markering er til nytte for brukeren. Hovedsaken er at plasseringen av ordforbindelsene i forhold til lemmastrukturen vil være avhengig av hvordan forfatteren forestiller seg at brukeren finner fram til det mest treffende oppslagsord i hvert tilfelle. Her kommer typologiske faktorer inn i bildet, men det betyr ikke at en eksplisitt markering av enkelte typer har noen faktisk betydning.

I fortsettelsen av dette oppfordres det til at de enkelte frasene blir

behandlet som uavhengige enheter der det redegjøres for deres "variable komponenter og former". Dette må tolkes slik at den variasjon som i StO (og i de forrige ordbøkene) kommer til uttrykk i markerte variabler innenfor frasene (i hakeparentes), ikke er tilstrekkelig. Hvis dette innebærer en utførlig redegjørelse for fraseologiske formvarianter med alle tenkbare variasjoner, som de anførte eksempler tyder på, går det langt ut over ordbokens ramme og ville gi de formbaserte relasjoner altfor stor vekt. I tillegg ville det vanskeliggjøre en problemfri generering av fraseregisteret. Her må jeg også nevne at EH ikke synes å bry seg om å undersøke og overveie hvilken funksjon varierende tempusbruk har i ordforbindelsenes presentasjonsform, for hun kritiserer "en unødvendig tempusspesifisering" i frasen *þar fór góður biti í hundskjaf*. Her dreier det seg om en rutineformel som ikke kan framstilles uavhengig av en typisk talesituasjon, noe som krever at preteritumsformen må foretrekkes. En slik tempusvariasjon preger framstillingen av fraseologien i ulike sammenhenger i ordboksteksten der den tjener det formålet å gi frasene karakter av levende språkbruk og motvirke en uønsket tidløshet som en ensidig presensbruk ville medføre. Det er selvklatr at en omfattende redegjørelse for fraseologiske formvarianter "kræver en teoretisk fraseologiforståelse og omsætning av denne i praksis", men en slik kommentar har dessverre liten verdi i denne sammenheng hvis den ikke støtter seg til en klar innsikt i ordbokens avgrensning og struktursammenheng.

Avsnitt 3 avsluttes med en merknad om manglende konsekvens i "håndteringen av fraseologismer" der det henvises til to ordforbindelser under verbet *skíta*. Her synes anmelderen å gå ut fra at alle de ordforbindelser verbet forekommer i, skal være tilgjengelige under verbet som hovedlemma. Et slikt krav tar ikke hensyn til den grunnleggende skilnad mellom ordlemmaer (med sine forbindelser) på den ene side, og begrepslemmaer (med sine, typisk idiomatiske forbindelser) på den andre side og ville i ytterste konsekvens føre til kaotiske forhold i ordboksteksten.

Avsnitt 4 handler om orddannelseskomponenten. Etter en kort innledning kommer nok en gang en merknad om hvor uhensiktsmessig det er, denne gangen med hensyn til opplysninger om lemmaenes orddannelsesmønstre, "at pluralisformer kan opptre som selvstendige lemmata". På bakgrunn av det jeg tidligere har nevnt som begrunnelse for lematiseringen av pluralisformer i visse tilfeller, vil jeg hevde at opplysninger om orddannelsesmønstre godt kan formidles uansett, og at det kan til og med være en fordel å dele opp lange og uoversiktlige rekker med sammen-setninger der de semantiske skillelinjer faller sammen med et betydningsmessig skille mellom entalls- og flertallsformer. Her vil krysshenvisninger

sikre at brukeren lett kan komme fram til de opplysninger han eller hun er ute etter.

Denne anmerkningen blir etterfulgt av en nøyaktig gjennomgåing av sammensetningsfeltet til ett bestemt lemma, nemlig substantivet *stöð*. Gjennomgåingen gir anmelderen anledning til å peke på enkelte sammensetninger som burde ha vært tatt med. Denne iakttakelsen får en ekstra stor vekt ved at sammensetningene blir oppstilt i en tabell ved siden av anførte sammensetninger med liknende betydning.

Det er ikke til å unngå at det fins "lakuner" i sammensetningsfeltene, og alle merknader om kritiske ting i den sammenheng mottar forfatteren med takk. Seleksjonen av sammensetninger til de enkelte lemmaer er uunn-gåelig en vanskelig oppgave i en ordbok av denne type, der mange faktorer kommer inn i bildet. Her må man for det første være klar over hvilken funksjon orddannelseskomponenten har i ordbokskonseptet. Det aktuelle lemmaet fungerer som knytestpunkt for det vokabular som blir oppstilt i sammensetningsfeltene og gjennom en semantisk klassifisering av dette vokabularet formidles et oversiktsbilde av lemmaets semantiske karakter og ekstensjon. Sammensetningene opptrer på denne måte primært som angivelser til det aktuelle lemmaet, men de har sjelden noen som helst egenverdi som selvstendige adresser, og det regnes ikke med at brukeren slår opp i ordboken med det primære formålet å oppspore en konkret sammensetning. EH kritiserer at det blant sammensetningene forekommer fagspråklige og sjeldne ord og henviser i den sammenheng til ordbokens innledning der det framheves at ordboken først og fremst beskriver det allmenne ordforrådet. Denne kommentaren blir underbygget med konkrete eksempler som går ut på å vise at seleksjonen ikke er blitt foretatt på riktig måte. Jeg ser ingen grunn til å kommentere disse eksemplene, men det ligger i sakens natur at det endelige valget vil være omstridt. Men jeg gjør oppmerksom på den store vekt som EH tildeler ordenes frekvens som seleksjonsfaktor, med den trøstefulle kommentar at "der (ennu) ikke findes brugbare islandske tekstkorpora til frekvens-undersøkelser". Opplysninger om ordenes frekvens er naturligvis verdifulle i mange sammenhenger, men de har en begrenset verdi som veiledende seleksjonsfaktor i denne sammenheng. I StO (som tidligere i *Orðastaður*) er det en bevisst politikk å trekke fram et vokabular som den gjennomsnittlige brukeren godt kan gjenkjenne, men som ikke tilhører hans eller hennes mest aktive ordforråd. Hensikten med dette er bl.a. å peke på alternative uttrykksmåter og gi innsikt i ordforrådets mangfoldighet. Forfatterens uttalelse om at ordboken primært beskriver det allmenne ordforrådet, gjelder selvfølgelig først og fremst selve lemmaseleksjonen og den fraseologien som tilknyttes lemma-

ene, men den begrenser ikke på samme måte omfanget av orddannelseskomponenten.

I den kritikken som rettes mot orddannelseskomponenten, blir det gjentatt at lemmatisering av substantiviske flertallsformer og adjektiviske nøytrumformer ikke burde tillates. Dette blir bl.a. nevnt i forbindelse med en anmerkning om at det ville vært en fordel å foreta en semantisk klassifisering av alle sammensetninger som hører til et gitt lemma uten hensyn til ulike orddannelsesmønstre (f.eks. knytte sammen under adjektivet *hreinn* semantisk sammenhørende ord uansett om de inneholder komponenten *hrein-* som førsteledd eller *-hreinn* som sisteledd). En slik klassifisering er verken realistisk eller ønskelig med hensyntaken til ordbokens oppbygning og tilgangsstruktur, og den kan heller ikke være aktuell i den elektroniske versjonen slik den blir konstruert. Derimot er viktig å påpeke at den elektroniske versjonen byr på direkte søking i sammensetningsfeltene ut fra ordledd, uavhengig av lemmaene, og en slik søking vil i mange tilfeller trekke fram et større og mer mangfoldig vokabular enn det som er tilgjengelig under de enkelte lemmaene. Dette vokabularet kan etter behov sorteres enten alfabetisk eller etter ordklasse, og brukeren kan utvide søkingen ved å taste på vedkommende lemma.

Avsnitt 5 med overskriften Begrepssystematikken inneholder en kortfattet omtale om begrepslemmaene og deres funksjon i ordboksteksten. Det blir kritisert at det ikke fins en særskilt liste over de islandske begrepsoverskriftene i cd-rom-versjonen. Som svar på dette må det understrekes at en slik liste er til stede i den trykte versjonen, og det forutsettes at alle de som bruker cd-rom-utgaven, også har tilgang til den trykte utgaven. Tilgangsstrukturen i cd-rom-versjonen gjør ellers en slik liste overflødig med hensyn til at brukeren i første omgang vil rette sin søking mot fraseregisteret og (til en viss grad) de fremmedspråklige begrepsekvivalentene for å komme på sporet av den ønskete informasjon. Her er selve begrepsoverskriftene mindre aktuelle da de ikke har en uttrykksform som brukeren kan være klar over på forhånd.

Ordbokens cd-rom-versjon kommenteres i ulike sammenhenger i anmeldelsen, men i avsnitt 6 får den en helhetlig behandling. Avgjørelsen om å by på fri bruk av cd-rom-versjonen fra harddisken vitner ikke først og fremst om ”stor tillid til islandsk ærlighet” (fremmedspråklige brukere blir også medregnet!), den må derimot ses i sammenheng med at den trykte ordboken blir ansett som det primære ordboksproduktet som da også i vesentlig grad preger konstrueringen av den elektroniske versjonen.

Etter en kort beskrivelse av de søkemuligheter cd-rom-utgaven byr på, blir det nevnt som en mangel at man ikke kan komme fram til ordenes

grunnformer (lemmaformer) etter å ha søkt på bøyde ordformer, og det blir oppfordret til å rette på dette ”for neste udgave af ordbogen”, med en veiledende henvisning om å dra nytte av den omfattende beskrivelse av islandske bøyingsformer som har pågått ved Orðabók Háskólans de siste årene. Krav om slike søkerutiner tar ikke noe hensyn til hvordan ordboken er framstilt og strukturert, der en standardisert presentasjonsform av fraseologien og en selvstendig tilgang til samtlige fraser i et fraseologisk register spiller en avgjørende rolle. Sammenkobling av alle ordformer (som forekommer i samtlige ordforbindelser og eksempler?) utgjør ingen ekstra støtte i denne sammenheng, i hvert fall ikke i forhold til den kolossale arbeidsinnsats en slik operasjon ville kreve.

Det ble nevnt tidligere at brukeren skal være klar over at den trykte ordboken og cd-rom-versjonen blir framstilt som nært beslektede produkter. Brukeren vil naturligvis kunne ønske seg flere søkemuligheter, men jeg synes anmelderen går ganske langt når det kritiseres at ”der ikke findes noen mulighed for at eksportere data”. Etterfølgende kommentar om fri adgang til ordboksteksten ”for viderebearbejdelse af ordbogens data i videnskabelig sammenhæng” uttrykker egentlig en uforståelig kravstorhet, likeledes den respektløse sammenlikningen som følger og som skal understreke anmelderens syn i denne henseende.

Sammenfatningen innledes med en kort, men ganske definitiv rådgivning til potensielle kjøpere av ordboken, mens den avsluttende paragrafen gjelder ”det leksikografiske perspektiv”. Den karakteristikk av ordboken som her blir presentert, har jeg for det meste allerede kommentert i ulike sammenhenger tidligere i denne kommentaren. Anmelderen tenker seg at det dreier seg om ”et midlertidigt værk” og forestiller seg ”en ren cd-rom- eller internetversion med alle dertil hørende funksjonaliteter”. Denne bedømmelsen kan i og for seg oppfattes som en oppmuntring til forfatteren, selv om den ikke stemmer med hans forestilling om det leksikografiske arbeid som foreligger etter at arbeidet med *Stóra orðabókin um íslenska málnotkun* ble ferdiggjort.

Litteratur

Bergenholtz, Henning/Vibeke Vrang 2002: Ret og pligt. Om nye danske retskrivningsordbøger. I: *Hermes – Journal of Language and Communication Studies* 29, 197–216.

Jón Hilmar Jónsson
forskningsprofessor
Orðabók Háskólans
Neshaga 16
107 Reykjavík
jhj@lexis.hi.is

Tor Erik Jenstad

ODS-Supplement er fullført

Ordbog over det danske Sprog. Supplement. Femte bind: maabe– Øvrigheds-. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Gyldendal 1992. II sider pluss 1804 spalter.

Innleiing

Femte og siste supplementsbindet til Ordbog over det danske Sprog låg føre i fjor. Dette er berre litt forseinka (to år) i forhold til den opphavlege planen, men tidspunktet for slutføringa høver likevel godt sidan ein såleis nådde målstreken med tillegget femti år etter at ODS vart ferdig. Med dette er det danske ordforrådet i perioden 1700–1955 så fullstendig utgreidd som råd ut frå tilgjengeleg materiale. Med dei 28 banda av ODS (27 ordinære pluss eitt kjeldebind) er det samla verket oppe i 33 bind. ODS kom som kjent ut i perioden 1918–1954. Denne korte omtalen er basert på det femte og siste supplementsbindet.

Det er eit velkjent problem for ordbøker som kjem ut over ein lang periode at dei første binda vil vera utdaterte når heile verket er ferdig, og det vil trengast tilleggsbind. Heile tida er det stor og akselererande vekst i ordforrådet, og det kjem stadig til nye kjelder ein ikkje har kunna utnytte for dei første bokstavane. Ved langsiktige ordboksprosjekt har ein også store vanskar med å oppnå homogenitet i redigeringa gjennom heile verket. Korleis ein har løyst dette i ODS-S, er av stor og aktuell interesse for dei som arbeider med liknande prosjekt, som vi i Norsk Ordbok (NO) 2014.

Overgang til historisk ordbok

Alt i 1956 tok Det danske Sprog- og Litteraturselskab til med utarbeidinga av supplementet (ODS-S). Materialsamlinga var i gang enno før. Mange nye kjelder frå perioden er gjennomgått, slik at ODS-S har eit grunnlag på ca. 1,5 millionar setlar. Det første supplementsbindet kom i 1993. For fyldige omtalar i samband med utgjevinga av ODS-S band 1, sjå Karker 1994 og Mogensen 1994. Prinsipielle og praktiske problem og avgjerder er

gjort greie for av Anne Duekilde, den enkeltpersonen som har hatt mest å seie for fullføringa (Duekilde 1995). Mellom anna tek ho opp på prinsipielt grunnlag forholdet mellom hovudverk og supplement, og vanskane med å halde styr på dei forskjellige ”nutider”. Ho har ikkje redigert i femte bind, men hatt ein finger med i form av kritisk gjennomlesing. Redaktørar er Henrik Andersson, Else Bojsen og Vibeke Winge, dei tre som kom inn på ODS-S bind 4, som kom i 2001.

ODS-S har over 50.000 oppslagsord, over 7500 tettrykte spalter. Det er litt varierende storleik på binda; det siste har 1804 spalter med eit kort forord. Til samanlikning har ODS over 180.000 oppslagsord (om lag 250.000 om ein reknar med samansetningane).

I ODS-S har ein valt å halde seg innanfor same periode som ODS, og har fastsett endepunktet til 1955. ODS-S er såleis gått over til å bli ei historisk ordbok (om denne omdefineringa til periodeordbok, sjå nærare i Duekilde 1995:86). Hovudformålet med ODS var i utgangspunktet å beskrive samtidsspråket. No blir verket eit kulturhistorisk tidsdokument, ei samling av opplysningar om dansk språk og kultur i ein viss periode. Moderne dansk samtidsspråk i perioden etter 1955 er ivareteke i den nye *Den Danske Ordbog* i 6 band.

Det har naturleg nok vore mest å fylle på i første delen av alfabetet, dei bolkane som var redigert tidlegast, og det gjev seg utslag i balanseringa av tilfanget i ODS-S. Vi får ein nokså uvanleg alfabetprogresjon. Band 5 går såleis frå *maabe-* til *øvrigheds-*, om lag halvparten av alfabetet. Men på denne måten skal heile alfabetet vera nokolunde jamt skildra i det totale verket. Alle artiklane er no førde opp til 1955. Siste banda av ODS har så mykje meir stoff at det samla verket ville fylt 37 band om heile verket hadde vore like breitt redigert. Dei tre første banda av ODS-S tilsvarar 5,5 band av ODS (A–F), medan dei to siste banda av ODS-S tilsvarar 21,5 band ODS (G–Ø). Ein har også hatt som siktemål å rette opp ubalansar som ein har visst om i ODS, som at komposita kom sterkare inn etter kvart og at det var lite avisspråk i dei første binda (Mogensen 1994:218). Det er elles tydeleg at ein i ODS-S er mykje rausare med å redigere inn samansette ord enn vi er i NO. Vi finn mange som vi helst ville rekne som sjølvforklarande, og av den grunn forekjem det da også at ein ikkje har definert dei, men let bruksdøma gjere jobben (som t d *Pragtmaal*). Vi vil vel heller ikkje ta med så mange samansetningar med proprialt førsteledd av typen *Romafarer* og *Romaferd*.

Det finst døme på at ein har gått noko utanom den strengt definerte perioden. Såleis står *Nedfald* om radioaktiv forureining oppført med sitat frå 1956 og 1957. Vurderinga er truleg at ordet dermed må ha vore i bruk i slik tyding også i 1955 eller litt før. Under artikkelen *o.k.* (som elles er heilt

ny i supplementet) er eit Rifbjerg-sitat med variantforma ”okey-dokey” frå 1974 teke med. *Pacemaker* er ført opp både med den (noko) eldre tydinga frå idrett: ’person som set høveleg tempo i eit løp; hare’, og om apparat til å stimulere hjartefunksjonen, jamvel om den siste er belagt først etter den eigentlege ODS-perioden. Dette synest likevel fornuftig.

Dei same prinsippa som i ODS er følgt mellom anna når det gjeld rettskriving, også om ein i dagens dansk kan ha gått bort frå dei. Såleis er det brukt *aa* i staden for *å*, og *aa* kjem føre *ab* (alfabetisert som *a* pluss *a*). Substantiva er skrivne med stor bokstav. Piktogramma som fagmarkering vil ein derimot ikkje finne att i ODS-S; dei er bytte ut med dei tilsvarande leksikalske uttrykka. Definisjonar, bruksmarkeringar, kjeldeforkortingar og forklaring til sitat står i kursiv, medan sitata er i normalskrift, omvendt av det vi gjer i Norsk Ordbok.

Typar av ny informasjon

Den nye informasjonen i ODS-S i høve til ”moderverket” kan eigentleg komme kor som helst i artikkelen. Plussteikn markerer kva nivå i artikkelen den nye informasjonen skal inn på. I større artiklar kan ein få noko meir hjelp ved at det også er vist til spalte og line der det nye skal setjast inn, t.d. *nedad* 2.3. ”i udtr som betegner overlegenhed, nedladdenhed”, der det er føydd til to nye sitat.

Her er lista opp nokre ulike typar av ny informasjon som ODS-S gjev, med døme:

1. Ord som ikkje er med i ODS, men som ein no har heimel for i denne perioden, som t d *Napalm* med belegg frå 1951 (*Napalmbrandbombe* frå 1947). Norsk Riksmålsordbok har *napalm* frå Aftenposten i 1950, medan tilfanget vårt i Norsk Ordbok først har det frå Norsk Tidend i 1963. Her bør vi nok leite meir i aviser og tidsskrifter frå rundt 1950.
2. Nye samansetningar til hovudorda (t d *Nederlagsstemning*).
3. Tidlegare dateringar av ord (t d *Midalder*).
4. Nye skrivemåtar (t d *maage* som variantform av *maabe*, det aller første ordet i bindet).
5. Nye bøyingsformer (t d *naat* til *naa*, v, i ODS berre *naaet*).
6. Nye tydingar (t d *Nedfald* om radioaktiv forureining)

7. Nye bruksdøme (t d *nedbryde* 2.1. i overført tyding)
8. Nye eller meir utførlege opplysningar om etymologi (t d *Pebling*).
9. Nye tilvisingar (t d frå *Naadsensbrød* til *Almissebrød*). Eit av måla med ODS-S har nettopp vore å ajourføre og komplettere tilvisingsapparatet. Såleis er *Mindreverdskompleks* lagt inn med tilvising til *Mindreverd*, der det blir behandla, men dette må ein altså slå opp i sjølve ODS for å finne ut meir om.

Den gamle redaktøren si vurdering av si tids språk blir oftast ståande, berre openberre feil blir retta. Ein og annan artikkelen er vølt om frå grunnen og skal erstatte den gamle. I slike høve er det brukt formuleringar som ”ud-gaar”, ”læs”, eller ”artiklen erstattes af”. Det kan ikkje vera så mange slike, etter det eg har kunna sjå når eg har bladd i band 5. Men det kan vere gjort tilføyningar til definisjonen, dersom bruken av eit ord har endra seg tydeleg seinare i ODS-perioden. Frå eit tidlegare band kan nemnast *Billedkunstner*, som i 1920 var rekna som sjeldan, men har fått merknaden ”senere alm.”. *Nattrøje* seier ODS (i 1933) var brukt særleg i tidlegare tid, medan ODS-S veit å fortelje at det seinare også har vore nytta om pyjamasoverdel. *Ordavl* var markert som sjeldan i 1934, da denne ODS-bolken var redigert, men er ”senere mere brugt”, blir det opplyst no. Under *I Neger* 2.3 ”især om journalist” i ODS har ODS-S etter markøren ”læs” ein meir utbyggd definisjon som gjev betre samanheng med hovudtydinga ”person, der maa udføre groft ell. lidet anset arbejde”.

Lån frå norsk

Det er sjølvsagt mange fleire danske lånord i norsk enn omvendt. Men det er interessant for ein nordmann å sjå at noko også har gått andre vegen. Det er rett nok ikkje så mykje. Velkjente døme er *Slalom* og *Quisling*. Også verbet *quisle* er komme med i ODS-S. Dette er neppe særleg mykje brukt i norsk. Vi har det i alle fall ikkje i arkivet til NO, men det finst i Norsk Riksmålsordbok. Æra er vel heller tvilsam, men vi har jo med desse to orda gjort vårt til at ODS-S no har bortimot ei heil side på Q, medan ODS-S berre hadde to (heller marginale oppslag, bokstaven Q og sekvensen Qu- eller Qv-).

Maalstrid er etter norsk mønster og er komme inn som nytt ord i ODS-S, med førstebelegg 1911. *Maalstræv* og *Maalstræver*, også dei med norsk som kjeldespråk, står frå før i ODS. Når det gjeld *Maalstræv*, har ODS-S

notert seg tittelen ”Nordisk målstræv” på årboka som Svend Clausen tok til med i 1938. *Oslofrokost* er vel også komme frå norsk, og *Ragsok* er eit anna norsk ord som har lurt seg til ein plass i ODS-S, like framfor *Ragtime*.

Sluttmerknader

Etter det eg kan sjå ved ei nokså overflatisk blading, er redaksjonsprinsippa konsekvent gjennomført. Ulempene har ein vore klar over med dei vala som er tekne. Det som fell mest i augo med det same, er at opplegget krev at ein har begge banda oppe samstundes for å få fullstendig informasjon om eit ord. Dette er sjølvstendig litt tungvint. Men det er berre å slå fast at redaksjonen har stått løpet ut og fullført eit verk som vil bli ståande som sentralt og ruvande ikkje berre i norsk, men i europeisk leksikografi. No har vi eit gjennomarbeidd og heilskapleg verk om dansk språk i den aktuelle perioden, og SAOB og OED har fått ein likeverdig bokhyllekamerat. Tillegget står dessutan fram som ei kulturhistorisk reise, i hovudsak gjennom første del av 1900-talet, men også med innslag frå eldre tid.

Ein versjon av ODS er tilgjengeleg på nettet alt no (<http://ordnet.dk/ods/>). Denne er svært nyttig, og er stadig under utbetring. ODS-S vil også etter kvart bli lagt ut på nettet, i første omgang som eit sjølvstendig, parallelt verk, og seinare som ein integrert del av ODS. Vi ser fram til dette.

Litteratur

- Duekilde, Anne 1995: Hovedværk og supplement. I: *Nordiske studier i leksikografi III*, 83–92.
- Karker, Allan 1994: Ordbog over det danske Sprog. Supplement. Første bind. I: *Danske Studier*, 145–152.
- Mogensen, Jens Erik 1994: Ordbog over det danske Sprog. Supplement. Første bind. I: *Hermes 12*, 217–225.

Tor Eriki Jenstad
 Institutt for nordistikk og litteraturvitskap
 NTNU
 N-7491 Trondheim
tor.erik.jenstad@hf.ntnu.no

Lars-Gunnar Larsson & Anki Mattisson

En efterlängtd och angelägen ordbok

Rootsi-eesti sõnaraamat : 100 000 märksõna, Svensk-estnisk ordbok : 100 000 uppslagsord. Utarbetad av: Mari Aidla, Liina Kümnik & al.
1405 s. Tallinn: Valgus. 2004. ISBN 9985-68-154-1

Rootsi-eesti sõnaramat (RES) kom ut 2004 som nummer 10 i serien Nordistica Tartuensia. Serien startades 1997 av Stig Örjan Ohlsson, professor i svenska i Tartu mellan 1994 och 2005, och dess första nummer var en lärobok i estniska med grammatik och texter av prof. Juhan Tuldava. Den har sedermera följts av en rad skrifter där kontakterna mellan Estland och de nordiska länderna står i centrum. Turen har nu alltså kommit till en stor svensk-estnisk ordbok.

Den första moderna estnisk-svenska ordboken utkom 1939 och var en frukt av svenskundervisningen i mellankrigstidens Estland med Per Wieselgren som en av huvudredaktörerna. Den kom sedan att ligga till grund för andra ordböcker, så som det brukar vara, men just i detta fall tillkom en politisk komplikation: en delvis omarbetad upplaga utkom i Uppsala 1976 och en annan i Tartu 1979. Estniska är ett språk där språkvården haft en osannolikt stark ställning; alla utgivna texter genomgick en språkriktighetscensur. Härigenom blev den estniska språkvården en maktfaktor i språkets utveckling. När Estland ockuperats av Sovjetunionen flydde en rad av de betydelsefulla estniska språkmännen till Sverige och fältet låg öppet för en utveckling mot två normerade estniska standardspråk: ett i Sovjet-Estland och ett i Sverige. Det är mot denna bakgrund man skall se de två omarbetade upplagorna av 1939 års ordbok. Skillnader finns också mellan dem, bl.a. ser den i Sverige utgivna upplagan ut att behålla fler ålderdomliga svenska uppslagsord. Detta är knappast vad man skulle vänta sig, men det kan hänga samman med att redaktören för den svensk-estniska ordboken från Uppsala, Herbert Lagman, också medverkat i 1939 års ordbok. När Estland nu åter blivit fritt försvinner förutsättningarna för utveckling av två standardspråk. Det betyder att RES lägger en grund för en språkpolitiskt okomplicerad, modern svensk-estnisk lexikografi, vilket gör ordboken synnerligen efterlängtd.

RES har ”ambitionen att vara en på vetenskapliga principer utarbetad ordbok” och enligt förordet ska den i första hand ses som en passiv svensk-estnisk ordbok, dvs. den ska fungera som en receptionsordbok för estnisktalande. Men man har också tänkt att den i någon mån ska kunna fungera som produktionsordbok för svensktalande. RES är resultatet av ett projekt kallat ERLEKS som inleddes 1994 vid universitetet i Tartu och vars syften var dels att utarbeta en modern efterföljare till den svensk-estniska ordbok som gavs ut i Tallinn 1979, dels att skapa en svensk-estnisk parallelltextkorpus till nytta för ordboksarbetet. Flera av de personer som deltog i 1979 års redaktion har också medverkat i RES, däribland prof. Juhan Tuldava och Tiina Mullamaa. Övriga redaktörer är Mari Aidla, Signe Cousins, Maiu Elken, Madis Kanarbik, Kristiina Mullamaa, Mai Praizner, Martina Pertšjonok och Viivika Voodla. Raimo Raag och Virve Raag, båda verksamma vid Uppsala universitet, har bidragit med listor på geografiska namn och förkortningar resp. bearbetning och komplettering av manuskriptet före sättning. Stig Örjan Ohlsson, initiativtagare och projektledare, har skrivit förordet och läst hela manuskriptet i korrektur. Projektet har fått ekonomiskt understöd av Magnus Bergvalls Stiftelse och av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (senare Vetenskapsrådet) i Stockholm.

RES innehåller ett förord med historik av Stig Örjan Ohlsson, en användarhandledning, förkortningar och källor samt en översikt av det svenska alfabetet med uttalsanvisningar. Därefter vidtar själva ordboken med sina drygt 1300 sidor. Den följs av en lista över geografiska namn, en förteckning över svenska förkortningar och två översikter över svensk fonetik resp. svensk grammatik. I listan över källor, dvs. använda ordböcker och encyklopedier, saknar man framför allt Nationalencyklopedins ordbok (NEO) och Nyordsboken 2000. Man skulle kanske också ha väntat sig att SAOL 12 (1998) skulle ha använts och inte bara SAOL 11 (1986). Ett antal fackordlistor på internet är redovisade. Sedan ordboken kom ut, har en av dessa, den militära, lagts ned och en annan, den om domstolsväsendet, gjorts om.

Enligt Nordisk leksikografisk ordbok (1997) är RES med hänsyn till sidantalet – drygt 1400 sidor – en handordbok, men ur lemmasynpunkt är den med sina 100 000 uppslagsord att betrakta som en storordbok. Formatet är 160 x 240 mm och boken har hårda pärmar.

RES innehåller, liksom sina föregångare, en genomgång av svenskans fonetik och morfologi (s. 1359 ff.). På det hela taget lyckas man mycket bra med att beskriva svenskans språkssystem. Inte minst förtjänar systemet att beteckna betoningen i svenska ord en eloge. Ett frågetecken

måste dock sättas för RES fonetiska beteckning [č] för första ljudet i t.ex. svenska *kedja* och *känna*. Här skriver man uttryckligen att ljudet är en affrikata som uttalas ungefär som *-tch-* i tyska *Entchen*. Men ett uttal med affrikata är knappast det dominerande i rikssvenskt uttal, däremot karaktäristiskt för finlandssvenskt. I ordbokens början finner man också korta anvisningar för svenskt uttal. Där påpekas att en betonad svensk vokal som följs av två konsonanter uttalas kort. De exempel man anger är *bankett* och *basalt*. Det senare exemplet är naturligtvis alldeles misslyckat: endast geologen tänker på stenarten, alla andra ser ordet som neutrumformen av *basal* och uttalar ordet [basa:lt], i RES ljudskrift.

Presentationen av ord i ett lexikon, den s.k. makrostrukturen, är viktig, och även om det finns olika principer för en- och tvåspråkiga ordböcker och för synkrona och diakrona, så bör huvudsyftet vara att underlätta för läsaren att använda ordboken. ”I motsättning till sina föregångare är uppslagsorden uppställda i total alfabetisk ordning”, står det i förordet till RES. Det är sant men en sådan uppställning kan vara mer eller mindre tydlig. I SAOL 12 (1998) övergick man till absolut alfabetisk ordning vilket innebar att samtliga stickord, inklusive sammansättningar, sattes på egen rad och att alla ord skrevs ut i full form, dvs. striktalfabetisk makrostruktur. I SAOL 11 (1986), den upplaga som har använts av redaktionen för RES, presenterades ordförrådet däremot i alfabetisk ordning med ett undantag: sammansättningar kom direkt under det ord som utgjorde förled. Detta sätt att presentera ordmaterialet kallas icke-striktalfabetisk makrostruktur med gruppering (Svensén 2004:441). För RES har man med Svenséns terminologi valt en striktalfabetisk makrostruktur med gruppering i klunga:

torn I [..] *-en -ar bot.*
torn II [..] *-et [..] ~|a -ar -ade -at: ~a upp sig [..]*
tornado [..]
torn|borg [..] *~buske [..]*
torner|a [..] *~ing [..] ~spel [..]*
torn|falk [..] *~glugg [..] ~ig [..] ~ighet [..]*
tornister [..]

Sammansatta ord kan emellertid skrivas på ny rad, även om det inte är motiverat av vare sig samhörighet eller alfabetisk ordning:

böss|a [..] *~håll [..] ~kolv [..] ~kula [..] ~lås [..] ~pipa [..]*
bösskott (*böss-skott*) [..]
bössmed (*böss-smed*) [..]
bösstock (*böss-stock*) [..]

Här framträder nackdelen med redaktionens striktalfabetiska princip med klunga tydligast. I användarhandledningen i momentet om svensk avstavning ger man dock exempel på att en trekonsonantsförbindelse även kan behandlas på sin morfologiskt riktiga plats, nämligen **snabb** [...] ~**behandla** (*snabbbehandla*). Det finns svenska forskare idag som förordar trekonsonantsstavning men det är sannolikt inte det som föresvävat RES-redaktörerna.

Homografer med etymologiskt samband av olika ordklass presenteras inte som egna stickord utan åtskiljs endast med arabiska siffror medan homonymer åtskiljs med romerska siffror:

bil [...]

bil|a I 1. -an -or [...] 2. -ar -ade -at [...]

bil|a II -ar -ade -at [...]

Som synes är de stickord som grupperats som sig bör morfologiskt besläktade. Det gäller också de ord som grupperats under de avledningar och sammansättningar som grupperats under stickorden *blom*, *blomma* och *blomning*, men här kan användaren bli lätt förvirrad av morfemgränser:

blom [...] ~**blad** [...] ~**botten** [...] ~**bukett** [...]

blomm|a 1. -an -or [...] 2. -ar -ade -at [...] ~**erad** [...] ~**ig** [...] ~**ogram** [...]

blom|ning [...] ~**nings**|period [...] ~**rik** [...] ~**skaft** [...]

En makrostruktur av den här typen har som syfte att spara utrymme. Som Bo Svensén (2004:441) skriver minskar dock den pedagogiska vinsten kraftigt därför att sekvensen av besläktade ord ofta måste avbrytas. För att kompensera den utrymmesökning det skulle ha medfört i RES att ordna orden striktalfabetiskt kunde t.ex. en något mindre grad på typsnittet ha valts.

RES avstår från att använda termerna *transitiv* och *intransitiv* och anger i stället transitivitet genom att vid behov skriva ut objektspronomen. Man är generös med såväl kollokationer som idiom. Verbet *hålla* upptar nästan två spalter och efter fyra huvudbetydelser med kollokationer redovisas verbet med partiklar. Söker man efter en kollokation är det dock inte alltid givet att man hittar den på den förväntade platsen, dvs. på basen. Kollokationerna *hysa aktning*, *injaga fruktan* och *sluta förbund* påträffas på basen medan *beklaga sorgen*, *fatta beslut* och *begå brott* finns både på basen och på kollakatorn. *Ställa en fråga* finns varken på *ställa* eller *fråga*, men en sats ”frågan är felaktigt ställd” finns på *ställa*. Kollokationer innehållande verb och adverb, t.ex. *vågra*

envist, *neka blankt*, verkar saknas helt medan typen adjektiv och substantiv, såsom *bister kyla*, *ihållande regn*, är relativt frekventa. Man skiljer inte ut idiom utan talar oftast om bildlig betydelse. Bland idiom som saknas kan nämnas *hålla stånd* och *göra en tavla*.

Enligt förordet ska RES också vara behjälplig vid läsning av äldre texter. Det är väl därför som ord som *approbera*, *besolda*, *bössmed*, *bösta*, *eho*, *taka* (*sätta i taka händer*) och *talent* för att nämna några exempel är medtagna. Varför *torkretera* upptagits är svårt att förstå. Ordet finns som verbalsubstantiv i encyklopedier men saknas i vanliga ordböcker. För den nyfikne: det är fråga om en metod för anbringande av cementputs. I SAOL 13 (2006) har ca 5000 ord utmönstrats. En fullständig lista finns på SAOL:s hemsida. Av de tio utmönstrade ord som slutar på *-inna* resp. *-erska*, alltså feminina avledningar till ord på *-are* eller till verb, återfinns i RES *tvivlerska* och *manhaterska*. Det torde vara en näst intill omöjlig uppgift att göra ett rimligt urval för äldre texter och det är lika svårt att bedöma resultatet för en recensent.

Redaktionen för RES har haft en mycket hög ambitionsnivå. Det visar sig bl.a. av redovisningen av nationalitetsbetecknande adjektiv. I RES hittar man både *costarican* 'costaricalane', *honduran* 'honduraslane', *guatemalan* 'guatemallane', *nicaraguan* 'nicaragualane' och *panaman* 'panamalane'. Naturligtvis kan det kännas tryggt att kunna slå upp sådana ord, men de är knappast svårförståeliga för en estnisk läsare och de estniska ekvivalenterna bildas med avledningsändelsen *-lane*. Inte heller innehåller de några större språkliga problem, som fallet däremot är med *nigerer*, alltså en invånare i Niger, på estniska *nigerlane*, till skillnad från *nigerian*, alltså en invånare i Nigeria, på estniska *niigerlane*. RES tycks ha som grundprincip att hellre ge för mycket än för litet. Det framgår även av listan över geografiska namn. Många nationsnamn har samma stavning och form i estniska och svenska bl.a. därför att Estland i likhet med Sverige bedriver aktiv namnvård i FN:s regi. I FN-arbetet ingår att man på nationell nivå ska undvika exonymer och helst använda ett lands officiella namn när landet eller orter inom landet omtalas. Åter andra av de geografiska namnen är mer eller mindre gemensamma och varierar bara något i fråga om enstaka bokstäver: *Afrika*, *Aafrika*; *Baku*, *Bakuu*; *Krim*, *Krimm*. När dessa två kategorier tas bort från listan återstår tvåledade namn med appellativisk senare led (*Adriatiska havet*, *Aadria meri*), plurala namn (*Kurilerna*, *Kuriilid*), översatta namn (*Stilla havet*, *Vaikne Ookean*) och exonymer. *Götaland* och *Svealand* har medtagits men inte *Norrland*. Däremot har *Bergslagen* befunnits platsa såväl med namn som med uppgift om geografisk omfattning men det gäller däremot inte *Skåne*. En lista över geo-

grafiska namn blir lätt en subjektiv och ofullständig produkt där principerna korsar varandra. Här kunde den ha utgått och lämnat plats för en striktalfabetisk uppställning av stickorden.

Även när det gäller redovisningen av beteckningarna för Sveriges politiska partier tycks man hellre ha velat ta med mer än nödvändigt. I RES finner man *centerparti*, *folkparti*, *Moderata samlingspartiet* (under *moderat*), *socialdemokrati* och *vänsterparti*, men däremot inte någon partibeteckning för kristdemokraterna. De dyker endast upp genom sina företrädare: *kristdemokrat* översätts med ”kristlik-demokraatliku partei liige”, alltså ’medlem i kristdemokratiska partiet’. Det är svårt att förstå varför dessa partibeteckningar angivits i obestämd form, särskilt som RES också redovisar *hattpartiet* och *mösspartiet* i bestämd form. Det förefaller som om RES tänker sig dessa moderna partibeteckningar som appellativer. Det stöds i så fall av att man också har med *agrarparti* och *kommunistparti* som uppslagsord i obestämd form. Men genom att ge två partibeteckningar ur Sveriges historia i bestämd form men de nutida partiernas i obestämd form (med undantag för Moderata samlingspartiet) har man fått ett konstigt resultat. Hur skulle *bondeförbundet* och *Allmänna valmansförbundet* ha redovisats, om man ville ge fler partibeteckningar ur Sveriges historia: i bestämd eller obestämd form? Det är diskutabelt om *folkparti* verkligen är ett appellativ att översätta med ”folkets parti”, som RES gör. Förmodligen har en sådan beteckning utnyttjats även av politiker och regimer som haft en föga liberal grundsyn. Och visst borde man kunna hitta inte bara *hattpartiet* utan också *Socialdemokratiska arbetarpartiet* i en ordbok över modern svenska? Och då inte bara i förkortningslistan under *s* på sidan 1354.

Även i fråga om djurbeteckningar är RES påfallande generös och i de allra flesta fall ser det ut att vara korrekta ekvivalenter man ger. Bland t.ex. fågelbeteckningarna finns inte särskilt många diskutabla fall. Problemet här är att dessa ord inte nödvändigtvis är stabila: fackornitologer har ibland försökt att ordna fågelbeteckningarna utifrån sina utgångspunkter. Om man nu ändå jämför beteckningarna i RES med dem på den lista som Eesti ornitoloogiaühing (EOÜ) – Estlands ornitologiska förening – lagt ut på nätet (www.eoy.ee) finner man en del avvikelser. Främst drar drillsnäppan uppmärksamheten till sig. I RES benämns den *tilder* men i EOÜ:s lista *vihitalp*. Även andra mindre avvikelser finns, så blir enkelbeckasinen både i RES och hos EOÜ *tikutaja* men EOÜ har också en beteckning *taevasikk* ”himmelsbocken” som erinrar om svenskans *himmelsget* med motsvarigheter i många andra språk.

RES är omsorgsfullt korrekturläst och vi har inte hittat många tryckfel, även om de finns. Ordet *fiskbestånd* har fått ett *ä* i stället för *å* och i listan över geografiska namn skrivs *Beijing* på ett ställe *Bejing*.

Som recensenter har vi sett sådant i RES som skulle ha kunnat göras annorlunda. Det är naturligt i en ordbok av denna storlek. Det måste emellertid framhållas att den stora ordboken kännetecknas av en hög ambitionsnivå och en god akribi. RES är verkligen en rejält uppdaterad, genomarbetad och därmed modern svensk-estnisk ordbok. Språkpolitiskt betydelsefullt är att de svenska uppslagsordens ekvivalenter inte längre ges i sverigeeestnisk eller sovjetestnisk form. Härigenom har redaktörerna åstadkommit ett verk som skapar förutsättningar för ännu bättre kontakter mellan Estland och Sverige, bokstavligen bättre förståelse mellan våra länder. Och situationen underlättas för det ökande antalet ester som vill lära sig svenska.

Litteratur

- 1979 = *Rootsi-eesti sõnaraamat : Svensk-estnisk ordbok*. Utg. under red. av Henrik Sepamaa. Tallinn: Valgus, 1979
- Nyordsboken: med 2000 nya ord in i 2000-talet*. Utarbetad av Lena Moberg. Stockholm: Svenska språknämnden: Norstedts ordbok, 2000.
- SAOL 11 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 11 uppl. Stockholm: Esselte Studium 1986.
- SAOL 12 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 12 uppl. Stockholm: Norstedts ordbok 1998.
- SAOL 13 = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 13 uppl. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2006.

Lars-Gunnar Larsson
 professor
 Institutionen för moderna språk
 Box 636
 SE-751 26 Uppsala
lars-gunnar.larsson@moderna.uu.se

Anki Mattisson
 ordbokschef
 Svenska Akademiens ordboksredaktion
 Dalbyvägen 3
 SE-224 60 Lund
anki.mattisson@svenskaakademien.se

Patrick Leroyer

Fra funktionsmultiplikation til funktionsreduktion – om revision af Blinkenberg & Høybye-ordbøgerne¹

Kommentar til Gunhild Dyrberg og Lilian Stages forslag til en grundig revision af Blinkenberg & Høybye-ordbøgerne, Dansk-fransk og Fransk-dansk, *Kan man bruge en ordbogsartikel uden hoved og hale? Overvejelser over en ny artikelstruktur*. *Sprint* 1, 2005. København: Copenhagen Business School, 43–61.

The Blinkenberg & Høybye Danish-French (=B&H91)/French-Danish (=B&H97) dictionaries are about to undergo a much needed revision that will apply to forthcoming paper and online editions in order to make them more user-friendly. In this article, I will firstly discuss the new proposals from the editorial team and argue that it is necessary to carry on a functional analysis before taking any decision as to the improvement of user-friendliness. I will then show that B&H, along with many ‘bilingual dictionaries’, have no clear-cut functional concept and consequently have far too many dictionary functions to fulfil. I will advocate for a drastic reduction of the dictionary functions and put focus on a limited number of user situations in which the dictionaries could provide optimal assistance. I will finally redesign a Danish-French dictionary article featuring simplified access to far richer syntagmatic information as well as cross references to the French-Danish word list. Such a design should be able to provide better help to solve problems encountered by Danish users in connection with text production and revision, and with text translation.

1. Prolog – bedre ordbogsbestand til bilingvale brugere

I en artikel trykt i *Sprint* 1 (2005) fra Copenhagen Business School bringer Gunhild Dyrberg og Lilian Stage en række tankevækkende forslag til forbedringer af artikelstrukturen i Blinkenberg & Høybyes Dansk-fransk (B&H91) og Fransk-dansk (B&H97) ordbøger, som det er værd at knytte nogle kommentarer til. De påtænkte forbedringer skal ses som et led i planlagte nyudgivelser af ordbøgerne både på papir og i form af en netordbogsudgave, som er besluttet i bestyrelsen for Blinkenberg & Høybye-Fondet. Det er DANTERMcentret ved Nistrup Madsen og Wiberg Danielsen (2005), som har fået til opgave at udvikle databasen, mens den nye artikelstruktur skal leveres af redaktionsudvalget. Forbedringsforslage-

¹ Tak til Bernt Møller for gode råd og anvisninger under slutredaktionen af denne artikel.

ne er udarbejdet i et brugerperspektiv, og det må siges at være meget prisværdigt, da ordbøgerne i sidste ende kun er til for at hjælpe brugerne bedst muligt.

Et sådant (tiltrængt) initiativ skal selvfølgelig hilses velkommen. Trods deres rekordstore datamængde (172.000 opslagsord for den dansk-franske udgave og over 1.000.000 franske gengivelser af ord og ordforbindelser; 83.000 opslagsord for den fransk-danske udgave med over 1.000.000 danske gengivelser²) er det velkendt, at ordbøgerne ikke altid har kunnet leve op til brugernes naturlige forventninger til en optimal ordbogshjælp, når de skal løse problemer under arbejdet med sprogparrret dansk og fransk, herunder hjælp til at vælge den rigtige ækvivalent og grammatisk hjælp til at anvende den korrekte konstruktion af ækvivalenten i den sætning, de skal skrive. Ifølge den nye ordbogsredaktion skyldes dette primært i den undersøgte B&H91:

1. En uoverskuelig artikelstruktur, med et tungt og kompliceret 'hoved', hvor de forskellige betydninger af opslagsordet anføres og oversættes (= betydningsadskillelse), dog ikke altid præcist nok, og en lang 'hale' hvor alle ordforbindelser opstilles alfabetisk, men noget inkonsekvent, og uden skelen til hvad der er egentlige ordforbindelser (= kollokationer), idiomatiske udtryk eller eksempel-sætninger. Det foreslås at anbringe angivelserne til de enkelte betydninger hver for sig og med en konsekvent alfabetisering, og ellers bringe idiomatiske udtryk til sidst (da disse i kraft af deres idiomatik ikke kan henføres til bestemte betydninger af opslagsordet). Tilføjelse af flere eksempelsætninger indgår ligeledes i revisionsplanerne.
2. En række forstyrrende fejl og unøjagtigheder i angivelserne både på dansk og på fransk. Det foreslås at fjerne de mest grelle eksempler.
3. Mangelfulde grammatiske oplysninger om konstruktionsmønstre (= syntaktiske oplysninger), især ved verberne. Det foreslås, at alle verber udstyres med let gennemskuelige syntaktiske koder, både på dansk og på fransk, og at angivelserne ellers følger de nye regler for artikelstrukturen. Grammatiske koder til andre ordklasser indgår også i revisionsplanerne.

Vi er meget enige i ovenstående kritik af ordbøgerne, men finder ikke kritikken radikal nok. De planlagte forbedringer er ikke vidtgående nok, og nogle af dem forekommer sågar funktionelt ufunderede (dvs. de vil ikke rigtig hjælpe brugerne). Derved risikerer man at skulle bruge mange gode leksikografiske kræfter, der i omfang ikke helt vil kunne leve op til redaktionens intentioner, for slet ikke at tale om brugernes forventninger til stærkt forbedrede ordbøger. Vi mener, det fundamentale problem, som B&H-ordbøgerne slås med, ligger et andet sted. Skønt alle kan være enige

² Tallene stammer fra Dyrberg og Stage (2005:43).

om, at B&H-ordbøgerne er af typen (store) bilingvale ordbøger, er der nemlig meget, der tyder på, at ikke mange helt har gjort sig klart, hvad 'bilingval' egentlig betyder i ordbogssammenhæng, ud over selvfølgelig det ret banale i, at der er to sprog involveret, og at ordbøgerne naturligvis skal yde hjælp i forbindelse med oversættelse den ene eller den anden vej. Trods sine glimrende intentioner er der noget, der tyder på, at den påtænkte revision af B&H-ordbøgerne desværre ingen undtagelse er fra den gængse opfattelse af bilingvale ordbøger. Vi vil i det følgende argumentere for, at en revision af ordbøgerne bedre vil kunne hjælpe ordbogsbrugerne, hvis man til at begynde med så på ordbogsfunktioner – det vil sige, hvad ordbøgerne præcist skal bruges til og af hvem – og først derefter på de leksikografiske datatyper, deres udvælgelse og deres præsentation. Det valgte eksempel i vores kommentar er artiklen 'holdning', dels fordi den er en af de tre ordbogsartikler, Dyrberg og Stage (2005) bruger som eksemplificeringsgrundlag for de planlagte forbedringer, dels fordi artiklen kan illustrere vores tese om, at en overvejende lingvistisk holdning til ordbøger bør vige for en funktionel holdning, der langt bedre kan optimere ordbogskonceptet og alle de tilknyttede ordbogsangivelser. Men først skal man som sagt se på ordbogsfunktioner. Det vil vi gøre i det følgende, idet vi systematisk vil applicere en række af de principper, som Tarp (2004a, 2004b, 2004c, 2004d og 2005) har opstillet i forbindelse med opbygningen af en samlet teori for de såkaldte 'bilingvale' ordbøger og deres funktioner.

2. B&H-ordbøgerne som polyfunktionelle ordbøger

B&H-ordbøgerne Dansk-fransk (B&H91) og Fransk-dansk (B&H97) er konciperede som 'oversættelsesordbøger', det vil sige ordbøger, der i det store og hele oversætter deres lemmabestand og deres angivelser til de enkelte lemmata fra L1 til L2 og omvendt. B&H-ordbøgerne er desværre ikke forbundne med hinanden, idet de er udgivet separat og på forskellige tidspunkter. Der er således ingen klar datakorrespondance mellem de to udgaver, som det fx kendes fra den nye, elektroniske fransk-engelsk og engelsk-fransk *Robert & Collins* (= R&C04), der benytter sig af en meget avanceret datadistributionsstruktur og henvender sig til både franske og engelske brugere. B&H-ordbøgerne er tilsyneladende primært beregnet til at skulle hjælpe danske brugere med de to kerediscipliner inden for oversættelse – oversættelse og version. Altså to og kun to hovedfunktioner. Men som det vil fremgå, rummer B&H-ordbøgerne i virkeligheden langt flere ordbogsfunktioner. I denne forbindelse skal det med det samme

anføres, at det sandsynlige antal fransksprogede brugere, der i det hele taget ville vælge at anvende B&H-ordbøgerne, må være temmelig begrænset. Selv ville vi normalt ikke indregne fransktalende brugere med fransk som modersmål. Man skal dog se bort fra et mindre antal fransktalende studerende, der er ved at lære det danske sprog på enkelte fransk- og dansktalende universiteter. Ligeledes skal man se bort fra et mindre antal fransktalende brugere, der er bosiddende i Danmark, og som er ved at lære dansk på forskellige niveauer. Og så er der dem, for hvem dansk er ophørt med at være et fremmedsprog. Vi har dog valgt at indregne de fransktalende brugere, da hensynet til disse brugere netop synes at være omfattet af Dyrberg og Stages planlagte forbedringer:

Disse nye oplysningstyper [= franske grammatiske koder såsom QN, QNS, MANIERE, DIRECTION, MOMENT, osv.] vil efter vores opfattelse gøre ordbogen mere brugervenlig både for danskere og for franskmænd. (Dyrberg og Stage 2005:54)

Vi kan ikke regne de fransktalende brugere som en homogen brugergruppe, men må inddele dem i to kategorier:

- A. Fransktalende brugere, der er ved at indlære dansk, og som befinder sig på et pænt mellemtrin eller avanceret indlæringstrin (brugere på begyndertrin vil normalt ikke kunne anvende B&H-ordbøgerne) og har brug for en større 'bilingval' ordbog.
- B. Fransktalende brugere, der så godt som har tilegnet sig det danske sprog, men stadig har brug for en 'bilingval' ordbog af og til (mest til hjælp i forbindelse med tekstforståelse og tekstproduktion, herunder også i forbindelse med oversættelse).

2.1. Oversættelse af danske og franske tekster: funktion 1–22

Inddrager vi nu ovennævnte danske og franske brugergrupper, og starter vi med at inddrage oversættelse af almensproglige tekster alene, kan vi indledningsvis fastslå, at B&H-ordbøgerne har 6 særskilte, bidirektionelle oversættelsesfunktioner, hvor ordbøgerne skal yde hjælp til at løse de specifikke problemer, der kan opstå i disse brugersituationer (funktion 1–6³). Da B&H-ordbøgerne indeholder et meget stort antal fagsproglige ord og udtryk inden for en lang række fagområder (anatomi, bakteriologi, botanik, jura, teknik, økonomi, blot for at nævne nogle), skal de også op-

³ Vi henviser til bilag sidst i denne artikel for en systematisk opstilling af de berørte ordbogsfunktioner; Alle tallene i parentes (1–6), (7–10), (11–18), (19–22), (23–27), (28–37), (38–41) og (42–49) henviser således til samme bilag.

fylde de ordbogsfunktioner, der normalt relateres til fagordbøger. Vi må i denne forbindelse igen inddele de brugere, der arbejder med sprogparrat dansk-fransk. Man skal her skelne mellem eksperter og semi-eksperter, altså brugere, der har stor viden om faget (= eksperter), men ikke om fagsprog, og brugere, der omvendt har stor viden om fagsprog, men ikke om faget (= semi-eksperter). Endelig er der også de brugere, der hverken har høj fagsproglig viden eller faglig viden (= lægfolk). Vi kan således opstille følgende danske og franske brugergrupper⁴:

- (a) Danske brugere med høj fagsproglig viden, men med lav faglig viden
- (b) Danske brugere med høj faglig viden, men med lav fagsproglig viden
- (c) Danske brugere med lav faglig viden og lav fagsproglig viden
- (d) Franske brugere af type A med høj fagsproglig viden, men med lav faglig viden
- (e) Franske brugere af type A med lav fagsproglig viden, men med høj faglig viden
- (f) Franske brugere af type A med lav fagsproglig viden og lav faglig viden
- (g) Franske brugere af type B med høj fagsproglig viden, men med lav faglig viden
- (h) Franske brugere af type B med lav fagsproglig viden, men med høj faglig viden
- (i) Franske brugere af type B med lav fagsproglig viden og lav faglig viden

Fordeler vi nu alle typer danske brugergrupper omkring den fagsproglige oversættelse, kan vi tilføje 4 særskilte oversættelsesfunktioner (7–10); det skal præciseres, at vi undlader at indregne danske lægfolk, der skal oversætte fagsproglige tekster. For de franske brugere, der er fordelt på de forskellige brugertyper, skal der tilføjes 8 særskilte oversættelsesfunktioner (11–18), idet vi ligeledes udelader lægfolk. B&H-ordbøgerne selekterer endvidere mange litterære ord og udtryk, fx i B&H97 de to idiomatiske udtryk *trancher le mot* og *trancher du nécessaire*, der så vidt vi har kunnet verificere, udelukkende anvendes i Molières skuespil *Le bourgeois gentilhomme* fra 1671. Sådanne ældre eller litterære betydninger af opslagsord markeres normalt i 'hovedet' af en markering af typen (*vx. el. litt.*). Regner vi nu det litterære sprog som en særskilt sprogvariant, der kan afføde problemer, som B&H-ordbøgerne gerne vil hjælpe de bilingvale brugere med, får vi 4 særskilte oversættelsesfunktioner (19–22), velvidende, at der nok er tale om sekundære funktioner, der først og fremmest skal tilgodese danske ordbogsbrugere, der studerer nordisk eller romansk filologi. Vi har undladt at indregne de franske brugere, der er ved at indlære dansk og befinder sig på et mellemniveau, da disse normalt ikke vil arbejde med udførelse af litterære oversættelser.

⁴ Vi ser bort fra de få brugere, der måtte have både høj faglig og fagsproglig viden.

2.2. Forståelse af danske og franske tekster: funktion 23–37

Det er dog langt fra alle B&H-ordbøgernes danske og franske brugere, der udfører oversættelser af danske og franske tekster til fransk og til dansk. En lang række danske brugere må også møde problemer under læsningen af franske tekster, hvorunder de støder ind i forståelsesproblemer, fordi der er franske ord og udtryk, som de ikke kender betydningen af. For franske brugere gælder det omvendt, at de har brug for hjælp, når de skal læse og forstå danske tekster. Til B&H-ordbøgernes funktioner kan vi nu tilføje, for de danske ordbogsbrugere alene, 5 særskilte forståelsesfunktioner (23–27), afhængigt af de berørte brugertyper (a, b eller c) og af teksttyper (almensproglige tekster, fagsproglige tekster, litterære tekster).

På samme måde skal der for de franske ordbogsbrugere tilføjes 10 særskilte forståelsesfunktioner (28–37). Hvor hjælp til oversættelse af litterære tekster for franske brugere af type A ikke var en aktuel ordbogsfunktion, må hjælp til forståelse af danske litterære tekster, fx fra den danske litteraturkanon (da disse netop kan indgå i undervisningen) til gengæld være oplagt, hvorfor disse forståelsesfunktioner også er medregnet.

2.3. Tekstproduktion på fremmedsprog: funktion 38–49

Andre ordbogsbrugere, der hverken skal oversætte tekster eller læse og forstå franske og danske tekster, har brug for hjælp, når de hver især skal skrive franske eller danske tekster, der ikke må indeholde for mange sprogfejl (det være sig inden for leksis eller grammatik). Tekstproduktion på et fremmedsprog med en almindelig bilingval ordbog i hånden minder på sin vis om en form for ”blandet oversættelse”, der nemt kan føre til produktion af uidiomatiske tekster. Brugeren er endnu ikke dygtig nok i det pågældende fremmedsprog til at kunne anvende en monolingval ordbog på fremmedsproget og tage udgangspunkt i fremmedsproget. De ord og idéer, der indgår i tekstproduktionen, sker fra et oplæg på modersmålet. Brugeren tænker i en eller anden udstrækning på modersmålet og ’oversætter’ efterfølgende ved hjælp af ordbogen. Forskellen er, at det sker uden kildetekst. Inden vi indregner funktionerne, skal vi dog præcisere, at vi undlader at indregne produktion af litterære tekster, da eventuel hjælp i denne brugersituation, som i øvrigt er en yderst kreativ, sproglig proces, kun kan varetages af (gode) monolingvale ordbøger og specielle paradigmatisk ordbøger. Til behov for hjælp i forbindelse med tekstproduktion kan vi for de danske brugere nu indregne 4 særskilte tekstproduktions-

funktioner (38–41), og for de franske brugere, idet vi ligeledes udelader produktion af litterære tekster, 8 særskilte funktioner (42–49).

3. Fra 49 til 101 funktioner – om behov for funktionsreduktion

Set i relation til B&H-ordbøgernes indbyggede ordbogsfunktioner og ordbogskoncept, inkl. den planlagte, grundige revision, må ovenstående 49 hovedfunktioner betragtes som et realistisk bud på et fornuftigt minimumsantal. Vi har dog undladt at opsplitte oversættelsesfunktionen i de særskilte delfunktioner, som denne disciplin naturligt indbefatter, nemlig:

- (a) hjælp til at løse specifikke problemer i receptionsfasen af oversættelsen (forståelsen af kildetekst, herunder hjælp til at finde frem til de rigtige lemmata). I ordbogen har dette betydning for selve lemmatiseringen og for selektionen af fx alternative lemmatiseringsformer og for distributionen af angivelserne i ordbogen, fx ved idiomatiske udtryk,
- (b) hjælp til at løse specifikke problemer i selve oversættelsesfasen (herunder hjælp til valget af den rette ækvivalent). I ordbogen har dette betydning for adskillelse af de forskellige betydninger og for angivelse af forklaringer, der kan løse det problem, at der oftest skal træffes et valg blandt flere mulige ækvivalentkandidater, der normalt ikke kan bruges fuldstændig synonymt,
- (c) hjælp til at løse specifikke problemer i produktionsfasen, herunder oplysninger om konstruktionsmønstre ved verber, substantiver osv. samt angivelse af synonymer (eller antonymer ved valget af andre sætningskonstruktioner), der måske passer bedre i den kontekst, man oversætter.

Indregnes denne delfunktionsdifferentiering, skal vi tredoble de 22 hovedfunktioner, vi allerede har udledt. Vi får derved 66 delfunktioner for tekstoversættelse alene, der skal lægges oven i de 27 øvrige funktioner for tekstforståelse og for tekstproduktion, altså i alt 93 ordbogsfunktioner, inklusive delfunktioner. Tillægger vi nu til sidst, og i henhold til Tarp (2004d), de særskilte delfunktioner 'korrektur' og 'retning' – fordi B&H-ordbøgerne i høj grad også kan anvendes af brugere, der har brug for hjælp til at revidere tekster, og af undervisere, der skal tjekke de foreslåede løsninger, når opgaverne (både oversættelse og fri tekstproduktion) skal rettes – får vi en række nye funktioner, der med fordel kan relateres til henholdsvis oversættelse (= i produktionsfasen) på den ene side og til den frie tekstproduktion på fransk på den anden. Vi har her frasorteret de franske brugere (grundet et forsvindende lille antal mulige brugere) og på produktionssiden udelukkende indregnet korrektur og retning i forbindelse med almen- og fagsproglig tekstproduktion. Der kommer herved 8 nye

brugersituationer – og dermed også 8 nye delfunktioner. Det samlede antal ordbogsfunktioner – både hoved- og delfunktioner – for B&H-ordbøgerne er nu oppe på 101 funktioner. Det skal gerne medgives, at en del af disse mange funktioner kan betragtes som delfunktioner, men de kræver alle, at leksikografen kigger kritisk på samtlige angivelsestyper i ordbogen og vælger de dertil egnede ordbogsløsninger. 101 funktioner, inklusive delfunktioner, er selvfølgelig mange funktioner at skulle opfylde, selv for den bedste polyfunktionelle ordbog i verden. Der er dog trøst at hente, for mange af funktionerne kan i en vis udstrækning 'slås sammen'. Det vil sige, at ordbogen kan bringe samlede løsninger, der i høj grad kan tilgodese flere funktioner på én gang. Fx kan funktionerne 'tekstproduktion på fransk', 'oversættelse dansk-fransk i produktionsfasen' og 'korrektur og retning af franske tekster' et langt stykke hen ad vejen opfyldes af fælles datatyper, forudsat selvfølgelig, at man ser bort fra fagsprogsrelaterede funktioner. Men der er grænser for, hvor langt man vil kunne komme i funktionsreduktionen. Ordbogen ville stadig svulme voldsomt op, hvis man skulle bestræbe sig på at opfylde samtlige funktioner i en eller anden udstrækning, og der er derfor behov for en radikal funktionsreduktion, der kan gøre ordbøgerne langt mere brugervenlige og lette redaktionsarbejdet. En sådan reduktion bygger på et ændret koncept for B&H-ordbøgerne, hvor de vigtigste ordbogsfunktioner opprioriteres.

4. Forslag til funktionsreduktion

Vi har allerede omtalt en række ordbogsfunktioner, som redaktionen med fordel kunne overveje at fjerne med hård hånd. Det første tiltag er en fjernelse af alle de funktioner, der er relateret til de potentielle fransktalende brugere. Det sandsynlige antal af franske ordbogsbrugere er begrænset. En gennemført biskopial ordbog som R&C04, som vi allerede har nævnt, bygger på et meget højt antal af potentielle ordbogsbrugere i de to sprogfællesskaber, med dertil hørende store brugerbehov, og med fuldt ud berettigede ordbogsbestræbelser. At ville indføre nuancerede franske grammatiske koder, der noget redundant supplerer de danske grammatiske koder, er kun berettiget i et gennemført biskopalt perspektiv. Vælger man at beholde de franske koder, må man, ud fra devisen om, at når man har sagt A, må man også sige B, også tilgodese de franske brugeres særlige behov med særlige datatyper og angivelser. B&H-ordbøgerne vil have det langt bedre med danske brugere alene og vel at mærke danske brugere på et fremskredent indlæringsstadium.

Det næste tiltag vil have en kolossal betydning for funktionsreduktionen. Vi tænker her på en kraftig udlugning i lemmabestanden, der berører to kategorier af lemmata. Det gælder for det første litterære ord og udtryk, herunder også arkaiske ord og udtryk, der optager kostbar plads. For det andet gælder det alle faglige ord og udtryk, for så vidt de ikke er gledet ind i hverdags sproget. Det er velkendt, at den metaleksikografiske litteratur for længst har anerkendt og bevist, at flerfags-fagordbøger er et leksikografisk onde. Fagordbøger må i sagens natur konciperes, så de fokuserer på ét fag og kun ét fag, og måske endda kun på et delfag. Fagordbøger skal tage højde for den faglige viden og for de nødvendige behov for hjælp i denne henseende, netop fordi fagsprog er både fag og sprog på én gang. Det kræver fagforklaringer til de enkelte termer, henvisninger til relaterede termer, faglige indledninger, encyklopædiske synopsisartikler, valg af funktionelle, sproglige strategier m.m., jf. fx *Genteknologisk ordbog dansk-engelsk/engelsk-dansk* af Kaufmann og Bergenholtz (1992), der anvender vidt forskellige løsninger til præsentationen af de to ordlister og af deres respektive angivelser. Det kræver også angivelse af mange kollokationer⁵. Vi vil anbefale, at de fagsproglige datatyper fjernes. Det er der mange gode grunde til. Ud over den store gevinst, der allerede ligger i funktionsreduktionen, er der mange fagsproglige datatyper i både kultur- og ikke kulturbundne fag, der er forældede på grund af udviklingen inden for teknologi og videnskab såvel som jura og økonomi. En gennemgribende opdatering af disse datatyper ville koste kolossale kræfter, herunder inddragelse af den nødvendige fagekspertise på de mange fagområder. En opdatering af disse datatyper vil også have en yderst begrænset effekt, da det i forvejen, som allerede nævnt, er en dårlig leksikografisk idé at blande almen- og fagsprog i én og samme ordbog. De danske brugere skal bruge specifikke fagordbøger og opslagsværker eller tage andre ressourcer til hjælp. Det er de bedst tjent med.

Vi kender ikke vedtægterne for Blinkenberg & Høybye-Fondet og kan ikke vide, i hvor høj grad disse står urokkeligt fast eller ej, og om de dermed er til at ændre i forhold til ordbøgernes oprindelige koncept. Under alle omstændigheder må en kraftig reduktion af lemmabestanden ikke betragtes som et leksikografisk tab, men som en stor leksikografisk gevinst

⁵ Fx burde verbet *trancher*, som vi allerede har omtalt, angives i den fransk-danske udgave med sine juridiske kollokationer såsom: ~ *au moyen de qc*, ~ *dans un arrêt*, ~ *dans un sens*, ~ *dans une affaire*, ~ *définitivement*, ~ *en faveur de qn/qc*, ~ *en sens contraire*, ~ *en urgence*, ~ *un conflit*, ~ *un débat*, ~ *une affaire*, ~ *une procédure*, ~ *une question*, ~ *une question principale*, ~ *pour la date du*, ~ *que + IND*, ~ *souverainement*, ~ *sur qc*.

for ordbøgerne. Gevinsten vil bestå i langt flere leksikografiske muligheder for ordbøgernes evne til at kunne opfylde deres polyfunktionelle opgave og i en masse plads til at optage langt flere nyttige datatyper, såsom kollokationer, grammatiske oplysninger, sætningseksempler, kontrastive kulturinformationer i form af synopsisartikler, lemmatisering af forkortelser m.m. Og for at optage mange nye, tiltrængte lemmata, der afspejler den sproglige virkelighed, som den former sig i dagens Danmark og Frankrig.

Den funktionsreduktion, vi hermed anbefaler, vil nedbringe antallet af ordbogsfunktioner til følgende 7 hovedfunktioner med tilhørende delfunktioner for korrektur og retning, der konsekvent bør opprioriteres, idet de vil kunne dække langt de fleste behov for den hjælp, som er relevant til at løse brugerproblemer, der kan opstå i forbindelse med:

1. Oversættelse dansk-fransk, almensprog, receptionsfase
2. Oversættelse dansk-fransk, almensprog, oversættelsesfase
3. Oversættelse dansk-fransk, almensprog, produktionsfase (+ korrektur/retning)
4. Oversættelse fransk-dansk, almensprog, receptionsfase
5. Oversættelse fransk-dansk, almensprog, oversættelsesfase
6. Oversættelse fransk-dansk, almensprog, produktionsfase (+ korrektur/retning)
7. Fri fransk tekstproduktion, almensprog, ud fra et dansk oplæg

Hjælp til korrektur og retning er kombinerede med oversættelsesfunktioner i produktionsfasen, hvor hjælpen netop er særdeles relevant. Samtlige brugere er danske brugere, der befinder sig på et (pænt) mellemtrin eller et højt indlæringstrin, eller danske brugere, der har tilegnet sig det franske sprog, men stadig har behov for hjælp i forbindelse med revision og retning af andre danskeres franske tekstproduktion i et kontrastivt perspektiv. Til forskel fra papirudgaverne, der har indbyggede begrænsninger, kan samtlige ordbogsfunktioner med fordel yderligere forstærkes ved hjælp af en avanceret datadistributionsstruktur i forbindelse med opbygning af databasen til den elektroniske udgave, der vil kunne give brugerne muligheden for at udføre hypertekstuelle søgninger på tværs af de to ordbøger (kræver i opbygningen af slutbrugerinterface både dansk lemmaliste, fransk lemmaliste og ordnet, sammenflettet dansk/fransk lemmaliste + tilhørende angivelser). For at funktionerne skal kunne opfyldes bedst muligt, skal der dog ske en række tilpasninger af ordbogens nuværende angivelser. Der skal også tilføjes nye datatyper. Vi vil illustrere fremgangsmåden ved hjælp af føromtalt ordbogsartikel 'holdning'⁶.

⁶ Fremgangsmåden for funktion 4, 5 og 6 har vi valgt ikke at illustrere her, da en omtale af disse vil få denne artikel til at svulme op; disse funktioner må være genstand for en fremtidig artikel.

5. Den gamle og den nye holdning

5.1. Artikeludkast til gammel 'holdning'

Udkastet til artiklen 'holdning', sådan som denne opstilles af Dyrberg og Stage (2005:53–54), se figur 1, rummer som tidligere nævnt klare forbedringer med betydningsadskillelse og glosering af opslagsordet (= funktion 1) og anførelse af passende syntagmatisk information til de enkelte betydninger (= funktion 3). Hjælp til valg af den rette ækvivalent (= funktion 2) er dog stadig utilstrækkelig, selvom dette er et af hovedpunkterne i den planlagte forbedring:

Vi har prøvet at lave en artikelstruktur, som skulle give brugeren alle væsentlige oplysninger for at kunne vælge den rette ækvivalent (Dyrberg og Stage 2005:53).

holdning(*subst fk*)

1. (= *kropsholdning*)

maintien, attitude*, allure*, pose*, tenue*, prestance*

□

*have en holdning som en **dronning*** avoir un port de reine;

*have en **dårlig** holdning* avoir une mauvaise tenue;

*have en **flot** holdning* avoir de la prestance, avoir belle allure, avoir de l'allure;

*sikke en **flot** holdning* quelle allure!

***kejtet** holdning* maintien gauche;

*en **nonchalant** holdning* une pose nonchalante;

***rank** holdning* port droit;

***yndefuld** holdning* attitude gracieuse;

2 (= *kropsholdning som viser sindstilstand*)

air, allure*, attitude*, contenance*

□

***beskeden** holdning* contenance modeste;

*indtage en **overlegen** holdning* prendre un air supérieur;

***undvigende** holdning* attitude évasive;

***utvungen** holdning* aisance*, désinvolture;

3 (= *indstilling, synspunkt, standpunkt, stillingtagen*) attitude*, opinion*, position*

□

*indtage en **afventende** holdning* rester dans l'expectative, se tenir dans l'expectative;

*indtage en **fast** holdning* prendre une attitude ferme;

***have** en holdning* avoir une opinion;

***have** holdning* avoir une attitude ferme;

*have en **politisk** holdning til spørgsmålet* avoir une position politique vis-à-vis de la question;

skifte holdning changer d'attitude, changer de position;
stejl holdning intransigence*;
uden holdning sans consistance (el. principes);
vaklende holdning attitude indécise, attitude incertaine, attitude versatile;

FIGUR 1. Den nye, anbefalede artikelstruktur – Dyrberg og Stage
 (2005:53–54)

Det er for det første lidt vanskeligt at se, hvad opdelingen i kropsholdninger med og uden sindstilstand reelt skal gøre godt for. Denne form for opdeling er også lidt svær at holde styr på. Er en *nonchalant holdning* da ikke udtryk for en sindstilstand (ifølge DDO under 'nonchalant': 'skødesløs el. ligegyldig på en lidt overlegen, provokerende måde')? Opdelingen forekommer som en unødigt komplicering af det centrale problem, som er at adskille de fysiske holdninger og positurer (både hos mennesker og dyr) fra de mentale (kun hos mennesker), der i øvrigt ofte resulterer i en form for attitude. Glosering kunne med fordel forenkles ved blot at anføre 1 (= *kropsstilling*) og 2 (= *indstilling, også i betydningen 'attitude'*). Det største problem er dog, at den danske bruger, der er i gang med at oversætte eller producere en tekst, ikke får tilstrækkelig hjælp til at vælge den rette ækvivalent (funktion 2) eller det præcise ord (funktion 3). Hvornår præcist bruger man *allure, attitude, maintien, port, pose, tenue* eller *prestance* eller også *air* og *contenance*, når man skal referere til kropsholdning (med eller uden sindstilstand)? I hvilke kontekster? Er de fuldstændig synonyme? Den efterfølgende syntagmatiske information hjælper ikke nok, da den er for sparsom, og da en del indikerer, at B&H-ordbøgerne ikke er korpusstøttede. Der er kun 16 forekomster af *holdning som en dronning* i søgemaskinen Googles danske tekster, og *port de reine* kunne anføres i den fransk-danske del under *port*, der er kun to *sikke en flot holdning* (den ene om en hest, og den anden i betydning 3 'indstilling'), mens *utvungen holdning* først og fremmest synes at skulle gælde inden for hestedressur og ridning; den plausible *yndefuld holdning* findes slet ikke; *rank holdning* er udbredt på dansk, mens *port droit* i Frankrig mest refererer til plantevækster, herunder potteplanter, træer og vindruer. *Kejtet holdning* findes heller ikke, mens *maintien gauche* i betydningen kropsholdning refererer til angivelser i den franske *Dictionnaire de l'Académie* fra 1835 og fra 1932–5. Der er 11 forekomster af *beskeden holdning*, mens det franske *contenance modeste* hovedsagelig refererer til selvsamme ordbøger fra det Franske Akademi (*contenance modeste* synes at referere mest til rumindhold for benzintank eller handskerum i en bil og er ellers udpræget litterært).

De syntagmatiske oplysninger om 'holdning' i betydningen 'opfattelse' er alt for få. Nogle af dem virker også temmelig konstruerede; brugeren får heller ikke ret megen hjælp til at vælge mellem *attitude*, *opinion* eller *position*. Holdning er som bekendt noget, man har 'til' noget, og den eneste implicite, grammatiske oplysning om de franske konstruktionsmuligheder finder man i udtrykket *have en politisk holdning til spørgsmålet*, der oversættes med det stærkt uidiomatiske *avoir une position politique vis-à-vis de la question*. Det kan også blive vanskeligt at oversætte *stejl holdning* med *intransigeance* i en del kontekster. Alt i alt bør der være langt flere kollokationer, faste ordforbindelser og sætningseksempler, der kan illustrere sprogbrugen, når mennesker eksplicit skal udtrykke, at de i hverdagssproget har en holdning til noget.

Sammenfattende er funktion 1 (receptionsfasen) nogenlunde i orden, mens funktionerne 2 (selve oversættelsen), 3 (produktionsfasen) samt 7 (fri tekstproduktion ud fra et dansk oplæg) har temmelig svært ved at blive opfyldt optimalt. Hjælp til korrektur og retning i forbindelse med produktion (integreret i funktion 3 og 7) har ligeledes vanskelige kår. I B&H-ordbogen Dansk-fransk ville den funktionelle løsning kunne bestå i at følge nedenstående retningslinjer:

Forenklet artikelstruktur

- så vidt muligt opprioritere en forenkling af artikelstrukturen (betydningsadskillelse og glosering af denne) under hensyntagen til de prioriterede ordbogsfunktioner og i mindre grad under hensyntagen til en nuanceret, kontrastiv lingvistisk beskrivelse af opslagsordet. Den selektive udvælgelse, vi anbefaler, er således udtryk for en proskriptiv⁷ og funktionel holdning til ordbogsdata og til ordbogens empiriske grundlag.

Selektiv udvælgelse af datatyper og datasammenfletning

- fravælge selektionen af ikkefrekvente datatyper til de enkelte opslagsord,
- opprioritere selektionen af frekvente datatyper til de enkelte opslags-

⁷ Proskription er udtryk for den leksikografiske 'middelvej', hverken deskription eller præskription, men anbefaling af de mest kurante former, se Bergenholtz (1998).

ord i henhold til dansk og fransk almensprogbrug generelt i det 3. årtusinde, og med støtte i elektroniske korpora og/eller internettet (inkl. anvendelse af parallelle tekster),

- fravælge arkaiske samt litterære udtryk, der har overvejende idiosynkratisk karakter,
- fjerne uidiomatiske (= konstruerede) franske oversættelser vha. målrettede søgningstjek på internettet og i elektroniske korpora og erstatte dem med brugbare oversættelsesangivelser (inkl. anvendelse af parallelle tekster),
- nøjes med at anføre de hyppigste ækvivalenter til opslagsordet og dets hovedbetydninger og henviser til de andre specialiserede varianter i den fransk-danske del. I den elektroniske udgave kunne man overveje at give brugeren mulighed for tovejs, hypertextuelle søgninger ved klik på alle ord i alle artikler (kræver sammenfletning af ordlisterne og ordbogsdata) (funktion 1 og 2), hvorved brugeren så kan navigere fra det ene sprog til det andet.

Nye datatyper med fokus på syntagmatikken

- opprioritere den syntagmatiske information ved at anføre langt flere kollokationer og ordforbindelser (funktion 3 og 7),
- opprioritere (specielt i den elektroniske udgave) den syntagmatiske information ved konsekvent at anføre eksempelsætninger i form af tilpassede, autentiske eksempler på sprogbrug til de enkelte betydninger (funktion 3 og 7); denne information er rig på megen implicit og værdifuld grammatisk og stilistisk information,
- anføre alle grammatiske konstruktionsmuligheder til de enkelte franske angivelser vha. eksplicite og implicite angivelser for de relevante ordklasser (funktion 3 og 7),
- sidst i artiklerne anføre idiomatiske udtryk, ordsprog og deres oversættelse i henhold til Farøs anbefalinger (Farø 2006) til den bilingvale radikalisme, dvs. med oversættelse i henhold til de pragmatiske bindinger (funktion 1, 3, og 7). I den elektroniske udgave kan denne information desuden samles for sig og med direkte adgang til sammenflettede lister over disse udtryk.

5.2. Artikelforslag til ny 'holdning'

Nedenstående forslag, se figur 2, bygger dels på en empirisk undersøgelse af opslagsordet 'holdning' og dets ækvivalenter på fransk, dels på ovenstående funktionelle anbefalinger. Angivelserne er ikke fuldt udbyggede, men giver et fingerpeg om den nye struktur og om udbygningen af angivelserne. Det er 'holdning' i betydningen 'indstilling', der anføres først.

holdning, -en, -er, -erne

1. (indstilling – også i betydning 'attitude') attitude*

<à l'égard de qn/qc; contre qn/qc; en faveur de qn/qc; envers qn/qc; par rapport à qn/qc; sur qc; vis-à-vis de qn/qc>

[**holdning** konstrueres hyppigt med følgende verber: *få* avoir; *forsvare* défendre; *fremme* promouvoir; *indtage* adopter, prendre; *møde* rencontrer; *skifte* changer de; *udvise* démontrer, faire preuve de; *vise* afficher, montrer; *ændre* changer de]

⇒ avis; opinion; point de vue; position; penser

afventende attitude attentiste, position attentiste

▲ Face à la volatilité du prix de la tonne de CO₂, l'attitude attentiste de la majorité des groupes industriels est-elle tenable?

▲ Le milieu des affaires adopte une position attentiste.

beskeden attitude modeste

▲ La France doit agir dans ce sens, mais, pour une fois, avec une attitude modeste et même publiquement discrète.

fast attitude ferme

▲ De son côté, l'Union européenne doit adopter une attitude ferme, constructive et responsable pour une construction de l'Europe et de l'espace euro-méditerranéen.

▲ La Commission adopte une position ferme contre la corruption.

flot (*ment negativt*) drôle d'attitude

• *have en flot holdning* avoir une drôle d'attitude

• *lægge en flot holdning for dagen* faire preuve d'une drôle d'attitude

▲ Drôle d'attitude pour un parti qui voulait faire barrage au Front national le 21 avril 2002!

flot (*ment positivt*)

• *have en flot holdning* avoir une noble attitude

• *indtage en flot holdning* adopter une noble attitude

▲ Noble attitude s'il s'agissait par là de dénoncer le terrorisme islamiste et l'obscurantisme.

forstående holdning attitude compréhensive

fremme en holdning promouvoir une attitude

holdning imod ngt attitude contre qc

holdning til fordel for ng attitude en faveur de qc

kejtet holdning attitude gauche, attitude maladroite

negativ holdning attitude négative

nonchalant holdning attitude nonchalante

overlegen holdning attitude supérieure, attitude de supériorité

- *indtage en overlegen holdning* afficher une attitude supérieure

- ▲ Une attitude de supériorité entre les groupes ethniques.

- ▲ La séparation tchécoslovaque ainsi que l'attitude supérieure du gouvernement démocrate civique de Vaclav Klaus ont fait que les activités du groupe de Visegrad ont presque cessé.

politisk attitude politique

positiv attitude positive

- ▲ Attitude positive à l'égard de la recherche européenne: 64,7% la trouvent plus efficace que celle qui est menée au plan national.

- ▲ *Flere penge til forskning og en mere positiv holdning til globaliseringen er hovedemnerne på torsdagens uformelle EU-topmøde.* Plus de moyens pour la recherche et une attitude plus positive à l'égard de la globalisation sont les principaux points au sommet informel de l'UE jeudi.

provokerende attitude provocante

- ▲ Lionel Jospin, à propos de l'attitude provocante de Michelin, redécouvre en paroles la lutte des classes qu'il était le seul à croire disparue.

- ▲ Washington n'a pas renoncé à ses projets guerriers (il suffit de constater le maintien de sa présence en Irak), ni à son attitude provocante face à l'Iran.

rette attitude appropriée

- ▲ Dans une période de crise, il s'agira pour l'adulte de trouver le bon moment pour se faire entendre, et adopter une attitude appropriée.

skifte changer d'attitude, changer de position

- ▲ Depuis le 11 septembre, les États-Unis ont changé d'attitude vis-à-vis du Soudan.

- ▲ Les médecins ont aussi changé d'attitude à l'égard des soins palliatifs.

- ▲ Les consommateurs ont changé d'attitude et sont moins réceptifs au hard selling.

- ▲ Brevets logiciels: la France a-t-elle changé de position?

- ▲ L'UMP n'a pas changé de position.

stejl attitude intransigeante

- *indtage en stejl holdning* adopter une attitude intransigeante

- *udvise en stejl holdning* démontrer une attitude intransigeante, faire preuve d'intransigeance

- ▲ Par son attitude intransigeante, le Président Milosevic porte la responsabilité de l'échec du processus de Rambouillet.

tøvende attitude indécise

- ▲ *Spanien, der er det eneste EU-land med en kommerciel dyrkning af gensplejsede afgrøder, har fået en mere tøvende holdning end tidligere.* Seul pays de l'UE à commercialiser ses récoltes transgéniques, l'Espagne affiche désormais une attitude plus hésitante.

- ▲ L'attitude indécise du Canada à l'égard de la défense antimissile balistique a amoindri le rôle que joue le Canada au sein de l'organisation canado-américaine.

uden sans consistance, sans principes

- ▲ Des plans souvent sans consistance qui n'ont pas su mettre réellement l'emploi au cœur des politiques publiques.

▲ Une vie sans religion est une vie sans principes et une vie sans principes est un bateau sans gouvernail. (Gandhi Lettres à l'Ashram)

uholdbar attitude intenable, position intenable

▲ Regardez les piètres prestations de vos amis politiques pour défendre une position intenable.

underlig drôle d'attitude

undvigende attitude évasive

• *indtage en undvigende holdning* se réfugier dans une attitude évasive

▲ Plusieurs journaux n'ont pas apprécié l'attitude évasive du président.

vaklende attitude indécise

ændre changer d'attitude, changer de position

▲ *Bush har ændret holdning til klimaændringerne*. Le président Bush a changé de position sur le changement climatique.

▲ Bush, qui n'est plus seulement un candidat inquiétant, n'a pas changé de position.

▲ Le gouvernement américain a changé d'attitude et fait pression sur Sharon.

2. (kropsstilling) position*

⇒ air; allure; attitude; contenance; maintien; port; pose; posture; prestance; tenir (se); tenue

dårlig mauvaise position du corps

• *have en dårlig holdning* avoir une mauvaise position, se tenir mal

• *indtage en dårlig holdning* adopter/prendre une mauvaise position

▲ *Rygproblemer pga. dårlig holdning*. Problèmes de dos liés à une mauvaise position.

flot (udseende)

• *at have en flot holdning* avoir belle/fière/grande allure; avoir une belle prestance, avoir beaucoup de prestance

forkert mauvaise position du corps

▲ *Rygproblemer ofte en forkert holdning*. Les douleurs de dos sont souvent dues à une mauvaise position du corps.

god bonne position du corps

korrekt holdning position correcte

rank holdning position droite, position bien droite

• *at have en rank holdning* se tenir droit, se tenir bien droit

ret bonne position du corps

smuk (udseende)

• *at have en smuk holdning* avoir belle/fière/grande allure; avoir une belle prestance, avoir beaucoup de prestance

FIGUR 2. Nyt forslag til 'holdning'.

6. Epilog

Vi har først påvist, at B&H-ordbøgerne efter alt at dømmes har alt for mange funktioner at skulle opfylde, selv når man indregner delfunktioner; vi har efterfølgende anvist løsninger til en drastisk funktionsreduktion, som vil muliggøre en opprioritering af de vigtigste ordbogsfunktioner og samtidig give plads til nye datatyper. Vi har ligeledes argumenteret for, at forbedringerne til enhver tid skal tage udgangspunkt i ordbogsfunktionerne. At se ordbogen i et 'brugerperspektiv' betyder, at man systematisk gør rede for de forskellige, intenderede og prioriterede brugergrupper og brugersituationer og for de dertil relaterede specifikke behov for ordbogshjælp; det betyder også, at man efterfølgende vælger de datatyper og den præsentation af angivelserne, der kan give den bedste hjælp netop i de intenderede og prioriterede brugersituationer og for de intenderede og prioriterede brugergrupper. Gennemgangen af ordbogsartiklen 'holdning' og de løsninger, vi har skitseret, har vist, at den funktionelle holdning er den bedste og sikreste holdning i leksikografi og i det praktiske ordbogsarbejde. Vi vil afslutningsvis formulere det ønske, at redaktionen, ved bevidst at forfølge en konsekvent funktionel holdning, kan komme endnu længere i retning af de tiltrængte og ønskede forbedringer. Vi har svært ved at tro, at den funktionelle holdning til den såkaldte 'bilingvale' leksikografi ikke skulle være i forfatterens og i den nye redaktions ånd.

Litteratur

Ordbøger

- B&H91 = Blinkenberg og Høybye (1991): *Dansk-fransk ordbog*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- B&H97 = Blinkenberg og Høybye (1997): *Fransk-dansk ordbog*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- DDO = Hjorth, Ebba/Kristensen, Kjeld (2003–2005): *Den Danske Ordbog*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.
- GTO = Uwe Kaufmann/Henning Bergenholtz (1992): *Genteknologisk ordbog, Dansk-engelsk/engelsk-dansk molekylærbiologi og DNA-teknologi*. København: Gad.
- R&C = Catach, Laurent (dir.) (2004): *Le Grand Robert et Collins électronique*. Paris: Éditions électroniques du Robert, Dictionnaires Le Robert.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning 1998: Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: *Normer og Regler*. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998, redigeret af Ruth Vatvedt Fjeld og Boye Wangenstein. Oslo, 233–246.
- Dyrberg, Gunhild/Stage, Lilian 2005a: Kan man bruge en ordbogsartikel uden hoved og hale. Overvejelser over en ny artikelstruktur. I: *Sprint* 1, 2005. København: Copenhagen Business School/Handelshøjskolen, 43–61.
- Dyrberg, Gunhild/Stage, Lilian 2005b: Webaserede ordbøger – Blinkenberg & Høybyes franske ordbøger på nettet 1, Dantermbrugergruppen, *Nyhedsbrev*, <http://www.dantermbrugergruppen.dk/nyhedsbrev/200501.pdf>, 7–11.
- Farø, Ken 2006: Leksikografisk radikalisme? 10 forslag til den bilingvale leksikografi. I: Henrik Lorentzen/Lars Trap-Jensen (udg.), *Rapport fra den 8. Konference om Leksikografi i Norden*, Sønderborg 24.–28. maj 2005. København, Nordisk Forening for Leksikografi i samarbejde med Det Danske Sprog- og Litteraturselskab (under udgivelse).
- Nistrup Madsen, Bodil/Wiberg Danielsen, Camilla 2005: Webaserede ordbøger – Blinkenberg & Høybyes franske ordbøger på nettet 2, Dantermbrugergruppen, *Nyhedsbrev*, <http://www.dantermbrugergruppen.dk/nyhedsbrev/200501.pdf>, 11–12.
- Tarp, Sven 2004a: Reflections on Dictionaries Designed to Assist Users with Text Production in a Foreign Language. I: *Lexikos* 14, Afrilex series 14, 2004. Stellenbosch: Buro van die WAT, 299–325.
- Tarp, Sven 2004b: How Can Dictionaries Assist Translators? I: Jennifer Eagleton (ed.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Tübingen: Lexicographica Series Maior 122, 23–39.
- Tarp, Sven 2004c: Hvad er en bilingval ordbog? I: *LexicoNordica* 11, 5–22.
- Tarp, Sven 2004d: Korrektur og retning som leksikografiske funktioner. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 33, 117–147.
- Tarp, Sven 2005: The concept of a bilingual dictionary. I: Irmhild Barz, Henning Bergenholtz, Jarmo Korhonen (Hrsg.), *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen, Zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang, 27–41.

Bilag – 49 ordbogsfunktioner

Nedenstående ordbogsfunktioner 1–49 skal alle læses som 'hjælp til at løse de problemer, der kan opstå i forbindelse med...'. Ligeledes skal 'brugere' forstås som ordbogsbrugere.

1–6 Oversættelse af almensproglige tekster – danske og franske brugere

- 1.oversættelse til fransk for danske brugere
- 2.oversættelse fra fransk for danske brugere
- 3.oversættelse til dansk for franske brugere af type A
- 4.oversættelse fra dansk for franske brugere af type A
- 5.oversættelse til dansk for franske brugere af type B
- 6.oversættelse fra dansk for franske brugere af type B

7–10 Oversættelse af fagsproglige tekster – danske brugere

- 7.oversættelse til fransk for danske brugere af type (a)
- 8.oversættelse til fransk for danske brugere af type (b)
- 9.oversættelse fra fransk for danske brugere af type (a)
- 10.oversættelse fra fransk for danske brugere af type (b)

11–18 Oversættelse af fagsproglige tekster – franske brugere

- 11.oversættelse fra dansk for franske brugere af type (d)
- 12.oversættelse fra dansk for franske brugere af type (e)
- 13.oversættelse fra dansk for franske brugere af type (g)
- 14.oversættelse fra dansk for franske brugere af type (h)
- 15.oversættelse til dansk for franske brugere af type (d)
- 16.oversættelse til dansk for franske brugere af type (e)
- 17.oversættelse til dansk for franske brugere af type (g)
- 18.oversættelse til dansk for franske brugere af type (h)

19–22 Oversættelse af litterære tekster – danske og franske brugere

- 19.oversættelse til fransk for danske brugere
- 20.oversættelse fra fransk for danske brugere
- 21.oversættelse til dansk for franske brugere af type B
- 22.oversættelse fra dansk franske brugere af type B

23–27 Forståelse af franske tekster – danske brugere

- 23.forståelse af almensproglige tekster for danske brugere
- 24.forståelse af fagsproglige tekster for danske brugere af type (a)
- 25.forståelse af fagsproglige tekster for danske brugere af type (b)
- 26.forståelse af fagsproglige tekster for danske brugere af type (c)
- 27.forståelse af litterære tekster for danske brugere

28–37 Forståelse af danske tekster – franske brugere

- 28.forståelse af almensproglige tekster for franske brugere af type A
- 29.forståelse af almensproglige tekster for franske brugere af type B
- 30.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (d)
- 31.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (e)
- 32.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (f)
- 33.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (g)
- 34.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (h)
- 35.forståelse af fagsproglige tekster for franske brugere af type (i)
- 36.forståelse af litterære tekster for franske brugere af type A
- 37.forståelse af litterære tekster for franske brugere af type B

38–41 Produktion af franske tekster – danske brugere

- 38.produktion af franske almensproglige tekster for danske brugere
- 39.produktion af franske fagsproglige tekster for danske brugere af type (a)
- 40.produktion af franske fagsproglige tekster for danske brugere af type (b)
- 41.produktion af franske fagsproglige tekster for danske brugere af type (c)

42–49 Produktion af danske tekster – franske brugere

- 42.produktion af danske almensproglige tekster for franske brugere af type A
- 43.produktion af danske almensproglige tekster for franske brugere af type B
- 44.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (d)
- 45.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (e)

- 46.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (f)
- 47.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (g)
- 48.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (h)
- 49.produktion af danske fagsproglige tekster for franske brugere af type (i)

Patrick Leroyer
Adjunkt
Center for Leksikografi
Handelshøjskolen i Århus
Fuglesangs Allé 4
DK-8210 Århus V
pl@asb.dk

Sven-Göran Malmgren

SAOB ett steg närmare målet

Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Band 34: TALL–TOJS. Lund: Gleerups 2005.

1. Bakgrund

SAOB – Svenska Akademiens ordbok eller exaktare ”Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien” – är det i särklass största lexikografiska projekt som någonsin genomförts i Norden. Det startade i slutet av 1800-talet och kommer enligt planerna att avslutas år 2017 (bortsett från ev. supplement). Med det senast utkomna bandet, nummer 34 i ordningen, har man nått fram till (början på) slutet av bokstaven *t*, och arbete på bokstaven *u* är redan i full gång. Gissningsvis återstår ännu tre eller fyra band, innan det enorma verket är i hamn.

De hittills utkomna 34 banden innehåller nästan oföreställbara mängder av kunskap om det svenska ordförrådet och dess utveckling under nysvensk tid, dvs. från 1520-talet och framåt. Något förenklat kan man säga att SAOB ska ge en beskrivning av varje ord som förekommer i åtminstone ett eller två citat (excerpter) ur de ca 20.000 litterära källor som gått igenom för ordbokens räkning. Beskrivningen ska innefatta alla betydelser, alla variantstavningar, alla böjningsmönster och, i den mån det är möjligt, alla uttalsvarianter som påträffats under den tid ordet funnits i (ny)svenskan. Den ska ge upplysning om första och i förekommande fall sista belägg av ordet och helst också var och en av dess (huvud)betydelser. Viktigast och mest arbetskrävande är beskrivningen av betydelseutvecklingen, som normalt utgår från den äldsta betydelsen i anslutning till en noggrann etymologisk analys. Genom välvalda citat, ofta från flera olika århundraden, ska läsaren få en förståelse av hur ordets nutida betydelser uppstått ur de äldre och ursprungligare. Se vidare Birgit Eakers och Anki Mattissons artiklar i detta nummer av *LexicoNordica* och även t.ex. Ekbo & Loman (1965), och Lundbladh (1992).

Närmast jämförbar med SAOB i Norden är *Ordbog over det danske sprog* (ODS), som visserligen täcker ett kortare tidsspänn än SAOB och rent omfångsmässigt inte når upp till halva SAOB:s volym, men som inte

minst i Sverige väcker respekt genom sin i dessa sammanhang korta produktions-tid (mindre än 50 år).

SAOB spelar en oerhört viktig roll i det språkvetenskapliga forskarsamhället i – och även utanför – Sverige. Många språkhistoriska studier vore otänkbara utan SAOB. Ordboken bidrar också både direkt och indirekt till att höja intresset för ord och ordhistoria hos en bredare allmänhet. Ständigt refereras till SAOB i tidningarnas språkspalter och radions språkprogram. På senare år har SAOB blivit tillgänglig som databas på Internet och därvid nått en helt ny publik. Det bör också nämnas att andra, populärare ordböcker¹ har kunnat ösa ur den kunskapskälla som SAOB utgör och på så sätt givit större spridning åt de resultat SAOB-redaktionen tagit fram.

Men även utanför den språkvetenskapliga världen spelar SAOB en stor roll. Härtill bidrar att SAOB:s betydelsebeskrivningar ofta innehåller en god portion encyklopedi. Att läsa en SAOB-artikel över ett ”större” substantiv, inklusive dess sammansättningar (låt oss säga **JÄRN**, **SKOG** eller i det nya bandet **TEATER**), innebär ofta att få inblickar i ett brett utsnitt ur svensk kulturhistoria. En kyrkohistoriker kan hitta antydningar om den teologiska debatten i Sverige på 1700-talet i artikeln **TEOLOGI** (med sammansättningar), kanske t.o.m. få vinkar om intressant litteratur. Den idrottshistoriskt intresserade hittar lätt spännande citat från den svenska idrottens barndom på 1880-talet under artiklar som **SPORT** och **TENNIS**.

2. Kan man recensera SAOB på 2000-talet?

I LexicoNordica 10 handlade temadelen om ordbokskritik. Henning Bergenholtz (2003:8) diskuterade hur termen *ordboksrecension* lämpligen ska avgränsas och framhöll som ett – ibland förbisett – kriterium att föremålet för (recensions)artikeln publicerats relativt nyligen. Man kan skriva en artikel om en ordbok från 1800-talet, men även om artikeln skulle vara värderande kan det då inte vara fråga om en recension.

Kan man då, med tanke på detta, recensera SAOB på 2000-talet? Förvisso är SAOB/34 en nyutkommen bok, men det är en bok som ingår i ett verk vars första band kom ut på 1890-talet och som till det yttre är gjord efter en mall som har förändrats mycket lite sedan begynnelsen – och numera bara obetydligt *kan* förändras. Ett starkt argument för Bergenholtz tes är enligt min mening att en recension skrivs i syfte att påverka.

¹ Så t.ex. Nationalencyklopedins ordbok, vars dateringar av ca 68.000 ord och ord-betydelser till stor del är hämtade från SAOB.

Föremålet för påverkan kan i huvudsak vara antingen ordboksförfattarna eller potentiella köpare/användare. Recensenten kan typiskt föreslå vissa förändringar i en kommande upplaga resp. rekommendera eller avråda från inköp av ordboken.

Den typen av påverkan kan inte vara aktuell i fallet SAOB/34. Där emot vore det naturligtvis i princip möjligt att göra en värdering av det nyutkomna bandet under jämförelse med de (närmast) föregående. Det skulle dock förutsätta ytterst tidskrävande studier som det inte finns möjlighet till i det här sammanhanget. Låt det bara först som sist bli sagt att mitt allmänna intryck av det nya bandet är att det i stort sett är i nivå med de närmast föregående. Omdömet bygger på tämligen intensiv läsning av stora delar av SAOB/34 och mindre delar av de närmast föregående banden, men för att vara mer välgrundat borde det också ha byggt på en genomgång av en del av det underliggande materialet till SAOB/34 (sammanlagt minst 200.000 excerptlappar); det senare har sålunda inte varit möjligt.

Så frågan återkommer, något modifierad: kan man med rimlig arbetsinsats recensera SAOB/34? Svaret kan trots allt vara ett tveksamt ja. Om man i stor utsträckning fokuserar på en aspekt, *tillgängligheten*, kan det vara meningsfullt med förslag om förändringar i nästa band. Det är t.ex. uppenbart att det finns avsevärda stilistiska skillnader mellan artiklar skrivna i slutet av 1800-talet och artiklar från slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Förändringar i den svenska språknormen har redan tidigare fått konsekvenser för ordbokens språknorm. Men det står ändå klart för varje läsare att avståndet mellan språket i SAOB/34 och ledigt men vårdat nusvenskt skriftspråk är stort. I det följande diskuteras (i avsnitt 5) om det behöver vara så stort. Även andra möjliga sätt att öka tillgängligheten i de tre eller fyra band som återstår kommer att tas upp. Sålunda diskuteras i avsnitt 4 några tekniska konventioner i SAOB som har relevans för läsbarheten.

Innan dess, i avsnitt 3, redovisas dock några tankar som har väckts vid en genomläsning av stora delar av det nya bandet. Här ligger tonvikten på betydelsebeskrivningarna och språkproven. Genomgången är huvudsakligen deskriptiv men även detta avsnitt innehåller några funderingar om hur ordbokens tillgänglighet möjligen kunde ökas något.

3. En genomläsning av SAOB/34, med tonvikt på betydelsebeskrivning och exempel

Det nya bandet börjar med artikeln TALL och slutar med artikeln TOJS. Däremellan finner man stora och viktiga artiklar som TAND, TEATER, TECKEN, TERM, TEST, TIMME, TJOCK, TJUV och framför allt TID och TILL. Artikeln TILL jämte artiklarna om motsvarande sammansättningar tar upp minst 300 spalter, artikeln TID (jämte sammansättningar) inemot 60 spalter; varje spalt är större, innehåller fler tecken, än en ordinär ordbokssida.

Det allmänna intrycket är att betydelsebeskrivningarna i SAOB/34 överlag är välgjorda och synnerligen informativa. Det gäller i första hand definitionerna, men också urvalet av språkprov och samspelet mellan definitionerna och språkproven. Självfallet händer det dock att man får intrycket att en viss artikel kunde strukturerats på ett annat sätt eller kanske kompletterats på någon punkt. I det följande diskuteras några exempel.

Först bör man veta att SAOB har ett intrikat system för beskrivning av betydelser och underbetydelser. På den högsta nivån används siffror som sålunda betecknar huvudmoment eller huvudbetydelser (1, 2, 3 osv.). (I mycket stora artiklar kan en ännu högre nivå, markerad med romerska siffror, vara aktuell.) För högsta nivåns undermoment används latinska bokstäver (a, b, c osv.) och för nästa nivå grekiska bokstäver. Normalt bör läsaren kunna vänta sig att mycket viktiga och pregnanta betydelser får ett eget huvudmoment, alltså behandlas direkt under en siffra.

Vad man kan tycka sig märka i SAOB/34 är en tendens att – möjligen lite för ofta – föra ihop flera (inte alltid närliggande) betydelser i samma huvudmoment och ibland samma undermoment; i varje fall verkar det som om bilden ibland hade blivit klarare om vissa delbetydelser hade givits en mer självständig status. Här är några exempel.

Betydelsen 'målning, konstverk' i artikeln TAVLA återfinns som undermoment *c* under en mycket allmän huvudbetydelse (spalt T 550; i fortsättningen ges endast spaltnummer). Det är logiskt helt korrekt; 'målning, konstverk' är en specialbetydelse av denna allmänna betydelse, men det är en så viktig och pregnant specialbetydelse att den rimligen förtjänat att lyftas fram som ett eget siffermoment. Samma sak gäller i än högre grad betydelsen 'besök' i artikeln TITT (sp. 1634), som knappast bör föras samman med den rent visuella betydelsen 'hastig l. flyktig blick' (utan att ens få ett eget undermoment). I artikeln TEMA anges ordet ha haft en äldre betydelse 'tes' (sp. 747), men den betydelsen behandlas mycket styvmoderligt i samma siffer- och undermoment som den i modern tid

dominerande betydelsen 'ämne', och det är inte alldeles klart vilket/vilka språkprov som exemplifierar den äldre betydelsen.

Vidare har ordet *tillmötesgå* tidigare haft en konkret betydelse ('gå emot ngn') vid sidan av den nu allenarådande abstrakta ('göra (ngn) till viljes'). Eftersom dessa betydelser är hopslagna (sp. 1313) och första exemplet enbart är en källhänvisning (något som kanske förekommer lite väl ofta i SAOB) kan man inte veta om det äldsta belägget hänför sig till den konkreta eller den abstrakta betydelsen. Läsaren hade sålunda fått mer information om exemplen på den konkreta och den abstrakta betydelsen hade hållits isär.

I ett och annat fall hade man varit tacksam för mer kommentarer beträffande betydelseutvecklingen. Hur uppstod t.ex. betydelsen 'göra (ngn) positivt inställd' av *tilltala*, som ursprungligen helt enkelt betydde 'tala till (ngn)'? I artikeln (sp. 1424) antyds att det kan vara fråga om betydelselån från tyska, men i anslutning till det äldsta språkprovet påpekas (förtjänstfullt) att det eventuellt kunde ha förts till betydelsen 'tala till'. Antyder inte det en möjlig betydelseutveckling? Betraktas den som så självklar att den inte behöver nämnas? Men det kan inte vara fel att vara explicit(are).

Hur uppstod slutligen den nu dominerande betydelsen 'förrum' av *tambur*, som ursprungligen betydde 'trumma' (jfr *tamburmajor*; sp. 341)? Hade det med trummans form att göra? Var det ett nytt betydelselån? Svårt att veta givetvis, men en tentativ förklaring, med vederbörliga reservationer, eller alternativt några ord om att betydelseutvecklingen är oklar, hade nog inte skadat.

Sådana frågor inställer sig ibland när man läser SAOB/34. De innebär inte några allvarliga invändningar; de citerade artiklarna är inte dåliga men kanske hade de – i varje fall från läsarens synpunkt – vunnit på en annan uppläggnings och i några fall ett visst tillskott av information.

Verkligt imponerande är jätteartiklarna **TID** och **TILL**. I fallet **TID** görs en tredelning på den högsta nivån (med romerska siffror): tiden som abstrakt storhet, visst avsnitt av denna storhet och 'tidpunkt'. Möjligen är det lite överraskande att den första av dessa betydelser kommer sist, men kanske är det den bästa lösningen. Den ännu större artikeln **TILL** delas upp på rumslig, tidslig och mer abstrakt betydelse och blir så överskådlig som man någonsin kan begära. Var och en av de hundratals sammansättningarna med *tid-* resp. *till-* ansluts till resp. betydelsemoment hos huvudorden/förleden (ända ner till nivån "grekisk bokstav", ibland nödvändigtvis enligt mönstret "till 4, med anslutning till 1", eller "till 1, 4 och 14"), en imponerande prestation i sig.

Det är dock i första hand språkproven – sekunderade av betydelsebeskrivningarna – som gör att man med behållning t.o.m. kan sträckläsa SAOB/34 (liksom tidigare band). Den stora spännvidden hos ordbokens källmaterial, som omfattar det mesta från statliga utredningar och verksamhetsberättelser till romaner och diktsamlingar, gör SAOB:s språkprovssamling till en veritabel guldgruva för var och en som är en smula intresserad av språk- eller kulturhistoria. När verket är klart kommer det att innehålla inte långt ifrån en miljon språkprov, ungefär en tiondel av samtliga språkprov som exciperats på ett tidigare stadium. Det aktuella bandet torde innehålla minst 20.000 språkprov. Det är en av redaktörernas absolut viktigaste uppgifter att göra ett så gott urval som möjligt. Och allting tyder på att de lyckas väl med den uppgiften.

SAOB beskrivs i första hand som en historisk ordbok, men man får inte glömma att ett nyutkommet SAOB-band också är en ordbok över en (alfabetiskt begränsad) del av den samtida svenskan. I ett avseende fyller SAOB/34 troligen den uppgiften på ett bättre sätt än de föregående banden. I påfallande många artiklar är det sista språkprovet från 2000-talet, dvs. bara högst ett par år äldre än ordboken själv. (Jag gick igenom en femtedel av band 34 och fann ett hundratal sådana språkprov.) Det är en liten detalj i det större nysvenska sammanhanget, men en positiv sådan.

Många av språkproven är så nöjsamma att de förtjänar att vidarebefordras till läsarna av denna recension. Jag har valt ut tre stycken. Först, lämpligt nog i en nordisk tidskrift, ett svensk-dansk-norskt citat från 1700-talet, en översättning från ett Holbergsstycke (art. **TILLAGA**, sp. 1303): ”I weten ju at Herman Frantzsens son .. åt häldre en Soppa som war tillagat på Skopinnar, allenast en Fransösk kock hade kokat den, än den bästa kalfkött Soppa på Danska.” Sedan en genrebild från äldre svenskt gudstjänstliv (art. **TIMGLAS**, sp. 1509): ”I många svenska kyrkor ser man .. ännu på predikstolen timglasen, som skulle visa predikanten, hur länge han fick eller rättare borde hålla på.” Och slutligen ett slagfärdigt citat från 2002 (art. **TIMLIG** ’världslig’, sp. 1502): ”Birgitta blev helgon och ett helgons intressanta historia brukar börja med den timliga döden.”

Alla språkprov är emellertid inte lätta att greppa. Dels kan det vara svårt att föreställa sig hela kontexten, dels kan äldre citat innehålla språksvårigheter. Redaktionen gör en hel del för att underlätta förståelsen, framför allt genom att på ett smidigt sätt tillhandahålla bakgrundskunskap. T.ex. så här (de redaktionella kommentarerna är kursiverade, även i SAOB): ”(*Hj. Gullberg tillträdde*) en plats som teaterchef i .. Aktiebolaget Radiotjänst.” (art. **TEATERCHEF**, sp. 604). Eller så här (art. **TID**, sp. 998): ”(*I sin bok skriver*) Gunder (*Hägg*) att hans första 1500-

meterslopp .. klockades till 4,50 minuter.” (Hjalmar Gullberg var en av de stora svenska 1900-talspoeterna och Gunder Hägg var en världsberömd svensk löpare på 1940-talet.)

Här är dock ett område där SAOB-redaktionen kanske kunde göra ännu lite mer för läsarna. Åtminstone vissa äldre citat där språket bereder problem kunde på ett enkelt sätt göras mer begripliga, t.ex. följande från 1748 (art. **TECKEN**, sp. 623): ”Enär någon Svensk man, som utländes är, till Riddare antages, warde Ordens Bandet med teknet och Stjärnan honom tilsände.” Här är det svårt att få ut någon mening om man inte vet att *enär* har en numera utdöd betydelse ’när, närhelst’, något som lätt kunde anges inom parentes direkt efter ordet. Det händer också att citat till 50% eller mer utgörs av stoff på främmande språk, t.ex. latin (art. **TEMA**, sp. 747): ”Thet temma lærer ei kunna kulkastas, omnes catholici sunt sanctorum et papae sui adoratores.” I sådana fall är en översättning avgjort av nöden.

Ibland skulle läsaren ha nytta av mer bakgrundskunskap. I artikeln **TANKEBROTT** (sp. 412) ges enbart en hänvisning till källan ”*HOLMBERG Blair 1984*”; här måste man vara skarpögd för att se att det (indirekt) är fråga om George Orwells berömda bok. I artikeln **TANKEDIKT** (sp. 413) finner man exemplet ”Blombergs lyrik omfattar dels intima visor .. dels tankedikter över jagets förhållande till världshelheten.” Den läsare som eventuellt vill gå vidare och läsa om Blomberg hade varit tacksam för upplysningen att han hette Erik i förnamn (jfr exemplet om Gunder Hägg). I artikeln **TIDSAXEL** (sp. 1022) är exemplet ”Inte heller innebär symbolen i att tidsaxeln .. skulle vara behäftad med några speciellt mystiska egenskaper” inte särskilt begripligt; troligen står ”i” för den matematiska s.k. imaginära enheten. Inte heller detta förstås av så många, men med en sådan angivelse skulle läsaren åtminstone ha möjlighet att konsultera en uppslagsbok.

Ett intressant gränsfall är följande citat (art. **TING**, sp. 1565): ”Han skrev dikter om .. nitroglycerin, om jakt på sjöfågel med maskingevär, om duvor från Kap och om saker och ting som var avlägsna och mycket främmande för idyllen framför oss.” Här måste man säga att det hade varit ytterst intressant för läsaren att få veta att ”han” syftar på den blivande nobelpristagaren Harry Martinson, men det bör sägas att saken kompliceras av att citatet är hämtat från en bara halvdokumentär källa.

Det måste medges: det är inte gratis att tillhandahålla upplysningar av det här slaget; det kan kosta tid. Men ordbokens värde skulle öka ytterligare en aning med lite mer upplysningar av typen ”Gunder (*Hägg*)”. De kunde kanske läggas in åtminstone i de fall där citaten har anknytning till

den svenska eller västerländska litteraturens kanon, som i två av de just diskuterade exemplen.

4. Några teknikaliteter

Den som för första gången sätter sig ner och läser några sidor i SAOB lägger snart märke till ett par egenheter. För det första: många definitioner i ordboken ser ut som ordboksdefinitioner brukar se ut, men åtskilliga inleds, något överraskande, med det lilla ordet *om*. Ordet *teater* (en av betydelserna) förklaras ”om institution /.../ som ägnar sig åt /.../ scenisk verksamhet ...” (sp. 601), ordet *tidsresenär* ”om person som gör en tidsresa” (sp. 1044), ordet *tidsnöd* ”om (situation innebärande) avsaknad av tillräcklig tid ... ” (sp. 1041), ordet *tenn* ”om silverglänsande /.../ metall ...” (sp. 799). Vilken funktion fyller ordet *om*, varför kan inte förklaringen av *tenn* helt enkelt börja ”en silverglänsande /.../ metall ...”? Jag har ställt den frågan tidigare i LexicoNordica (Malmgren 1994) men är fortfarande inte säker på svaret.

Viss vägledning kan man få i Ekbo & Loman (1965:46). Där framhålls att definitioner i SAOB i princip ska vara utbytbara mot det definierade ordet i satssammanhang, och när detta inte är möjligt markeras det genom en omskrivning med *om*. Det förklarar en del fall av *om*, t.ex. när definitionens huvudord har bestämd form trots att det definierade ordet står i obestämd (jfr **TAX** nedan), men det förklarar långt ifrån alla fall. Varför t.ex. ”om tenorsaxofonist” och inte bara ”tenorsaxofonist” som definition av *tenorsax* (sp. 817); det rör sig här om perfekta synonymer?

Användningen av *om* tycks inte heller vara konsekvent vid jämförbara ord. Jämför t.ex. ”barrträdet *Pinus sylvestris* Lin. ...” (art. **TALL**, sp. 311) och ”spindel tillhörande släktet *Lycosa Latreille*” (art. **TARANTEL**, sp. 488) med ”om /.../ barrträdet *Taxus baccata* Lin. ...” (art. **TAX**, sp. 557) och ”om det /.../ i delar av Asien vilt levande kattdjuret *Panthera tigris* Lin.” (art. **TIGER**, sp. 1089). Jämför också å ena sidan ”om apparat (i taxibil) avsedd för angivande av pris för körning /.../” (art. **TAXAMETER**, sp. 563) och å andra sidan ”instrument l. apparat för mätning av temperatur /.../” (art. **TERMOMETER**, sp. 877) och ”optiskt instrument /.../” (art. **TELESKOP**, sp. 736). Det kan naturligtvis finnas subtila, för utomstående svårmärkliga skäl till oväntad närvaro eller frånvaro av inledningsordet *om*, men mitt bestämda intryck är ändå att det många gånger används helt i onödan i SAOB.

För det andra är SAOB:s förkortningskonventioner åtminstone i ett avseende originella, i varje fall sett med nutida ögon. Definitionen av en

av betydelse av *tillsätta* ser ut så här (sp. 1407): ”anställa l. utse l. utnämna l. förordna (ngn) att inneha syssla l. uppgift l. befattning l. tjänst l. ämbete o.d.”. Här måste den oinvidiga stanna upp ett tag innan han inser att ”l.” betyder ’eller’ (till skillnad från ”l” som betyder ’liter’). I forskningssammanhang gör denna egenhet hos ordboken ingen skada, men från allmän tillgänglighetssynpunkt får det sägas vara beklagligt att man en gång i tiden valde att spara ett tecken genom att välja bort den normala förkortningen ”el.” Jag vill faktiskt påstå att förkortningen ”l.” stör läsoplevelsen även för vana SAOB-användare som t.ex. vill fördjupa sig i en artikel om ett större substantiv med tillhörande sammansättningar.

Nu kan man givetvis inte ändra till ”el.” i den sista tiondelen av verket, men man kunde möjligen i tionde eller elfte timmen begränsa användningen av ”l.” genom att börja tillämpa normalsvenskans enkla regel att konjunktionen *eller* sätts ut bara mellan de sista leden i en uppräkningslista. Det är svårt att förstå varför man en gång i tiden valde att frånga denna regel; möjligen kan det ha varit av någon sorts tydlighetsskäl. I det aktuella fallet skulle början av definitionen av *tillsätta* i så fall lyda: ’anställa, utse, utnämna l. förordna (ngn) att ...’ och det är svårt att se att tydligheten skulle bli lidande. Jämför även typen ”med avs. på fart l. hastighet l. takt l. rytm o.d.” (art. TAPPA, sp. 476) där det vore särskilt fördelaktigt att tillämpa den normala svenska skrivregeln.

Något bör också sägas om SAOB:s hänvisningssystem, som är utomordentligt intrikat inte minst vid referenser till polysema eller homografa ord. Det kan se ut så här: ”(14) [TIDS]-RAM jfr **ram** sbst¹ 2 fß” (sp. 1044). Här talar talet 14 om att vi har att göra med fjortonde betydelsemomentet av *tid*; liknande uppgift om förleden ges vid alla sammansättningar, vilket är imponerande och värdefullt. Däremot kan man fråga sig om det inte i detta och många andra liknande fall (vid okomplicerade ord) vore enklare att ge en kort definition än att be läsaren att leta i en lång artikel om efterleden i ett annat band. Detta har förstås i första hand relevans för SAOB:s pappersversion som kommer att spela en viktig roll länge ännu.

Även i andra fall kan det vara vänligare mot läsaren att ge en förklaring på den aktuella platsen än att ge en hänvisning. Vid uttrycket *i elfte timmen* i artikeln TIMME (sp. 1505) hänvisas läsaren till artikeln ELFTE, men eftersom ordboken dels ger de alternativa uttrycken *i tionde timmen* och *i tolfte timmen*, dels ger flera språkprov på idiomat i artikeln TIMME, hade det rimligen varit bättre att även ge en förklaring där.

5. Om stilen i SAOB:s definitionsspråk

SAOB:s första häfte kom ut för mer än 100 år sedan. Sedan dess har den svenska språknormen förändrats avsevärt, och i flera viktiga avseenden har SAOB följt efter. En viss eftersläpning får sägas vara naturlig eftersom det givetvis finns en ambition att göra det stora verket så homogent som möjligt. Det är därför inte så konstigt att stavningsreformen 1906 (*af* > *av*, *hvilken* > *vilken* m.m.) slog igenom i SAOB först ca 1920. Något mer påfallande är det kanske att SAOB övergav verbens pluralformer (*de fingo*, inte *de fick*) så sent som 1978, flera årtionden efter det att singularformerna slagit igenom i nästan alla skriftspråksgenrer i Sverige (men likväl bara fem år efter att de godkännts i Svenska Akademiens ordlista, tionde upplagan; jfr Malmgren 2001).

Detta är sannolikt de två viktigaste förändringar i SAOB:s språknorm som genomförts sedan starten. Men det finns också andra; i senare volymer är det t.ex. svårt att hitta äldre former som *bliva* (>*bli*) och *draga* (>*dra*). Det finns säkert också förändringar av statistisk art, t.ex. rörande syntaxen.

Ändå är det lätt att se att språket i SAOB/34 ligger ganska långt från vad man kan kalla ”ledig men vårdad nusvenska”. Det gäller både morfologi, ordval och syntax. Låt oss börja med några exempel på morfologi och ordval.

Som nyss nämnades använder SAOB i princip inte längre de äldre formerna *taga* och *draga* – av de *enkla* verben. Men i sammansättningar med *ta* etc. dyker den äldre formen upp, t.ex. i artikeln **TAPPA** (sp. 476; min kursivering här liksom i fortsättningen): ”minska l. *avtaga*” (men i samma artikel *avtar*, inte *avtager*). Och i redaktionella exempel kan man på sätt och vis ännu träffa på den äldre formen även av det enkla verbet: ”*ta(ga) temperaturen ..*” (art. **TEMPERATUR**, sp. 770). I nutida svenskt skriftspråk används formerna *taga* och *avtaga* inte en gång på hundra; kanske är det dags att pensionera dem även i SAOB/35.

I modern svenska – utom den allra formellaste – undviks ofta fast sammansatta verb när det finns en helt synonym upplöst motsvarighet (*föra bort*, sällan *bortföra*). I SAOB/34 träffar man ständigt på fast sammansatta verbformer som är möjliga att lösa upp: ”[bildningar som används för att] *fasthålla* ngt” (art. **TAND**, sp. 353); ”stolpe som *uppbär* telefonledning(ar)” (art. **TELEFONSTOLPE**, sp. 712); ”[om matsmältningskanalen] /.../ med uppgift att *upptaga* näring och *bortföra* slaggprodukter” (art. **TARM**, sp. 496).

I modern svenska har adverbet *någonstädes* helt ersatts med *någonstans*, men i SAOB/34 lever *någonstädes* i det lexikografiska metaspråket

(art. TATTARLASS, sp. 540, m.fl.). Samma sak gäller prepositionen *medelst* (utbytbar mot *med*). Man kan emellertid förstå att det finns skäl att hålla *metaspråket* ganska konstant genom hela ordboken, men däremot är det svårt att se någon anledning att använda negationen *icke* (*inte* är bokstavligen 100 gånger vanligare) i sammanhang som ”rät linje som i en punkt sammanfaller med (men i denna punkt *icke* skär) en kurva” (art. TANGENT, sp. 390).

När det gäller syntaxen är det främst en konstruktionstyp som är av intresse i det här sammanhanget. Definitionerna av *tandjörn* (”med rad av tänder försett eggjörn”, sp. 368) och *tidsanda* (”sammanfattande, om under viss tidsperiod l. i visst tidssammanhang förhärskande tänke- l. synsätt l. idériktning l. åskådning”, sp. 1021) kan få illustrera. Skrivsättet – s.k. omfattning – är typiskt för äldre svenskt kanslispråk och definitionerna kan lätt skrivas om till ledigare nusvenska utan någon som helst klarhets- eller innehållsförlust, den första så här: ”eggjörn försett med rad av tänder”. Bortsett från den stilistiska förändringen måste det från principiell lexikografisk (och pedagogisk!) synpunkt vara en fördel om det överordnade begreppet, genus proximum, kommer tidigt i definitionen.

Det finns definitioner med dubbla omfattningar som ligger farligt nära gränsen för det läsbara. I artikeln TELEFONIST läser man (sp. 717): ”om vid telefonstation l. telefonväxel o.d. anställd person med uppgift att ombesörja av abonnent begärd tjänst l. service”, vilket på (nästan) normal nusvenska – med utelämnat *om* – skulle motsvaras av ”person som är anställd vid telefonstation l. telefonväxel och som har till uppgift att ombesörja tjänst l. service som begärs av abonnent”.

Det finns ingen naturlag som säger att SAOB:s definitionsspråk stilistiskt ska ligga nära språket i statliga utredningar från mitten av 1900-talet. Här finns enligt min mening en klar möjlighet för redaktionen att öka läsvänligheten i de återstående banden. Som vi såg har man tidigare vid minst två tillfällen genomfört avgörande anpassningar till samtidspråket. Kanske är det dags för en tredje sådan anpassning år 2007 eller 2008.

Slutord

Det är alltid en stor lexikografisk händelse i Sverige när ett nytt band av SAOB kommer ut. I det här fallet kommer det nya bandet tre år efter det närmast föregående, vilket historiskt sett är ovanligt snabbt och värt att påpeka med tanke på det pressade tidsschemat framöver. Som alltid finns det oerhört mycket av intresse för språkhistoriker, men sannerligen inte bara för dem, i det nya bandet. Det har sagts många gånger förut men för-

tjänar att upprepas: SAOB-redaktionen utför en kulturgärning av utomordentligt betydelsefullt slag.

SAOB når redan nu många läsare men förtjänar att nå ännu fler. Det har varit en huvudtanke i recensionen att detta skulle kunna uppnås genom en något upplättad definitionsstil, genom modifiering av ett par av de mer aparta konventionerna och kanske genom att man något oftare tillfogar förklaringar i dunkla språkprov; sammantaget rätt måttliga förändringar som garanterat skulle göra livet lättare för många SAOB-läsare. Om de också är rimliga med hänsyn till verkets enhetlighet (och i någon mån med hänsyn till det snäva tidsschemat) kan bara SAOB-redaktionen avgöra.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning 2003. Ordbogsanmeldelser i *LexicoNordica*. I: *LexicoNordica* 10, 7–26.
- Ekbo, Sven & Bengt Loman 1965. *Vägledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Lundbladh, Carl-Erik 1992. *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Stockholm.
- Malmgren, Sven-Göran 1994. Rec. av Lundbladh 1992. I: *LexicoNordica* 1, 263–266.
- Malmgren, Sven-Göran 2002. Normering i Svenska Akademiens ordlista 1874–1950: principer och resultat. I: *LexicoNordica* 9, 5–20.

Sven-Göran Malmgren
professor
Institutionen för svenska språket
Box 200
SE-405 30 Göteborg
malmgren@svenska.gu.se

Jens Erik Mogensen

Stor TYSK-DANSK ORDBOG (2005) – en kritisk vurdering på grundlag af den moderne metaleksikografi

Henrik Bergstrøm-Nielsen, Peter Jürgensen, Preben Späth (under medvirken af Birgit Lohse): *Tysk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal 2005. 2125 sider. DKK 1.250.

1. Indledning

På mange plejehjem indleder beboerne dagen med at indtage en sukker-mad med tandsmør og et stykke wienerbrød.¹ Ifølge artiklen ”Et stykke lasagne mere til Gudrun” i Lokalavisen for Nørrebro og Nord-Vest den 19. juli 2006 skal gamle mennesker spise mere og federe. Funktionen er, at de udvikler fedtlag for at modvirke, at de falder og brækker arme og ben – og dermed koster sundhedsvæsenet mange penge. Andre aldersgrupper skal derimod spise grønt, groft og magert med den funktion, at risikoen for f.eks. hjerte-kar-sygdomme formindskes (Frederiksen 2006:4). Menneskers tykkelse kan altså have forskellige funktioner i forskellige livsaldre.

Ordbøgers tykkelse har ikke en funktion i sig selv, men kan naturligvis udmærket være et positivt eller mindre positivt ledsageelement. En ordbogs kvalitet må primært bedømmes ud fra, om – og i givet fald på hvilken måde – den lever op til den eller de leksikografiske funktioner² og den eller de målgrupper, den er konciperet i forhold til.

Den foreliggende ordbog er, som det fremhæves af Winge (2006), med sine 2.125 sider, 153.000 lemmaer og 42.000 faste udtryk³ den mest omfangsrige tysk-danske ordbog nogensinde. I ordbogens forord oplyses, at ”ordbogens primære målgruppe er professionelle brugere i erhvervslivet, studerende på videregående uddannelser m.fl.”, og at den primært skal ”fungere som en receptionsordbog til brug ved læsning af tyske tekster”.

¹ For denne henvisning takker jeg Anna Dagny Haugen Sørensen.

² Se hertil f.eks. Bergenholtz/Tarp (2005).

³ Jf. også Christiansen (2006:11).

I det følgende vil centrale områder af ordbogen blive vurderet ud fra dette koncept.

2. Lemmaselektion

Lemmaselektionen skal ses i sammenhæng med ordbogens tilblivelses-historie. Bergstrøm-Nielsen (2006) oplyser, at TYSK-DANSK ORDBOG som udgangspunkt er en omvendt ordbog, idet DANSK-TYSK ORDBOG (1991) blev ”vendt om”, således at de oprindelige ækvivalenter kom til at optræde som lemmaer i den liste, der dannede udgangspunkt for redaktionsarbejdet.

Bergstrøm-Nielsen omtaler ikke, hvilke overordnede metaleksikografiske principper der ligger til grund for ordbogens lemmaselektion, men forklarer blot, at det centrale ordforråd er hentet fra omvendingen af den dansk-tyske ordbog, og at der yderligere er blevet suppleret med lemmaer fra forskellige monolingvale ordbøger (især DUDEN UNIVERSALWÖRTERBUCH 1996, DUDEN RECHTSCHREIBUNG 2000 og WDG 1964–1977), et antal specialordbøger og leksika samt en elektronisk tysk tekstsamling. Bergstrøm-Nielsen (2006:10) omtaler kun stryging af ord fra lemmalisten i det tilfælde, at disse ifølge skøn foretaget af Institut für maschinelle Sprachverarbeitung i Stuttgart viste sig at være forældede.

Meget tyder på, at der ved begyndelsen af arbejdet med den foreliggende ordbog ikke er foretaget en systematisk afvejning af de implikationer, som de leksikografiske funktioner, der på forskellig vis ligger til grund for f.eks. DANSK-TYSK ORDBOG (1991), TYSK-DANSK ORDBOG (2005) og de nævnte monolingvale tysk-tyske ordbøger, nødvendigvis må have for udvælgelsen af lemmaer i disse ordbøger. Hverken ækvivalenterne i en ordbog, hvis primære funktion er at yde hjælp til tekstproduktion på L2 eller en tysk-tysk monolingval ordbog med helt andre funktioner kan ureflekteret overtages som lemmaer i en ordbog, hvis primære funktion det er at yde brugeren hjælp til reception af L2.

2.1. *Transparente lemmaer*

Et grundlæggende metaleksikografisk princip er, at kun ord, der ikke er transparente for brugeren, skal lemmatiseres i L2-L1-ordbøger konciperet med reception som primært formål. I sådanne ordbøger vil mange ord være transparente på grund af brugerens modersmålskompetence. Omvendt er L2-ord principielt ikke transparente i L1-L2-ordbøger, der

primært er konciperet med henblik på bl.a. oversættelse til og produktion på L2, også selv om de er omtrent eller helt enslydende med leksemet på kildesproget. Men da brugeren ikke kan vide dette på forhånd, må sådanne ordbøger indeholde langt flere af den type ækvivalenter, end det er relevant at anføre i en L2-receptionsordbog. Der vil således være ganske mange ækvivalenter fra den dansk-tyske ordbog, der er redundante som lemmer i en tysk-dansk.

Eksempelvis er det ikke transparent for brugeren af DANSK-TYSK ORDBOG (1991), at leksemer på dansk som f.eks. *Bagdad*, *charterrejse*, *computerkriminalitet* og *Kiel* på tysk hedder hhv. *Bagdad*, *Charterreise*, *Computerkriminalität* og *Kiel*, hvorfor det giver god mening at medtage disse ord som ækvivalenter. Omvendt giver det ingen mening at gøre dem til lemmer i en L2-L1-ordbog. Når en dansker i en tysk tekst støder på ord som *Bagdad*, *Charterreise* eller *Kiel*, er han eller hun ikke i tvivl om forståelsen af dem, da de danske ækvivalenter er fuldt transparente for den danske bruger. Ordene er således redundante som lemmer i en ordbog, der har til formål at hjælpe denne bruger med at overvinde forståelsesvanskeligheder på fremmedsproget.

TYSK-DANSK ORDBOG (2005) ses desværre at være fyldt med transparente og dermed redundante leksemer. Her bringes et lille udvalg til eksemplificering:

Backup [...] backup
Baden [...] Baden
Bagdad [...] Bagdad
Bah'rain [...] Bahrain
Charterreise [...] charterrejse
Check-in [...] check-in
Cheeseburger [...] cheeseburger
Computerkriminalität [...] computerkriminalitet
Cornflakes [...] cornflakes
Cornichon [...] cornichon
Háček [...] (*diakritisk tegn*) Háček
Jazzkonzert [...] jazzkoncert
Jazzmusik [...] jazzmusik
Jazzmusiker [...] jazzmusiker
Kiel [...] Kiel
Somalia [...] Somalia
Telekommunikationssatellit [...] telekommunikationssatellit
Yagiantenne [...] yagiantenne
Yankee [...] yankee

2.2. Omvendning og supplerings

Når der ses bort fra dette desværre fremtrædende aspekt af lemmaselektionen, må det til gengæld registreres som positivt, at det lykkes ordbogen at inddrage et bredt spektrum af ord fra det moderne standardsprog (med de mest almindelige fagsproglige gloser) samt det regionale ordforråd, herunder DDR-ord samt ord fra Det Tredje Rige. Ud over de lemmaer, der stammer fra omvendningen af den dansk-tyske ordbog, er der – måske ud fra overvejelser over forskellen på en proskriptiv L1-L2-produktionsordbog og en deskriptiv L2-L1-receptionsordbog? – foretaget en del suppleringer. En stikprøve viser således, at følgende lemmatiserede dialektord, som en bruger, der reciperer en tysk tekst, kan have behov for at slå op, ikke optrådte som ækvivalenter i DANSK-TYSK ORDBOG (1991), men er nytilføjede i Tysk-Dansk:

backen² vt, vi (*dial.*) [...] klæbe op, klistre op; [...] (*om sne*) klampe, klumpe sig sammen

Ba'busche die (- -n) (*især østmellemt.*) hjemmesko, tøffel

Badestube die (- -n) (*nordty.*) badeværelse

Bahnhofsvorstand der (-e)s -e) (*østr.*) se Bahnhofsvorsteher

Dobel der, das (-s -) (*sydty., østr., schweiz.*) (*snæver*) slugt, kløft

Ganauser der (-s -) (*østr., dial., zo.*) gase

Kaue die (- n) (*minedrift*) vaske- og omklædningsrum

Wiede die (- -n) (*sydty., sydvestty.*) vidje

Zuckergast der (-e)s -e) (*zo.*) (*dial.*) sølvkræ

Kontrolnedslag inden for semantiske felter som kardinaltal, karakterskalaen og ugedage viser ikke lemmahuller, og artiklerne inden for disse felter forekommer generelt homogene. F.eks. er orddannelser med *-armig* konsekvent medtaget fra **einarmig** til og med **zahnarmig**. Ifølge Christiansen (2006) har ordbogsredaktionen da også arbejdet meget systematisk med at krydstjekke sådanne områder.

Uregelmæssige fleksionsformer ses ikke at være lemmatiserede; formentlig forudsættes brugeren selv at kunne slutte fra former som *böte*, *gegolten* og *hielt* til de leksikografiske grundformer, in casu infinitiverne *bieten*, *gelten* og *halten*.

For at undersøge, hvor opdateret ordforrådet er, skal der eksemplarisk og stikprøvevist undersøges en række computertermer. Til grund lægges en af Bergenholtz (2005:161) fremstillet liste med 30 computertermer, og der stilles følgende to spørgsmål:

1. Er termerne repræsenterede i TYSK-DANSK ORDBOG (2005)?
2. Hvis ja: Er de kommet til på grundlag af supplerings- eller optrådte de allerede som ækvivalenter i DANSK-TYSK ORDBOG (1991)?

Undersøgelsen viser, at 18 af de 30 termer er lemmatiserede i TYSK-DANSK ORDBOG. Det drejer sig om følgende:

Adapter, Betriebssystem, booten, Chip, Cursor, Fax, Grafikkarte, herunterladen, Internet, Kontrollfeld, Laufwerk, Modem, Netzwerk, Prozessor, Scanner, Software, Softwarehaus, surfen.

Af disse fandtes følgende 8 som ækvivalenter i DANSK-TYSK ORDBOG (1991):

Adapter, Chip, Cursor, Laufwerk, Modem, Netzwerk, Prozessor, Software.

Følgende 10 er således kommet til ved supplerings-

Betriebssystem, booten, Fax, Grafikkarte, herunterladen, Internet, Kontrollfeld, Scanner, Softwarehaus og surfen (i betydningen 'at surfe på internet').

Følgende 12 termer fra Bergenholtz' liste er ikke optaget i TYSK-DANSK ORDBOG:

Audio-CD, Bannerwerbung, Dialogfeld, Download-Adresse, Geräte-manager, Graphikkarte, Hilfedatei, hochauflösend, Logfile, Netzgebühr, Neustart, Softwareverhalten.

Alt i alt yder ordbogen brugeren god hjælp ved de moderne computertermer, og generelt virker suppleringen med nye ord i forhold til omvendingen af DANSK-TYSK ORDBOG (1991) velvalgt. Der havde dog været plads til endnu flere ikke-transparente lemmaer, hvis den store mængde redundante gloser i en tidlig redaktionsfase var blevet slettet fra lemmalisten ud fra systematiske overvejelser om ordbogens funktionalitet.

3. Artikelstruktur

Ordbogsartiklerne er bygget op over skabelonen *hoved, krop, fod*. Hovedet indeholder lemmaet og diverse formelle angivelser om dette (typisk vedr. ordklasse, udtale og fleksion). Kroppen indeholder en eller flere ækvivalenter, foden kollokationer og idiomer, der typisk ikke ville kun-

ne oversættes ud fra de generelle ækvivalentoplysninger i kroppen. Fodens oplysninger er som hovedregel ordnet efter næst vigtigste ord, fremhævet med fed ("blikfang"), så brugeren nemt kan orientere sig efter "telefonbogsprincippet".⁴ I længere artikler kan der være foretaget opdelinger af foden i større blokke ved hjælp af romertal, f.eks. struktureret ud fra grammatiske forhold.

Som det vil fremgå af afsnit 4 nedenfor, gives der i kroppen typisk eksempler på anvendelsen af ækvivalenterne. Det er påfaldende, dels at disse normalt sprogligt ganske enkle eksempler alle er oversat til dansk, dels at kondenseringsgraden på dette punkt er lav:

haben [...] have **a.** (*wir haben ihn* vi har ham; *er hat nichts* han har ikke noget; *wir haben viele Bilder an der Wand* vi har mange billeder på væggen; *die Bundesrepublik hat 16 Bundesländer* Forbundsrepublikken har 16 delstater; *ich habe meinen Wagen auf dem Parkplatz* jeg har min bil på parkeringspladsen; *heute haben wir Deutsch (skol.)* i dag har vi tysk; [...] *er hat Heimweh* han har hjemve; *er hat Husten* han har hoste [etc.].

Fremgangsmåden bidrager naturligvis til, at ordbogen vokser i omfang, men den slører artiklernes generelle overskuelighed og forekommer ufunktionel ud fra definitionen af ordbogens målgruppe ("professionelle brugere") samt står i modsætning til det sproglige vidensniveau, som ordbogen ellers forudsætter af brugerne, og den kondenseringsgrad, brugeren i øvrigt forudsættes at kunne håndtere (se f.eks. afsnit 7 nedenfor om grammatiske forhold).

Artiklerne har generelt en tendens til at virke uoverskuelige ved de mange oplysninger, der er presset ind i dem, og det vil derfor nedenfor – under hensyntagen til den fastlagte ordbogsfunktion og målgruppe – løbende blive overvejet, hvorledes de ville kunne aflastes uden at skade (men snarere gavne) ordbogens funktionalitet.

Ufunktionelle er også en del af de såkaldte *jf.*-henvisninger, som står ved substantiver, der er afledt af verber, f.eks.:

Abfahrt *die* (- -en) (*jf.* abfahren)

Meningen er tilsyneladende, at brugeren skal se under verbet for at få flere eksempler og oplysninger end dem, der står under substantivet, *jf.* den fremgangsmåde, som Bergstrøm-Nielsen (2006:10) beskriver:

⁴ Vedr. inkonsekvenser mht. blikfang og attributiv genitiv henvises til Winge (2006:17–18).

Ved verbalartikler og de dertil hørende substantivartikler er i vid udstrækning brugt den teknik at kopiere verbalartiklens indhold over i substantivartiklen og derefter foretage en substantivering. Det sikrer overensstemmelse imellem de to artikler.

Men desværre fungerer *jf.*-henvisningerne ikke altid efter hensigten. Dette gælder, hvor verbumartiklen og substantivartiklen ikke har samme struktur, således som det f.eks. netop er tilfældet med hensyn til **Abfahrt** og **'abfahren**, hvor brugeren ved en ”jævnføring” højst kan opnå at blive forvirret:

Abfahrt *die* (- -en) (*jf.* *abfahren*) **1.** bortkørsel; **2.** afgang; **3.** afrejse; **4.** (på ski) nedtur; (disciplin) styrtløb; **5.** udkørsel (fra motorvej).

'abfahren* *vt, vi, vr I vt* **1.** køre bort (*Müll abfahren* køre affald bort); **2.** køre op og ned ad, afsøge (*der Streifenwagen fuhr die Straßen des Viertels ab* patruljevognen afsøgte kvarterets gader); **3.** (*film, tv*) starte, køre (*einen Film* en film); **4.** (*tekn.*) slide, køre ned (*die Reifen abfahren* køre dækkene ned); **5.** (*fys.*) neddrogle, nedbremse (*ein Kernkraftwerk abfahren* neddrogle et kernekraftværk); **6.** (*dagl., trafik*) bruge op (*eine Mehrfahrtenkarte abfahren* bruge et klippekort op); **7.** (*dagl.*) køre af (*jm ein Bein abfahren* køre benet af én); **II vi** **1.** (*trafik*) afgå; **2.** afrejse, tage af sted, køre af sted, sejle af sted; **3.** køre ned, køre nedad, **4.** (*skiløb*) løbe ned; **III vr sich 'abfahren** blive slidt (*die Reifen haben sich abgefahren* dækkene er blevet slidt); [...].

4. Ækvivalens

Der er gjort et stort og omhyggeligt arbejde med at anføre leksikalske ækvivalenter. I de tilfælde, hvor der er nær synonymi mellem ækvivalenterne, er disse adskilt af komma, ved lidt fjernere synonymi af semikolon, ved fjern synonymi af arabertal – hierarkisk ordnet, således at mindre semantiske forskelle under en hovedbetydning igen er angivet med et lille bogstav, f.eks.:

Quirl *der* [...] **1.** piskeris; **2.** (*bot.*) krans; **3.** (*forst.*) ring, krans; **4.** (*dagl., spøg.*) (*om person*) uro; **5.** (*dagl.*) **a.** ventilator; **b.** (*flyvn.*) propel.

Er en given ækvivalent polysem på dansk, indgrænses betydnings- og anvendelsesområdet metasprogligt på forskellig vis: Enten – som det fremgår af betydningerne 2 til 5 under **Quirl** – ved diafasisk markering i forbindelse med fagsproglige og registerspecifikke ækvivalenter eller – *jf.* betydning 2, 3 og 4 under **Abfall** – af eksempler (med tilhørende dansk oversættelse, *jf.* afsnit 3 ovenfor). Eller af diverse semantiske og grammatiske kommentarer (som under **Abfall**, betydning 1 og 4):

Abfall [...] **1.** (*landskabets*) fald; **2.** frafald (*Abfall vom Glauben* frafald fra troen); **3.** fald, tilbagegang (*der Abfall der Geschwindigkeit* faldet i hastighed); **4.** (*især pl.*) affald (*radioaktive Abfälle* radioaktivt affald).

Organisering og betydningspecification er alt i alt i overensstemmelse med de krav, der på grundlag af den metaleksikografiske forskning er beskrevet hos f.eks. Svensén (2004).

4.1. Kulturbundne leksemer

I forbindelse med tyske ord, for hvilke der ikke umiddelbart kan findes en dansk ækvivalent, lykkes det ofte forfatterne at give brugbare forklaringer (såkaldte definitioner) til hjælp for tekstreceptionen:

ABF [...] (= *Arbeiter- und Bauernfakultät*) [i DDR's første år gymnasieform, der forberedte unge arbejdere og bønder til studium ved en højere læreanstalt]

Alsterwasser [...] (*dial., kulin.*) [blanding af øl og sodavand]

Altberlinerschrippe [...] [industrielt fremstillet rundstykke (*som i DDR's dage*)]

Mainzelmännchen *das* [...] **1.** [tegneseriefigur i reklameudsendelse i ZDF (= Zweites Deutsches Fernsehen), der har hovedsæde i Mainz]; **2.** (*spølg.*) [medarbejder ved ZDF]

Palatschinke [...] *die* [...] (*østr.*) (*kulin.*) [pandekage med fyld af syltetøj]

Kan der findes et tilnærmelsesvist dækkende leksem på dansk, giver ordbogen et ækvivalentsurrogat markeret ved symbolet ≈:

'**Ammann** [...] (*schweiz.*) (≈) borgmester.

Maibock [...] (≈) påskebryg.

At ordbogen her begrænser sig til at give et ækvivalentsurrogat, er problematisk set i forhold til ordbogens funktion: For den bruger, som søger hjælp i forbindelse med receptionen af tyske tekster, er et ækvivalentsurrogat næppe tilstrækkeligt; der er yderligere behov for en encyklopædisk information. I virkeligheden opfylder ordbogen her snarere funktionen "hjælp til L2-L1-oversættelse" end funktionen "hjælp til reception af L2".

Undertiden giver ordbogen da også både en forklaring og en ækvivalent:

Abendtoilette *die* (- -n) (*selskabskjole; inden man går i seng*)
aftentoilette

Echternacher [...] Echternacher Springprozession (*optog, hvor deltagerne springer*) tre skridt frem og to tilbage.

Skal begge funktioner opfyldes, og ønsker ordbogen tillige at tage hensyn til både kilde- og målsprogsorienteret oversættelse, er det optimale i forbindelse med kulturbundne leksemer om muligt en tredelt struktur bestående af encyklopædisk forklaring (evt. samlet i en synopseartikel eller i omteksten) samt både en kildesprogs- og en målsprogsbaseret ækvivalentangivelse (hertil Mogensen 2004).

4.2. Ikke-kontrastive definitioner

Sine steder gives der encyklopædiske oplysninger, som ikke specifikt vedrører de tyske ord, men forklarer både lemma og ækvivalent, dvs. i lige så høj grad er en forklaring af dansk sprogbrug. Generelle encyklopædiske oplysninger kan som sådan aldrig skade, men princippet lader sig ikke gennemføre konsekvent og falder strengt taget også uden for det funktionsområde, der er angivet for ordbogen:

COMECON [...] (= *Council for Mutual Economic Assistance*)
COMECON [de kommunistiske landes fælles markedsorganisation
1949–1991]

Balata *die* (- ÷pl) balata [kautsjuklignende plantestof]

En definition som under **Balata** (der hedder det samme på dansk, og som det i grunden havde været unødvendigt at optage, jf. ovenfor afsnit 3) er i øvrigt næppe til stor nytte. Ved brugeren ikke, hvad *balata* er, ved han eller hun næppe heller, hvad *kautsjuk* er, eller hvad de to materialer bruges til. Og meget klogere af at slå op i ordbogen bliver han eller hun sådan set ikke. Så hellere slå op på nettet, hvor man f.eks. finder følgende på www.golfonline.dk:

Golfbolde

Skallen på en golfbold er enten lavet af Balata eller Surlyn.

Balata: En balatabold er typisk en såkaldt 3-piece bold. En hård kerne omspundet med elastik og yderst en skal af balata. Balata er et blødt materiale, som giver bolden større præcision og mere spin. En balatabold tåler ikke mange dårlige slag, og bruges derfor mest af professionelle og elitespillere.

[Kilde: http://www.golfonline.dk/kategori.asp?kat=Shops&nyheder_id=285].

Det samme gælder opslag af følgende type:

Maître [...] [fransk juridisk titel]

Hvorfor redaktionen har skønnet, at optagelse og definition af dette franske leksem er relevant, er ikke indlysende, og definitionen er i øvrigt også for diffus: Fransk *maître* er polysemt; ganske vist bruges det i én anvendelse som betegnelse for en advokat (forkortet *M^e*, f.eks. *Me Dupont*), men er også anvendeligt ved tiltale af f.eks. kunstnere og forfattere (*Cher Maître*). Endvidere indgår det bl.a. i betegnelsen for en fransk universitetslærer, en *Maître de conférences*, som cirka svarer til en lektor. – Noget andet er en *Maître de plaisir*, som er anført i foden og bruges – eller måske rettere sagt brugtes – spøgende på tysk i betydningen 'en konferencier' og derfor rigtig nok hører hjemme i ordbogen.

4.3. Universitetstermer

Det internationale samarbejde mellem universiteter prioriteres i dag højt af både universitetsledelser og politikere. Derfor er det vigtigt, at der i de enkelte lande er forståelse for, hvad de enkelte titler, grader og stillingsbetegnelser omtrentligt svarer til i samarbejdslandene. Her kan ordbogen yde en vigtig hjælp. Stikprøvevist udvælges i det følgende en række gængse ord fra universitetsverdenen for at undersøge oversættelsernes kvalitet i TYSK-DANSK ORDBOG (2005).

Forinden en kort gennemgang af en typisk tysk universitetsforskers karriere i sammenligning med danske forhold⁵. Lad os for nemheds skyld kalde ham Peter. Som afslutning på sit studium skriver Peter, der vil forske videre, sit *Magisterarbeit* ('speciale') om Else Urys *Backfischromane* ('pigeromaner'), der blev skrevet under vanskelige forhold under Det Tredje Rige og den dag i dag udkommer i nye oplag. Han er derefter heldig at få et *Doktorandenstipendium* ('ph.d.-stipendium'). Som *Doktorand* ('ph.d.-studerende') arbejder han i nogle år på sit *Doktorarbeit* (sin 'ph.d.-afhandling') og rådfører sig undervejs med sin *Doktorvater* ('ph.d.-vejleder'). Da denne imidlertid midt i forløbet får en anden stilling, får han som *Betreuerin* ('(kvindelig) vejleder) Frau Prof. Irmhild Schmidt. Han er glad for at have fået hende som sin *Doktor-mutter* ('(kvindelig) ph.d.-vejleder') og indleverer sin *Dissertation* ('ph.d.-afhandling') til tiden. Nu venter han som *Promovend* ('ph.d.-studerende (umiddelbart inden erhvervelse af graden')) på bedømmelsesudvalgets *Gutachten* ('udtalelse'). Universitetet tildeler ham graden

⁵ De danske oversættelser i parentes er anmelderens.

Dr.phil. ('ph.d.') og inviterer til *Doktorfeier* ('ph.d.-fest'). Han og hans familie får en flot indbydelse fra fakultetet, hvor der på forsiden står trykt med store guldbogstaver: "Die *Philosophische Fakultät* ('Det humanistiske Fakultet') lädt ein: *Promotionsfeier* ('ph.d.-fest') in der *Universitätsaula*". Han søger og får nu en stilling som *Assistent* ('adjunkt; postdoc') hos sin gamle vejleder og skriver på sin *Habilitation* ('doktor-disputats'). Efter adskillige års arbejde får han den tyske titel *dr.phil. habil.* (ca. dansk 'dr.phil.'). Han søgte også en stilling som *Juniorprofessor*, men fik den ikke. På grund af besparelser og de mange kvalificerede ansøgere er det ikke muligt at få en fast stilling, men Peter har dog fået nogle timer som *Lehrbeauftragter* ('ekstern lektor; undervisningsassistent').

Hvordan er de nævnte leksemer fra Peters karrierevej nu behandlet i TYSK-DANSK ORDBOG?

Betreuer(in) (i universitær betydning), *Doktorfeier*, *Doktorandenstipendium*, *Doktormutter*, *Juniorprofessor*, *Magisterarbeit*, *Die Philosophische Fakultät*, *Promotionsfeier* og *Backfischroman* er ikke optaget i ordbogen. (**Backfisch** kan ganske vist slås op, men kun i betydningen 'paneret, stegt fisk' og ikke 'pige (i teenagealderen)'). Ordbogsbrugeren kan således kun tro, at *Backfischromane* er romaner om panerede, stegte fisk).

Af de 20 leksemer er kun 2 – *Gutachten* og *Promovend* – tilfredsstillende behandlet. De øvrige oversættelser er enten forkerte (som *Lehrbeauftragter*, der oversættes 'docent', eller når det påstås, at en tysk *Doktor* "ofte" svarer til en 'cand.mag.' i Danmark), for brede (som *Assistent*, der oversættes 'underviser ved universitet eller højere læreanstalt') eller på anden vis mangelfulde (som når *Betreuer(in)* ikke har en betydningsvariant, der omfatter vejledere på et universitet).

Det konstaterede, som med en træfsikkerhed på kun ca. 10 % må siges at være stærkt utilfredsstillende, kan sammenfattes i følgende oversigt (se næste side):

	TYSK-DANSK ORDBOG (2005)	Anmelderens forslag
Assistent	underviser ved universitet eller anden højere læreanstalt	(<i>univ.</i>) adjunkt; postdoc
Backfischroman	[Backfisch paneret, stegt fisk]	pigeroman (for piger i teenagealderen)
Betreuerin	barne pige, pædagog, sygeplejerske	(kvindelig) vejleder
Dissertation	licentiatafhandling, ph.d.	ph.d.-afhandling
Doktorand	doktorand, præses	ph.d.-studerende
Doktorandenstipendium	÷	ph.d.-stipendium
Doktorarbeit	magisterafhandling, disputats; (≈) licentiatafhandling	ph.d.-afhandling
Doktorfeier	÷	ph.d.-fest
Doktormutter	÷	(<i>dagl.</i>) (kvindelig) ph.d.-vejleder
Doktorvater	vejleder (ved udarbejdelse af disputats)	(<i>dagl.</i>) ph.d.-vejleder
Dr.phil.	(<i>svarer ofte til dansk cand.... eller mag....</i>) [...]	ph.d.
Dr.phil.habil.	÷	(dansk) dr.phil.
Gutachten	udtalelse	udtalelse
Habilitation	habilitation (erhvervelse af jus docendi)	(<i>i Danmark</i>) doktordisputats
Juniorprofessor	÷	(ung) tidsbegrænset ansat professor
Lehrbeauftragter	docent	ekstern lektor; undervisningsassistent
Magisterarbeit	÷	kandidatspeciale
Philosophische Fakultät	[philosophisch filosofisk]	Det humanistiske Fakultet
Promotionsfeier	÷	ph.d.-fest
Promovend	ph.d.-studerende (umiddelbart inden erhvervelse af ph.d.- graden)	ph.d.-studerende (umiddelbart inden erhvervelse af ph.d.- graden)

FIGUR 1. Tyske universitetstermer og deres modsvarigheder i dansk

4.4. Regionale markeringer

Som omtalt ovenfor, omfatter ordbogen en del regionale lemmaer og enkeltbetydninger. I disse tilfælde placeres leksetet eller enkeltbetydningen geografisk ved hjælp af en diatopisk markør. Dette område af

ordbogen ses ikke at være tilstrækkeligt gennemarbejdet. Undertiden optræder således blot markøren (*dial.*), hvoraf brugeren ikke kan se, hvor i det tysksprogede område anvendelsen er lokaliseret, f.eks.:

Alsterwasser [...] (*dial., kulin.*)
backen [...] (*dial.*)
Zuckergast [...] (*zo., dial.*)

I tilfældet **Alsterwasser** kan brugeren – hvis han eller hun har fantasi til det – slå op under **Alster die** [...] (*geogr.*) Alsteren og håbe der at få et hint om, at *Alsterwasser* sandsynligvis drikkes i det område, hvor *Alsteren* løber. Men hvor det så er, Alsteren løber, får brugeren ej heller noget at vide om, og først ved opslag på nettet eller i et leksikon kommer han frem til, at vi må befinde os i det nordtyske, dvs. i eller omkring Hamborg.

Mere oplysende havde det været, hvis ordbogen i stedet for (*dial.*) havde benyttet markøren (*nordty.*) – og måske yderligere havde henvist til **Alster die** og der forklaret, at *Alsteren* er en flod, som løber der og der, og måske yderligere havde henvist til det landkort, der af ordbogsanmeldere gennem tiden fremhæves som et plus i diverse ordbøger (jf. Bergenholtz/Mogensen 1993:17), men som ikke findes i TYSK-DANSK ORDBOG (2005).

I visse tilfælde er der anført både en mere præcis regional markering – som f.eks. (*østr.*) – og markering (*dial.*). Det er ikke klart, om der her er tale om en særlig (uspecificeret) østrigsk underdialekt, eller om *Ganauser* forekommer såvel i østrigsk som i en (uspecificeret) tysk dialekt:

'**Ganauser** [...] (*østr., dial., zo.*)

I mange tilfælde oplyses hovedregionen:

Backen [...] (*sydty.*)
Badestube [...] (*nordty.*)
Bahnhofsvorstand [...] (*østr.*)

I andre tilfælde gives der en finere regional bestemmelse:

Ba'busche [...] (*især østmellemt.*)
Wiede [...] (*sydty., sydvestty.*)

5. Udtale

Udtaleangivelser var et kendemærke for den foreliggende ordbogs ”moder”, DANSK-TYSK ORDBOG (1991). Denne ordbog indeholdt endog en ordbogsfonetik (s. 1220–1225). Formålet var at yde hjælp til danske brugere i forbindelse med mundtlig sprogproduktion på tysk (jf. DANSK-TYSK ORDBOG 1991:7).

Også i TYSK-DANSK ORDBOG optager udtaleangivelser forholdsvis megen plads i de enkelte ordbogsartikler. Af vejledningen s. 13 fremgår, at udtale er angivet, ”hvor det skønnes, at en dansker kan være i tvivl, fx hvor udtalen afviger fra dansk, ved bogstavforkortelser, ved bogstavet *v* og ofte i låneord og fremmedord”.

Man kan diskutere, om udtaleangivelser overhovedet har en funktion i en ordbog, der primært skal fungere som ”receptionsordbog til brug for læsning af tyske tekster” (jf. forordet). Den danske bruger, der skal have hjælp til læsning af en tysk tekst, er jo ikke – i hvert fald ikke umiddelbart – i en situation, hvor han eller hun skal have hjælp til at udtale tyske ord.

Ud fra en bredere fortolkning af funktionen ”reception af skreven tekst på L2” kan det dog hævdes, at fænomenet **højtlæsning af en L2-tekst eller elementer af den**, f.eks. i forbindelse med holdundervisning, glosetræning eller memorering under hjemmeforberedelse, enten indgår som fakultativ bestanddel af den egentlige receptionssituation – eller i så umiddelbar forlængelse af den, at affiniteten til og dermed den praktiske relevans for funktionen reception er evident. Ud fra en sådan fortolkning er udtaleangivelser relevante også i en ordbog, der er konciperet med henblik på funktionen reception af skreven L2-tekst. I forskningslitteraturen om ordbogsfunktioner ses der umiddelbart ikke at være taget højde for denne problemstilling.

Om nu den skitserede form for højtlæsning er tekstreception eller tekstproduktion: Den bruger, der ønsker at anvende ordbogen til dette formål eller generelt til mundtlig tekstproduktion på tysk, får i mange tilfælde rigtig god hjælp. Generelt kan det dog indvendes, at udtaleangivelserne omfatter alt for mange regelmæssigheder, som med fordel kunne være behandlet samlet i omtæksten, hvorved de ofte noget ”overfyldte” og uoverskuelige længere artikler kunne være aflastet.

F.eks. er det sikkert nyttigt for brugeren at få at vide, at ’y’ i *Schwyzerdütsch* udtales [i], eller at ’st’ i *Standard* kan udtales både [st] og [ʃt], men det havde næppe været nødvendigt at transskribere disse og mange tilsvarende ord i deres fulde længde. Selektiv transskription forekommer kun sporadisk, som når der under **verhätscheln** – fornuftigt nok – kun er anført udtaleangivelsen [-ε-].

Inkonsekvent forekommer, at der transskriberes i forbindelse med udlydsforstærkningen [v] > [f] (som i **naiv** [na'i:f]), men ikke ved klusilernes tilsvarende udlydsforstærkning [b d g] > [p t k] – tilsyneladende medmindre der indgår andre lyd i ordet, hvis udtale ønskes beskrevet: Således anføres udtalen af **weg** [vɛk], hvor redaktionen muligvis har ment, at vokalkvaliteten kan volde vanskeligheder, men ikke af **Weg**, selv om udtalen af dette ord forekommer lige så ”vanskelig”, idet der her både er forekomst af udlydsforstærkning og lang vokal i såkaldt potentielt åben stavelse (Mogensen 1994:46). Snarere end transskribering af det regelmæssige kunne særlige forhold – som f.eks. at 'b' i *ebnen* trods den tilsyneladende stavelsesudlyd ikke er underlagt udlydsforstærkning [b] > [p], men udtales [b].

Under **Ambulanz** [ambu'lants] havde det været fuldt tilstrækkeligt at anføre en trykstreg i lemmaet, dvs. **Ambu'lanz**, idet den øvrige del af udtalen af dette ord, herunder udtalen af 'z' som [ts], er helt regelmæssig og således kunne være behandlet i omtæksten.

Trykstreger i lemmaer, hvis betoning afviger fra de danske accentregler, eller hvor det drejer sig om at gøre opmærksom på, hvorvidt et verbum er løst eller fast sammensat, er en god hjælp for brugeren og en ”let” information, der ikke belaster artikelstrukturen i nævneværdig grad. Trykstregerne søges anført også for lemmatiserede kompositas vedkommende. Desværre lykkes dette ikke konsekvent: Således er trykstregen ganske vist medtaget ved **Alt'ar** og flertallet af de anførte komposita med dette ord som førsteled, men mangler ved **Altargerät**, **Altarplatz** og **Altarstuhl**. Ligeledes mangler trykstregen ved f.eks. **Alternativgesellschaft** og **Alternativgruppe**, men er medtaget ved **Alterna'tivkonzept** og **Alterna'tivkultur**. Ved **Datenübertragung** er der anført både hoved- og bitryk, medens der ikke angives tryk ved **Datenübermittlung**. Den usikre bruger kan forledes til at tro, at betoningen i de ord, der ikke har trykstreg, er som på dansk.

6. Retskrivning

Af omtæksten fremgår s. 19, at ordbogen benytter den tyske retskrivning, som trådte i kraft 1. august 1998, og at redaktionen har lagt DUDEN UNIVERSALWÖRTERBUCH (2001), DUDEN RECHTSCHREIBUNG (2000) og BERTELSMANN (1996) til grund. I litteraturlisten s. 25 anføres imidlertid BERTELSMANN (1999). Hvilken af de to udgaver der er benyttet, er ikke uden betydning, da der er væsentlige forskelle på dem (jf. nedenfor). Eftersom ingen af de nævnte ordbøger har omsat retskrivningsreformen loyalt og konsekvent, må det undre, at redaktionen ikke tillige har benyttet AMTLICHE REGELUNG (1996).

Der henvises i mange tilfælde fra gammel til ny skrivemåde, f.eks. **sausentlassen*** vt ► sausen lassen og **Tip der** (-s -s) ► Tipp. Ligeledes henvises der ved nugældende, hierarkiserede varianter fra bivariant til hovedvariant, f.eks. **Delfin der** (-(e)s) ► Delphin. Uheldigt er, at der i begge tilfælde benyttes samme henvisningssymbol ►, da dette ikke muliggør en skelnen mellem, hvad der stadig er tilladt i dag, og hvad der er forældet. Ordbogen kan ganske vist alligevel bruges til reception, hvor korrekthedsaspektet er underordnet, men hvor det kun gælder om at komme fra en given form i en tekst (f.eks. **Tip** eller **Delfin**) til det sted i ordbogen, hvor lemmategnet behandles (in casu **Tipp** og **Delphin**). Men ordbogen kan her ikke bruges til produktion og forspilder således en oplagt chance. En bruger, der vil producere en tekst og ønsker at få oplyst, hvad der er en nu gyldig variant, og hvad der tilhører en forældet retskrivning, får ingen hjælp (om ordbogsfunktioner i relation til retskrivning se Mogensen 2005c:176).

Forbindelser af typen *Zeit raubend/zeitraubend* har været meget omdiskuterede i den forskningslitteratur, der fulgte i kølvandet på retskrivningsreformen (hertil f.eks. Mogensen 2005a:25–35). AMTLICHE REGELUNG § 36 åbner kun mulighed for særskrivning af typen *Zeit raubend*. I overensstemmelse hermed anfører f.eks. BERTELSMANN (1996) kun særskrivningen, men – formentlig i erkendelse af, at særskrivningen i flere tilfælde er uforenelig med tysk syntaks (**am Zeit raubendsten*, **sehr Zeit raubend*; **noch Zeit raubender*) – anfører BERTELSMANN (1999) også sammenskrevne former af typen *zeitraubend* – uden dog at forklare brugsforskellen.⁶ Schaeder (1997:364), som i øvrigt forsvarede regelværket, betegner *sehr Gewinn bringend* som ”*fraglos eine ungrammatische Konstruktion*”.

Alligevel oplyser TYSK-DANSK ORDBOG side 19, at de sammenskrevne former hører til den tidligere retskrivning, hvorfor der henvises til de særskrevne:

Substantiv og participium: *Metall verarbeitend*, *Zeit sparend* – tidligere: *metallverarbeitend*, *zeitsparend*, under disse henvises i ordbogen hhv. til **Metall** og **Zeit**.

Generelt må det undre, at redaktionen tilsyneladende har holdt sig til BERTELSMANN (1996) og ikke benyttet den nyere BERTELSMANN (1999).

En undersøgelse af 36 eksempler af samme type som *Zeit sparend/zeitsparend* viser, at ordbogen i praksis ikke holder sig konsekvent til det netop citerede princip fra indledningen, men at området er behandlet inkonsekvent. I 21 tilfælde følges det i vejledningen skitsere-

⁶ Et forsøg på en syntaktisk definition af forskellen findes hos Mogensen/Møller (2001:252).

de princip om at henvise fra den såkaldt ”tidligere” sammenskrevne form til en særskreven, f.eks.:

aufsehererregend *adj.* ► Aufsehen erregend; *se* Aufsehen.⁷

Den særskrevne forbindelse skal så søges under det pågældende substantiv, hvor den er behandlet i foden, ofte i form af det, Schaefer (1997) med rette betegner som syntaktisk ”umulige” konstruktioner som her:

Gewinn *der* [...] [...] *sein* Geld Gewinn **bringend** *anlegen* investere sine penge, så de giver afkast.

I andre parallelle tilfælde opgiver redaktionen overraskende nok kun den sammenskrevne form:

achtunggebietend *adj.*
besorgniserregend *adj.*
diensthabend *adj.*
ekelerregend *adj.*

I atter andre tilfælde anfører redaktionen både den sammenskrevne og den særskrevne form som gyldige:

furchtgebietend *adj.*
Furcht *die* [...] [...] eine Furcht **gebietende** Gestalt

gewinnbringend *adj.*
Gewinn *der* [...] [...] *sein* Geld Gewinn **bringend** *anlegen*

glückbringend *adj.*
Glück *das* [...] [...] ein Glück **bringendes** Ereignis

Der er i de nævnte tilfælde ingen henvisning mellem sammenskreven og særskreven form. I andre parallelle tilfælde gives der en *se også*-henvisning:

⁷ Samme fremgangsmåde er fulgt ved morfemforbindelserne {EHRFURCHT + GEBIETEND, ERFOLG + VERSPRECHEND, FUNKEN + SPRÜHEND, GEWINN + BRINGEND, HITZE + ABWEISEND, KOSTEN + SPAREND, PLATZ + SPAREND, PROFIT + BRINGEND, RAUM + SPAREND, RESPEKT + EINFLÖBEND, SCHAUDER + ERREGEND, SCHWINDEL + ERREGEND, STAUB + ABWEISEND, STAUNEN + ERREGEND, UNHEIL + VERKÜNDEND, UNHEIL + KÜNDEND, UNHEIL + BRINGEND, VERDERBEN + BRINGEND, VERTRAUEN + ERWECKEND, ZEIT + RAUBEND}.

krebsrerregend *adj.* (med.) kræftfremkaldende; *se også Krebs Krebs* [...] [...] *Krebs* **erregend/erzeugend** kræftfremkaldende.

schreckenerregend *adj.* rædselsvækkende; *noch schreckenerregender* endnu mere rædselsvækkende; *se også Schrecken*.

Schrecken *der* [...] [...] *eine Schrecken* **erregende** *Schilderung* en rædselsvækkende skildring.

Ved **schreckenerregend** får man undtagelsesvist en svag antydning af, hvad problemet handler om (*noch schreckenerregender* må nødvendigvis sammenskrives), men redaktionens fremgangsmåde i praksis svarer generelt ikke til det, der er anført i vejledningen, og er frem for alt inkonsekvent. Ordbogen kan ej heller her benyttes til produktion, og også i forbindelse med reception vanskeliggøres brugen af ordbogen, da brugeren ikke kan automatisere et bestemt, konsekvent søgemønster.

7. Grammatik

Efter hvert lemma er anført ordklasse – ved substantiverne repræsenteret af den bestemte artikel i nominativ. Ved disse er desuden anført genitiv singularis og nominativ pluralis i en parentes. Kun ved verberne er ordbogens fordelingsstruktur udnyttet, idet der – traditionen tro i Gyldendals ordbøger – for uregelmæssige verbers vedkommende henvises med en asterisk til en liste bagest i omteksten. Ved adjektiverne gives information om uregelmæssig fleksion direkte i artiklen.

I de sidste ca. 25 år har metaleksikografien argumenteret for, at regelmæssige oplysninger bør anføres i omteksten, således at kun det uregelmæssige omtales i selve ordbogsartiklen (for en oversigt over hovedpunkterne i forskningen se f.eks. Mogensen 2005b). Med få undtagelser er bestræbelserne dog prellet af på den praktiske leksikografi. Ej heller TYSK-DANSK ORDBOG (2005) ses at have ladet sig påvirket af forskningen, men bringer – på nær listen over de uregelmæssige verber – alle grammatiske oplysninger i ordbogsartiklerne, hvilket ikke just er fremmede for disses overskuelighed (jf. ovenfor afsnit 3).

Generelt er det uklart, hvilken funktion de grammatiske angivelser er tiltænkt i ordbogen. Er ordbogens funktion at yde hjælp ved reception af læst tekst, kunne de grammatiske oplysninger have været langt mindre udførlige. Skyldes informationerne et udtalt ønske om at opfylde en sekundær funktion med henblik på at yde hjælp ved produktion på tysk, er grammatiske informationer naturligvis relevante, men burde ud fra proskriptivitetstanken (hertil Bergenholtz 1998 og 2001) være begrænset til de mest frekvente former.

Ej heller forskningen i proskriptivitet (dvs. udvælgelsen af kun de mest frekvente varianter) ses imidlertid at have været styrende for de grammatiske oplysninger, idet lavfrekvente og højfrekvente former anføres sideordnet, f.eks. under **Jahr** *das* (-e)s -e) og **Tisch** *der* (-e)s -e). En google-søgning foretaget den 23. juli 2006 giver 39.100.000 fund for formen *des Jahres* og heroverfor kun 228.000 for *des Jahrs*.

Hvis pluralis kun forekommer sjældent, anføres det eksplicit:

Proseminar *das* (-s -e; *pl. sj.*) (*univ.*) øvelse (*i de første studieår*)

Man kan imidlertid igen stille det generelle spørgsmål, hvad brugeren skal med den type oplysning. Ved reception af en tysk læst tekst er oplysningen irrelevant. Hvis brugeren (f.eks. i forbindelse med ansøgning om et stipendium til Tyskland) har til hensigt at producere en sætning som ”bislang nahm ich an mehreren **Proseminaren** zur deutschen Linguistik teil”, bør han så lade være, fordi pluralis angiveligt er ”sjælden” – måske mere sjælden end pluralis af *øvelser*? – eller hvad er hensigten med oplysningen? – I det konkrete tilfælde er den i øvrigt forkert, idet pluralis af *Proseminar* er ganske almindelig – en google-søgning på *Proseminare* og dativ pluralis *Proseminaren* giver således 546.100 forekomster.

Er der regionsforskelle i f.eks. genustilskrivningen, er dette i nogle tilfælde angivet:

Fax² *das* (*schweiz. især der*)

I andre, parallelle tilfælde er det dog ikke angivet:

E-Mail [...] *die*

Mail [...] *die*

(I schweizisk er hhv. *E-Mail* og *Mail* neutrum).

De grammatiske oplysninger fremtræder undertiden i ret kondenseret form, f.eks.:

'**aberkennen*** *vt* ((*sj.*) aberkennt, aberkannte).

Strukturen rummer en række implicitte grammatiske informationer, som ordbogen for størstedelens vedkommende i øvrigt ikke oplyser yderligere om eller henviser til, hvor kan findes. Brugeren skal være i stand til at parafrasere f.eks. således: ”*Aberkennen* er et transitivt verbum. Det er løst sammensat, hvilket ses af trykstregen på første stavelse. Derfor skal første sammensætningsled *ab* placeres fast på den såkaldte membrumplads i ordstillingsskemaernes slutfelt; i sætningstype I således

adskilt fra andet sammensætningsled. Asterisken markerer uregelmæssig bøjning af *aberkennen*. Bøjningsparadigmet kan slås op bagest i omteksten, ikke under *aberkennen* eller *erkennen*, men under *kennen*. I sjældne tilfælde (markeret ved (sj.)) er *aberkennen* fast sammensat, og præsens og præteritum tredje person singularis aktiv indikativ er herefter også i sætningstype I *aberkennt* og *aberkannte*".

Ved verberne er transitiviteten styrende for opdelingen af artiklernes struktur. Hvilken transitivitsdefinition der er lagt til grund, forklares dog ikke i omteksten. F.eks. redegøres ikke for, hvorledes et verbum kan være transitivt og samtidig mangle objekt:

meinen vt (også uden objekt)

Transitivitet er et af den traditionelle grammatiks mere problematiske begreber og er meget forskelligt håndteret i ordbøger, jfr. Bergenholtz (1983:75–79).

Der er i de enkelte artikler desuden gjort meget ud af bl.a. verbernes og adjektivernes rektion, idet medspillerne noteres ved brug af kondenseringer som *jn* (for 'jemanden') og *etw.* (for 'etwas'). Af vejledningen s. 15 fremgår, at "oplysning om kasus er udeladt, hvis pronominet står parallelt med et pronomener, der udviser kasusbøjning, fx *jn*, *sich rasieren* [...], *jm*, *sich das Leben sauer machen* [...]. I disse tilfælde er begge pronomener henholdsvis akkusativ eller dativ". At sådanne principper i praksis kan være vanskelige at håndtere, ses f.eks. under **gewahr**: *jn.*, *etw.* (A) *gewahr werden*.

8. Konklusion

Ordbogen repræsenterer en meget omfattende, mangeårig leksikografisk arbejdsindsats. Udførelsen er overordnet set præget af akribi, og resultatet overgår omfangsmæssigt samtlige eksisterende tysk-danske ordbøger. Det ordforråd, der søges dækket, imponerer ved sin bredde, og redaktionen har bestræbt sig på en samvittighedsfuld og konsistent beskrivelse.

Som påpeget i nærværende artikel er der imidlertid en række væsentlige mangler. Ordbogen oplyser, at den primært er konciperet med henblik på at hjælpe brugere, der har vanskeligheder i forbindelse med læsning af tyske tekster, og at målgruppen er professionelle, viderekomne brugere. Fokus på denne funktion og målgruppe er imidlertid ikke klart fastholdt, og ordbogen lider af fundamentale svagheder begrundet i dette forhold, som må antages at hænge sammen med et øjensynligt manglende eller ringe kendskab til moderne ordbogsteori.

Som påvist fremgår dette af bl.a. følgende forhold:

1. Ordbogen indeholder et stort antal transparente og dermed redundante lemmaer (på grund af de store leksikalske ligheder mellem dansk og tysk er transparensen mellem disse sprog langt større end mellem dansk og andre ikke-skandinaviske fremmedsprog).⁸
2. Ordbogen indeholder i artiklernes "krop" et stort antal i forhold til målgruppen redundante oversættelser.
3. Ordbogen forudsætter på nogle punkter stor viden hos brugeren, på andre punkter ikke.
4. Ordbogens kondenseringsgrad er stærkt svingende inden for forskellige leksikografiske områder.
5. Ordbogen udnytter generelt ikke de fordelingsstrukturelle muligheder, men bringer både regelmæssige og uregelmæssige oplysninger (om især grammatiske og udtalemæssige forhold) direkte i ordbogsartiklerne.
6. Ordbogens oplysninger er til dels ujævnt afstemte i forhold til den angivne ordbogsfunktion (f.eks. oplysninger om grammatik, om kulturord etc.).

Der er desuden påpeget en lang række mere eller mindre graverende skævheder og fejl inden for samtlige leksikografiske områder. Som særlig grel fremstår behandlingen af gængse termer fra universitetsverdenen, hvor ordbogen kun i 10 % af de undersøgte tilfælde er pålidelig.

Punkt 1, 2, 5 (og til dels 6) bidrager ganske vist til, at ordbogen vokser betydeligt i omfang. Men en ordbogs tykkelse er i sig selv ikke et interessant kriterium, især ikke, når det, som gør den tyk, er uhensigtsmæssigt i forhold til ordbogens funktionalitet, bidrager til uoverskuelighed i artikelstrukturerne og derfor alt i alt med fordel kunne være slanket væk.

Winge (2006:15) bemærker, at ordbogen "på grund af sin tykkelse og vægt [...] hurtigt [bliver] noget løs i ryggen". Den leksikografiske slankekur, der som nævnt ovenfor ville bestå i at fjerne de i forhold til funktion og målgruppe mange redundanser og leksikografiske vildskud, ville således også kunne tjene et helt praktisk formål.

⁸ At ordbogen evt. sekundært skulle kunne bruges til produktion på L2, retfærdiggør ikke som sådan optagelsen af i forhold til den primære funktion redundante lemmata.

Litteratur

Ordbøger

- AMTLICHE REGELUNG 1996 = *Deutsche Rechtschreibung: Regeln und Wörterverzeichnis; Vorlage für die amtliche Regelung*, hrsg. vom Internationalen Arbeitskreis für Orthographie. Tübingen: Narr.
- DANSK-TYSK ORDBOG 1991 [²1996] = Bergstrøm-Nielsen, Henrik / Henrik Lange / Henry Verner Larsen: *Dansk-Tysk Ordbog*. København: Munksgaard.
- BERTELSMANN 1996 = Hermann, Ursula: *Die deutsche Rechtschreibung*. Verfasst von Ursula Hermann, völlig neu bearbeitet und erweitert von Prof. Dr. Lutz Götze mit einem Geleitwort von Dr. Klaus Heller. München: Bertelsmann.
- BERTELSMANN 1999 = Hermann, Ursula: *Die deutsche Rechtschreibung*. Verfasst von Ursula Hermann, völlig neu bearbeitet und erweitert von Prof. Dr. Lutz Götze mit einem Geleitwort von Dr. Klaus Heller. Gütersloh; München: Bertelsmann.
- DUDEN UNIVERSALWÖRTERBUCH 1996 = *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Hrsg. von der Dudenredaktion. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag.
- DUDEN RECHTSCHREIBUNG 2000 = *Duden Band 1. Die Deutsche Rechtschreibung*. 21., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Herausgegeben von der Dudenredaktion auf der Grundlage der neuen amtlichen Rechtschreibregeln. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Duden.
- TYSK-DANSK ORDBOG 2005 = Bergstrøm-Nielsen, Henrik / Peter Jürgensen / Preben Späth (under medvirken af Birgit Lohse): *Tysk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
- WDG 1964–1977 = *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Berlin: Akademie-Verlag.

Anden litteratur

- Barz, Irnhild / Henning Bergenholtz / Jarmo Korhonen (udg.) 2005: *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen*. Frankfurt am Main: Lang (Finnische Beiträge zur Germanistik 14).
- Bergenholtz, Henning 1983: Grammatik im Wörterbuch: Zur Terminologie und zur empirischen Basis. I: *Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik* 21, 70–92.

- Bergenholtz, Henning 1998: Deskriptiv, proskriptiv og præskriptiv leksikografi. I: Fjeld, Ruth Vatvedt / Boye Wangenstein (udg.): *Normer og regler: Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi, 233–246.
- Bergenholtz, Henning 2001: Proskription, oder: So kann man dem Wörterbuchbenutzer bei Textproduktionsschwierigkeiten am ehesten helfen. I: Lehr, Andrea / Matthias Kammerer / Klaus-Peter Konderding / Angelika Storrer / Caja Thimm / Werner Wolski (udg.): *Sprache im Alltag. Beiträge zu neuen Perspektiven in der Linguistik. Herbert Ernst Wiegand zum 65. Geburtstag gewidmet*. Berlin: de Gruyter, 499–520.
- Bergenholtz, Henning 2005: Lemmasektion in deutschen und deutsch-finnischen Wörterbüchern. I: Barz, Irmhild / Henning Bergenholtz / Jarmo Korhonen (udg.) 2005, 147–164.
- Bergenholtz, Henning / Jens Erik Mogensen 1993. Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexicographica. International Annual for Lexicography* 9/1993, 8–35.
- Bergenholtz, Henning / Sven Tarp 2005: Wörterbuchfunktionen. I: Barz, Irmhild / Henning Bergenholtz / Jarmo Korhonen (udg.) (2005), 11–25.
- Bergstrøm-Nielsen, Henrik 2006: Gyldendals store Tysk-Dansk Ordbog. I: *LEDA-Nyt 41:marts 2006*, 9–11.
- Christiansen, Torben 2006: Fra redaktørens værksted – om færdigredigeringen af stor Tysk-Dansk Ordbog. I: *LEDA-Nyt 41:marts 2006*, 11–14.
- Frederiksen, Thomas 2006: Et stykke lasagne mere til Gudrun. I: *Lokalavisen for Nørrebro og Nord-Vest*, onsdag den 19. juli 2006, 4.
- Mogensen, Jens Erik 1994: *Tysk fonetik*. København: Munksgaard (Munksgaards Sprogserie).
- Mogensen, Jens Erik 2004: Den såkaldte uoversættelighed og tosprogsleksikografien. I: Bandle, Oskar / Jürg Glauser / Stefanie Würth (udg.): *Verschränkung der Kulturen. Der Sprach- und Literatur-austausch zwischen Skandinavien und den deutschsprachigen Ländern*. Tübingen og Basel: Francke, 165–179.
- Mogensen, Jens Erik 2005a: Die Orthografie im GWDS. I: Wiegand, Herbert Ernst (udg.) 2005: *Untersuchungen zur kommerziellen Lexikographie der deutschen Gegenwartssprache II. „Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in zehn Bänden“*. Print- und CD-Rom-Version. Band 2. (Lexicographica. Series Maior 121). Tübingen: Niemeyer, 15–41.
- Mogensen, Jens Erik 2005b: Grammatik im Wörterbuch. I: Barz, Irmhild / Henning Bergenholtz / Jarmo Korhonen (udg.) 2005, 189–202.

- Mogensen, Jens Erik 2005c: Orthographie im zweisprachigen Wörterbuch mit Deutsch. I: Barz, Irmhild / Henning Bergenholtz / Jarmo Korhonen (udg.) 2005, 165–178.
- Mogensen, Jens Erik / Elisabeth Møller 2001: Die Neuregelung der Getrennt- und Zusammenschreibung im Deutschen. Gedanken und Vorschläge am Beispiel der Lexikographie. I: *ZGL. Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, 29.2, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 242–260.
- Schaeder, Burkhard 1997: Die Getrennt- und Zusammenschreibung (GZS) im amtlichen Regelwerk aus der Sicht eines ihrer Kritiker: Theodor Icklers „Kommentar zu § 34 und § 36 der Neuregelung“. I: *Muttersprache* 4, 354–367.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori og praxis. Andra, omarbetade och utökade upplagan*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Winge, Vibeke 2006: [Anmeldelse af] Tysk-Dansk Ordbog af Henrik Bergstrøm-Nielsen, Peter Jürgensen, Preben Späth under medvirken af Birgit Lohse. Gyldendal 2005. I: *LEDA-Nyt 41:marts 2006*, 15–19.

Jens Erik Mogensen
Lektor
Københavns Universitet
Institut for Engelsk, Germansk og Romansk
Njalsgade 128
DK-2300 København S
jem@hum.ku.dk

Johan Myking

Norsk Ordbok band 5 (med sideblikk til tidlegare band)

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band V harm – jåttut. Oslo: Det Norske Samlaget 2005. Lars S. Vikør (hovudredaktør) og Kristin Bakken (prosjektdirektør). 1604 spaltar + XIII sider. ISBN 82-521-6579-6.

Innleiing og bakgrunn

Norsk Ordbok har som overordna mål å dokumentera ordtilfanget i dei norske målføra og det nynorske skriftspråket, med andre ord å verta eit ordboksverk over det nynorske skriftmålet og dei norske dialektane etter mønster av nasjonale ordboksverk frå andre språksamfunn. Verket skal såleis kunna jamførast med tilsvarande nasjonale ordboksverk som ODS og SAOB. Meldarar av tidlegare band har gjeve klårt uttrykk for at dette målet alt er nådd, og at ambisjonsnivået og informasjonsrikdommen set verket fullt på høgde med dei to nemnde ordboksverka (sjå oversyn i Nordlie 2002). Arbeidet tok til i 1930, dei tre første banda var ferdige i 1966, 1978 og 1994, og målet er at ordboksverket skal vera fullført i tolv band ved grunnlovsjubileet i 2014. Investeringane frå staten har dei siste åra vore store, men resultatkrava tilsvarande strenge.

I to innleiingar har hovudredaktør Lars S. Vikør (band 4 og 5) og prosjektdirektør Kristin Bakken (band 5) gjort greie for prosjekt NO2014 etter omleggingane frå 2002. Dei to innleiingane er interessant og spennande lesnad som stemnings- og statusrapportar frå ein prosess som går i snøgt tempo. Mange problemstillingar som var uavklåra i band 4, har falle på plass i band 5, og ein ser tydeleg korleis stemninga i redaksjonen har endra seg frå lettare nervøs spenning til optimisme og sjølvtilit. Innsatsen dei siste fire–fem åra har vore imponerande, og som det nøkternt heiter i innleiinga til band 5, ”verksemda blir no målstyrd, og produktiviteten er høgare”.

Det er til saman 18 redaktørar bak band 5, og nokre av dei er lokaliserte til NTNU i Trondheim. Til samanlikning er det elleve redaktørnamn i band 4 og fem i band 3. Det heiter i innleiinga til band 5 at på

utgjevingstidspunktet er det ”ti produktive nyutdanna redaktørar i staben, og vi er i gang med å læra opp neste kull med nye redaktørar”. Prosjektet er altså ei storsatsing frå staten si side, og ei viktig side ved denne satsinga er overgangen til nye og databaserte redigeringsverktøy. Dette arbeidet har prosjektdirektør Kristin Bakken og Christian-Emil Smith Ore gjort grundig greie for i LN12 (Bakken og Ore 2005), og det vert derfor ikkje grundigare omtala her.

Redaksjonelle normval

Når ordtydingar og brukstradisjon står i sentrum, kan ikkje ordboka vera ein utførleg dokumentasjon av normvariasjonen i den nynorske rettskrivinga. Som det heiter i ei melding av band 4 (Myking 2004), er ikkje Norsk Ordbok ei rettskrivingsordbok. Den som vil ha fullt oversyn over moglege skrivemåtar innanfor det nynorske rettskrivingsystemet, må altså gå til andre kjelder, først og fremst Nynorskordboka.

Utvalet av redaksjonelle normvariantar har ikkje vore drøfta av redaktørane sidan brukarretteiinga frå 1994, der det heiter at ein følgjer hovudformene i 1938-rettskrivinga med visse tillempingar. Korkje i band 4 eller band 5 finst det såleis grunngevingar for at det (framleis) er brukt eit relativt tradisjonsorientert normval: Til dømes står alle verb oppført med a-infinitiv utan opplysning om at e-infinitiv er mogleg (i Nynorskordboka er det motsett). Skriftvarianten *ser-*, som har hatt status som sideform (klammeform) frå 1959, er nytta redaksjonelt i staden for hovudforma *sær-*, t.d. i *sertyding*. Sidan varianten *ser-* framleis er brukt i oppslagsformene i band 5, har det altså med omsynet til redaksjonell konsekvens og einskap å gjera. Men denne normvariasjonen har i visse tilfelle uheldige konsekvensar for tilgangsstrukturen i ordboka. Substantivet *her* (mask.), som òg har vore klammeform frå 1959, er oppslagsform, medan hovudforma *hær* ikkje står som eige oppslag med tilvising til oppslagsforma *her*. På dette punktet krevst det altså større rettskrivingskunnskap enn ein kan forlanga av ein vanleg brukar for å finna fram til lemmaet.

Når det gjeld tekniske skrivereglar, nyttar band 5 framleis ein del variantar som offisiell normering har gått bort frå, som *jfr* i staden for *jf*. (= jamfør) og *o l* og *t d* (= og liknande, til dømes), altså med mellomrom og utan punktum. Dette er ei diskutabel vurdering. Det hadde vore mogleg å gje to tredelar av verket redaksjonell einskap med oppdaterte tekniske skrivereglar. Sjølv med den nye fonten er ikkje ein punktum-

laus skrivemåte som *t d* like lett å lesa som punktumvarianten *t.d.*, men dei punktumlause variantane er sjølv sagt meir plassøkonomiske.

Megastruktur, typografi og oppsett

Norsk Ordbok har ikkje ein komplisert megastruktur. Band 5 har ei lemmaliste på 1604 spalter (802 sider). Frårekna omslagssidene tel omteksten fem sider. Éi side gjeld opplysningar om redaksjon og prosjektleiing, og den er følgd av to sider med redaktørliste som i detalj viser kven av redaktørane som har redigert dei ymse artiklane. Så kjem sjølve innleiinga med to sider blanding av historikk og statusrapport. Dei supplerande kjeldetilvisingane tel fem sider, og det finst inga bruksrettleiing. Ei oppdatering av rettleiinga frå 1994 er planlagd publisert i år, så dette er ingen eigentleg mangel.

Dei tre første banda av Norsk Ordbok kom ut i hefteform. Dette gjeld òg band 4, som var produsert heftevis frå 1994 til det kom ut ved årsskiftet 2002/2003. Band 4 er likevel det siste som er produsert på denne måten. Om bokbunaden må det seiast at bøkene er fint innbundne i svart og raudt med alfabetet inngravert på første omslagssida. Dei ytre endringane har vore minimale frå band 1 til band 5, slik at verket trass den modifiserte bladbunaden har eit einskapleg preg.

Band 5 er i innleiinga kalla det første resultatet av nyorganiseringa. Samstundes er bokstaven *I* den første som er redigert med nytt, digitalt redigeringsverktøy. Manuskriptet vert no skrive direkte inn i ein database, ikkje sett opp som vanleg tekst. Det går altså for det første eit skilje mellom band 4 og band 5, og for det andre eit skilje midt i band 5, mellom bokstavane *H* og *I* – det er frå og med bokstaven *I* ”den nye tid” heilt og fullt er inne. For den vanlege lesaren er ikkje dette skiljet særleg tydeleg, men redaksjonen sjølv ser ut til å meina at skiljet har sett preg på oppsettet.

I svært lange ordartiklar har det i dei tidlegare banda ikkje alltid vore greitt å finna fram til alle samansetningar, eller skilja alle tydingsnivå og undertydingsnivå. Dette problemet har redaksjonen teke alvorleg, og frå og med band 5 er det innført eit nytt satsbilete for å gjera det lettare å ta seg fram i artiklane. Alle hovudlemma er sette med utrykk i margen i staden for innrykk, og tydingsnummereringa inne i ordartiklane er sett med halvfeit skrift. Typografien er skarp, tydeleg og fin. Spesialfonten Lexicon er innført, og denne meldaren opplever at fonten fungerer godt i ordartiklane, mindre godt i innleiinga, der han er for småstilt til den utvida spaltebreidda. Særleg ved skiljeteikn kan det av og til vera vanske-

leg å sjå om det er mellomrom etter, eller ikkje. Denne meldaren greier faktisk ikkje heilt å avgjera om det under suffikset **-heit**, referansen ”Sunndal,Leksvik”, manglar eit mellomrom, og om dette eventuelt er ein trykkfeil eller eit systematisk val. Derimot er det ingen tvil om at mellomrom har falle ut i sekvensen ”*dumheit, godheit, friheit*” i same artikkelen.

Lemmatisering, ordning og tilgang

Makrostrukturen i Norsk Ordbok er alfabetisk, i hovudsak glattalfabetisk med to unntak. Refleksivformene av verb står saman med grunnformene (rettleiinga: ”sjå t d *anda, andast*”), og der det finst mange samansetningar til ei grunnform, er dei mest tilfeldige og komposisjonelle tekne med som ei nisje like etter grunnordet, men før den første samansetninga som får definisjon. Under **husmor-** står såleis samansetningar som *-auga, -konsulent, -vyrndad, -ære* før det definerte [**husmor**]-**ferie**. I paret **høg** vs **høg-** vil dei to variantane fungera slik at dei òg vekslar mellom oppslag med **høg-** og oppslag med **høgre-: høgrenessanse** kjem midt inne mellom **høgre-lyndt** og **høgre-orientert**, og med underordna følgje av **høg-renne** og **høg-rente/konto**.

Denne ordninga har vore gjennomført frå og med band I og fungerer godt. Ei typografisk endring i band 5 som derimot kan verka uvand for dei som kjenner dei fire første banda, er at alle samansetjingsrekkjene til eit grunnord frå no får linjeskift framom og såleis vert innleidde frå venstre marg, ikkje som før inne i artiklane. Berre manglande uttrykking markerer nivåskilnad frå grunnordet. Viktige komposita får sjølve status som lemma: Ordet **husmor** er oppført som samansett sublemma **husmor** under lemmaet **hus**, utan uttrykking og like etter **hus-mon**. Deretter er førsteleddet **husmor-** oppført som nytt lemma, med uttrykking, framfor samansetningar i alfabetisk rekkje: [**husmor**]-**ferie**, [**husmor**]-**lag** m.fl., der altså **-ferie** og **-lag** står på lemmaplass, men utan uttrykking. Elles har nok dette med uttrykking glippa reint teknisk ein del stader, t.d. om ein jamfører I **høvre** med I **høvring**.

Under **heste-** fører praksisen med linjeskift til at samansetningane til saman fyller nesten 18 spalter, rett nok glattalfabetisk splitta nokre stader, m.a. av **hestes** (adv) mellom **heste-røktar** og **heste-sal**. Det er ikkje alltid lett for ein lesar med vanleg intuisjon å vurdere om alle samansetningane forsvare plassen sin som lemma eller ikkje. Må **hesteauga**, med forklaringa ’auga på hest’, eller **hestegjætar** ’person som gjæter hestar’, stå som lemma når eit ord som [**heste-**]**sport** er lista opp

heilt først under **heste-** som døme på komposisjonelle samansetningar som altså ikkje treng definisjon eller kjeldereferanse? Ein saknar òg kanskje ei vurdering av om alle ord under **heste-** verkeleg er samansette. Ordet **heste-** kan ha fått ein karakter av forsterkande prefiks ('heisen', 'ovleg') som kanskje kunne ha vore markert. Når vi ikkje får belegg, er det ikkje heilt sjølv sagt at [**heste-**]pris i den alfabetiske lista skal tolkast som "prisen på ein hest" og ikkje nærsynonymt med "blodpris", kanskje med opphav i eit ord som oppslaget **hestearbeid** 'tungarbeid' eller **hestespark** 'hardt slag frå hestefot'.

Å skilja mellom lemmatisk og komposisjonell samansetning må sjølv sagt ofte vera eit spørsmål om skjønn, men dermed kan det ofte melda seg tvil hjå lesaren om materialet i nisjene er henta frå korpuset – og såleis kanskje kunne ha fortent lemmastatus – eller om dei er tekne med på grunn av at ordboksredaksjonen sjølv har kunnskap om dei. Det verkar intuitivt ikkje rimeleg at **hestedrosje** eller **hestesport** ikkje treng forklaring, medan **hesteauga** 'auga på hest' treng det, sjølv om referansen for dette ordet er Kristofer Uppdal. Så frekvent som fenomenet **hestesenter** er vorte i våre dagar, kan ein òg stussa på at dette ordet er forvist til lista over vilkårlege samansetningar. Og kvifor skulle ikkje *husmorkonsulent* og *husmørsløn* ha eigen definisjon like godt som **husmorvikar**?

Inne i definisjonane i artikkelkroppen er halvfeit stil altså ikkje brukt for å nemna samansetningar. Halvfeit er derimot brukt ved sterkt idiomatiserte tydingsvariantar: Mange verbkollokasjonar t.d. under **hava/ha** (sjå nedanfor), ein del spreidde under varierende ord utan synleg mønstre, og så nokre døme på substantiviske ordgrupper med adjektivattributt, der heile syntagmet dermed får ein relativt klår fagspråkleg (terminologisk) status, sjå nedanfor. I tillegg er halvfeit brukt metaspråkleg ved tydingsindikatorar med siffer eller bokstav. Indikatorane vert såleis sterkare framheva.

Band 5 gjev eit sterkt inntrykk av at den hierarkiske ordninga av informasjonen i ordartiklar som er ekstra komplekse og innhaldsrike, kjem tydelegare fram gjennom dei omleggingane som er gjorde. Verbet **gjera** i band 4 og verbet **hava** el. **ha** i band 5 peikar seg ut i så måte, og er interessante å jamføra. Leksemet **hava** el. **ha** i band 5 er inndelt i fire hierarkiske nivå, og artikkelen er stor: Han fyller nokså nøyaktig 22 spalter, altså 11 sider. Éi spalte er eit oversyn over heimfesta formvariantar. Fire overordna tydingsfelt er markerte med versalar i halvfeit skrift: A – hava som sjølvstendig verb, B – i samband med refleksivpronomen, ha seg, C – i faste ordsamband med adverb, dvs. idiomatisert, og D – som hjelpeverb i fleirords bøyingsformer. Under desse hovudfelt er

det delt inn hovudtydingar noterte med tal: A har 1 objekt, 2 personsubjekt og objekt, 3 objekt som denoterer kulturovringar osv. Under der att finn vi dei ymse særtydingane med døme, noterte med små bokstavar i halvfeit. Men der òg er det av og til nytta finare inndeling med siffernotasjon i vanleg skrift.

Gruppe A har 27 hovudtydingar med 90 særtydingar, B 21 særtydingar fordelt på 5 hovudtydingar, ofte såpass idiomatiserte at uttrykka er attgjevne med halvfeit skrift attmed bokstavnotasjonen, dvs. som fleirordslemma. Gruppe D har 7 hovudtydingar med 21 særtydingar. Den største gruppa, C, har 77 markerte idiomatiske hovudtydingar. Ulikt dei andre gruppene er særtydingane oppførte med dei fulle formene under hovudtyding, ikkje med bokstavnotasjon. Dette er klokt, for elles hadde det neppe vore mogeleg å få oversyn, og det ligg i sjølve saka at dette er rettast når det gjeld sterkt idiomatiserte uttrykk. Det er likevel her òg nytta ei finare tydingsinndeling med siffer i vanleg skrift: Der uttrykket **8 ha bak seg** utgjer ei hovudtyding, er særtydingane ”1 vera plassert framom”, ”2 bera på minne om (tidlegare oppleving); minnast; leva med (fylgjene av)” og ”3 få stønad el hjelp av” – noko som viser at dette siffernivået faktisk er svært vesentleg for å skilja mellom opphavleg vs. metaforisk tyding.

Ved hjelp av bokstav- og siffernotasjonen er det utan finrekning mogeleg å sjå at ordartikkelen i desse 22 spaltene dokumenterer rundt rekna 200 bruksmåtar av verbet, i tillegg til den aller finaste med siffer i vanleg skrift. Dette vitnar om ei sær sars fingreina og ambisiøs semantisk beskriving som samsvarer med målsetjinga for ordboksverket. Til samanlikning har artikkelen om **gjera** i band 4 dobbelt så stort omfang, 40 spaltar (i tillegg til fire spaltar med refleksivforma *gjerast*), slik at samanlikninga kanskje ikkje er heilt rettvis. Vel to spaltar er dokumentasjon av formvariasjon. Etter tyding er det er sju hovudgrupper, den siste, G, dekkjer verbet ”i ei mengd faste vend (med prep el adv).” Det er i alt 48 slike særtydingar under feltet G, dei aller fleste med finare inndelingar: Uttrykket 31) *gjera opp* har 18 slike tydingskategoriar.

Den typografiske fordelinga mellom halvfeit, vanleg skrift og kursiv i band 4 er ikkje vesentleg ulik den vi finn i band 5, og sjølve notasjonsprinsippet med boksvar og tal er heller ikkje nytt i band 5, men nokså likt band 4. Vi kan ikkje avgjera utan vidare berre på grunnlag av ordartiklane kvifor **hava** er kortare enn **gjera**, om det kjem av mindre semantisk rikdom eller større redaksjonell disiplin, som redaktørane poengterer har vore eit viktig drag frå og med band 5. Men kvart av dei overordna (bokstavnoterte) tydingsfelta er nokolunde like store for dei to verba, om ein måler grovt i spalteplass. Når artikkelen om **hava** like-

vel verkar vesentleg lettare å ta seg fram i enn **gjera**, så må altså hovudforklaringa liggja mindre i sjølv innhaldet og informasjonsmengda enn i fonten og satsbiletet. Desse to faktorane har såleis effektivisert den indre tilgangsstrukturen som ligg markert i siffer- og bokstavnotasjonen.

Lemmaseleksjonen – normative aspekt

Norsk Ordbok er deskriptiv og ikkje puristisk i lemmaseleksjon og lemmatisering. Framandord er tekne med så langt det trengst for å gje eit representativt bilete av nynorsken, sjølv om dette gjev lite nytt i høve til Norsk Riksmålsordbok. Denne nøkterne og pragmatiske redaksjonelle lina vart tydeleg målboren i innleiinga til band 1 i 1966 (prenta om att i rettleiinga frå 1994) av Alf Hellevik (s. VIII):

Ei ordbok som denne kan ikkje byggja på det ein til vanleg meiner med akademi-prinsippet, men bør gjeva eit noko så nær heilt bilete av det nynorske målet slik det lever i tale og skrift. Vi har heller ikkje sett det som vår oppgåve å døma ut frå eit subjektivt syn på kva ord som bør reknast for godtakande i nynorsk skriftmål, men har freista å byggja på ei varsam omdøming av det tilfanget som røyndeg ligg føre.

Alt i band 2 vart såleis suffikset **-else** lemmatisert med eigen artikkel, og i band 5 er det interessant å sjå korleis suffikset **-heit** er handtert på tilsvarende måte, med fyldig informasjon om etymologi, bruksmåtar og problem knytte til dei. Denne artikkelen er stramt teknisk strukturert, men med ei retorisk stiging som gjer at ein har redaktøren mistenkt for å skriva med glimt i auga: Det heiter at suffikset *-heit* er ”i e skr noko nytta”, ”i nyare (lokal)avismål heller vanl”, ”i da.-ty- lånord mest eine-rådande”.

Ein kan vel derimot ikkje kritisera ei deskriptiv ordbok for å ikkje eksplisitt opplysa om normvedtak, at suffikset i praksis er godkjent som fritt i nynorsk ved vedtak i Språkrådet i 1999, men slik informasjon er ikkje uvesentleg for den som søker opplysningar om brukstradisjon. Jamfører ein med **-else** i band 2, så ser ein at denne artikkelen har gjeve meir rom for vitskaplege referansar enn det vi finn ved **-heit** i band 5, kanskje både på grunn av slakkare plassdisiplin og på grunn av skilnader i språkpolitisk klima. Temaet er ikkje lenger like fagleg og språkpolitisk omstridd.

Lemmaseleksjonen – pragmatiske aspekt

Prosjektleiarane skriv i innleiinga til band 5 at dei redaksjonelle omleggingane har ført til strengare disiplin når det gjeld utvalet av ord og illustrerande døme. Heile alfabetet skal på plass i tolv band, derfor vert færre ord tekne med, og mindre av grunnlagsmaterialet vert synleg. Det siste vert kompensert med at alt materialet er tilgjengeleg på Internett. Ord som no vert utelatne, er ifølgje innleiinga sjeldsynte skriftmålsord, nylagingar som ikkje har slege gjennom, og spesielle fagord som ikkje har fått innpass i allmennspråket. Norsk Ordbok skal vera allmennordbok, ikkje ei fagordbok eller anna spesialordbok, men grensene mellom det allmenne og det spesifikke ordtilfanget er flytande, dessutan har kjeldesituasjonen innverknad. Slike problem har vore grundig drøfta i redaksjonen, men må reknast som eit ikkje avklåra punkt (sjå Ellingsve 2006). Sidan det ingen stad står kor mange oppslagsord kvart band har, og sidan det ikkje er gjeve døme på ord som er utelatne, er det ikkje heilt enkelt å vurdera kva praktiske konsekvensar desse avgrensingane har fått. Lesaren kan berre sjå dei orda som faktisk står oppførte i lemma-lista, og på grunnlag av dei vurdera kor langt ut grensene for det gjengse, kjende og aksepterte allmennspråket er trekte. Som Ellingsve 2006 peikar på, kan kjelde- og ekserperings-situasjonen ha ført til at Norsk Ordbok sin verdi som fagspråkleg produksjonsordbok er svekt. På den andre sida er det ikkje innlysande at funksjonane som allmennordbok og fagspråkleg produksjonsordbok fullt ut kan kombinerast som redaksjonelt mål.

I ei melding av band 4 (Myking 2004) er det peikt på at band 5 kan gje svar på korleis engelske importord og norske avløyssarar er handterte, døma er **hiphop** og **havindustri** (av *offshore industry*). Og svaret er at band 5 har oppslagsordet **hiphopp**, med norvagisert skrivemåte – utan eksplisitt normvedtak i Språkrådet, men etter mønster av ordet *hipp* (norvagisert 1996) og etter hovudprinsipp for norvagisering fastsette i 2000. Dette er altså døme på ord som er importerte, har fått gjennomslag og er kulturelt viktige. Blar ein att og fram i boka, er det ikkje vanskeleg å få auga på fleire: Både **innside-handel**, **innputt** og den nye tydinga av **hovudjakt/-jeger** er med, og dette syner at moderne ordstoff snøgt finn vegen inn i redaksjonsarbeidet. Motsett, når det gjeld ord som ikkje er tekne med, veit denne meldaren på grunnlag av kontakt med hovudredaktøren at ordet **havindustri** er kutta ut i band 5 på grunnlag av meldinga av band 4 (Myking 2004). Ordet **havindustri** vart lansert i Oljeordliste i 1982 for det symbolsk viktige *offshore*, men har aldri fått gjennomslag i bruk. I nett dette einskildtilfellet er det altså medviten

bruk av dei nye redaksjonelle retningslinene som ligg bak. Den norske nasjonalnæringa olje- og gassutvinning er i det heile temmeleg usynleg i Norsk Ordbok, i alle fall til no: I band 5 finn vi lemmaet **juletre** med deltyding ”ventileining montert på toppen av stigerøyr”. Vi saknar referansen til det meir offisielle **ventiltre**, som likevel kanskje kjem i eitt av dei seinare banda. Ordet *havindustri* er kutta ut frå band 5 gjennom redaksjonell avgjerd, symbolordet *offshore* kjem eventuelt lenger ute i alfabetet, og ord som *brønn* og *bora*, det siste med avleiingar som *boring* og *borar*, er heilt frie for bruksmåtar og tydingar knytte til olje- og gassutvinninga. Desse orda står under *B* i band 1 som kom i 1966 – året då det første oljefunnet vart gjort i Nordsjøen. På dette området ligg altså ordboksverket kraftig på etterskot. Frå ei anna viktig næringsgrein er derimot både **havbruk** og **havbeite** med, men utan at kjeldene er fagspråklege.

Det er mindre innlysende, men svært interessant med omsyn til grensene mot fagspråket, at fleirords nominalfrasar i visse tilfelle har fått status som særtyding i band 5, og ikkje berre som døme på kollokasjon. I band 4 under oppslaget gul er uttrykk som *gul feber*, *gult feitt*, *gult kort* o.fl. samla under bolk 3, ”visse faste samband”, og kursiverte som alle andre døme. Under **grøn** gjeld det same for faste fagspråklege uttrykk som *grønt nummer*, *grøn rute*, *grønt belte* under kategorien ”som signal i eit teiknsystem”. Medisinske termar som *grøn star* (og *grå* –, som eksplisitt er kalla anatomisk vending) er med.

I band 5 finn vi derimot kombinasjonar av adjektiv og substantiv som er sette med halvfeit slik sublemma er: **italiensk raigras**, **italiensk salat**, **italiensk tak**. Ein kan stussa litt over at **ilt samvit** skal ha slik status, når synonymet er ’vondt samvit’. Under adjektivet **indre** er det gjeve plass til kombinasjonar som **indre auge** (medisin), **indre høgre** (fotball), **indre monolog**, **indre bøyning**, **indre energi**, **indre sekresjon** m.fl. Skilnaden mellom desse og andre innanfor same tydingsgruppe er at den fagspråklege karakteren vert framheva, og artikkelstrukturen får preg av onomasiologisk ordning: Oppgraderinga til halvfeit signaliserer at dette er udelelege heilskapar, og emnemarkeringa signaliserer at det er tale om fagtermar. Det kan sjølvstøtt diskuteras i kor stor grad **indre objekt** og **indre energi** er kjende i allmennspråket, som er kriteriet for inkludering i ordboka. Ein må venta lik behandling av slike ”koordinatord” innanfor binære par, altså at den andre halvparten kjem i seinare band: *indre–ytre*, *øvre–nedre*, *attre/bakre–fremre*, *yngre–eldre* (jernalder). Berre *høgre* er mogeleg i desse to banda, men det finst ingen døme på det. Adjektivet **attare/attre** er sett med halvfeit i band 1 inne i ordartikkelen til **attar**, men ikkje med heile frasar ***attare dekk**, der-

imot *attare dekket*. Vi må altså venta på *ytre* i eit seinare band for å sjå korleis denne systematikken vert følgd opp.

Kjeldeutvalet

Kjeldegrunnlaget er kraftig utvida i dei to siste banda, oversyn over nye kjelder fyller ti sider i band 4 og fem i band 5. Alt i alt saman kan vi såleis danna oss eit inntrykk av korleis det samla kjeldetilfanget for ordboksverket no ser ut og kva for prinsipp det no vert utvida etter. Utgangspunktet for Norsk Ordbok var det innsamla setelarkivet og spørjelistene, som først og fremst fanga inn ordtilfanget i dialektane med ein viss historisk svip. Ei litt omtrentleg opteljing i brukarretteiinga frå 1994 viser at seriar med ord som "Årsskrift", "Årbok" m.m. i tittelen har minst 24 oppføringar, i band 5 er det komme til minst fem nye. Å leggja så stor vekt på denne typen kjelder er sjølvst motiverert av formålet med ordboksverket, å dokumentera ordtilfanget i dei norske dialektane.

Dei siste kjeldeutvidingane reflekterer at arbeidet med å samla inn tekstar med preg av sakprosa og fagprosa har fått auka vekt. Ikkje så få av det meir eller mindre tekniske ordstoffet som er drøfta ovanfor, er ekserpert frå klassikaren Norsk allkunnebok, som altså framleis er ei viktig kjelde til ordstoff frå tekniske og andre faglege domene. I tillegg er det komme til nyare skjønnlitteratur og andre tekstsjangrar, og redaksjonen har fått bygt opp eit elektronisk tekstkorpus på 21 millionar ord. Det kjem ikkje tydeleg fram kva for nokre kjelder som er elektronisk tilgjengelege og ikkje, og det kan finnast både faglege, økonomiske og meir trivielle grunnar til at bøker, forfattarar eller sjangrar (enno) ikkje finst i materialet. Samstundes som materialet er vorte meir komplett på tvers av ulike variablar, så er det lettare å få auga på lemmalakunar, alt etter kva for horisont, forventningar eller bakgrunnskunnskap lesaren har. Det kan derfor vera interessant å gå inn på kjeldematerialet i noko meir detalj.

Lokal språktradisjon

Kjeldene til lokal språktradisjon er inga einsarta gruppe, men kan i alle fall delast inn i tre hovudkategoriar: For det første har vi dialektoversyn i form av hovudoppgåver og avhandlingar. For det andre prenta skjønnlitterære kjelder på målføre, ofte med ordforklaringar. Og for det tredje finst det mange lokalhistoriske arbeid, både bygdebøker, årsskrifter og

andre prenta kjelder, med samlingar av lokalt ordstoff. Alle regionar av landet er dekte, og denne typen litteratur er omfattande og populær, på tvers av skiljet bokmål/nynorsk.

Om vi her avgrensar oss til dei vitskaplege arbeida, så spenner dei dei frå Finnmark i nord til Mandal i sør og Einar Lundebys arbeid om Høbøl-målet i aust. I lista i band 5 er til dømes Finnmark representert med heile tre vitskaplege arbeid: Kjell Paulsen om Sør-Varanger, Hildur Hatlebrekke om Vadsø, Randi Fløvig om Tverrelvdalen. Saman med faglege arbeid frå dei to andre nordnorske fylka og alle dei andre typane kjelder frå denne landsdelen viser dette at nordnorske språktilhøve er tekne svært alvorleg av redaksjonen, og at ein såleis har lagt vinn på å gjera datagrunnlaget geografisk representativt.

Det finst sjølv sagt faglege arbeid ein stussar over at ein ikkje finn. Hovudoppgåver om målføre er truleg ikkje utnytta når målføret i eit område er dekt frå før, og det er mogeleg at dette råkar målgeografiske område i vest og sør. Kjell Bergfjord si avhandling om Lygra-målet (1975) er truleg rekna som redundant sidan Rundhovde: Målet i Hamre er inkludert. Det går likevel an å stussa over at ei avhandling som Ordforrådet i Birkenes frå 1979 av Magnhild Vollan Kønig ikkje er teken med.

Det er elles ikkje heilt enkelt å danna seg eit bilete av kor godt alt tilgjengeleg materiale av denne typen er utnytta. Dels er referansesystemet ikkje heilt einskapleg: Ingeborg Donalis arbeid om oppdalsmålet står dels med kode under D, "Don.ÅTO" og dels under O, "Oppdal-Don", Gunvor Rundhovde (om målet i Hamre), Einar Haugen (om mål i Oppdal og i Nord-Amerika) Jarle Bondevik (om Modals-målet) må ein òg leita to gonger etter. Det er vel ikkje å venta at den nye brukarretteleiinga frå 2006 skal endra på det kodesystemet, og kjeldereferansane er trass alt berre for dei spesielt interesserte.

Skjønnlitteratur og sakprosa

Lista over skjønnlitterære kjelder er på mange måtar forvitneleg. I materialet finst det 'klassiske' nynorskforfattarar som må vera bort imot komplett ekserperte, saman med forfattarar som berre er representerte med ein brøkdel av produksjonen. Det står ikkje til å nekta at det verkar litt kuriøst når den nynorskforfattere som er mest kjend internasjonalt, Jon Fosse, berre er representert med debutromanen frå 1987 og ikkje med eitt einaste dramatisk verk. Litterær "kjendisfaktor" åleine kan sjølv sagt ikkje telja som fullverdig seleksjonskriterium, og det kan

liggja ei medviten vurdering bak om at Fosse representerer ein så allmenn og 'mainstream' nynorsk at tekstane hans ikkje har noko nytt å tilføra. Med den svært sentrale posisjonen Fosse har i den nynorske skriftkulturen, har likevel redaktøren her laga seg ein lakune som dei kjem til å få spørsmål om ved fleire høve enn dette.

Når det gjeld skjønnlitteratur, spenner det nye tilfanget over både barnelitteratur (Erna Osland, Torvald Sund), lyrikk (Bente Bratlund Mæland, Oskar Stein Bjørlykke, Liv Nysted) og nyare krimlitteratur, som er representert med Magnhild Bruheim og Kolbjørn Hauge. Nynorsk dramatik er det derimot vanskelegare å få auga på. Karl Jørgensen: *Storfolk*. Lystspel i tvo vendingar frå 1924 og Hulda Garborgs *Rationelt fjøsstell* frå 1910 er visst dei einaste døma (sidan ikkje Jon Fosse er representert). Omsett litteratur utgjer inga stor gruppe, når ein gjer unntak for dei talrike omsetjingane av bibelske skrifter og norrøn litteratur, men er representert ved Turid Farbrege og Lars S. Vikør. Både omsett litteratur og (særleg) barne- og ungdomslitteratur vil nok med tida få ein større plass i korpuset, som refleks av språkvanar og normval hjå yngre generasjonar av nynorskskribentar.

Av dei skjønnlitterære forfattarane som figurerer i oversynet i brukarretteiinga frå 1994, ligg Olav Duun på topp med 24 oppføringar (merk at fleirbandsverk, til dømes *Juvikfolke*, då tel som éi oppføring). Etter Duun følgjer Vesaas og Garborg med 21 kvar. Fire forfattarar har 16 oppføringar, Jens Tvedt, Kristoffer Uppdal, Leif Halse og Rasmus Løland, og endå tre ligg over 10: Kristofer Janson og Torvald Tu med 11, Olav Gullvåg med 10. Dette er populære forfattarar med ein sterk posisjon i den nynorske ålmenta, men med unntak av Vesaas representerer dei ikkje nynorsken i etterkrigstida. Til samanlikning har ordboka funne plass for litterære nykomarar frå 1970- og 1980-talet: I 1994-oversynet figurerer Kjartan Fløgstad og Edvard Hoem med 6 oppføringar, Ragnar Hovland med 2, Rune Belsvik og Jon Fosse med éi kvar. Jamfører vi med tilleggslista i band 5, så er Duun og Halse komplette med éi ekstra oppføring. Kjartan Fløgstad har fått åtte, og er med 14 totalt altså oppe mellom dei mest frekvente – ein kunne vera freista til å kalla han den einaste kanoniserte nynorskforfattaren frå dei siste tre tiåra. Ingen av dei andre nemnde nykomarane har fått tilleggsoppføringar, sjølv om dei gjennom dei siste to tiåra har etablert seg mellom dei fremste nynorskforfattarane.

Når det gjeld nynorsk fagprosa og sakprosa, kan liknande lister vera like interessante. Med atterhald om at det kan liggja ei og anna skjønnlitterær oppføring (og omsetjing) mellom dei saklitterære, så er det Rikard Berge og Ivar Aasen som er dei mest frekvente, med 14 opp-

føringar. Nikolaus Gjelsvik og Halvdan Koht følgjer med 13, A. H. Bremer, Severin Eskeland og Ivar Kleiven med 12 og botanikaren Johannes Lid med ti. Sigmund Skard har òg ti, men det er både skjønnlitteratur og saklitteratur.

Inntrykket både for skjønnlitteratur og sakprosa er altså at forfattarar frå dei siste tre tiåra ikkje er omfattande ekserperte, og éi mogleg tolking av dette er at di nyare kjelder det er tale om, di strengare krav er det til at dei skal gje noko nytt, med andre ord at dei eldste forfattarane har levert det mest sentrale tilfanget, som då ikkje treng ekserperast på ny. Kva med til dømes produksjonen til historikarar som Kåre Lunden og Berge Furre, som har fått med éi bok kvar? Det kan her òg henda at slike arbeid representerer ein 'mainstream' nynorsk som redaksjonen meiner er forsvarleg dekt inn på andre måtar, og det kan henda at dette forklarar kvifor ein av dei mest produktive nynorske sakprosaforfattarane (og -teoretikarane) frå dei siste ti åra ikkje i det heile er representert, nemleg Ottar Grepstad. Uproblematiske er det likevel ikkje, og tidsfaktoren har ikkje vore eit absolutt hinder: Redaksjonen har til dømes greidd å få med eit så nytt verk som Brennbart av Kjartan Fløgstad frå 2004.

Når det gjeld faglitterære arbeid, kan ein ut frå liknande resonnement stussa over at den store kjeldeskriftserien over Ivar Aasens skrifter ved Jarle Bondevik, Oddvar Nes og Terje Aarset berre er utnytta med eitt verk (Dansk-norsk Ordbog, 1880–83). Aasen er som nemnt ovanfor fyldig dekt inn, men i andre tilfelle har redaksjonen lagt vinn på å få med nyare utgåver (t.d. Lids flora, Øyris medisinske ordbok), så eit kjeldeverk om Aasen hadde forsvart sin plass. Nordisk språkvitskap er godt representert i det utvida kjeldegrunnlaget, og det skulle sjølvstundt berre mangla, så sentral som terminologiutviklinga i nynorske språkvitskaplege arbeid er for nynorsk fagdiskurs generelt. Ein må såleis gle seg over at Norsk referansegrammatikk og Norsk lingvistisk tidsskrift er inkluderte. På lista finn ein elles Kjell Venås, men berre med dei to verka frå 1967 og 1974 om verb i norske målføre, ikkje med den ruvande produksjonen frå dei seinare åra, til dømes Aasen-biografien. Ein legg merke til at Arne Torp og Vagleik Leira er tekne med, men ikkje Helge Sandøy, og det er ei unnlatingssynd. Det er lett skjønleg at hovudredaktøren av Norsk Ordbok kanskje ikkje ønskjer å la seg ekserpera (anna enn gjennom to omsetjingar). Lars S. Vikør har likevel levert så mange faglege større og mindre arbeid – som ikkje minst vitnar om terminologisk refleksjon – at eit utval av desse fullt ut hadde forsvart ein plass på kjeldelista, attmed føregangarar som Alf Hellevik og Sigurd Kolsrud.

Når det gjeld fagspråklege kjelder som er viktige leverandørar til allmennspråket, er vitenskaplege og populærvitenskaplege verk ekserperte i aukande grad. Nyare humanistisk forskning er godt representert, t.d. historie (band 5 har Tore Pryser og Jostein Nerbøvik attåt frå før Kåre Lunden og Berge Furre, alle med eitt verk), religionsvitenskap (Oddbjørn Leirvik), filosofi (Gunnar Skirbekk og Nils Gilje), samfunnsvitenskap (Brekke, Høstaker og Sirnes 2003, Dimensjonar i moderne sosialteori). Språkvitenskap er fyldig dekt, som nemnt ovanfor.

Det viktigaste terminologiske stoffet stammar frå dei fåe, men gode, nynorske terminologiske ordbøkene som er utkomne. På området jus er to sentrale kjelder no komne med: Asgeir Oldens Juridisk ordliste frå 1987 (1. utg. 1978) og Karl-Arne Utgård's Juridisk og administrativ ordliste frå 2002. Fagområdet medisin er dekt først og fremst av Audun Øyris Norsk medisinsk ordbok (2001, inkludert frå band 4), og botanikk av sjetteutgåva av Norsk Flora ved Johannes Lid m.fl. Dei to sistnemnde ordboksverka er standardverk på generelt fagleg grunnlag, ikkje berre på språkpolitisk. Norsk dataordbok er viktig fordi denne ordboka gjev eit komplett sett av nynorske ekvivalentar, men på tilsvarande måte vert det ein lakune når den vesle Oljeordliste frå 1982, som er heildekt med nynorsk og elles representerer eit tverrsnitt av det viktige domenet olje- og gassutvinning, ikkje er med.

Tekstar om målsak utgjer sjølv sagt òg ein naturleg del av kjeldetilfanget for ei nynorsk ordbok, det vil seia tekstar om nynorsk med politisk, kulturelt og ideologisk siktemål. Her finn vi t.d. Studiehefte til prinsippprogram for Noregs Mållag, 1997. Det ideologiske spennet i nynorsk miljøet er vareteke ved at tidsskrifta Vestmannen, Målmannen og Språklig samling er tekne med. At ikkje målungsbladet Motmæle er med, kan i prinsippet skapa ubalanse, og er derfor ein lakune.

Kjeldetilfanget er sjølv sagt i stor grad ein refleks av den reelle stoda for nynorsk litteratur. Ein kan ikkje inkludera kjelder frå område der det ikkje finst relevante tekstar. Av kjelder med fagspråkleg profil, men likevel med så sterk tilknytning mot allmennspråket at dei fortener merksemd, manglar det i stor grad tekstar frå teknisk-naturvitenskaplege område. Sjølv når ein tek omsyn til dei ordboksverka og tidsskrifta som er nemnde ovanfor, er dei "harde" faga reelt underrepresenterte på nynorsk, og dette vil naturleg nok avspegla seg i eit deskriptivt ordboksverk. Det er bøtt litt på denne stoda ved å innlemma lærebøker for vidaregåande skule, til dels i omsetjing frå bokmål. På denne måten kan ein fanga opp ein del av dei terminologiske utfordringane og løysingane som nynorske lærebokforfattarar må handtera, i fag som marknadsføring (1987), elektronikk (1989), plate-, sveise- og stålkonstruksjon (1982).

Innslaget av bruksprosa er òg styrkt av eit utval tekstar frå faglege nisjer der nynorsk har vore i bruk. Bankstellet er representert av årsmeldingar frå (den for lenge sidan nedlagde): Vestlandsbanken, matstell ved Ardis Kaspersen: Nordlandsmat, 1983, Landbruk ved Høringsuttalelse fra Norsk Bonde- og Småbrukarlag [u.å.]. Det sterkaste teknisk-naturvitskaplege preget i tilfanget har kanskje Rettleiing for deklarerung av kjemiske produkt. Produktregisteret, frå 2002.

Hovudkonklusjonen når det gjeld utvidinga av kjeldetilfanget er altså todelt: Meir (mykje!) av det same når det gjeld skjønnlitteratur og tradisjonsstoff, uferdig kraftinnsats i vanskeleg terreng når det gjeld fagspråkleg tilfang.

Norsk Ordbok – ei bruksordbok?

Norsk Ordbok i tolv band er sjølvsagt inga handordbok. Som vi har sett, er dette ikkje bruksordboka for den som først og fremst treng opplysningar om rettskriving og normvariasjon. Nasjonale ordboksverk tener først og fremst som uttømmmande referanseverk, og derfor må dei vera uttømmmande når det gjeld dokumentasjon av den rike ordmengda i språket, og dokumentasjonen av tydingar og brukstradisjon. Heller ikkje på dette punktet kan vi seia at Norsk Ordbok har nådd full bruksverdi i dag, etter fem av tolv band. Det må gå nokre år til, når verket tek til å verta komplett, før det kjem til sin rett.

I dette lyset er utvidinga av kjeldematerialet, i kombinasjon med den sterkt nedkorta produksjonstida, ein svært viktig faktor. Dei utvidingane mot sak- og faglitteratur som er omtala ovanfor, syner klart at band 5 representerer ei verdfull forskyving av av tyngdepunktet i materialet, sjølv om stoff om lokale målføre og andre språktilhøve framleis utgjer eit kvantitativt sterkt innslag i det utvida kjeldetilfanget. Redaksjonen har gjort eit stort arbeid med å oppdatera kjeldetilfanget til å dekkja den moderne nynorsken slik han faktisk ovrar seg, og tilfanget har fått større balanse. Sjølv om det samla kjeldetilfanget for heile ordboksverket under eitt avspeglar ulike utviklingsfasar, er det grunn til å minna om at åtte band – to tredelar – av det ferdige ordboksverket i 2014 kjem til å vera produserte med grunnlag i dette utvida kjeldetilfanget slik det ligg føre anno 2005. Det vil seia at to tredelar av verket vil byggja på eit modernisert materiale og ha ei produksjonstid på drygt ti år. Sjølv om tilfanget truleg kjem til å auka endå meir dei næraste åra, vil stormengda av verket byggja på eit moderne og relativt einskapleg materiale, og dette vil auka bruksverdien monaleg.

Avslutning

Utgjevarane av Norsk Ordbok hadde planlagt å gje ut band 5 i 2005 eller 2006, men boka kom altså ut litt etter nyår i 2005, to år etter band 4. No er planen derfor at band 6 skal komma ut i 2006, det vil seia om lag samstundes med dette nummeret av *LexicoNordica*. Deretter skal det brukast halvtanna år på kvart av dei banda som står att. Så no går det fort, og det kan verta travelt for meldarane dersom *LexicoNordica* set seg som mål å halda følgje.

Prosjektdirektør Kristin Bakken og hovudredaktør Lars S. Vikør har, som alt nemnt, saman skrive ei informativ, grundig og klårgjerande innleiing til band 5. Størst ros skal dei ha for at dei raust og lojalt deler ut ros og ære – kollektivt og einskildvis, med namns nemning – til prosjektstaben og til dei andre fagmiljøa ved Universitetet i Oslo som har ytt tilskot til prosjektet gjennom utviklingsarbeid og kompetanse. Det gjer godt å lesa ei innleiing der alle tendensar til akademisk egoisme er totalt fråverande og godorda tilsvarande truverdige. Innleiinga til band 5 fortel om god korpsånd, men dokumenterer òg godt leiarskap. Band 4 og særleg band 5 vitnar alt i alt om ein massiv kollektiv, intellektuell og digital snuoperasjon som er i ferd med å løfta norsk leksikografisk arbeid opp på eit nytt nivå.

Referansar

- Bakken, Kristin & Christian-Emil Smith Ore 2005: *Norsk Ordbok* – også ei elektronisk ordbok? I: *LexicoNordica* 12, 7–18.
- Ellingsve, Eli 2006. Fagord i Norsk Ordbok – i rett mon eller ute av fokus? I: *Nordterm 2005*, under utgjeving. Reykjavík.
- Myking, Johan 2004: Norsk Ordbok – den nynorske nasjonalordboka. I: *Norsk Tidend* 3/2004, 18–19.
- Nordlie, Sigurd 2002: Nytt hefte av Norsk Ordbok. I: *Ord om ord. Årskrift for leksikografi*, 8. Oslo: INL, 15–17.

Johan Myking
 førsteamanuensis
 Nordisk institutt, Universitetet i Bergen
 Sydneplassen 7,
 N-5007 Bergen
johan.myking@nor.uib.no

Loránd-Levente Pálfi/Johnny Lindholm

Et nyt leksikon om nordisk mytologi

Stefánsson, Finn: *Gyldendals leksikon om nordisk mytologi*. 1. udgave, 1. oplag. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag 2005. 316 sider. DKK 299,-

1. Indledning

I 2005 udgav forlaget Gyldendal et nyt leksikon om nordisk mytologi, i det følgende forkortet GNM. Bogen er udarbejdet og udgivet af Finn Stefánsson, født 1942, cand.mag. i dansk og religion. Stefánsson har været lektor ved Roskilde Katedralskole i tidsrummet 1970–2003 og er forfatter til bl.a. *Fantasi og magt* (1982), *Japans religioner* (1985), *Japan – religioner og livsformer* (1990), sammen med Asger Sørensen er han redaktør af tredjeudgaven af *Gyldendals Religionsleksikon* (1998) og desuden bidragsyder og konsulent ved *Den Store Danske Encyklopædi* (1992–2002).

Den nye udgivelse er et yderst velkomment og ønskeligt tiltag, for der findes i virkeligheden ikke så mange leksika hhv. ordbøger om nordisk mytologi, som det ellers ville være at forvente i Norden – i hvert fald ikke fra Danmarks side.

Religionsvidenskaben slet og ret kan bestemt ikke beklage sig over mangel på ordbøger og leksika, men når det gælder nordisk mytologi, stiller sagen sig anderledes. Medens førstnævnte kan boltre sig i talløse værker, kan sidstnævnte os bekendt kun fremvise tre: *Mimers brønd* (1994 og fremefter), *Lille leksikon om nordisk mytologi* (2003) og det nye *Gyldendals leksikon om nordisk mytologi* (2005), hvis man da vælger at se bort fra den kendsgerning, at *Munksgaards Mytologi-Leksikon* (1964) rummer et afsnit om nordisk/germansk mytologi på siderne 249–258. At det nordiskmytologiske stof er behandlet i talrige religionsvidenskabelige og mytologiske ordbøger hhv. leksika og f.eks. i et værk som *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (1956–1978), forkortet KLNLM, eller for den sags skyld i alle mulige andre leksika, spiller ingen rolle i denne sammenhæng, idet vi her kun interesserer os for, hvor mange og hvilke ordbøger hhv. leksika der er blevet udarbejdet til kun nordisk mytologi.

Lille leksikon om nordisk mytologi fylder 72 sider og er beregnet til børn, hvorfor værket er ubrugeligt for fagfolk, semifagfolk og for den sags skyld også voksne lægfolk.

Ubrugelig er imidlertid også bogen *Mimers brønd*, der med sine 162 sider og 200 opslagsord ikke alene er alt for beskeden i omfang, men tillige er fyldt med fejl, som gør den aldeles upålidelig. Bl.a. bliver *Codex Regius* under opslaget *Edda* på side 71 i denne bog tilskrevet den islandske høvding Sæmund Sigfusson, en opfattelse man forfægtede i 1700-tallet, men længst har forladt! Desuden kan man på omslaget læse, at ”beretningerne om de nordiske guder og deres verden” for nogles vedkommende er nedskrevet med runer allerede i 600-tallet! For det første haves overhovedet ingen runeristninger fra 600-tallet, som beretter om de nordiske guder og deres verden, for det andet er det yderst problematisk at hævde, at eddadigtningen skulle være så gammel. Ifølge KLN, jf. artiklen *eddadigtningen*, kan denne ikke være ældre end synkoptiden, fordi en så radikal reducere af stavelserne, som synkoptiden medførte, måtte ødelægge versmålene. Førhen satte man synkoptiden til 800-tallet, men nyere forskning peger snarere mod 700-tallet; rent sproghistorisk kan digtene altså godt være fra denne tid. Alligevel drager artiklens forfatter Anne Holtsmark den slutning, at ”den bevarte [eddadigtning] er blitt til fra 800-tallet til 1300-tallet”. Dette udelukker dog ikke, at genren kan være ældre og myterne endnu ældre, men så er man unægteligt ude i spekulationer, der er svære at underbygge.

Munksgaards Mytologi-Leksikon fortjener med sin ni siders behandling af det nordisk-/germanskmytologiske stof vel næppe omtale i denne sammenhæng.

Tilbage står vi således med det af Stefánsson udarbejdede leksikon, vor eneste ordbog til området nordisk mytologi, som ikke er affattet til brug for børn, og som rummer en større mængde opslagsord og desuden er tilsyneladende mere seriøst anlagt end de to tidligere værker.

Vi skal i denne anmeldelse søge at nå frem til, hvorvidt dette vort sidste håb på den nordiskmytologiske leksikografis jagtmarker – og set efter tidsfølgen det seneste forsøg – er et lødigt, videnskabeligt forsvarligt og overhovedet brugbart værk.

Vor anmeldelse bygger ikke på stikprøvemethoden, som vi anser for upålidelig, jf. hertil bl.a. Lenstrup (1990:109ff). I stedet har vi foretaget en grundig gennemgang af værkets første halvdel med samt omtæksten, og derudover er der blevet foretaget stikprøver i værkets anden halvdel. Vi har dog af pladshensyn ikke medtaget alt, hvad vi har noteret os, og som kunne give anledning til omtale, men foretaget et udvalg.

2. Ordbogens opsætning

I forvejen er der megen luft på siderne grundet den anvendte linjeafstand og de mange illustrationer, men når så den såkaldte halve spalte, som er beregnet til billedteksterne, forbliver ubrugt på gennemsnitligt seks ud af ti sider, bliver man vidne til et ikke ubetydeligt spild. Ikke alene gør denne luft, at det undertiden tager tid at finde rundt på siden, men den stjæler også frygtelig megen plads – værdifuld plads, som i stedet kunne være blevet brugt på at undgå alle de lemmahuller, vi skal omtale i kapitel 3.3.1 i denne anmeldelse.

Bogen er ifølge kolofonen sat med skrifttyperne Octavian og Frutiger. Opslagsordene er trykt med fede og tillige røde typer og er ikke blevet ind- eller udrykket i forhold til artiklerne. Øverst på siden findes et vandretgående farvet bånd, som indeholder den såkaldte levende kolumnetitel, og oven over dette findes en ganske tynd, ligeledes vandretgående streg. Den bemeldte stregs funktion er svær at gennemskue; måske meningen er, at den skal bære sideangivelsen, som findes øverst i det yderste hjørne på siden. Billedteksterne, som er anbragt på den halve spalte ude i marginen umiddelbart over for det givne billede, er trykt med en lidt mindre skriftstørrelse og indledt med det opslagsord, trykt med fed og i sort, som de er tilknyttede.

Billedmængden er ganske stor. Dette behøver ikke i og for sig at være et problem, men når det er det i dette tilfælde, skyldes det flere omstændigheder. Selvom mange af billederne er gode, er der også mange, der ikke er det – dvs. de er ikke velvalgte. Hvad laver f.eks. et stort, altopslugende farvebillede af Gandalf fra filmen *Ringenes Herre* i dette værk? Gandalf hører ikke til i den nordiske mytologi! Vi kunne anføre mange andre dårligt valgte billeder, men vil undlade det af pladshensyn. Måske skal billedvalget forstås som et udtryk for en gold og forkrampet leflen for de unge mennesker i dag? En tendens, man desværre kun alt for tydeligt og i tiltagende grad mærker på det danske bogmarked i disse tider. I det hele taget skinner en dyb angst for alvoren igennem. Hvoraf kommer denne angst? I alt fald medfører billedvalget, at værket mister meget af sin seriøsitet og fremtræder nærmest som en børnebog. Desuden bidrager det til et forvirrende tekstbillede, idet de tit ganske store billeder knækker spalterne.

Artiklernes løse bagkant, de mange fyldige illustrationer, som sammen med de mange tekstkasser hele tiden knækker spalterne, de ovennævnte tværestreger, en overflod af farver samt den ovennævnte luft gør, at siderne fremstår ret rodede, og muligheden, for at brugeren kan få et hurtigt overblik, mindskes.

Den indklæbede cd-rom taget i betragtning vil bogen næppe være til glæde for bibliofile brugere. Hvad er det også for en uvane, forlagene

har fået med at klæbe cd-rommer på indersiden af bøgernes omslag? Man kan jo slet ikke fjerne den indklæbede plastiklomme uden at beskadige bogen!

3. Ordbogens byggede dele og strukturer

Ud over lemmalisten indeholder GNM en indholdsfortegnelse, et forord, et efterskrift, en lille ordbog samt en kommenteret litteraturoversigt, dvs. en annoteret bibliografi. GNM må således siges at have en forholdsvis simpel rammestruktur, idet værket kun består af i alt fem byggede dele, heri dog ikke medregnet en gudernes slægtstavle, som findes på omslagets inderside foran og bag i bogen. Det drejer sig om den samme slægtstavle begge gange.

Som allerede nævnt hører der en cd-rom til bogen. Denne tillader søgning på tværs af de alfabetisk ordnede opslagsord. Ud over en almindelig lemmasøgning er både fuldtekstsøgning, fritekstsøgning og emnesøgning¹ mulig. Cd-rommen vil vi ikke omtale yderligere, men vi skal dog ikke lægge skjul på vores begejstring over de mange søgemuligheder, den giver adgang til.

GNM's lemmaliste har en glatalfabetisk makrostruktur med initialalfabetisk præsenteringsform, og den er ordnet strengt alfabetisk efter ord-for-ord-princippet. Således kommer f.eks. flerordsenheden *Odin Teatret* før opslagsordet *odinister*.

Henvisningsstrukturen er ganske tilfredsstillende. Ikke alene gives der eksplicite og komponentinterne henvisninger i form af henvisningslemmata (dvs. opslagsord, hvor den vigtigste og ofte eneste angivelse er en henvisning til et andet lemma) samt artikeleksterne henvisninger (dvs. henvisninger fra en ordbogsartikel til en anden ordbogsartikel), men der gives endda eksplicite komponenteksterne – men dog ordbogsinterne – henvisninger, in casu henvisninger fra lemmalisten til ordbogens efterskrift. Således får vi eksempelvis i artiklen *håndskrifter* den eksplicite komponenteksterne henvisning til kapitlet *kilder* i efterskriftet. Imidlertid udnyttes dette henvisningssystem ikke alene alt, alt for lidt, men det fungerer heller ikke altid lige godt. Slår man f.eks. op under *billedkunst* eller *musik*, bliver man med ordene ”se bogens efterskrift” hhv. ”se Efterskriften”² slet og ret henvist til efterskriftet, som i øvrigt ikke indeholder noget kapitel om hverken musik eller

¹ Det drejer sig om følgende 11 emner: *Arkæologi og steder, Dyr og overnaturlige væsner, Guder og jætter, Kilder og forskningshistorie, Mødet med kristendommen, Myter, Riter, Sagn og saga, Sprog og navnestof, Symboler og attributter og Virkningshistorie.*

² Hvorfor er henvisningerne ikke ensartede?

billedkunst! Og eftersom der heller ikke findes noget register i bogen, er man således nødt til at læse hele efterskriftet igennem (dvs. 33 sider!), for at finde ud af, hvor der står noget om disse ting.

Mikrostrukturen, som indeholder enten et lemma (undertiden med en variantangivelse) efterfulgt af en forklaring eller et lemma efterfulgt af en henvisning, er til gengæld særdeles fattig og skaber ikke sjældent frustrationer hos brugeren, såfremt denne ikke just er bevandret udi det norrøne sprog. Bl.a. savner vi sproglige oplysninger som f.eks. angivelse af visse ords køn og oplysning om nogle ords ordklassemæssige tilhørsforhold. Eksempelvis kan man slå op under ordene *ørlög* og *úttisetá*. Hvad er disse ords køn? Og drejer det sig i sidstnævnte tilfælde overhovedet om et udsagnsord eller et navneord?

3.1. Forteksten

Forteksten består af en indholdsfortegnelse og et forord. Indholdsfortegnelsen fylder en side, den er overskuelig og giver i øvrigt ikke anledning til yderligere omtale. I det følgende skal det i dette kapitel kun dreje sig om det to sider lange forord.

En form for brugervejledning gives i forordet med følgende bemærkning:

Portrætter af forskere gives kun i begrænset omfang. Et afsnit om forskningshistorien findes i bogens efterskrift, hvor der i det hele taget er givet et forsøg på et *overblik* over sammenhænge og temaer.

Ud over den alfabetiske leksikondel og efterskriften rummer bogen et par sider med definitioner af en række af de fag- og fremmedord, som er brugt mange steder i bogen, samt en litteraturliste med et udvalg af vigtige værker, inddelt efter de områder, bogen behandler. Den tilhørende cd-rom tillader søgning på tværs af de alfabetisk ordnede opslag.

Bortset fra at en brugervejledning sagtens kan være mere udførlig, men i langt de fleste tilfælde desværre ikke er det, savner vi her oplysning om den komponenteksterne henvisningsstruktur i GNM, in casu henvisninger fra lemmalisten til efterskriftet (jf. om henvisningsstrukturen i kapitel 3 samt om efterskriftet i kapitel 3.2 i denne anmeldelse).

Det tætteste, vi i forordet kommer på overvejelser om hhv. en redegørelse for ordbogens empiriske grundlag, er følgende utilfredsstillende og i grunden også forvirrende bemærkning:

I denne opslagsbog, der belyser nordisk mytologi og religion, er hovedvægten lagt på gudemyter. De centrale tekster er eddadigtningen, Snorres Edda og Saxos Danmarkshistorie. Skjaldedigte og sagaer, heltesagn og andre sagn inddrages kun i det omfang, de kan belyse aspekter af mytologi, riter og kult.

Den første sætning er forståelig og klar nok; bogen skal belyse nordisk mytologi og behandler hovedsageligt gudemyterne. Hvad dernæst følger er imidlertid uklart. Hvad menes der med en så dunkel og umotiveret eller i hvert fald uheldigt formuleret sætning som ”de centrale tekster er eddadigtningen, Snorres Edda og Saxos Danmarkshistorie”? Skal sætningen forstås således, at de nævnte tekster udgør ordbogens empiriske grundlag? Er det disse tekster, der er blevet exciperet og har dannet grundlag for lemmaselektionen? Eller skal sætningen forstås som en værkets emne- eller stofafgrænsning? Såfremt sidstnævnte er tilfældet, gives ikke anledning til kritik, andet end at det må betragtes som uvidenskabeligt og på mange måder problematisk og uacceptabelt, at der ikke foreligger et empirisk grundlag for værket – i hvert fald gives der ingen umiddelbar, endsige tydelig oplysning herom.

Det tætteste, vi kommer på overvejelser om hhv. redegørelse for ordbogens funktion hhv. funktioner, er de følgende ord:

Et hovedformål med bogen er at vise og perspektivere den påvirkning fra de gamle myter og livsformer, der fandt sted gennem århundrederne, ja helt op til vor egen tid. [...] Bogen [...] kan bruges i forskellige sammenhænge – fra et impulsivt enkeltopslag til en faglig fordybelse.

Om ordbogens funktion hhv. funktioner får vi intet at vide. Udsagnet om, at bogen ”kan bruges i forskellige sammenhænge” er intetsigende, og noget sligt som ”at vise og perspektivere den påvirkning fra de gamle myter og livsformer, der fandt sted gennem århundrederne” må vel højst betragtes som en sekundær ordbogsfunktion, hvis ikke ligefrem en perifer funktion eller slet og ret en sidegevinst ved værket. Desuden er det underligt, at afgørende kvaliteter som de kommunikative og vidensorienterede funktioner forbliver uomtalte. At de kommunikative funktioner, dvs. hjælp ved tekstreceptions-, tekstproduktions- og oversættelsesproblemer, ikke i samme grad som ved andre typer ordbøger behøver at være genstand for refleksion i forbindelse med konciperingen af et værk som det nærværende, og at de følgelig ikke er genstand for omtale i forordet, er tilgiveligt, men at det samme gælder de vidensorienterede funktioner, hvormed bl.a. tænkes på dokumentation og indlæring, er uforståeligt. Et værk som GNM må vel i første omgang være beregnet til videnstilegnelse, og det skal desuden kunne yde hjælp ved tekstlæsning og tekstforståelse og til en vis grad også ved tekstproduktion. Alt dette lades ude af betragtning i det korte forord, og det er kun alt for tydeligt, at ordbogsforfatteren ingen overvejelser har gjort sig om disse leksikografisk set aldeles vigtige forhold.

Om ordbogens målgruppe får vi følgende sparsomme oplysning: ”Bogen henvender sig til en bred kreds af læsere”. Igen en intetsigende formulering. Hvor bred denne kreds er, og hvem den skal bestå af, dvs.

om der er tale om fagfolk, semifagfolk eller lægfolk, voksne eller børn, gymnasieelever eller folkeskoleelever, henstår i det uvisse. Igen drejer det sig om et yderst vigtigt aspekt ved en ordbog – et aspekt, der tilsyneladende hverken er blevet skænket den mindste opmærksomhed eller omtanke.

3.2. Bagteksten

Bagteksten består af et efterskrift, en lille ordbog og en kommenteret litteraturoversigt.

Den lille ordbog fylder to sider og skal ifølge forordet give ”definitioner af en række af de fag- og fremmedord, som er brugt mange steder i bogen”. Dette er for øvrigt det eneste, man får at vide om denne lille ordbog i ordbogen. Allerede ideen med en ordbog i ordbogen giver anledning til skepsis. Når man så opdager, at 14 af de i alt 34 opslagsord³, som indgår i denne gloseliste, i forvejen er optegnet som opslagsord i lemmalisten, altså i værkets hoveddel, og at forklaringerne i øvrigt stort set er sammenfaldende, bortset fra at de i lemmalisten naturligvis er mere udførlige, kan man intet andet slutte heraf, end at disse husvilde gloser og den dobbelte behandling af dem kun kan hidrøre fra enten manglende omtanke eller manglende omhu – eller begge dele.

Den kommenterede litteraturoversigt fylder fem sider. Som en indledende bemærkning, der kan opfattes som en brugervejledning, skriver Stefánsson følgende:

Listen er emne- og genreinddelt. Der nævnes få, men markante værker. Bøger udgivet på det norrøne sprog (oldnordisk) og på latin omtales ikke. Generelt henvises til den nyttige litteraturvejledning i Preben Meulengracht Sørensen: *Kort oversigt over Nordens litteratur i oldtid og middelalder*, 2001, s. 91–102.

Herefter følger oversigten. Under afsnittet *Runer*, som i øvrigt kun fylder fire linjer, skriver Stefánsson, at det ”danske standardværk er Erik Moltke: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, 1976 (revideret engelsk udgave 1985)”. Desuden anbefaler han to populære fremstillinger på svensk. Vi har altid troet, at det var Lis Jacobsen og Erik Moltkes monumentale værk *Danmarks runeindskrifter I–III* (1941–1942), der var standardværket på dansk. Vi tror det stadig.

³ Det drejer sig om følgende 14 lemmata: *Altinget*, *futhark*, *gode*, *helleristning*, *helligt bryllup/hieros gamos* (kan slås op i lemmalisten både under det ene og det andet lemma!), *kenning*, *landnam*, *paganisme*, *religion*, *rite*, *runer*, *trefunktionsteori*, *trickster*, *væringer*, *ætiologi*.

Under *Udgaver i oversættelse*, som fylder næsten en side, nævner Stefánsson, at trebindsværket *De islandske Sagaer* (1930–1932) ikke er ”komplet”. Det er os lidt dunkelt, hvad han mener hermed. I selve værket står der ikke noget om, at det skulle indeholde flere bind, men måske han mener, at det ikke indeholder alle islandske sagaer? Eller måske har Stefánsson gennem en for os ukendt kilde bragt i erfaring, at værket var planlagt større, end det er? Formuleringen er uklar.

Efterskriftet, som ifølge forordet skal give en udredning af forskningshistorien og ”et forsøg på et *overblik* over sammenhænge og temaer”, fylder 33 sider.

Det er imponerende, at vi her står over for en såkaldt funktionsrelateret og integreret byggedel, jf. Tarp (1998:128), in casu en byggedel med komponentekstern henvisningsstruktur, men desværre fungerer dette henvisningssystem ikke altid lige godt og bliver i øvrigt ikke udnyttet ordentligt (jf. hertil kapitel 3 i denne anmeldelse).

På side 280 skriver Stefánsson at dansk udviklede sig ”ud fra det fælles nordiske sprog i vikingetiden, oldnordisk”; en påfaldende og problematisk formulering. ’Oldnordisk’ er en gammel betegnelse for, hvad der i dag kaldes ’norrønt’ eller ’ældre vestnordisk’, og den skyldes den for længst erkendte og forladte fejlsluttelse, at det norrøne sprog skulle være det samme som det gamle fællesnordiske. Denne erkendelse er også grunden til, at betegnelsen ’oldnordisk’ ikke længere bruges blandt fagfolk, i stedet foretrakkes ’norrønt’. Sidstnævnte betegnelse bruges imidlertid også i GNM tillige med ’vestnordisk’, noget som ikke alene er yderst forvirrende for den ukyndige bruger, men også vildledende.

På side 282 hævdes, at ”det svenske sprog udvikler sig fra norrønt fra ca. 1200”. Det kunne være interessant at spore denne oplysning; hvor Stefánsson har den fra, røbes ikke. I hvert fald er der her tale om en grov fejl. Det er norsk, islandsk og færøsk, der har udviklet sig fra norrønt. Svensk udviklede sig sammen med dansk fra det gamle fællesnordiske sprog til østnordisk (over for vestnordisk). At svensk senere udviklede sig nærmere i fællig med norsk, hvorfor man kan tale om nordnordisk (norsk, svensk) over for sydnordisk (dansk), spiller ingen rolle i denne sammenhæng.

Mere og mindre grove fejl af den her anførte slags gør, at det ellers i højeste grad velkomne og potentielt oplysende tematiske efterskrift desværre fremtræder upålideligt, og man tør ikke helt stole på de givne oplysninger, selvom mange af dem givetvis er rigtige.

3.3. Ordbogens lemmaliste

Forordet røber intet om antallet af opslagsord, til gengæld kan man på omslagets bagside læse, at bogen indeholder ”ca. 800 artikler”. På Gyldendals hjemmeside er tallet steget til 850. Den 2½-spaltede lemmaliste strækker sig over 267 sider med rigelig luft på siderne og mange, mange illustrationer. Om end værket er betydeligt større end de føromtalt nordiskmytologiske ordbøger, opfatter vi det som en minimerende ordbog. Til sammenligning indeholder f.eks. Rudolf Simek: *Lexikon der germanischen Mythologie* (1995) 1.700 opslagsord spredt over 492 sider.

3.3.1. Lemmabestanden

Det er utilfredsstillende, at vi intet erfarer om udvalgskriterierne for lemmabestanden. Men vi må vel regne med, at det er tilstræbt at optegne ord, som man skal have hjælp til ved forskellige former for beskæftigelse med nordisk mytologi (jf. hertil afsnittet om ordbogsfunktioner i kapitel 3.1. i denne anmeldelse). Vi antager dog, at værket ikke er affattet til brug for videnskabsfolk og vil følgelig ikke efterspørge noget, som hører hjemme i en ordbog beregnet til forskere.

Ved vor gennemgang af værket kunne vi fastslå, at der overhovedet ingen flodnavne er medtaget fra flodkataloget i *Grímnismál* 27–28 (således f.eks. ikke *Fjörm*, *Gípul*, *Grad* mm.), ingen hestenavne fra hestekataloget i *Grímnismál* 30 (således f.eks. ikke *Glans*, *Gylden*, *Letfod* mm.), og der er ligeledes ikke medtaget navne på en lang række jætter. Dette er ganske vist en konsekvent fremgangsmåde, især hvad flod- og hestenavnene angår, hvorfor den er mindre utilgivelig, og desuden drejer det sig om ting, menigmand næppe nogensinde ville lede efter. Men det drejer sig dog stadig om ord, som indgår i eddadigtningen, og hvis ikke de bliver optegnet i et leksikon som GNM, hvor skal man så kunne finde dem?

Langt mere utilgiveligt er det imidlertid, at følgende vigtige ord, som alle forekommer i eddadigtningen, dvs. bl.a. *Codex Regius* og Snorres Edda, og desuden i Saxos Danmarkskrønike, ikke er blevet medtaget som opslagsord⁴: *Bous* hhv. *Bo* (ifølge Saxo Balders hævner, søn af Odin og Rind, jf. Saxo (III:4,13); at Bo omtales i artiklen *Høder* og i artiklen *Rind*, ændrer ikke på den kendsgerning, at dette vigtige ord ikke

⁴ En fuldtekstsøgning på cd-rommen har vist, at ordene (med undtagelse af *Bous* hhv. *Bo*) heller ikke behandles i andre artikler eller for den sags skyld andetsteds i værket.

optræder som opslagsord, men er snarere et fremragende vidnesbyrd om, at papirudgaven af GNM burde have været forsynet med et eller flere registre!); **Gelja** (den snor, som Gleipnir – den magiske lænke, med hvilken aserne har bundet Fenrisulven – er fastgjort med, jf. Gylf 33); **Gífr** hhv. **Giv** (den ene af de to helvedeshunde, jf. *Fjölsvinnsmál* 14; desto mere besynderligt er det med dette lemmahul, når Gere, den anden helvedeshund, faktisk er medtaget); **Gjöll** hhv. **Gjald** (den sten, Fenrisulven bliver lænket til, jf. Gylf 33); **Gróagaldr** hhv. **Groas Galder** (et meget ungt eddadigt, der sammen med *Fjölsvinnsmál* udgør ét hele); **Hildisvíni** [: kampsvinet] (den orne, som Freja rider på, jf. *Hyndluljóð* 7; ikke at forveksle med Frejs orne Gullinborsti); **Himinhrjóðr** hhv. **Himinhrjod** (Hymers tyr, hvis hoved Thor river af og bruger som madding på sin jagt efter Midgårdsormen, jf. Gylf 47); **Hnoss** (Frejas datter, jf. Gylf 34); **Horwendillus** hhv. **Ørvendel** (Amleds far, jf. Saxo (III:6,1ff)); **Ífing** hhv. **Iving** (den mytiske grænseflod imellem gudernes og jætternes verden, hvis tilfrysning ville gøre det muligt for jætterne at krydse floden, jf. *Vafþrúðnismál* 16); **Lyngvi** hhv. **Lyngve** (den ø, hvorpå Fenrisulven er lænket fast indtil ragnarok, jf. Gylf 33); **Tvite** (den sten, som sammen med stenen Gjald holder Fenrisulven lænket fast indtil ragnarok, jf. Gylf 33).

Af opslagsord, som ikke umiddelbart vedrører eddadigtningen men er vigtige i forbindelse med nordisk mytologi som sådan, er desuden i hvert fald følgende ikke blevet lemmatiseret: **Jacob Grimm** (et graverende lemmahul, når der nu også gives biografiske artikler i GNM); **lodkastning** (ifølge Sawyer (2002:137ff) den overhovedet vigtigste religiøse handling, vi kender, fra det førkristne Skandinavien!).

Når der nu er en udførlig artikel om havjætten **Ægir**, hvorfor oplyses så ikke, hvad hans ni døtre hedder? Uvigtige er disse døtre ikke. I artiklen **Heimdall** får man at vide, at denne har ni mødre. Hvorfor nævnes ikke, at der er uklarheder om, hvem Heimdals ni mødre er?

Efter hvilke kriterier er et udvalg af visse guders tilnavne blevet medtaget? Og hvorfor nogle guders frem for andres? Man kan således slå op under **Bolverk**, **Fimbultyr**, **Fjølner**, **Hangadrott** og **Hangatyr** og erfare, at det her drejer sig om tilnavne til Odin, men hvorfor medtages f.eks. ikke **Báleygr** hhv. **Baaløje** (jf. *Grímnismál* 47), **Farmaguð** hhv. **Farmegud** (jf. Gylf 19), **Gagnráðr** hhv. **Gagnráð** (jf. *Vafþrúðnismál* 8ff) og **Hárbarðr** hhv. **Gråskæg**⁵ (jf. *Hárbarðsljóð* 10ff) eller nogle af de mange, mange andre tilnavne, jf. bl.a. Gylf 20 og *Grímnismál* 45–54, som tillægges Odin? Det samme er tilfældet med tilnavnene til en række andre vigtige gudeskikkelser og en række Valkyrienavne. Så vidt vi har

⁵ *Gråskæg* findes dog i artiklen *Hárbarðsljóð* [sic!], men altså ikke som selvstændigt opslagsord.

kunnet skønne, er der tale om et vilkårligt udvalg og ikke et udvalg beroende på f.eks. forudgående hyppighedsundersøgelser i teksterne (eddadigtingen mm.). Også dette er utilfredsstillende.

Som typiske eksempler på irriterende større og mindre fejl og mangler kan nævnes de følgende: **Fulla** (Friggs fortrolige; hvorfor mangler den vigtige oplysning, at hun kender alle Friggs hemmeligheder?); **Gjallarbro** (her hedder det om *Draumkvædet*, at det muligvis stammer fra 1200-tallet og måske ”endda senere”... en dum fejl); **Gyldentand** (et tilnavn til Heimdal; skulle navnet være et udtryk for gudernes ”forbindelse til sol, lys og ild”? Men hvorfor forklares det ikke her, at Snorre i Gylf 26 skriver, at Heimdal har gyldne tænder, og at det er deraf, navnet kommer?⁶); **Heimskringla** (vi får at vide, at der findes to danske oversættelser af dette værk, den ene skulle være udfærdiget af N.F.S. Grundtvig i tidsrummet 1818–1823 og den anden af Johannes V. Jensen sammen med Hans Kyrre i 1948; de to nævnte udgivelser findes ganske vist, men der findes endnu to andre danske oversættelser: den ene skyldes Peder Claussön og udkom i 1633, den anden skyldes Gerhard Schønning, Jon Olafsson og Skule Thorlacius og kom i 1777–1783); **Holger Danske** (her hedder det, at Christiern Pedersen udgav sin *Olger Danskes Krønike* i 1496; på dette tidspunkt var manden endnu kun 16 år og just blevet indskrevet ved universitet i Greifswald! – det rigtige årstal er 1534); **jernhandsker** (for det første har Thor et par af disse handsker og ikke kun en enkelt handske, for det andet savner vi den vigtige oplysning, at han slet ikke ville kunne kaste Mjølner uden disse handsker, jf. Gylf 20); **Jernskoven** (den jættekvinde, der i denne sammenhæng er tale om, ikke blot ”opfoster” men også føder ulve, jf. bl.a. Gylf 11; og hedder denne skov egentlig ikke *Jernved*, som hos Finnur Jónsson i f.eks. dennes udgave af *Gylfaginning*?); **sagalitteratur** (i en tekstkasse med opstilling af forskellige sagagenrer nævnes under kongesagaer både en *Store saga om Olav den hellige* og en *Snorres saga om Olav den hellige* – der er tale om én og samme saga!). I forbindelse med artiklen *sagalitteratur* ser vi et yderligere problem. På side 199 gives i en tekstkasse en sagaoversigt, der indledes med følgende ord:

Oversigt over de betydeligste sagaer; bogen bringer selvstændige artikler om de sagaer, der har religionshistorisk betydning eller belyser livsforhold og traditioner centralt.

Herefter følger oversigten i to spalter. Hvorfor er de sagaer, som er medtaget i ordbogen, ikke markerede? Noget sådant ville være langt

⁶ Oplysningen findes dog i artiklen *Heimdal*, hvilket imidlertid kun gør sagen endnu mere uforståelig; desuden ændrer det ikke ved den kendsgerning, at artiklen *Gyldentand* lider af benævnte mangel.

mere brugervenligt, for hvordan skal man kunne vide, hvilke sagaer det drejer sig om? Hvordan skal man kunne vide, hvilke sagaer det er, der ”har religionshistorisk betydning”, hvis ikke det ligefrem er fordi, man netop kender dem og følgelig er så godt inde i emnet, at man måske slet ikke behøver at slå efter? Under alle omstændigheder ville det have været meget nyttigt med en oversigt over netop de sagaer, som bliver behandlet i ordbogen. Desuden lader det til, at der hersker en vis vilkårlighed i forbindelse med, hvilke tekster der kan slås op i værket. Man kan således slå op under *Gunlaug*, *Fagrskinna* og *Flatøbogen*, uden at disse på nogen måde sættes i forbindelse til nordisk mytologi.

Er der noget fast grundlag for udvælgelse af lemmaformer? Man skal således søge under *Aurbode* og ikke under *Aurboða*, under *Bravalla* og ikke under *Brávalla*; det er besynderligt, når man betænker, at det ved sidstnævnte tilfælde er sidstnævnte lemmaform, der normalt bruges. Ligeledes kan man slå op under *Gretters saga*, som er en dansk form, men også *Grímnismál*, som er en islandsk form. Og hvorfor skal man slå op under *Gunlaug*, når der i Danmark er tradition for og det i øvrigt på dansk hedder *Gunløg*?

Det ser ikke ud til, at der er nogen norm for, hvornår en titel anføres med sin islandske form, hhv. hvornår den anføres med sin danske. Der er altså ikke blevet tilstræbt nogen ensartethed i lemmaformerne. Dette giver i høj grad anledning til ærgrelse især hos den ubefæstede bruger eller hos den bruger, der ikke er fortrolig med nordisk middelalderlitteratur eller det norrøne sprog.

Det kunne forsvares, at man benyttede sig af de danske former ved f.eks. eddadigtene, eftersom der citeres efter Martin Larsens udgave, og flere af eddadigtene navne er jo heller ikke gamle former, men konstruktioner af nyere tid. Men det kunne også forsvares, at man benyttede sig af de norrøne former, for det er jo dem, man bruger i udlandet. Det ville følgelig være langt lettere at jævnføre med den udenlandske (fag)litteratur. Vigtigt er det blot, at man er konsekvent og i øvrigt har en klar og afgrænset målgruppe. En sådan tankeløs blanding, som praksis er i GNM, er ud fra et fagligt og leksikografisk standpunkt ingenlunde forsvarligt.

Som typiske eksempler på såkaldte lemmalig, dvs. pladsspild i form af ligegyldige artikler hhv. artikler indeholdende overflødig stof, kan nævnes følgende: *Altinget* (der er ikke brug for dette lemma, da det intet har at gøre med mytologien som sådan, derimod forekommer *ting* i myterne, hvilket også findes som lemma); *Gna* (en asynje; i en parentes tilføjes en forklaring af, hvad en asynje er, men dette forklares jo i artiklen *asynjer!*); *gode* (en slags høvding; der er mange sammenfaldende oplysninger med *Altinget*; er de virkelig nødvendige for forståelsen af ordet?); *helligt bryllup* (der gives en udførlig omtale tre

steder: én under lemmaet, én under *hieros gamos* og én i den lille gloseliste bag i bogen; oplysningerne er i øvrigt sammenfaldende); *lur* (man kan jo slå Heimdals Gjallahorn op, det er nok; desuden er der f.eks. artiklen *musik*); *Ringenes Herre* (hører ikke til i nordisk mytologi).

Er det virkelig nødvendigt med artiklerne (1) *indoeuropæisk sprog og religion*, (2) *nordisk sprog og kultur*, (3) *oldnordisk/oldislandsk* og (4) *sprog*? Kunne man ikke sagtens have nøjedes med én artikel og på den måde have sparet kostbar plads?

Talrige vigtige lemmata får en alt for tynd behandling, f.eks. centrale emner som *disablót*, *diser*, *Ginnungagap*, *Hermods helridt*, *Hrungnir* og *Jan de Vries* for blot at nævne nogle få. Alle får de flere spalter – undertiden flere sider – i Simeks leksikon, mens de kun får nogle få linjer hos Stefánsson.

Hvorfor skal *Suzanne Brøgger* tage så megen plads i forhold til *Sophus Bugge*? Og hvorfor kommer overhovedet denne mands vigtighed ikke tilstrækkeligt til syne? Hans kontroversielle tanker, hans brud med samtidens forskningstraditioner, idéerne om Østens indflydelse mm. Og er nutidens forskning virkelig skeptisk over for denne mand?

4. Sammenfatning

Vores gennemgang af værket har resulteret i fundet af en efter vores mening uacceptabel mængde fejl, mangler og inkonsekvenser samt alskens tegn på sjusk og forsømmelighed. Særligt er det næsten fuldstændige fravær af leksikografisk refleksion meget iøjnefaldende.

Selvom GNM helt sikkert også giver nogle gode og rigtige oplysninger, har det for os været umuligt at bevare tilliden til det. For den bruger, som er nødt til at stole på ordbogens angivelser, må der anbefales yderligere kontrol, når ordbogen bruges.

Det er vort håb, at der vil blive udarbejdet en ny udgave. En sådan bør være grundigt og væsentligt omarbejdet og forbedret. Selvom meget af værkets nuværende indhold naturligvis ville kunne genbruges, anser vi grundet de konceptuelle mangler en helt ny konception af ordbogen for nødvendig – for hvordan vil man ellers skulle kunne klemme noget sådant som f.eks. ordbogens empiriske grundlag ind i værket?

Bibliografi

Ordbøger

- Christiansen, Ole E.: *Mimers brønd – Opslagsbog om nordisk mytologi*. Frederiksberg: Branner & Korch 1994.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingetid til reformationstid*. Bind 1–22. København: Rosenkilde og Bagger 1956–1978.
- Munksgaards Mytologi-Leksikon. Guder og helte i den græske, romerske og nordiske mytologi*. Oversat af A. Monnier og redigeret og tilrettelagt af E. Ellegaard Frandsen i samarbejde med forlaget Elsevier i Holland. København/Odense: Munksgaards Forlag/Skandinavisk Bogforlag 1964.
- Simek, Rudolf: *Lexikon der germanischen Mythologie*. 2., ergänzte Auflage. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag 1995.
- Vagner Petersen, Niels: *Lille leksikon om nordisk mytologi*. Illustreret af Martin Frøsig. København: Høst 2003.

Anden litteratur

- Fjölsvinnsmál* = Svipdag og Fjölsvinn. I: Svipdagsmál. I: *Den ældre Edda og Eddica Minora*. [Bind I: side 169–177]. Oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af Martin Larsen. Bind I–II. København: Ejnar Munksgaard 1943–1946.
- Grímnismál* = Grimner hos Kong Geirrød. I: *Den ældre Edda og Eddica Minora*. [Bind I: side 103–111]. Oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af Martin Larsen. Bind I–II. København: Ejnar Munksgaard 1943–1946.
- Gylf = Snorre Sturluson: *Gylfaginning. Den gamle nordiske Gudelære (første Del af Snorres Edda)*. Oversat af Finnur Jónsson. København: Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad 1902.
- Hárbarðsljóð* = Graaskæg. I: *Den ældre Edda og Eddica Minora*. [Bind I: side 118–125]. Oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af Martin Larsen. Bind I–II. København: Ejnar Munksgaard 1943–1946.
- Hyndluljóð* = Hyndlasangen. I: *Den ældre Edda og Eddica Minora*. [Bind I: side 162–168]. Oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af Martin Larsen. Bind I–II. København: Ejnar Munksgaard 1943–1946.

- Lenstrup, Rita 1990: Kritiske bemærkninger til artikel af Henning Bergenholtz, Helle Dam og Torben Henriksen i *Hermes* 5–1990, side 127–136. I: *Hermes* 7, 109–114.
- Sawyer, Peter 2002: Da Danmark blev Danmark. Bind 3 i: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. Bind 1–17. Hovedredaktør: Olaf Olsen. 2. udgave, 1. oplag. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag & Politikens Forlag 2002–2005.
- Saxo = *Saxos Danmarkshistorie*. Oversat af Peter Zeeberg. Illustreret af Maja Lisa Engelhardt. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gads Forlag 2000.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes* 21, 121–137.
- Vafþrúðnismál* = Odin hos Vavtrudner. I: *Den ældre Edda og Eddica Minora*. [Bind I: side 96–102]. Oversatte og forsynede med Indledning og Kommentar af Martin Larsen. Bind I–II. København: Ejnar Munksgaard 1943–1946.

Finn Stefánsson

Bemærkninger til Loránd-Levente Pálfi og Johnny Lindholms artikel "Et nyt leksikon om nordisk mytologi"

Baggrund

Det er på mange måder fornemt at få en så omfattende omtale og behandling af *Gyldendals Leksikon om Nordisk Mytologi*. Der er kritikpunkter, som man umiddelbart kan tage til sig og indarbejde i nye udgaver af bogen.

Men anmeldelsen forekommer også unødigt enøjjet, nærmest som om forfatterne er udstyret med Odins radarblik, men mangler det ene øje, der bl.a. skulle kunne have set, hvad det er bogen vil og kan. For øvrigt havde bogen i lang tid som arbejdstitel "Odins Øje". Der er en slags overvidenskabelighed i artiklens begrebsapparat og ofte en unødvendig bedreviden, som det ærlig talt ikke har været rart at møde.

Man har slet ikke øje for selve bogtypen: Den er på én gang bred og dyb, dvs. den har et potentielt stort publikum, herunder også fagfolk. Den er skrevet både tæt og essayistisk-levende. Den har som et absolut overordnet sigte at lægge vægt på det perspektiverende og på virkningshistorien, så meget, at vel 1/3 af værket består af stof om eftertiden. Den har ikke alt med; figurer og steder af perifer betydning er ikke med; det har været væsentligt at få det centrale med, ikke at medtage alt.

Bogen er i øvrigt alle andre steder, den har været omtalt, blevet overdådigt modtaget, i en række avis- og tidsskriftnmeldelser. Jeg er blevet interviewet til flere dagblade og i bl.a. DR og Sky Radio. Bogen er meget hurtigt udkommet i såvel Gyldendals som Samlerens Bogklub og endog i Lærerbogklubben som månedens bog. Den er indtil nu sammenlagt trykt i ca. 12.000 eksemplarer, og et 2. oplag af ordinærudgaven er under forberedelse.

Anmeldelsen kommenteres afsnit for afsnit, men naturligvis uden at alle detaljer tages med.

Indledning

I præsentationen af mig kan det lyde som om jeg – kun – har været redaktør af tredjeudgaven af *Gyldendals Religionsleksikon*; nej, jeg har hele tiden været redaktør af den – fra 1. udgaven i 1979 og frem til 3. udgave 4. oplag i år. I det hele taget havde det måske i denne sammenhæng været nok så vigtigt – frem for at nævne titler i forfatterskabet – at nævne, at jeg i over 25 år har skrevet og redigeret leksikonstof, herunder om nordisk mytologi, til en række af Gyldendals leksika. Det er vel den erfaring og ekspertise, der bør nævnes her.

Ordbogens opsætning

I de øvrige anmeldelser af bogen er der en unison begejstring for det elegante layout og for de originale illustrationer. Hensigten er ikke at pakke siderne til med tekst, og formuleringen ”bliver man vidne til et ikke ubetydeligt spild”, virker derfor nærmest absurd. Hvis man manglede plads til ordstoffet, kunne man da så nemt som ingenting have sat et par ark mere ind – uden at det havde forrykket prisen på bogen. Det meget kunstnerisk udformede omslag omtales slet ikke.

De røde typer i opslagsordene og det vandretgående farvede bånd øverst på siderne er med til at fremme både overskueligheden og elegancen.

Kritikken af billedstoffet skyder helt ved siden af. Anmelderne har måske en slags idealforestilling om et værk på dansk, som ligner det rent registrerende, supergrundige, videnskabelige og uillustrerede leksikon af Simek, omtalt i 3.3. Men nej, billedstoffet og -teksterne er en uomgængelig del af værket, og måske hovedparten af illustrationerne hører til det virkningshistoriske, som er så væsentlig en del af bogens hensigt. Det er derfor helt i skoven at kritisere fx en illustration fra filmatiseringen af *Ringenes Herre*. Billedvalget skal ikke ”forstås som et udtryk for en gold og forkrampet leflen for de unge mennesker i dag.” Bogen fremtræder ikke ”nærmest som en børnebog”. Og dog: En anmelder – i tidsskriftet *Religion* – havde forsøgsvis ladet sin søn i 6. klasse læse i bogen, og sønnen var begejstret og forstod tilsyneladende hvad der stod; anmelderen tilføjede så, at også han – cand. mag. i bl.a. religion – så sandelig var blevet belært og underholdt og fremhævede netop det receptionshistoriske som bogens

scoop. Dermed ikke sagt, at bogen generelt kan bruges uden lærerens hjælp i folkeskolen, men i hvert fald fra gymnasiet og opefter.

Ordbogens byggede og strukturer

Afsnittet er stort set rosende og skal ikke kommenteres yderligere. Det er korrekt, at henvisningen fra fx *billedkunst* og *musik* til Efterskriften og ikke fx til en bestemt side eller et bestemt afsnit i den, er for upræcis. Ligeledes burde der stå ved *útiseta*, at det er et substantiv; af oplysningerne kan man komme til at tro, at der er tale om et verbum. Disse tilføjelser anbringes i næste oplag. Derimod er det i denne sammenhæng da fløjtende ligegyldigt, hvilket køn *ørlög* er, grammatik for grammatikkens egen skyld.

Forteksten

Det burde være muligt at forstå Forordets udsagn om, hvad det er bogen vil belyse og hvilke tekster der er hovedkilderne dertil. Kun hvis man lidt per-nittengrynet partout vil misforstå, kan afsnittet kritiseres.

Kritikken af manglen på refleksion over ”ordbogens funktion” og ”ordbogens målgruppe” skyder helt ved siden af. Bogen er et leksikon med ofte ganske lange og essayistisk udformede artikler; nogle artikler rummer sandsynligvis den mest omfattende information og tydning af emnet på dansk, fx en række symbolartikler. Selvfølgelig er der også de ganske korte, faktuelle, ordbogslignende opslagsord. Denne dobbelthed i måden at udforme artiklerne på viser igen et hovedsigte med bogen: Dens hensigt er at beskrive mytologiens univers og dens efterliv i både levende, reflekterende, fortolkende storartikler og at skrive tæt, komprimerende og faktuel. Derfor kan bogen netop bruges ”i forskellige sammenhænge – fra et impulsivt enkeltopslag til faglig fordybelse”. Og derfor er bogens målgruppe ”en bred kreds af læsere”, fra det opvakte barn til formidleren og forskeren. At ”ordbogsforfatteren ingen overvejelser har gjort sig” om disse forhold, er et rent postulat.

Bagteksten

Der er ikke ”manglende omtanke eller manglende omhu” i placeringen af en lille 2 sider ordbog i slutningen af bogen. Bogen indgår i en serie af opslagsværker fra Gyldendal Leksikon, der har indbygget denne ”ordbog” som en lille hjælp, så man fx ikke skal slå op i en fremmedordbog, men kan klare sig ”internt”.

Angående litteraturlisten: Selvfølgelig er *Danmarks runeindskrifter I–III* standardværket om runer. Når bogen kalder *Runerne i Danmark og deres oprindelse* standardværket, skyldes det ikke en forglemmelse, men at den netop har lagt vægt på det pædagogiske: Dette værk er lettere tilgængeligt og alligevel videnskabeligt og omfattende.

Af konteksten skulle det være tydeligt, hvad der menes med, at *De islandske Sagaer* ikke er komplet, nemlig at der ikke findes oversættelse af samtlige sagaer i en dansk udgave.

Om oplysningerne i det 30 sider lange ”Overblik” konkluderes der bed-revidende, at ”mange af dem givetvis er rigtige”. Men anmelderne har ret i, at termen ”oldnordisk” i hvert fald en enkelt gang (s. 280) bruges forkert.

Ordbogens lemmaliste

Selvom det er leksikografiske termer, kan man godt studse over brugen af ”ordbog” i stedet for ”leksikon”, ”lemmabestand og -liste” i stedet for ”stikord, stikordsliste, opslagsord” og måske ganske særlig over ”minimerende ordbog”. Mon alle læsere er klar over, at der intet nedsættende er i ”minimerende”, at termen ikke går på forklaringernes omfang, men på antallet af stikord?

Ca. 800 opslagsord er der, hvis man tæller den alfabetiske hoveddel op. Hvis man derimod medtager opslagsmulighederne i Efterskriften, kommer man op på ca. 850. Deraf kommer de to tal, som selvfølgelig kunne have været koordineret.

Lemmabestanden

Naturligvis er der udvalgskriterier. De er blot ikke, som anmelderne forestiller sig dem. Hovedkriteriet har været væsentlighed. Dvs. at det navne-

stof i mytologien, der har en ganske perifer betydning, fx flodnavne, hestnavne og dværgenavne samt en række tilnavne og attributter, ikke er medtaget. Det eneste begreb, der – ud fra de anlagte kriterier – kunne være taget med blandt de mange ”mangler”, der opregnes, er *Bous /Bo*. Resten er ganske overflødige.

Oplysningerne om *Draumkvædet* er ”rigtige”, underforstået at der er stor usikkerhed omkring digtets datering. Det er korrekt, at der findes 4 – ikke 2 – oversættelser til dansk af *Heimskringla*, og at Christiern Pedersen udgav sin *Olger Danskes Krønike* i 1534, ikke i 1496. Tak for fejlfindingen!

Mht. sagalitteraturen har udvalgskriteriet været, at der bringes ”selvstændige artikler om de sagaer, der har religionshistorisk betydning eller belyser livsforhold og traditioner centralt”. En kursivering eller anden markering af dette i oversigten over alle sagaerne kunne have været gavnlig. Det har været vanskeligt at vælge sagaerne og på en måde også irriterende, at man ikke blot kunne brede sig i udførlige resumeer. Men vilkårligt har valget ikke været. Når fx *Gunlaugs Saga* er med, skyldes det drømme-skæbne-motivet.

Mht. om ordformerne er danske eller originalsproglige: Kriteriet har her været, om der er tradition for at have danske former eller ej. Odin skal naturligvis slås op under ”Odin”, og så skal der være etymologiske forklaringer. Etymologi er anført, hvor det har betydning. De danske titler på eddadigtene har irriteret mig en del, derfor har jeg brugt de originalsproglige, undtagen ”Vølvens Spådom”, naturligvis.

”Pladsspild” og ”lige gyldige”, ”overflødige” artikler; nej, *Altinget*, *gode*, *Ringenes Herre* osv. hører afgjort med i et værk, der vægter kulturhistorie og virkningshistorie. Det er heller ikke overflødigt at have så relativt mange artikler om sprog/kultur/religion, bl.a. netop fordi forskningen har udviklet sig.

”For tynd behandling”: Nej, de fleste af de nævnte artikler får jo uddybende behandling i andre opslag. Hvad angår *Hrungner*, er der fx en udførlig tekstboks i forbindelse med det korte opslag. Sophus Bugge omtales to gange, dels i en lille selvstændig artikel, dels i forskningshistorien i Efterskriften. Suzanne Brøgger skal selvfølgelig med, når man betænker bogens kriterier.

Konklusion

Anmelderne har behandlet bogen ud fra en skæv vinkel. Der er dog nogle konkrete kritikpunkter, hvor fejl og inkonsekvenser påpeges. Men i vist alle andre henseender er enøjetheden markant. Man kunne jo også have valgt at være begejstret for artiklernes stil og for overflødigshornet af virkningshistorie, i billedkunst, folketradition, litteratur osv. – sådan som samtlige andre har modtaget værket.

Finn Stefánsson
Lektor, cand.mag.
Peblingevej 58
DK-4000 Roskilde

Thomas Troelsgård

Russisk tur-retur – Gyldendals røde ordbøger nu begge veje mellem russisk og dansk

Jørgen Harrit og Elena Krasnova: *Dansk-russisk ordbog*. 1. udgave. Gyldendal, 2005. 1.232 s. (DKK 390).

1. Indledning

Endelig kom den længe ventede nye dansk-russiske ordbog (Harrit/Krasnova 2005). Jørgen Harrit påbegyndte projektet i 1980'erne, efter færdiggørelsen af sin russisk-danske ordbog. Efter Jørgen Harrits død i 2000 overtog den daværende medforfatter og -redaktør Elena Krasnova ansvaret for ordbogens færdiggørelse.

Tager man omfanget, ca. 59.000 opslagsord og 52.000 udtryk og vendinger, i betragtning, har den nye ordbog kun én direkte konkurrent, nemlig den russiskudgivne *Stor dansk-russisk ordbog* (Krymova m.fl. 2004), der rummer ca. 160.000 ord og ordforbindelser. Denne er dog efterhånden noget tynget af alderen – første udgave er fra 1950, hvilket bl.a. kan ses ved sammenligninger af lemnaudvalget i de to ordbøger, mere herom nedenfor.

Af andre dansk-russiske ordbøger kan nævnes Stchelkunoffs *Dansk-russisk ordbog* (Stchelkunoff 1950), der også hører til blandt de større hvad omfanget angår, men som ikke kan betegnes som tidssvarende i 2006. Det kan derimod Helge Vangmarks *Dansk-russisk ordbog* (Vangmark 2002), der dog også har nogle år på bagen, første udgave er fra 1979, men som er blevet revideret i flere omgange. Til gengæld er her tale om langt færre opslagsord, ca. 9.500. Endelig kan nævnes den russiskproducerede *Dansk-russisk og russisk-dansk ordbog* (Babouchkina-Lorentzen 2002) der dog står noget tilbage både mht. antal opslagsord, ca. 7.000 i den dansk-russiske del, og mht. opdatering, nyeste udgave er et optryk af 1994-udgaven.

2. Lemnaudvalg

Man kunne frygte at den lange tilblivelsesperiode for Harrits og Krasnovas ordbog afspejles i et forældet eller mangelfuldt lemnaud-

valg. Dette ser heldigvis ikke ud til at være tilfældet. Ordbogen er tilsyneladende opdateret lige til det sidste, med opslag som f.eks. *fladskærm*, *fugleinfluenza*, *genmodificeret*, *papfar*, *slyngelstat* og *spamme*. Der er selvfølgelig også huller, f.eks. *EU-parlamentet*, *flekslån*, *klatre-væg*, *mobil* (som substantiv i betydningen 'mobiltelefon'), *topskat* og *traumecenter*, men enhver ordbog må jo trække grænsen et sted.

Går man på jagt efter f.eks. nyere mad-ord, finder man bl.a. *kebab*, *rucola*, *sharonfrugt*, *shawarma* og *sushi*. Fra samme emneområde findes naturligvis også ord der ikke har fundet plads i bogen, f.eks. *bagel*, *bulgur*, *couscous*, *hummus* og *pesto*. Hvis vi bliver i det gastronomiske, men vender blikket mod mere traditionelle mad-ord, er det dog sværere at finde huller. Ordbogen medtager således både *budding*, *flæskesteg*, *fromage*, *karbonade* og *stuvning*, ja sågar *grisetæer*, *gule ærter*, *tartelet* og *øllebrød*. Jeg måtte ty til feje tricks som opslag under *frikasse*, *hollandaise* og *knækglasur* for at gå forgæves. Dog er også *bearnaise* udeladt, noget som i en dansk kontekst måske nok kunne betegnes som en egentlig mangel.

Overordnet er lemmaudvalget dog ganske fyldigt. Ved et kig på de tre første sider i bogstavet o (udsnittet *o–oldebarn*) finder man således bl.a. *obediens*, *obskurant*, *offerpræst*, *oftalmolog*, *oktrojeret* og *okulerkniv*. At ordbogen rummer en del sådanne sjældne og faglige ord kan kun ses som et plus, medmindre de optager pladsen for mere centrale ord. Fra samme alfabetiske udsnit kunne man måske savne ord som *odds* (betydningen 'chance'), *offpiste*, *offroader*, *okra*, *oksekærre* og *oldboy*. Ingen af disse ord kan dog siges at tilhøre det centrale ordforråd, og selv om de alle findes i Den Danske Ordbog, og de fleste i Nudansk Ordbog, kan deres fravær vel næppe betegnes som en mangel ved ordbogen. Når jeg anfører eksemplerne her, skal det blot ses som et forsøg på at afdække grænseområdet for ordbogens lemmaselektion.

I det følgende vil jeg foretage to sammenligninger af lemmaudvalget hos henholdsvis Harrit/Krasnova 2005 og Krymova m.fl. 2004. Først har jeg set på det alfabetiske udsnit *mør–måbe*. I udsnittet er 29 opslagsord sammenfaldende, se tabel 1. Herudover er der seks opslag som kun er medtaget hos Harrit/Krasnova, og ni der kun findes hos Krymova, se tabel 2. I det (tilfældigt) valgte udsnit har Krymova således flest opslagsord. Denne ordbog har jo også samlet set det største antal opslagsord og flerordsforbindelser, men ser man på forskellene i det valgte udsnit ud fra ordenes frekvens (skønnet ud fra internetsøgninger), falder sammenligningen ud til Harrit/Krasnovas fordel. Således kan hos Harrit/Krasnova kun *mørklædt* siges at være en tvivlsom lemma-kandidat ud fra et frekvensbaseret synspunkt, mens alle Krymovas ekstra opslagsord, på nær *mørkegrå* og *mørketid* ville falde for den samme frekvensgrænse. Det kan så til gengæld undre at *mørkegrå* ikke

er medtaget hos Harrit/Krasnova, hvor man i øvrigt finder *mørkeblå*, *-brun*, *-grøn*, *-gul* og *-rød*.

TABEL 1. Fælles lemmaer i udsnittet *mør-måbe*

Både hos Harrit/Krasnova og hos Krymova:		
mør	mørkekammer	mørkningstimen
mørbanket	mørkemand	mørkrandet
mørbrad	mørkerød	mørkøjet
mørdej	mørkerød	mørne
mørk	mørkhåret	mørtel
mørke	mørkladen	møtrik
mørkeblå	mørklægge	må (<i>på må og få</i>)
mørkebrun	mørklægning	må (henv. til <i>måtte</i>)
mørkegrøn	mørkne	måbe
mørkegul	mørkning	

TABEL 2. Sær-lemmaer i udsnittet *mør-måbe*

Kun hos Harrit/Krasnova:	Kun hos Krymova:
mørkeblond	mørbradssteg
mørkhudet	mørkeblind
mørkkædt	mørkegrå
mørklægningsgardin	mørkeskydning
mørklødet	mørketid
møve	mørkhed
	mørkelægningsforhæng
	mørkelægningsøvelser
	mørser

Den anden sammenligning har fokus på it-ord. Jeg har udvalgt 20 tilfældige it-ord og derefter forsøgt at slå dem op i de to ordbøger. Ordene og resultatet af sammenligningen fremgår af tabel 3.

TABEL 3. Udvalgte it-ord

	Harrit/Krasnova	Krymova
browser	+	–
brugernavn	+	–
bundkort	+	–
computer	+	+
edb	+	–
freeware	–	–
harddisk	+	–
hardware	+	–
internet	+	–
it	+	–
motherboard	–	–
mus (it-betydning)	+	–
printer	+	–
processor	+	–
shareware	–	–
skærm	+	+
software	+	–
surfe (it-betydning)	+	–
tastatur	+	+
trådløs	+	+

Også denne sammenligning ”vinder” Harrit/Krasnova. Selv om ordene er tilfældigt udvalgt, tør jeg godt konkludere at opdateringen med nye ord inden for dette område halter langt bagefter hos Krymova. Af de fire af ordene der er medtaget hos Krymova, kan man endda hævde at kun *computer* er et egentligt computerord, idet de øvrige jo også er relevante i forbindelse med diverse andet apparatur. Et kontrolopslag i ordbogens 1960-udgave viser da også at både *skærm* (экран) og *trådløs* var optaget i bogen allerede da.

Forlader vi lemmaniveauet og ser i stedet på betydninger, holder Harrit/Krasnova en rimelig detaljeringsgrad, selv om nogle betydninger skal findes i afsnittene med eksempler og faste udtryk. Således har ordet *knold* russiske ækvivalenter for betydningerne ’rod’, ’bakke’, ’tue’, ’udvækst’, ’hoved’ og ’frisur’ (beskrevet som eksempel/fast udtryk i formen ”binde håret i en knold i nakken”). Et ord som *rimelig* oversættes i betydningerne ’fornuftig’, ’fair’, ’tilfredsstillende’, ’sandsynlig’ og ’moderat’, samt i den ”unge” betydning, ’meget’/’temmelig’ (beskrevet som eksempel/fast udtryk i formen ”dette her er rimelig svært”). Der gives ækvivalenter for overførte betydninger af f.eks. *bolværk*, (et stort) *brød*, *knast*, *rygrad*, *skred* og *slanke*.

I de senere år har de såkaldte pendulord ofte været omtalt i forbindelse med undersøgelser af danske ords betydningsudvikling. Der er tale om ord som i den yngre generation af sprogbrugere anvendes i en betydning der er omtrent modsat i forhold til den traditionelle. F.eks. kan *godt* i *den koster godt 100 kr.* både betyde 'lidt mere end' ("ældre" betydning) og 'lidt mindre end' ("ung" betydning), se f.eks. Brink 2000. Tilsyneladende er pendulordene ikke gennemgået systematisk i ordbogen. Således er den "unge" betydning af *lemfældig* medtaget, mens *angivelig*, *bjørnetjeneste*, *forfordele*, *godt*, *imødegå* og *laps* kun er oversat i deres traditionelle betydninger.

Mange af ordbogens artikler rummer ud over opslagsordet flerordsforbindelser. Her er det tilsyneladende sværere at holde sig opdateret end på lemmaniveau. Blandt ikke-fundne forbindelser kan nævnes *give nogen en hånd* ('klappe ad nogen'), *klappe hesten*, *praktisk gris*, *score kassen*, *skjult dagsorden* og *vink med en vognstang* – udtryk der alle kan slås op i både Nudansk Ordbog og Den Danske Ordbog.

3. Artiklernes opbygning

3.1. Bøjningsoplysninger m.v.

Ordbogen har som målgruppe både dansksprogede og russisksprogede brugere, jf. definitionen i forordet:

Målgruppen for ordbogen er russiskstuderende ved universiteterne og ved aftenskolerne i Danmark, undervisere i russisk på alle niveauer, oversættere, tolke og alle russiskinteresserede brugere. På tilsvarende måde henvender ordbogen sig til russiske studerende, der læser dansk på forskellige niveauer, undervisere, oversættere, tolke og i øvrigt alle, der har med det danske sprog at gøre i professionel eller privat sammenhæng.

Af hensyn til den brede målgruppe rummer ordbogen derfor, ud over de russiske ækvivalenter for de danske opslagsord, en lang række grammatiske oplysninger vedr. begge sprog. For dansk oplyses således ordklasse, bøjning (for substantiver og uregelmæssige verber) og tryk. Desuden er der anført deleprækker ved sammensætninger. Hertil kommer i slutningen af en del artikler afsnit med flerordsforbindelser og eksempler, nærmere om disse nedenfor. For de russiske ækvivalenter anføres tryk og i en vis udstrækning konstruktionsoplysninger. Især det sidste vil nok kunne spare den dansksprogede bruger for nogle kontrolopslag, f.eks. som når man under opslaget *anspore* får oplyst at ækvivalenten *нобыдумъ* både kan forbindes med infinitiv og med præpositionen

κ +dativ. Til gengæld er der ingen hjælp at hente mht. genusangivelse for de russiske substantiver. Denne oplysning, evt. blot for maskuliner på *-a* og den drilske gruppe af maskuliner/femininer på *-b*, kunne have været en fin hjælp.

Bøjningsoplysningerne for de danske ord er utvivlsomt en stor gevinst for den russisksprogede bruger, skønt man for sammensætninger må søge oplysningerne under sidsteleddet. Således bliver man via de førromtalte deleprikker f.eks. ført fra *for-bud* til *bud*, og fra *gen-indsætte* via *ind-sætte* til *sætte*. Bøjningsformer der er sammenfaldende med opslagsformen, angives vha. et lighedstegn =, samme notation som bruges i f.eks. Svensk ordbok. Jeg synes brugen af lighedstegnet er lidt uheldig da tegnet i artiklerne ofte kommer til at stå lige før en præciserende parentes, f.eks. ”pip² -pet, = (fugls lyd) чириканье”, eller umiddelbart foran den russiske ækvivalent, uden yderligere skilletegn, f.eks. ”lyn -et, = молния”, begge dele placeringer som af en utrænet bruger snildt kunne tolkes som udtryk for lighed mellem leddene på hver side af lighedstegnet. Det gør selvfølgelig ikke så meget når netop en ækvivalent eller præcisering følger efter lighedstegnet, men i andre tilfælde kan det virke kryptisk, som f.eks. når der efter tegnet anføres en alternativ flertalsform i parentes: ”sten -en, = (-e) камень”.

Selv om der således er tænkt på både dansk- og russisksprogede brugere, er oplysningerne om ordklasse, bøjning m.v. angivet på en klar og overskuelig måde der ikke virker forstyrrende. Dette skyldes en række pladsbesparende forhold, f.eks. angives der ikke ordklasse for substantiver (kun bøjningsendelser) og ikke bøjning for adjektiver (dog ”adj. ubøj.” ved ubøjelige adjektiver), hvilket medfører at der i reglen er kort afstand mellem opslagsordet og den første russiske ækvivalent.

3.2. Flerordsforbindelser

Efter de russiske ækvivalenter følger i de større artikler et afsnit med brugseksempler samt ”faste udtryk og vendinger”, indledt med en firkant □. Herunder er der i en del artikler endnu et afsnit, ”præpositionsforbindelser”, indledt med en ring ○, og rummende dels egentlige konstruktionsoplysninger – hvilken præposition bruger man i forbindelse med opslagsordet – dels flerordsforbindelser der indeholder en præposition. Som eksempel på denne opdeling gengives nedenfor artiklen *plan*¹, se figur 1. Ideen om at adskille ”præpositionsskabelonerne” fra eksemplerne og de faste udtryk kunne være tiltalende, men den valgte løsning, hvor kriteriet for placering som præpositionsforbindelse tilsyneladende alene er om forbindelsen rummer en præposition, forekommer uheldig. Denne del af artiklerne virker ofte uoverskuelig, især i de større artikler,

hvor forbindelser der ligner hinanden, placeres i hvert sit afsnit, blot fordi den ene rummer en præposition. Således vil man f.eks. i artiklen *gang*³ finde *mange gange*, *hver gang* og *en gang til* i □-afsnittet, mens *ad gangen*, *den ene gang efter den anden*, *en gang imellem*, *for en anden gangs skyld* og *på en gang* skal søges under ○. Jeg mener det ville være mere brugervenligt at samle alle forbindelserne i ét afsnit. Desuden er det svært at få øje på retningslinjerne for fastlæggelse af forbindelsernes grundform, der, ligesom placeringen under □ eller ○, ofte virker lidt tilfældig, jf. følgende eksempler (hvor □/○ angiver placeringen i artiklen, og opslagsordet er markeret ved understregning):

□ *af banen*, men ○ *på vej*

□ *klappe ad ham*, men ○ *råbe efter ham*

□ *kusken pisker løs på hestene*, men ○ *slå løs på ham*

plan¹ -en, -er план; (*tidsplan for arbejde også*) гра́фик .. (*byggeri også*) прое́кт; (*bolig m.m.*) планиро́вка . о́бщее располо́жение (плóщадн) .. (*gade-, by-*) кáрта . план; (*hensigt, tanke*) зáмысел; (*se også ss. med ~ som 2. led*);

□ **forfølge** sin ~ (по)старáться осуществи́ть свой план; **forpurre** hans -er расстро́ить его пла́ны; **fremme** sine egne -er содéйствовать осуществле́нию свои́х пла́нов; *han {har · næger . omgås med . tumler med} -er om at {у него́ есть пла́ны . он плани́рует} +inf.; jeg har {skumle -er om at ∴ store -er med dig} я подúмываю {+inf. . о том, чо́бы} ∴ у меня́ больши́е пла́ны относíteьно теб́я; -en **lykkedes** план {осуществи́лся . получи́лся}; **fatte** en ~ om ngt. задúмать +A; **lægge** en ~ {придúмать . разрабо́тать . составить} план; **lægge***

-er for fremtiden стро́ить пла́ны на бúдущее; *udarbejde en samlet ~ for ngt.* разрабо́тать о́бщий план +G; **opfylde** -en вы́полнить план; {*gennemføre · realisere · virkeliggøre*} en ~ . *bringe* en ~ til udførelse осуществи́ть план .. претвори́ть план в жизнь H; *søge* sin ~ gennemført добивáться осуществле́ния своегó пла́на; *en samlet* ~ {о́бщий .. генерáльный} план;

○ *alt {gik ∴ går} efter -en* все {(по)шло ∴ идёт} по пла́ну; *dette er forudset i -en* это предсумóтрено {пла́ном . в пла́не}; *det indgår i -en, at der skal anlægges en ny bro* {в план вхо́дит . в пла́не предсумóтрено} стро́ительство но́вого мо́ста; *det passer ikke ind i mine -er* это не {вхо́дит .. (*stærkere*) впи́сывается} в мой пла́ны; *der er -er om at* есть пла́ны +inf.; (*se også de ord, hvormed ~ forbinder sig*).

FIGUR 1. Artiklen *plan*¹ fra Harrit/Krasnova

I afsnittene med faste udtryk og vendinger er nogle af forbindelsernes ord i en del artikler fremhævet med fed skrift, ”så man lettere finder det udtryk, man søger”, som det hedder i vejledningen. Det er dog ikke gennemført i alle artikler, og det har ikke været mig muligt at afdække retningslinjerne for hvornår der er brugt fed skrift og hvornår ikke, bortset fra at fremhævingerne fortrinsvis forekommer i præpositionsafsnittene (indledt med ○). Der er dog både artikler hvor fed skrift kun forekommer i □-afsnittet, f.eks. *plan*¹ (se figur 1), artikler hvor kun en del af forbindelserne har et fremhævet ord, og artikler helt uden fed skrift i afsnittene med flerordsforbindelser. Hvor fremhævingen er brugt, fungerer den godt, men hvor den er udeladt eller brugt inkonsekvent, bliver afsnittene med flerordsforbindelser uoverskuelige, og man risikerer at overse det udtryk man søger.

3.3. Særlige skilletegn

Et par af ordbogens skilletegn aftvinger en bemærkning. Ud over brugen af lighedstegn, der er kommenteret ovenfor, vil jeg pege på gradueringen af ækvivalenter for et givet opslagsord i fuld- og nærsynonymer, adskilt af en enkelt prik ·, ”næsten-synonymer”, der adskilles af dobbelt-prikker ∴, og betydninger, adskilt vha. semikolon. Denne ekstra detaljeringsgrad er selvfølgelig en hjælp for den øvede bruger (den uøvede vil næppe skelne mellem de to typer prik-symboler), men det er min opfattelse at en øvet ordbogsbruger under alle omstændigheder, når der gives sideordnede ækvivalenter, undersøger alternativerne og vælger bevidst. Man kan derfor frygte at de to slags skilleprikker vil forvirre mere end de vil gavne.

Flere steder i artikelstrukturen bruges krøllede parenteser til at omslutte en række alternativer der kan forekomme på samme plads i en kontekst, som f.eks. i artiklen *blik*¹: ”...alles blikke {hvilede på · var rettet mod} ham...”. Denne notation anvendes både hvis der er tale om en række synonymer på ”joker-pladsen”, og hvis der blot er tale om forbindelser der følger samme skabelon, men ikke nødvendigvis ligger betydningsmæssigt op ad hinanden. I det første tilfælde adskilles alternativerne som nævnt af de to slags synonymprikker, i det sidste af et særligt treprik-symbol ∴ der angiver at der ikke er tale om synonymer. Alle tre prik-symboler kan optræde i samme flerordsforbindelse, og hvis der er treprik-symboler, kan de desuden modsvares af et tilsvarende antal treprik-symboler i den russiske oversættelse, så oversættelsen til f.eks. alternativ to i en række af tre, skal findes som alternativ to i den russiske oversættelse, jf. eksemplet i figur 2, citeret fra ordbogens vejledning.

Ønsket om at spare plads og om at præsentere udtryk der følger samme skabelon på en formelagtig og overskuelig måde, er prisværdigt, men med de tre forskellige prik-symboler, og med en til tider lang række af alternativer, skal man holde tungen lige i munden, når man kombinerer sig frem til et ønsket udtryk og dets russiske ækvivalent. Tilsyneladende giver notationsformen heller ikke altid den store pladsbesparelse, jf. eksemplet i figur 2, hvor de komprimerede oplysninger ikke fylder meget mindre end de efterfølgende fuldt udskrevne.

testa'mente -t, -r ... {*affatte* . *oprette* ∴ *bestride*
∴ *omstøde*} *et* ~ {*соста́вить* ∴ *оспо́рить*}
завещáние ∴ лишítъ завещáние закóнной
сíлы . сде́лать завещáние неде́йстви́тельным.

skal læses som:

affatte et testamente, oprette et testamente соста́вить заве-
щáние
bestride et testamente оспо́рить завещáние
omstøde et testamente лишítъ завещáние закóнной
сíлы, сде́лать завещáние неде́йстви́тельным.

FIGUR 2. Vejledning i læsning af treprik-symbolet

3.4. Layout i øvrigt

Der er tre kolonner per side, hvilket giver et overskueligt og roligt helhedsindtryk. På artikelniveau har de relativt korte linjer imidlertid den uheldige konsekvens at større artikler kan være svære få overblik over.

<p>Harrit og Krasnova: mølle -n, -r мельница; □ <i>det er lige vand på hans</i> ~ (omtr.) это ему́ на руку . ты etc. льёшь во́ду на его́ мёл- ницу; <i>den, der kommer først til</i> ~, <i>får først malet</i> кто первый пришёл, того́ и помёл; <i>vende</i> ~ кувыркáться колесóм.</p>	<p>Krymova m.fl.: mølle [ˈmøllə] -n, -r мельница ◊ <i>det er</i> <i>lige vand på hans</i> ~ <i>погов.</i> это вода́ на его́ мельницу; ≅ это ему́ на́ руку; <i>den der</i> <i>kommer først på</i> ~ <i>n får først malet</i> <i>посл.</i> кто пёрвый пришёл, того́ и помёл</p>
<p>Vangmark: mølle мельница</p>	<p>Stchekunoff: Mølle мельница; (Mel- og Gryn-) муко- мольная мельница; <i>det er Vand paa hans</i> ~ это ему́ как раз на́-руку; это ему́ кста́ти; <i>den, som kommer først til</i> ~, <i>faar først malet</i> кто пёрвее, тот и правее; <i>vende</i> ~ переки́- дываться, -нуться колесóм; <i>lille</i> ~ мёлeн ка (-ок).</p>
<p>Babouchkina-Lorentzen: mølle -n, -r мельница ж</p>	

FIGUR 3. Artiklen *mølle* fra fem dansk-russiske ordbøger

Desuden resulterer mange af de ovenfor omtalte kombinationer med treprik-symboler ofte i lange formler der bliver delt over flere linjer, hvilket ikke fremmer læseligheden.

Dansk tekst i artiklerne er sat med fed skrift (opslagsord og tunge ord i flerordsforbindelserne) eller kursiv, hvilket tydeliggør overgangene fra det ene alfabet til det andet. En sammenligning af layoutet i de fem dansk-russiske ordbøger der nævnes i indledningen, viser at skiftet mellem latinsk og kyrillisk skrift ikke i sig selv er nok til at signalere en overgang mellem forskellige oplysningstyper i artiklen, se f.eks. artiklen *mølle* fra de fem omtalte ordbøger, gengivet i figur 3. Harrit/Krasnovas fordeling af ordinær, kursiveret og fed skrift giver i samspil med valget af skrifttype og skiftene mellem latinsk og kyrillisk alfabet et luftigt og harmonisk skriftbillede, dog savnes undertiden nogle holdepunkter i form af fremhævning af enkelte tunge ord i flerordsforbindelserne i de længere artikler, jf. afsnit 3.2. *Mølle*-artiklerne i figur 3 illustrerer i øvrigt også forskellen i detaljeringsgrad mellem de tre store ordbøger (Harrit/Krasnova, Krymova og Stchelkunoff) og de to mindre (Vangmark og Babouchkina-Lorentzen).

4. De russiske ækvivalenter

Der opereres med to typer af russiske oversættelser, dels egentlige ækvivalenter, dels forklaringer eller definitioner, der anføres i kantet parentes. En betydning kan godt have både en oversættelse og en forklaring.

Betydningsopdelingen er detaljeret, og der gives ofte flere ækvivalenter for hver betydning. Mange artikler rummer desuden brugs-eksempler, så brugeren er godt hjulpet ved valget af ækvivalent. Ækvivalenterne virker velvalgte, skønt en del af dem er opløst til ”mini-definitioner”, som når *gravalvorlig* oversættes med *крайне серьёзный* (yderst alvorlig), men det er selvfølgelig sikrere end at give en ikke helt dækkende ækvivalent. I artikler med flere betydninger gives foran hver betydnings ækvivalent(er) et forklarende dansk synonym eller stikord i parentes. F.eks. rummer artiklen *plan*¹ (se figur 1) fem sådanne parenteser: (*tidsplan for arbejde også*), (*byggeri også*), (*bolig m.m.*), (*gade-, by-*) og (*hensigt, tanke*), hver efterfulgt af en eller flere oversættelser. Mange fremmedord findes både på dansk og russisk, og man kunne frygte at disses artikler rutinemæssigt blot gengav den russiske udgave af opslagsordene. Ordbogen giver imidlertid i mange tilfælde et eller flere russiske (nær)synonymer ud over opslagsordets russiske form, f.eks. oversættes *bluff* med både *блеф*, *обман* og *притворство*, *konfiskere* med *конфисковать* og *изъять*, og *rapport* med *рапорт* og *доклад*. Selvfølgelig er der også mange eksempler på at den eneste

fornuftige løsning er den direkte vej, som når *telefon* oversættes til *телефон*. Det forekommer mig at der er flere ”specielle” afledninger som f.eks. diminutiver og aktionsartsverber blandt de russiske ækvivalenter end man ellers støder på i dansk-russiske ordbøger. Ofte bliver denne type afledninger stedmoderligt behandlet i ordbøger, og jeg synes det er fint at vise at de godt kan bruges på lige fod med ”rigtige” ord. Umiddelbart foran en russisk oversættelse kan markeringen (*omtr.*) forekomme, nemlig hvis et opslagsord eller udtryk ”ikke har et direkte russisk sidestykke”, som der står i vejledningen. Denne model er f.eks. anvendt ved talemåderne *give bagerbørn hvedebrød* og *gå over åen efter vand*, der begge oversættes med *еxамь в Тулу со своим самоваром* (tage sin samovar med til Tula – en by der er kendt for sin produktion af samovarer (og honningkager)).

Kantede parenteser med definitioner eller forklaringer optræder ret sjældent og er som regel placeret med omhu, hvor forsøg på en oversættelse bliver meningsløs eller uforholdsmæssig kompliceret. Retningslinjerne for hvornår de kantede parenteser bruges, er dog svære at aflure, dels fordi der er langt imellem dem, dels fordi man finder eksempler som *piberenser*, der defineres (på russisk, anført i kantede parenteser) som: ’børste til at rense pibehoved og -spids med’, mens et ord som *åstedsforretning* som sin russiske ækvivalent har (på russisk, anført direkte som oversættelse): ’efterforskning på et gerningssted .. besigtigelse af et gerningssted’ (skønt åstedsforretninger vist oftere har med ekspropriationer og hegnstvister at gøre end med forbrydelser). Hvis et ord dækker et begreb der er særegent for danske forhold, indledes forklaringen, der kan være mere eller mindre detaljeret, med ”DK:”. Denne model bruges f.eks. i artiklerne *medalje*: ”**medalje** -n, -r медаль; (*kage*) [DK: вид пирожного]...” (oversættelse af forklaringen: ’en slags kage’), *skrankepave*, der defineres som ”рьяный бюрократ” (’nidkær bureaukrat’) og altså anses for at være et særligt dansk fænomen, og *efterløn*, der forklares som (i oversættelse): ’understøttelse der udbetales i tilfælde af frivilligt arbejdsophør fra man fylder 60 år og indtil pensionsalderen’.

5. Konklusion

Harrits og Krasnovas ordbog slår sine konkurrenter både mht. lemmaudvalg, detaljeringsgrad, layout og udstyr. Der mangler dog nogen finpudsning og stringens for at ordbogen lever op til sine egne høje ambitioner. F.eks. kunne man ønske sig klarere retningslinjer for placering af flerordsforbindelser og en mere konsekvent brug af fremhævning med fed skrift i afsnittene med flerordsforbindelser, jf. afsnit 3.2. Desuden

kan længere artikler være svære at orientere sig i, og de til tider lange ”kombinationsformler” kan være tunge at tyde, jf. afsnit 3.3.

På trods af de her omtalte mindre svagheder har vi med den nye ordbog fået dækket et længe næret behov for en stor tidssvarende dansk-russisk ordbog.

Litteratur

- Babouchkina-Lorentzen, E. 2002: *Dansk-russisk og russisk-dansk ordbog*. 6. udgave. Moskva: Russkij Jazyk.
- Brink, Lars 2000: Modsatte betydningsvarianter. I: *Mål & Mæle* 3–2000, 14–20.
- Den Danske Ordbog = Hjorth, E./Kristensen, K. (hovedredaktører) 2003–2005: *Den Danske Ordbog*. 1. udgave. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab/Gyldendal.
- Harrit, Jørgen/Krasnova, Elena 2005: *Dansk-russisk ordbog*. 1. udgave. København: Gyldendal.
- Krymova, N.I. m.fl. 2004: *Stor dansk-russisk ordbog*. 6. udgave. Moskva: Živoj Jazyk.
- Nudansk Ordbog = Becker-Christensen, C. (hovedredaktør) 2005: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 3. udgave. København: JP/Politikens Forlagshus.
- Stchelkunoff, I. 1950: *Dansk-russisk ordbog*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Svensk ordbok*. 3. udgave. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag. 1999.
- Vangmark, Helge 2000: *Dansk-russisk ordbog*. 3. udgave. København: Aschehoug.

Thomas Troelsgård
 ordbogsredaktør ved Ordbog Over Dansk Tegnsprog
 Center for Tegnsprog og Tegnstøttet Kommunikation – KC
 Kastelsvej 60
 DK-2100 København Ø
tt@kc.dk

Meddelanden

Meddelelser fra formanden for Nordisk Forening for Leksikografi

Lige år er traditionelt stille år i foreningen, og 2006 har ikke været nogen undtagelse i den henseende. Foreningens økonomi har i de seneste år været mere usikker end tidligere da den ikke modtager et fast bidrag fra det nordiske sprog- og kultursamarbejde. Det betyder at der må ansøges særskilt om støtte til alle arrangementer og udgivelser der gennemføres i foreningens navn, men det sikrer selvfølgelig at der er et konstant minimum af aktivitet.

Foreningen var også i år vært for et symposium på Schæffergården i København. Det fandt sted 6.–8. januar, denne gang med temaet ”historiske ordbøger i Norden”. Bidragene herfra er de artikler der bringes i dette nummer af LexicoNordica. I forbindelse med symposiet holdt NFL sit årlige bestyrelsesmøde.

Den næste nordiske konference om leksikografi finder sted i Akureyri, Island, d. 22.–26. maj 2007. Man kan læse mere om konferencen både her i dette nummer (se næste side) og på foreningens hjemmeside.

I november 2006 udkom konferencerapporten fra den ottende konference om leksikografi i Norden. Den er udgivet som NFL-skrift nr. 9 i serien Nordiske Studier i Leksikografi og omfatter i alt 32 foredrag i artikelform fra konferencen i Sønderborg, der blev afholdt 24.–28. maj 2005. Rapporten er redigeret af Henrik Lorentzen og Lars Trap-Jensen.

Frem til næste generalforsamling i maj 2007 har NFL's bestyrelse følgende sammensætning:

Lars Trap-Jensen (DK), formand
Halldóra Jónsdóttir (IS), næstformand
Dagfinn Worren (NO), kasserer
Carsten Hansen (DK), sekretær
Kristina Nikula (FIN)

Suppleanter: Hans Joensen (FO) og Birgit Eaker (SE)

Flere praktiske oplysninger findes på NFL's hjemmeside, www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm, hvor interesserede bl.a. kan hente foreningens vedtægter, referater og beretninger fra foreningens aktiviteter og få information om konferencer, tidsskrifter og andre udgivelser. Det er også her aktuelle nyheder vil blive lagt ud til foreningens medlemmer.

Lars Trap-Jensen
formand

9. Konference om Leksikografi i Norden, Akureyri 22.–26. maj 2007

Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Sprákrádet og organisationskomitéen har den store glæde at invitere til den 9. Konference om Leksikografi i Norden.

Det er anden gang Island er vært for konferencen, og arrangørerne har derfor – inspireret af det danske eksempel fra den seneste konference – besluttet at placere konferencen i den nordlige del af landet. Valget er faldet på den gamle handelsplads Akureyri ved fjorden Eyjafjörður, nu en ung universitetsby med en god lufthavn. Konferencestedet bliver Hótel KEA, der ligger i byens hjerte ved foden af byens kendte kirke og med mulighed for at deltagerne kan bo på stedet. Akureyri, er en by med knap 16 000 indbyggere, tæt på konferencelokalerne ligger det dejlige udendørs termalbad og der vil således være mulighed for friluftsbadning inden programstart om morgenen.

Fagligt program

I overensstemmelse med traditionen for de tidligere nordiske konferencer i leksikografi vil vi ikke pege på bestemte temaer, men opfordrer deltagerne til at tilmelde foredrag inden for de områder de interesserer sig for og arbejder med til daglig, således at programmet kommer til at give et bredt billede af leksikografien i Norden lige nu. Programkomitéen vil forbeholde sig ret til at udvælge enkelte foredrag til plenumforelæsninger, men regner i øvrigt med at foredragene skal vare 30 minutter inklusive spørgsmål og diskussion. Afhængigt af tilmeldingen vil der blive to parallelle sessioner.

Socialt program

En af dagene vil der blive en udflugt fra ca. kl. 15 til kl. ca. 22, en tur der vil vise deltagerne nogle af fjordens naturmæssige og kulturelle seværdigheder. Konferencemiddagen holdes fredag aften.

Tid og sted

Deltagerne bør ankomme om eftermiddagen/aftenen den 22. maj, hvorefter der er registrering og velkomstarrangement. Generalforsamling i Nordisk Forening for Leksikografi afholdes under konferencen. Vi gør

opmærksom på at der ikke vil være program lørdag morgen, men at der er mulighed for at skaffe lokaler til interne workshops og andre faglige møder, hvis deltagerne ønsker dette.

Nærmere oplysninger på NFL's hjemmeside <http://www.nordisk-sprakrad.no/nfl.htm> og halldora@lexis.hi.is

Tidsfrister

Frist for tilmelding med foredrag, workshop eller softwaredemonstration: 1.11. 2006

Tilbage melding om accepteret foredrag: 1.12. 2006

Sjáumst á Akureyri í maí!
Organisationskomitéen

Om serien Lexicographica Series Maior

Vid den senaste Euralexkonferensen i Turin (utförlig rapport kommer i LexicoNordica 14) anordnades ett kort möte mellan de närvarande medlemmarna av redaktionskommittén för LexicoNordica Series Maior: Reinhard R. K. Hartmann, Ulrich Heid och undertecknad. Vi beslöt bl.a. att på olika sätt försöka öka kunskapen om serien och att ytterligare uppmuntra lexicografer och metalexikografer att publicera bidrag i den.

Hittills har över 130 volymer kommit ut i Lexicographica Series Maior. Det nordiska inslaget är betydande, men kunde kanske vara ännu större, exempelvis i form av doktorsavhandlingar. LexicoNordica-läsare och andra nordiska lexicografer som funderar på att publicera ett större arbete internationellt är välkomna att kontakta:

Sven-Göran Malmgren (malmgren@svenska.gu.se),
Reinhard Hartmann (R.R.K.Hartmann@exeter.ac.uk) eller
Ulrich Heid (uli@IMS.Uni-Stuttgart.DE)

Sven-Göran Malmgren

1. LexicoNordica **udkommer** hvert år i november. Tidsskriftet indeholder leksikografiske bidrag, som er skrevet på et af følgende nordiske sprog: dansk, finsk, færøsk, islandsk, norsk (bokmål eller nynorsk), svensk. Bidrag på engelsk, fransk eller tysk kan også optages, hvis særlige forhold taler for det.

2. **Manuskript** og elektronisk version sendes til det medlem af redaktionskomiteen, som bor i bidragsyderens land:

Ruth Vatvedt Fjeld, Institutt for lingvistiske og nordiske studier,
Universitetet i Oslo, Boks 1102, NO-0317 Oslo
r.e.v.fjeld@iln.uio.no

Martin Gellerstam, Institutionen för svenska språket, Box 200,
SE-405 30 Göteborg
Martin.Gellerstam@svenska.gu.se

Jón Hilmar Jónsson, Orðabók Háskólans, Neshaga 16, ÍS-107 Reykjavík
jhj@lexis.hi.is

Henrik Lorentzen, Det danske sprog- og litteraturselskab, Afd. for digitale ordbøger og tekstkorpora, Christians Brygge 1, DK-1219 København K
hl@dsl.dk

Nina Martola, Forskningscentralen för de inhemska språken, Sörnäs strandväg 25,
SF-00500 Helsingfors
nina.martola@kotus.fi

Seneste tidspunkt for aflevering af manuskript er den 1. maj, hvis artiklen skal kunne trykkes i det nummer af tidsskriftet, som udkommer i november samme år. Bidraget indleveres både som papirversion og i elektronisk form (helst i RTF-format).

3. **Illustrationer** af ordbogsartikler, der skal medtages i artiklen, indsættes i ms. og vedlægges i kopi.

4. **Manuskriptets ydre form:** Manuskriptet **indledes** med forfatternavn og titel på artiklen. For tematiske og ikke-tematiske bidrag følger et **abstract** på engelsk på ca. ti linier og dernæst selve artiklen, som opdeles i kapitler. Bidraget afsluttes med angivelse af post- og emailadresse. Bidrag kan normalt have et omfang på højst 25 sider.

5. **Citater:** kortere citater bringes som en del af teksten, mens citater eller fremhævelser af større vigtighed bør gives i et afsnit for sig selv.

6. Vi anbefaler en tilbageholdende brug af **fodnoter**. Evt. nødvendige noter gennemnummereres i teksten med højtstillet angivelse uden parentes.

7. **Litteraturhenvisninger** foretages i teksten på følgende måde:
Herbst (1985:310) eller Herbst (1985).

8. Særlige angivelser: **leksikografiske termer** kan, når de indføres, fremhæves med fed; angivelse af **objektsproglige enheder** med kursiv; betydninger af sproglige enheder angives ved hjælp af enkle anførelstegn, f.eks. 'en ugift mand'. Tankestreger og "tilminus" som i 1987–1988 skal være længere end strengen ved orddeling, brug derfor den "lange bindestreg" alle andre steder. Ved angivelse af tal bruges et punktum mellem tre cifre, fx 250.000. Forkortelser anføres med forkortelsespunkt, f.eks. skrives *pga.* (ikke *pga*).

9. Eksempel på litteraturangivelser

Ordbøger:

ALD 1948 = A.S.Hornby/E.V.Gatenby/H.Wakefield: *A Learner's Dictionary of Current English*. London: Oxford University Press.

COBUILD 1987 = *Collins COBUILD English Language Dictionary*. Editor in Chief: John Sinclair, Managing Editor: Patrick Hanks. London/Glasgow: Collins.

Anden litteratur:

Haiman, John 1980: Dictionaries and Encyclopedias. I: *Lingua* 50, 329–357.

Mugdan, Joachim 1985a: Grammatik im Wörterbuch: Wortbildung. I: Herbert Ernst Wiegand (udg.): *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie IV*. Hildesheim/ Zürich/New York: Olms, 237–308.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.

10. LexicoNordica vil udkomme både som trykt tidsskrift og i en internetudgave. Ved indsættelse af et bidrag til redaktionen erklærer forfatterne sig derfor indforstået med en samtidig udgivelse i en elektronisk udgave.